

FAİK BULUT

ŞERİAT GÖLGESİNDE CEZAYİR

cem / KÜLTÜR

FAİK BULUT • ŞERİAT GÖLGESİNDE CEZAYİR
cem / KÜLTÜR

ŞERİAT GÖLGESİNDE CEZAYİR

KÜLTÜR DİZİSİ

ŞERİAT GÖLGESİNDE CEZAYİR
Faik Bulut
Birinci Bası: Mart 1994
İkinci Bası: Mart 1995
Dizgi: Cem Yayınevi
Baskı: Özyurt Matbaası
ISBN 975-406-486-5
Cem Yayınevi: Küçükparmakkapı İpek Sokak No: 11
80060 Beyoğlu-İstanbul
Tel: 243 05 50-243 20 23 • Faks: 244 15 33

FAİK BULUT

Şeriat Gölgesinde Cezayir

cem yayınevi

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7
GİRİŞ 18
İbn Haldun Aynasında Cezayir 20
Berberi Uygarlığı 23
Hıristiyanlık ve İslamiyet'in Girişi 24
Kuzey Afrika'ya Haç ı Akınları 29
Osmanlı Dönemi 30
İslam-Berber Uygarlığının Boyutları 32
Araplaştırma Siyaseti 35
Berberi Olgusu 39

BİRİNCİ BÖLÜM
FRANSIZ İŞGALİ 45
Kabile İsyanları ve Prens Abdülkadir 50
Sürgündeki Abdülkadir 58
Şeyh Abdülkadir'in Fikirleri 59
Romantik İslam 61

İKİNCİ BÖLÜM
YENİ AYAKLANMALAR VE YENİ SİYASETLER 68
İslamın Siyasileşmesi 69
Emir Halid: Çifte Kültür ve Çifte Kişilik 72
Misali El Hac: İlk Milli Lider mi? 76
Ferhat Abbas: Fransız Kültürünün Ürünü 83
Dinin Devletten Ayrılması Talebi 86
ABD Devreye Giriyor 89
Siyasi Aşamada Son Durak 90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
A - REFORMCU İSLAM 92
Abdülhamid Bin Badis 95
Alimler Cemiyeti'nin Üç Dinamiği 99
Bin Badis Düşüncesinde Pan-İslamizm ve Pan Arabizm 100
Arap Kültürünü Savunma 103
Alimler Cemiyeti'nin Doğrusu ve Yanlışı 105
B - KIRSAL İSLAM: TARİKAT ÖRGÜTLENMESİ 108
Zaviyeler: Emin Bir Sığınak 111
Zaviyelere Yeniden Yöneliş 115
Alevilik ve Sufilik 118
Zaviyeler Alimler Cemiyeti'ni Eleştiriyor 119
C - PAN-ARABİZM VE PAN İSLAMİZM 123
Devrim'de İslami Boyut Tartışması 124
İdeoloji Arayışı 129
Ma ik Bin Nebi 131

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZ DÖNEMİ 135
A - Ahmed Bin Bella: Mesyele Humeynisi 135
«Cezayir Kokteyli» 136
Hem Nasırcı Hem Maocu 138
Yeniden İslama Dönüş 142
Bin Bella ve Selamet Cephesi 143
B - Bumedyen: Toplumsal Adalet İslamı ve İçtihad 147
Otoriter Ulus Devlet 153
İslamcılar Hamle Yapıyor 156
C - Abdüllatif Sultani ve İslami Hareket 164
D - Şadli Bin Cedid: Dengeden Liberal İslama 171
El Teğyir ya da Dönüşüm ve Değişim 173
Bumedyen Hayaleti ve İslami Şiddet Dalgası 176
Bumedyen Kaleleri Temizliyor 181
Liberal İslama Çağrı 186

BEŞİNCİ BÖLÜM

AYAKLANMA VE KRİZ DÖNEMİ 195
A - İslamcı Muhalefetin Doğuşu 195
B - İslami Örgütlenme: Darü'l Erkam'dan Silahlı Mücadeleye 204
C - Üniversite Mescitlerinden Örgüte 209
D - Ekim Ayaklanması 215

ALTINCI BÖLÜM

İKİNCİ AYAKLANMA VE İKTİDAR YÜRÜYÜŞÜ 223
A - Abbasi Medeni 223
B - İslami Selamet Cephesi 227
C - ISC Programı ve İslami Çözüm 230
Programın Genel Çerçevesine Eleştiri 234
Kadın Hakları - Özgürlük ve Eşitlik 242
D - İslami Akım Sokağa Egemen Oluyor 248
İktidar Provası 251
Belediye Seçimleri: Düzen Değişmeli 253
Sivil Ayaklanma - Sivil Cihad 258
Ahmed Gazali: Üçüncü Güç Arayışı 265
ISC Yeniden Toparlanıyor 270
Muhammed Budiyaf: Son Nefesten Önceki İslam Kuramı 271
E - Silahlı Mücadele: Eylemci İslamcı Örgütler 279
ISC - İslami Cemaat Yol Ayrımı 291
Ilımlı İslamcı Hareketler 295
F - Cezayir ve Dış Güçler 300

SONSÖZ 306

ÖNSÖZ

Anımsıyorum da; Cezayir, Türkiye'deki demokrat, ilerici, yurtsever devrimci, sosyalist ve marksistler için hem bir efsaneydi hem de Kafdağı uzaklığındaydı. Erişilmesi güç, destansı bir mücadele örneğiydi. Hatta ulaşılması zor olan bu mücadele, mesafenin uzaklığına paralel olarak, bizlerin zihninde olgulardan fazla kopuk "ikinci bir bilinç" oluşturmuştu adeta. Ütopik sayılabilecek birçok şey, Cezayir Ulusal Kurtuluş Savaşımı ile özdeşleştirilebiliyordu. Sözgelimi üniversite ve dengi yüksek okullardaki sayısız öğretim görevlisi, 1960'lı ve 1970'li yıllarda, sadece ve sadece "Cezayir mücadelesini" anlatarak, "anti emperyalizm" propagandası yapardı. Bu, aynı zamanda sosyalist ve marksist bilince, belki de devrimci mücadele çizgisine doğru atılan bir önadım niteliğini de taşırdı. Yine 1950-60 arasında "49'lar Olayı" adıyla bilinen tutuklamalara maruz kalan dönemin Kürt aydınları da, "Cezayir meselesini hep efsanevi bir kurtuluş örneği olarak algıladıklarını" söyleyip dururlar.

Gerçekte bu ve benzeri şeyler, olgunun bir kısmını yansıtmakla birlikte, dış dünyaya (özellikle de onca uzaklıktaki insanlara) verilen kimi yanılsamaları da içerir. Sözkonusu yanılsamalar, biraz da devrimcilerin ya da sıradan sempatizanların, kendi beyinlerinde yarattıkları "bambaşka bir dünya" ile yakından ilintilidir. Buna "toplumsal ve siyasal ikinci bilinç" adı da verilebilir.

Nitekim Ulusal Kurtuluş Savaşı ile efsaneleşen Cezayir'deki bağımsızlık sonrası gelişmeler, dışarıya yansıyanların önemli bir bölümünün, yanılsamalardan ibaret olduğunu gösterdi. Olgular, acı gerçekleri gözönüne serdiğinde, insanların kafasındaki "ikinci bilinç", yerini "hayal kırıklığı"na, "devrimler ve sosyalizmin çöküşü" türünden ikinci bir yanılsamaya bıraktı. Buna karşılık tersten bir yanılsama ve "ikinci bilinç" doğdu. Milli burjuvazinin tarihsel ve siyasal başarısızlığı ile kapitalist dünya sisteminden kesin kopuşu sağlamamasından doğan İslami yükseliş, bu kez hem İslamcılar hem de "laik, demokrat ve sosyalistler" arasında yanıltıcı olma özelliğini sürdürüyor: "İslamcılar geliyor ve İslamcı çözüm toplumları, kitleleri cezbediyor; o halde İslam en iyisi!"

Öte yandan, durup dururken Cezayir üzerine neden bu yazı? Hele hele Türkiye'nin bu kadar derdi gamı ve Kürt meselesi gibi yakıcı bir sorunu varken, Cezayir de ne ola ki? Sorular yerinde görülebilir.

Ama bir de şöyle baksak: Türkiye Kemalistlerin önderliğinde bir Milli Kurtuluş Savaşı verdi. Ancak siyasi bağımsızlığı kazanan milli burjuvazi ekonomik bağımsızlığı kazanamadığı gibi, 70 yıllık süreç içinde ülkenin siyasi ve iktisadi geleceğini de yabancıların ipoteği altına soktu. Sömürü düzeni eskisinden de beter. Artık vahşi kapitalizm ve çokuluslu tekeller sömürüyor Türkiye'yi. Yine siyasi bağımsızlık için çalışan milli bur-

juvazi, işgalcilere karşı Türklerle Kürtlerin birlikte mücadelesine önderlik etti. Ama bağımsızlık sonrasında "kardeşim" dediği Kürtleri dışladı. Baskı ve asimilasyon politikasını sürdüren iktidarlar, Kürt meselesini çözemedikleri için de yabancılara muhtaç hale geldiler. "Aman bu meseleyi kurcalamayın da; biz ,size istediğiniz tavizleri veririz" der oldular. Kısacası 1955 Bandung Konferansı'na katılıp, "milli kalkınma ideolojisi"ne imza atan Türkiye, şimdi bunalımlar batağında. Burada çırpındıkça kimi yöneticiler Türk-İslam sentezine daha çok sarılıyor; kimi Kürt önderleri için "Ermeni uşağıdır" veya kimi Kürt eylemcileri hakkında "sünnetsizdir" türünden çok geri ve ilkel dini söylemlere dayanıyorlar. 12 Eylül yönetimi, "ilerici ve solcuların kökünü kazımak" için, gerici-dinci düşüncenin temellerini attı. Devlet, PKK ile mücadele sürecinde, çok ağır ve ilkel bir dini söyleme sarıldı. Başta Batman olmak üzere Kürt illerinde "Hizbullah" adı altında "kontrgerilla" karışımı İslamcılarla ortak hareket edenler var. Onları "Kafir Kürtçülere" karşı Cihad'a davet edenler, cenaze merasimlerinde "Allahü Ekber" sloganlarıyla sokaklara dökülenler var. Yine bunalımdaki devlet, bir zamanlar mesafeli durduğu dini tarikatlar ve Refah Partisi'yle flört halinde Kürt illerinde seçimi nasıl kazanacağız hesabını yapıyor. Özel Harp Dairesi mensubu bazı emekli subaylar, tantanayla Refah Partisi'ne üye oluyor. Örneklerden maksadımız şudur: Türkiye'nin her alanında okkalı dini söylemler kullanılıyor.

Resmiyet açısından bakıldığında, hükümet, ilk kez Türkiye'de I. Din Şurası'nı başkentte toplayıp "İslam'da reform yapılması gerektiğini" karara bağlatarak, deyim yerindeyse İslam'da "ıslah ve tecdid" öncülüğüne yani mürşitliğine soyunuyor. Batı kültürünün simgesi Tansu Çiller, "ayet ve hadisler"i ağzından düşürmüyor; her gittiği yerde "İslam dininin insanı yücelttiğinden" dem vuruyor.

Diyanet İşleri Başkanlığı ise, Orta Asya'daki İslam cumhuriyetlerini de bitirmiş; ta Japonya'da İslam Seferberliği ilan ediyor. Cami, Kur'an Kursu vs. açtırmak ve Kur'an basıp dağıtmak için tabii ki. Devlet Bakanı Necmettin Cevheri bir camii açılışında "biz İstanbul'u 500 yıldır camilerle yönettik. Bu bir fetihtir" diyor. İş o hale geliyor ki; Başbakan Çiller "DYP ezandır" derken, Diyanet İşleri Başkanı, Başbakan ile devlet ricaline, "Noel gavur icadıdır, Müslümanlarca Yılbaşı kutlanamaz" diye hitabediyor. Çiller ve Pakistanlı meslektaşı Benazir Butto, Bosna Seferi'nde Kur'an'ı Kerim taşıyorlar. Görüldüğü gibi yine dini söylem egemen.

Partiler düzeyinde bakalım: DYP'den 38 kişi, Anayasa Mahkemesi Başkanı'nın bir demecine tepki olarak "Şeriat Laihası" sunup açıklama yapıyorlar: "Kutsal İslam Şeriatı, insanı yücelten bir nizamın adıdır. Yoksa gericilik değildir."

DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, "İslamın erdemlerinden ve tarikatçılığın gerçek sivil toplumculuk" olduğundan bahisle, "keşke böyle bir yönetimi gerçekleştirebilsek" diyebiliyor. Ama Erbakan ile siyasi polemiğinde "Adil Düzen, saçmalıktan başka bir şey değildir" mealinde sözler sarfediyor.

ANAP, artık oluşturduğu meclis, kurul ve toplantıların adını İslam'daki kavramlarla ifade ediyor: Şura toplantıları, Şura meclisleri vs. Ama öte yandan bir zamanlar İslamcı Erbakan'ın Partisinden Konya Belediye Başkanı olmuş ANAP Milletvekili Mehmet Keçeciler, İstanbul SHOW TV kanalındaki 17 Şubat 1994 tarihli konuşmasında şöyle diyor: "Adil Düzen akılcı değil, İslami değil ve bilimsel değil."

"Laiklik temel kuralımızdır" diye hava atan SHP, İstanbul'un Sultanbeyli semtinde İslamcılarla yarışabilmek için "İslam kimliğiyle ortaya çıkan ve İslami tesettüre uygun giyinen mümin kadınları" temsilci seçip ortalığa salıyor.

Parti binalarında yeni yeni mescidlerin açılışını da saymıyoruz. Bu, İslamcı ideolojinin günlük hayattan sonra, siyasal hayata egemen oluşuna işaret eder.

RP Genel Başkanı Necmeddin Erbakan, Mart 1994 yerel seçimlerinin açılış işaretini Eyüp Sultan'da veriyor; İstanbul Fatih Camisi'nde ise başkan adaylarını açıklıyor. Hatırlanacağı gibi Cezayir'deki İslamcılar da, parti kuruluşunu ve adaylarını Cami toplantılarında açıklamışlardı. Yine Erbakan "72 günlük Cihad ilan ediyoruz" diyerek "İstanbul, Mart seçimlerinde İslambol olacaktır" ifadesini kullanıyor. İlginç bir benzerlik; Cezayir ve Mısırlı müslümanlar da "seçimler de bir çeşit Cihad'dır" tanımını kullanmışlardı. Yine "İstanbul'un Erbakan'ın dilinden "İslambol olması" iki şeye delalet eder: Bir; İslamı bol bir kent. İki; bu İslambol kelimesi Mısırlı ünlü radikal İslamcı liderlerden birinin (Sedat'ı öldüren örgüt lideri) soyadıdır. Erbakan, burada gayet ince bir sözoyunuyla, radikal şeyler söylemektedir aslında. Öte yandan Erbakan'ın "başı açık manken veya dişçi kadın" kullanarak popülarite sağlaması da, Cezayir'deki İslamcıların seçim sırasında "namaz kılmasanız da oyunuz İslama" diyen gençlere kucak açmasına benzer. Aynı biçimde RP, 1994 Mart yerel seçimindeki iç talimatında "sarhoş ya da başı açık da olsa, vatandaşla ilişki kurun" diyor ki; bu, son yılların popülist İslam çizgisini benimseyen Sudan İslamcı Milli Cephe ve Ürdün Müslüman Kardeşler örgütünün faaliyetlerini andırıyor. Burada geniş bir bölgesel eğilim sözkonusudur. RP'nin kimi Alevileri kendine çekmesi ve bazı Hıristiyan cemaat merkezlerini ziyaret etmesi de Ürdün'deki Müslüman Kardeşler Örgütünün faaliyetlerini andırıyor.

Kemalizmin ilkeleri açısından bakıldığında ise, Atatürkçüler kendilerini "Cezayir aynasında" seyredebilirler. İster Bin Bella, ister Bumedyen, isterse Bin Cedid olsunlar;

sonuçta "tepeden inme batılılaşma, İslam dinini kullanarak siyasi amaçlara ulaşma, milliyetçilik temelinde Kürtlerin inkar edilmesi, tek parti yönetimi vs" benzeşmektedir. Türkiye'de iflas eden kalkınma modeli, Cezayir'de de iflas etmiş; kitleleri dine-imana daha çok sarılmaya itmiştir. Tek parti yönetimin laiklik ilkesi, CHP'nin o dönemdeki kadrosunun marifetiyle, bir yönüyle "asimilasyoncu" olmuş, diğer yönüyle hem polisiye önlemlere hem de gericilikle uzlaşmaya dönüşmüştür. Öte yandan "çağdaşlaşma" ve "batılılaşma" programı da kapitalistleşmenin bir ifadesidir.

Türk egemenlerinin ağır dini söylemleri kullanarak içine düştükleri çıkmaz, Kürtlere öğretici bir başlangıç olmalı. Kürtler açısından bakıldığında, eşitlik ve özgürlük mücadelesinde dayanılan köylü kitlelerin ideolojik gelecekleri ve yapılanmaları tayin edicidir. Zorunluluk nedeniyle onların geleneksel dini duygularına (İslam) dokunmamak gerekir. Çünkü ulusalcılık ile din, Kürt toplumunda biraz da tarihsel açıdan emişmiştir. Bu da özgürlük sırasında veya sonrasında önemli bir ikilem yaşanacağı anlamına gelir. Bugün dokunulmayan, hatta yer yer pohpohlanan İslam ideolojisi, yarın karşına hangi sıfatla çıkacaktır? Irak'taki Kürt Ulusal Hareketi'nin daha Aralık 1993'te yaşadığı İslamcı-milliyetçi çatışması buna biraz olsun ışık tutacak niteliktedir. Kürtler "sosyalizm" söylemi ya da "en iyi İslam bizim harekettir" söylemiyle de gelseler, gelecekte İslamcıların güçlenerek, önderliğin zaaflarını kullanmayacaklarını hiç kimse garanti edemez. Irak Kürdistanı'nda 1993 sonu ve 1994 başında İslamcı-milliyetçi çatışması yaşandı. Filistin'de de benzeri bir gelişme görüldü. Yurtsever hareket, başlangıçta İslamcılara gerektiğinden fazla kol kanat gerdi, onlara olmadık inisiyatifler tanıdı. Ama sonradan HAMAS adıyla ortaya çıkan (bir ara FKÖ'ye karşı, İsrail ile işbirliği içindeydiler)

İslamcılar, şu anda FKÖ önderliğine meydan okuyorlar artık. Cezayir'deki mücadele süreci de böyle oldu.

Kaldı ki Cezayir'deki 1830 Şeyh Abdülkadir ayaklanmalarından 1871'e kadar olan, hatta 1954'teki milliyetçi hareket bile, İran-Irak-Türkiye'deki Kürt (1848 Bedirhan Bey, 1881 Ubeydullah, Barzani, 1925 Şeyh Said vs) ayaklanmalarına çok benzerler. Sözgelimi milli ayaklanmalara Şeyhler önderlik ederler ki, onlardaki tarikat liderliği de Kürtler'deki gibi Kadiri idi. Yine Cezayir'deki "sosyalist" söylemler de ülkenin milli kalkınma yolunda gelişmesini güvence altına alamamış; kaçınılmaz başarısızlıklar iktidarın İslamcılara kaymasında önemli rol oynamıştır.

Kürtlerin Cezayir örneğinden çıkaracakları bir ders de şudur: Oradaki Arap-İslam kültürü, özellikle İslamcıların çok vurguladıkları İslami model; ülkede bulunan en eski Berberi-Amazagi etnik kültürünü yok saymakta ve İslam içinde asimile etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye'deki tarikatların Kürtlerin asimile edilmesinde önemli işlevler gördüğünü hatırlarsak meseleyi daha iyi kavrarız.

Sosyalistlerin penceresinden bakarsak, marksizmin karşı ideolojik mücadele yürüttüğü din fikri, artık soyut bir ideoloji olmaktan çıkmış; mutlaka aşılması gereken somut bir kuvvet haline almıştır. Çünkü çaresizlik içindeki geniş kitleler tarafından benimsenmiştir. Sosyalistler bu kuvvetle yüz yüze gelip onunla hesaplaşmadan, Türkiye'de iktidara gelmek mümkün değildir.

İslamcılar açısından ise, gerek olayları sergileme sırasında gerekse sosyalizm, milliyetçilik ve İslamcı model hakkındaki eleştiri/açılımları yaparken, saptama ve gözlemlerimiz dikkat çekici olmalıdır. Kısaca bu kitap, hemen herkese hitabeden bir nitelik taşıdığı iddiasındadır.

Ama bir noktaya dikkat edilmesi önemlidir: Biz hem Önsöz'deki gözlemlerimizi hem de süreç içindeki saptama

ve vurgularımızı, "İslam kötüdür, onu mutlaka defedip yerine batılı laik düzeni getirelim" türünden bir iddia peşinde değiliz. Sadece dünyada ve Türkiye'deki genel bir yönelişe, bir eğilime ve gelişme sürecine ışık tutuyoruz. Bir zamanlar Türkiye'de herkes kendi siyasetini daha sol'daki parti veya hareketlere göre ayarlarken, şu anda daha çok İslami siyasetlere ayarlı bir duruma gelişine dikkati çekiyoruz. Zaten "laiklik" kavramının Türkiye'de anlaşılan biçimine de eleştirilerimiz vardır. "hem laik, hem müslüman" ya da "laiklik eşittir, yasaklamalar", "laiklik eşittir, sınırsız din özgürlüğü" veya "laiklik eşittir, resmi baskı ve dine karşı polisiye önlemler" türünden anlayışlara karşıyız. Bize göre "laiklik", her şeyden önce "devletçi söylemden" ayrılmalı. Gerçek laik ve özgürlükçüler, kendilerini devletin dar laik elbisesi veya Kemalist söylemi içine kapatıp, zaman zaman zinde güçler denilen odakların nesnel/öznel destekçileri durumuna düşmemeli, resmi politikaların kuyrukçusu olmamalıdırlar. Yine gerçek demokrat ve özgürlükçüler, "laiklik" kavramı adı altında Türk milliyetçiliğinin asimilasyon aracı olmaktan kurtulmalıdırlar. Çünkü laiklik burjuva sınıfıyla doğdu ve onunla siyaset sahnesine gelip yerleşti. Bu anlamda, sadece laiklikte ısrar edip; laik limanda demirlemek, Türkiye gibi ülkelerde burjuva sınıfına hizmet etmeye götürebilir. Oysa özgürlükçüler, insan düşüncesinin alabildiğine özgürleşme sürecini kapsayan uzun bir yolculukta, geleceğin yepyeni insanının yaratılmasını hedeflemelidirler. Demokrat ve kurtuluşçu siyasetin amacı, laikliği, özgür insanın yaratılmasına götüren ideolojinin bir parçası yapmak olmalıdır.

Kuşkusuz sorulmalı: Türkiye ile Cezayir ya da Refahçılar ile Cezayirli İslamcılar arasında böylesine benzerlik var. Hiç mi fark yok? Aslında her ülkenin özgünlüğü bulunur.

Sözgelimi Türkiye'de çok partililik, büyük burjuvazinin iktidara geçmesiyle ve bir yere kadar onun muhalefetiyle başladı. İslamcı hareketler ise çok sonradan bağımsız biçimde ortaya çıktılar. Cezayir'de ise iktidara karşı muhalefetin öncüsü İslamcılardı. Türkiye'de sosyalist mücadelenin hatırı sayılır bir tarihi var. Cezayir'de böyle bir gelenek yok. Zaten varolanlar da iktidarın kuyrukçuluğunu yaptılar... Türkiye'deki sosyalistler bir döneme kadar Türkiye'deki Kürt halkının mücadelesini ve haklarını savunurken, öncü rol oynadılar. Sonradan tutuculaştılar. Cezayir'de ise komünistler, Cezayir halkının mücadelesini hep baltaladılar. Yine Türkiye'deki düzen, hiçbir zaman sosyalizm adını alıp kendi çıkarları için demagojik biçimde kullanmadı. Buna karşılık Cezayir egemen sınıfları, sosyalizm sözcüğünü bol bol kullandılar. Öte yandan Cezayir'deki İslamcı hareketin ana gövdesi iktidarla uzlaşmayıp, radikal bir siyaset izleyerek İslam Şeriatı'nı uygulamak istiyor. Türkiye'deki İslami kesimin ana gövdesi, ıslahatçı bile değildir. Tersine hem düzen, hem egemen sınıflar, hem de iktidarlarla barışıktır. Radikal İslami eğilimleri özümseyip törpülemek için mevzilenir. Cezayir'deki İslamcı hareket iktidara varmak için her yolu dener; ama RP, ağır bir Türk-İslam sentezi kullanıldığından, mesela laikleri, Alevileri ve Kürtleri açıkça destekleyemez, onların haklarını savunacak konumda değildir... Kaldı ki; RP Genel Başkanı **Erbakan**, Şubat 1994'te çıktığı "Çarpraz Ateş" (SHOW TV) programında, "*Adil Düzen* adlı toplumsal-ekonomik projesini 40 Batılı uzmana incelettik" demiştir. Bu, Türkiyeli İslamcıların, "mevcut rejime alternatif ve taklitçi düzenlerden farklı kalkınma modeli" diyerek piyasaya sürdükleri "Adil Düzen" projesinin, okunup üflendikten sonra yeşil çuha veya çarşafla örtülmüş bir kapitalist sömürü programı olduğunu gösterir.

Sadece bu noktadan baksak bile, "Refah Partisi"nin gelmesi kimseyi, hele hele sermayeyi ürkütmemelidir. Çünkü Refah Partisi de, kapitalist sömürü düzeninin bir parçasıdır. RP'nin düzen partilerinden daha kötü yöneteceği de garanti değil. O halde neden bunca gürültü?

Mevcut düzenin demokrasi anlayışı açısından baksak bile; Refah Partisi'nin gelmesi siyasi bir parti olarak hem hakkı hem de oynanan düzeniçi oyunun kaçınılmaz bir kuralıdır. Bu durumda bile "Refah Partisi geliyor!" paniği, olsa olsa egemen sınıfların kendi aralarındaki kanatların eseridir. Zaten esas mesele, "Refah Partisi geliyor ve İslamcılar gelecek Şeriatı kuracak!" noktasında düğümlenmiyor. Düzeniçi kalınarak ve sistem korunarak RP sorgulanamaz; yükselişi önlenemez. Bu pratikte görülmüştür. Çünkü RP'nin gelişi sadece bir sonuçtur, sebep değil. Bu bir. İkincisi, RP'nin gelişi, Türkiye'deki genel İslamcı dalganın bir üst aşamaya sıçramasını ve kitleler nezdinde bir çekim merkezi oluşturmasını ifade eder. Gerçekte meselenin püf noktası, İslam Şeriatı ve düzenine yol açan İslamiyet fikrinin bizzat düzen eliyle yaygınlaştırılması; sıradan insanlardan seçkin tabakalara kadar her kesimin zihnine, yani günlük hayata egemen kılınmasıdır.

Şimdiye kadar İslamcı kesimde Cezayir üzerine birçok makale ve bilebildiğim kadarıyla üç kitap yayınlandı. Ama İslamcılar, ideoloji ve siyasetleri gereği olayı tek yanlı verdiler. İslamcılar penceresinden meseleye bakar oldular. Dolayısıyla nesnel davranamadılar. Oysa elimizdeki çalışma, milliyetçi ideolojiyi olduğu kadar İslamcı ideolojiyi, aynı biçimde Batı kültürünü ve onun karşıtı olan İslam kültürünü, bu arada çokça kullanılan sosyalizm meselesini de tarihsel süreci ve olgular temelinde inceliyor. Hataları sergileyip; gelecekte sosyalizmin sorunları, milli bur-

juvazinin çıkmazı, kapitalist dünya sisteminden kurtuluş yolları ve İslami çözüm modelinin açmazlarını da irdeliyor.

Bu yönüyle de ele alınması gerektiğine inanıyoruz.

İstanbul, Şubat 1994

GİRİŞ

"Olayların göbeğinde Cezayir, Cezayir'in göbeğinde ise İslam var" diyor Lübnanlı sosyolog, yazar ve gazeteci **George El Rasi**. Aynı zamanda dünyaca ünlü Sorbonne Üniversitesi'nde okuyan bu araştırmacının 1989 tarihini taşıyan bir incelemesinin adı *"Cezayir'de Araplaştırma"*. Sözkonusu incelemede yeralan önemli toplumsal/siyasal saptamaların özeti şöyle: "Cezayir'de ki İslam, yabancı araştırmacılar ile kitle iletişim araçlarının göstermeye çabaladıkları gibi, basit, kolay bir olgu değildir. Tersine çok karmaşık, gayet girift bir olgudur ki; bunun kapsamında derin tarihsel, toplumsal, kültürel birikimler bulunur. Bu uygarlık birikimlerini anlamaksızın, günümüz olaylarını idrak etmek olanaksız. Aynı biçimde geçmişi irdelemek, Gezayir'in çok boyutlu geleceğini de irdelemek; hatta bu ülkeye komşu benzer ülkeler ile Arap aleminin geçmiş ve geleceğini irdeleyip sorgulamak anlamına gelir." [1]

Buradan yola çıkarsak, Cezayir'in adından başlayarak, bulunduğu yer ve geçirdiği tarihsel evreleri de irdelemek gerekir. Çünkü, "Cezayir'deki tarihsel boyutun özü esası nedir" diye sorarsak; cevabı şöyle olur: Etnik toplulukların yaratıp benimsedikleri kültür ile buraya sonradan gelen (sokulan) İslamiyetin neden olduğu kültürün, dolayısıyla daha geniş bir ifadeyle İslam uygarlığının karşılıklı faaliyetlerinin (etkileşim, çatışma, özümseşme, kaynaşma... vs) bir toplamıdır. Bağlı olarak Cezayir gibi bir toplumda

1) Lübnan El Hayat gazetesi, 4 Eylül 1993, Londra.

"din ile devlet ilişkileridir"[2] Ama aynı zamanda İslamiyetin buralara fetih yoluyla uzanması, ardından İspanya'nın göbeğinde yeraldığı İber yarımadasına çıkarma yapan İslam komutanı Tarık bin Ziyad öncülüğünde kurulan Endülüs Devleti başlangıcından, yıkılışı simgeleyen Gırnata'nın düşüşüne kadar olan süreçte, Batı kültür ve uygarlığı ile İslam kültür ve uygarlığının bir bileşeninin (sentez) bulunmasıdır.

Bundan da öte, Fenike/Finikelilerin, ta Lübnan'dan kalkıp Kuzey Afrika'yı kıyı kıyı dolaştıktan sonra Cezayir'e kadar giderek kültür birikimlerini orada bırakmasıdır. Bu ticari birikimin, Afrika kabile toplumunun daha basit daha komünal kültürüyle karşılaştıktan sonra yarattığı ve Roma kültürünün birikimlerini de buna ekleyerek çok özgün bir bileşim ile Arap-İslam kültürünü karşılayışıdır.

Derken; Roman, Finike, Arap-İslam sınıflı toplum ilişkilerinin ve kültürünün daha eşitlikçi ve daha sade (sınıflı toplumun ön aşamasındaki) kabile demokrasisi/kabile hiyerarşisi ile karşılaşması; bu temelde doğan etkileşim ve çatışkılardır. Belki de bu çatışkılardır ki; günümüze kadar Cezayir'in etnik kimliğine ve kültürel varlığına, bir türlü istenilen tanımın konulmasını engellemiştir. Sözgelimi kimine göre Cezayir, Arap-İslam kültürünün değil Sahra kaynaklı Amazagie kültürünün bir ürünüdür. Esas kaynak budur ve asıl/özgün/otantik etnik yapı ise Berberilik'tir. Çünkü İslam'dan önce burada yaşayan kavimler, Berberi kabilelerinden meydana gelmişlerdir. Arap-İslam tarihçileri ise bunu reddederler; Berberi etnik topluluğu ile Amazagie kültürünün varlığını inkar etmemekle birlikte, "Cezayir'e hayat verip onu bugüne ulaştıran şeyin İslamiyet'te olduğunu" ileri sürerler.

NATO Savunma Akademisi eski öğretim görevlisi Esat Daybelge, *Eski Cezayir ve Dünkü Avrupa Zihniyeti* adıyla 1961'de yazdığı kitabında şöyle der: "Cezayir halkı, birçok

2) George El Rasi, "Cezayir'de Araplaşmadan önce İslam" başlıklı makale, El Hayat, 4 Eylül 1993.

ırktan meydana gelmiştir; Berberi, Roman, Vandal, Vizigot, Grek ve Arap... Ayrıca 800 bin Avrupalı ile Yahudi (1945'te).." (s.6) Her durumda; Cezayir için, çok kültürlü ve çok etnik yapılı bir toplum denilebildiği gibi, çok dilli (konuşulan dillerin farklı olmasına istinaden) ama tek uluslu bir toplum tanımı da getirilebiliyor.

Tüm bunları anlayabilmek, tarihsel boyuta bakmakla mümkün olduğuna göre biz de bu boyutu sergileyeceğiz.

İbn Haldun Aynasında Cezayir

Şu anda ülkenin başkenti olan Cezayir'in yerinde, Kartacalıların ticaret uğrağı olan *Icosium* kasabası bulunuyordu. Bu kasabanın önünde ise doğal bir savunma mevzii oluşturan adacıklar vardı. Arap fetihleri başlayıp adacıklar ele geçirilince, buraya Arapça "adalar" anlamına gelen *El Cezayir* adı verilmiş oldu. Dolayısıyla hem ülkenin adı hem de daha sonra başkent olan eski *Icosium* kasabasının adı "El Cezayir" olarak[3] kaldı. Bu ülkeyi 150 yıl kadar yöneten ve sömürgeleştiren Fransa'nın Cezayir için kullandığı "*Algérie*" sözcüğünün kaynağı da telaffuz farkıyla Arapça'dan alınmıştır.

Kimilerince "Arap tarihçisi", kimilerince de "İslam tarih felsefecisi", tarihçi olduğu kadar "sosyolog" olarak nitelenen Tunus doğumlu ünlü **İbn Haldun**, dünyaca bilinen *Mukkaddime* adlı kitabında yedi bölgeye ayırdığı dünyadaki Üçüncü Bölge kapsamı içinde şunları yazar: "Bu bölgenin birinci bölümünde üçüncü bölümün yukarı kesimlerine doğru mıntıkasının üçte birini içine alan Deren dağı yer alır. Bu dağ, birinci bölümün batı kesiminde belirir. Atlas okyanusuna yakın yerde görünür ve bölümün sonuna değin uzanır. Bu dağda sayılarını ancak yaratanlarının bilebileceği yoğunlukta Berberi'ler yaşar. (Deren) dağının batı kesiminde, Mülviyye (Mevleviyye) vadisine varıncaya dek geçit ve yol çok azdır. Ama bu vadiye gelince geçit ve yol

3) Ferhat Deniz, Cezayir Nereye? Geliyorum Diyen İslam Devrimi, Denge yayınları, 1992, s. 13.

çoğalmaya başlar. Bu kesimlerde (Marakeş Berberi'lerinden) **Masmûdeler,** (ve Masmûdeler'in bir boyu olan) **Hintateler, Teynemelkler, Kedmeyvehler, Meşkûre'ler** bulunur. Bu Meşkûre'ler, Masmûdeler'in (Muvahhidlerin) bu yörede yaşayan boyları içinde en sonra gelenidir. Sonra yine (Berber kabilelerinden) Sınhakeler —ki bunlarla anlatılmak istenen **Sinhaceler**'dir— bu bölümün sonunda da Zenate adı verilen topluluktan bazı kabileler yaşarlar. Bu yörenin iç kesimleri, Evras (Aures) dağıyla birleşir. Bu dağ (Berberi kabilelerinden) Kutame'lerin dağıdır. Daha sonra öteki Berberi toplulukları gelir... Deren dağı, batı yönünde Uzak Batı'ya (Mağrib-ül Aksa/Fas) doğru uzanır. Bu yörenin güney kesiminde Marakeş (Marakeş'ten önce önemli bir merkez olan) Eğmat ve Tadilla kentleri vardır. Bölgenin okyanus kıyısında Esfa (Safi) kalesi ve Selat (Rabat) kenti bulunuyor. Marakeş yöresinin Fas (Fez), Miknase (Meknes), Taza ve Kasr-ı Kütame kentleri var. Bunların tümüne birden, kendi halkının dilinde Mağrib-ül Aksa (Uzak Batı) adı verilir. Yine yörenin okyanus kıyısına düşen kesiminde, Esia ve Arayiş kentleri bulunur. Bunların doğusunda da Orta-Batı (Cezayir) yer almıştır. Bu ülkenin başkenti Tılmisan'dır (Tlemcen-Telemsen) Bu yöreye ait Rum Denizi (Akdeniz) kıyılarında Hüneyn, Vehran (Oran) ve Cezayir kentleri bulunur..."[4]

Ayrıca İbn Haldun, günümüzde Kuzey Afrika ülkeleri olarak bilinen, Kuzey Afrika'da bulunan ve Arapça'da "El Mağrib El Arabi" (Batı'daki Arap ülkeleri) olarak tanımlanan ve özellikle de Libya, Tunus, Cezayir, Fas, Moritanya gibi yöreleri içine alan bölgeyi şöyle tanımlar: "Mağrib-ül Arabi denen bölgeler, kuskus (sert ve yuvarlak, aynı zamanda plastik gibi olan bir çeşit bulgur/tahıl-FB) pilavının yendiği yerden başlayıp el Burnusi (adı geçen ülkelerde geleneksel olarak giyilen kukuletalı cübbe) giyilen yerde biter..."

4) İbn Haldun, Mukaddime/İbretler Kitabı, Birinci Cilt, Birinci baskı, Onur yay, Turan Dursun çevirisi, s. 170-172.

Kuşkusuz, Batı Arap ülkelerini, sadece yedikleri ve giydikleriyle sınırlamak yüzeyselliği de içinde taşır. Bunun yanında, kısaca Mağrib diyebileceğimiz bu ülkelerin toplumsal dokusunu hele hele Cezayir'in toplumsal örüntüsünü çok iyi bilmek gerek. Çünkü böyle bir örüntü (örgü); etnik, dinsel, mezhepsel, dilsel, kültürel vs. farklılıkların karıştığı çetrefil bir yapının sonucudur. Böyle bir yapıyı anlamaksızın, günümüzdeki gelişmeyi ve bu gelişmenin gelecekteki yönünü de idrak etmek mümkün olmayabilir. Bu tür bir kavrayış eksikliği, Cezayir'deki İslamcı hareketin gelişim seyrini ve nedenlerini anlamamaya yol açabilir.[5]

O halde tarihsel boyuta bir göz atalım.

Genelde Cezayir tarihini, Batı Sahra çölü, Deren dağı çevresi, Atlas dağları yöresindeki kabileler (Berberi'ler) yaşamı ile buraya çok sonradan akın etmiş İslam fetihçilerinin (dolayısıyla sınıflı toplumun) tarihi ile sınırlandırmak isteyenler vardır. Birincisini Berberi milliyetçileri, ikincisini ise Arap-İslam yandaşları ileri sürerler. Oysa, esas olarak doğru olan bu görüşlerin her ikisi de, sadece ve sadece doğru'nun birer parçasını oluşturur. İkisi biraraya getirilse bile, tam doğru sayılmaz. Çünkü orta yerde diyalektik materyalist açıdan, yani tarihin çok boyutlu yönden incelenmesi temelinde bir tarih anlayışı daha vardır. Sözgelimi Cezayir tarihini, sadece çöl, Atlas ve Deren dağları, Kartaca ve Roma akınları, sonraki dönemde İslam ve Endülüs uygarlıklarıyla sınırlı tutmak; tarih bilimi açısından da yetersizlik ifade eder. Buradan yola çıkarak, Akdeniz'in en doğu yakasında ve milattan önceki dönemlerde, bölgenin en iyi ticari kolonilerini kurup, günümüz Şam Eyaleti (Suriye, Lübnan-Filistin-Ürdün) merkezli Finike/Fenike topluluklarının bulundukları yerlerden kalkıp; ticaret yapa yapa uygarlıklarını ve kültürlerini Akdeniz'in Atlas okyanusu ile birleştiği kıyılar olan Fas ve Cezayir'e kadar uzanmaları da bir tarihtir.

5) George El Rasi, agy, El Hayat, 4 Eylül 1993.

Günümüzde yeni yeni incelenmeye başlanan bu ilişkiler ağında, MÖ. 2000 yıllık bir tarih yatmaktadır. Çünkü Cezayir kıyılarında kentleşmenin tarihi, MÖ. 12. yüzyıla kadar gider. Ticarete önem veren, dolayısıyla barışçıl mesajlar ile başka kavimlere giden Fenikeliler, Kuzey Afrika'daki yerli halklara, tarım kültürünü ve o zamanın yepyeni tekniklerini de götürdüler. Örneğin bağcılık (üzüm, zeytin, incir) ve sedef zenaatkârlığı bunlardandır. Fenikelilerin yeni mimari anlayışları da, Mağrib ülkelerindeki halkların, mağaramsı yapı ve evlerden çıkarak, dönemine göre daha modern yapı ve ev tipine kavuşmalarına yardımcı oldu. Aslında bir Fenike ticaret kolonisi durumundaki Kartacalılar'ın (Tunus) konumu, kuşkusuz o tarihte yayılmacılık ve kölecilik üzerinde kurulan ve yaşayan Roma imparatorluğunun Mağrib ülkelerindeki konumundan daha farklıydı. Deyim yerindeyse, Mağrib ülkeleri, Fenikelilerin ticari, kültür (geniş anlamda uygarlık) akınına uğrarken, Romalılar ve çok çok sonradan gelen Fransızlar askeri istila yolunu seçtiler. Cezayir'in bugünkü Kostantine kentindeki Fenike tarihi kalıntılarının sayısı 800'ü geçmektedir.[6]

Berberi Uygarlığı

Tarihin ipini çektikçe daha da geriye gitmek mümkün. Ancak biz, kabile toplumunun ön aşamalarına bakmakla yetinelim. Tarihçiler, ülkenin asıl yerlileri olan Berberi uygarlığının tarihini, MÖ. 1000 yılına kadar uzatabiliyorlar.[7] "Berber" deyimi ise, Romalılar'ın, bu topluluklara taktığı bir isim. İlk Berberi devleti veya krallığı, MÖ. 3. yüzyılda kuruldu. Günümüz Cezayir sınırlarının kuzey kesiminde bu-

6) Özellikle bkz. Fransız yazar Charles André Julian'ın "Kuzey Afrika Tarihi: Başlangıçtan Arap Fetihlerine Kadar" adlı kitabı, Paris, 1975. Ayrıca Fenikeliler-Kartacalılar ilişkisi ile bunların Mağrib diyarına etkileri için bkz. İzeddin Beşawş, Usturatu Kartaca, (Kartaca Efsanesi), 1990, Tunus; Ahmed Fercawi, Recherches sur les relations entre l'Orient Phenicien et Carthage, 1992; Maria Eugenia Aubet, The Phoenicians and The West-Politics, Colonies and Trade, London, 1993.

7) Charles André Julian'dan aktaran George El Rasi, agy.

lunan Cirta (bugünkü Kosnatina) kentine giren Prens *Massinissa*, kenti zaptettikten sonra MÖ. 203 yılında devletini kurdu. Ölümünden sonra yerine kızkardeşinin oğlu *Jugurtha* geçti ki, bu tarih MÖ. 116 olarak belirleniyor. *Jugurtha*, 112-106 tarihleri arasında Roma akınlarına karşı direnmekle birlikte, bunları önleyemedi. Dolayısıyla krallığı ikiye bölündü. Bu krallığın adı, Romalılar'ın dilinde, "Göçebe Krallığı" anlamına gelen "*La Numedie*" oldu. Zaten Latince'de "göçebeler" için "*Nomade*" deyimi kullanılır.[8]

Romalıların işgaline karşı direnme durmadı, yerlilerin sayısız ayaklanmaları oldu. En önemlisi, *Tacfaranas* adını alan ve MS. 17-24 yılları arasındaki direniştir.

Bu tarihi bilmezsek eğer, kimi İslamcıların yaptığı gibi, "İslam fetihlerinden önce Mağrib başıboş kabileler ülkesiydi. İslam geldi; ilk kez siyasi birliği sağladı"[9] türünden bir yüzeyselliğe ya da tekyanlılığa düşebiliriz.

Hıristiyanlık ve İslamiyet'in Girişi

Miladi dördüncü yüzyılda Hıristiyanlık, Mağrıb ülkelerine girerek "fikirsel çatışmalar"ın ilk ateşini yakmış oldu. Dönemin en önemli fikir adamı, **Saint-Augustin** adıyla bilinen ve İnnabe kentinde 354-430 arasında papazlık yapmış kişidir. Tunus sınırına yakın bu Cezayir kentinde Saint Augustin'in adını taşıyan bir kilise hâlâ mevcuttur. Anılan Hıristiyan din adamına kökeni sorulunca, "ben Kenan (günümüz Filistin-FB) ilindenim, Sami (Arap-İbrani kavimleri-FB) kavmindenim" derdi. Bu tutum, kendilerini Avrupalı sayan Romalılar'ın tersi bir tutumdu.

Mağrib ülkelerinde kurulmuş bulunan "Vandal Krallığı"nın ömrü 10 yılı (429-440) geçmedi. Çünkü Bizanslılar, MS. 6. yüzyıl sonlarına kadar oralara egemen oldu.

8) agy.

9) Ferhat Deniz, bu iddiasını, Dr. Muhammed Hayr Faris'in Tarih-ül Cezayir el Hedis (Modern Cezayir Tarihi) adlı kitabına dayandırıyor ki yanlış. Çünkü MÖ. 203 yılında kurulan bir krallık, zaten siyasi birlik ifadesidir.

İlk Arap-İslam akını, *Ukbe bin Nafi'u* komutasında, MS. 681 yılında gerçekleşti. Orta-Batı denen ve günümüz Cezayir topraklarının bulunduğu bölgeye kadar uzanan İslam Fütuhatı, yöredeki kabile konfederasyonun başkenti durumundaki *Tiaret*'te oturan ve dolayısıyla "kral" konumunda bulunan *Koseila* önderliğinde Berberi direnişleri ile karşılaştı. İslam'a karşı ikinci direniş ise Orans kabile konfederasyonuna hükmeden Kraliçe *Al Kamine/Al Kahine* (büyük kadın büyücü anlamına da gelir) önderliğinde gerçekleşti.[10]

Kuşkusuz Arap-İslam fütuhatının temel nedeni *"ekonomiktir"* ve burada "din" genel anlamıyla fetihçileri/akıncıları *"coşturma"* gibi bir işlev yükleniyor. İbn Haldun, toplum-devlet karşılaştırmasında, her ikisinin de gelişme aşamalarının benzeşmesini dile getiriyor. Sözgelimi "devletin toplumdan ayrı düşünülemeyeceğini, dolayısıyla toplum için geçerli olan gelişme dönemlerinin, devlet için de sözkonusu olduğunu" belirtiyor. Ancak **İbn Haldun**, "toplumlarda yokoluş yoktur" der, "çünkü sonu geldi sanılan ırmak sularının yeni sularla yenilenerek akışı vardır." biçiminde bir yoruma öncülük eder.[11] Buna karşılık devlet için, "doğuş", "gelişme", "yaşlanma" dönemlerinden sonra "ölüp gitme" kaçınılmaz bir sondur.[12] Devlet, çeşitli koşullar nedeniyle biçimden biçime girer. Devlet ve egemenlik, toplumun ilkel ve göçebe döneminde başkadır, yerleşik ve kentsel yaşam döneminde başkadır. Başlangıçta kabile düzeni vardır. Sonra devlet düzenine ulaşılır. Devlet düzeninde çeşitli evreler vardır: "fetihçilik" evresi, yerleşik ve kentsel yaşam dönemindeki bir ölçüde oturmuşluk evresi ve "parlak" dönemi izleyen "çöküntüye gidiş" evresi (İbn Haldun'un özgün deyimiyle *"tawr/tavıré")* vardır. Her ev-

10) Bu kadın hükümdar hakkındaki görüşler hâlâ belirsizdir. Kimine göre Al Kahine, Yahudi idi; kimi ise, onu, hıristiyan sayar. (George El Rasi açıklaması)
11) İbn Haldun, Mukaddime, Turan Dursun çevirisi ve yorumu ile Mısırlı yazar Taha Hüseyin yorumu, s. 28-29.
12) age, s. 29.

redeki temel dayanak, "ekonomik" koşullardır. Sözgelimi: Devlet, "fetihçilik" döneminde neden "fetihçi"dir? Çünkü devlet, ekonomik etkenlerle şuraya buraya saldırma politikası izler. "Ganimet"ler sağlamak, ya da daha verimli topraklar elde etmek. Temel neden bu. "Din" de işin içinde vardır. Ama "din" etkeni bu temel nedene (ekonomi) bağlıdır.[13]

İbn Haldun, buna örnek olarak, Hz. Ömer'in Halifelik dönemindeki bir söylevini gösterir: "Allah hoşnut olası Ömer'den aktarılagelen sözleri, bu konuda düşünüp değerlendirebilirsin: Ona biat edildiğinde ve o kalkıp halkı Irak'a doğru kışkırtırken (teşvik ederken) şöyle demişti: Hicaz yöresi, sizin için bir yurt olamaz. Sadece, otlak ve av alanı olabilir. Bu yörenin halkı, bunun dışında bir olanak sağlayarak güçlenemez. Nerede o, Allah'ın verdiği söze dayanarak göçen Kur'an okuyucular! Haydi, Allah kitabında, miras alacağınıza ilişkin söz verdiği topraklara doğru, yeryüzünde koşup dolaşın (saldırın)! Allah o Allah'dır ki, 'dinin, tüm dinlere üstün kılınsın diye, size peygamberini doğru yol ve hak dinle gönderdi. Putataparlar bunu istemese de' demişti Allah. *(Tevbe suresi, ayet 33)*

İbn Haldun, bu örneği verdikten sonra, açıklamasını şöyle sürdürüyor: "Bu durumu (yani ekonomik nedenler ile fetihçilik-FB), Yemen hükümdarları, Himyerliler gibi eski Araplarda da görüp, üzerinde düşünebilirsin! Bunlar, bir keresinde Yemen'den batıya doğru, bir defasında, Irak'a ve Hindistan'a doğru nasıl akınlar yaptılar düşünün! Toplumlar içinde Araplardan başka hiçbir toplumda bu denlisi görülmemiştir. Mağrıb'taki (Berber topluluklarından olan) Mülessimler'in (yüzleri örtülüler-FB) durumu da öyledir. Bunlar da devlet ve egemenlik girişiminde bulununca, Sudan yöresindeki birinci bölgede bulunan dolaşım yerlerinden kalkarak, Endülüs (İspanya) illerindeki beşinci ve altıncı bölgelere değin tırmanmışlardır. Hem de hiçbir taşıyıcı araç olmaksızın... Yabanıl (ilkel) toplumların du-

13) age, s. 29.

rumu böyledir işte! Onun için bu toplumların ülkelerinin sınırları çok geniş olur, 'merkezlerden' (hükümet merkezlerinden) de çok uzak yörelere ulaşır..."[14]

Fetihçilik'in temel nedeni ekonomik olunca, **Ukbe bin Nafi'u** adlı komutanın Tunus'ta inşa ettiği El Kayravan kenti, bütün Kuzey Afrika diyarını fetih için uygun bir üs haline gelmişti. İslam komutanının Mağrib ülkelerini fethettikten sonra Atlas okyanusuna atını sürerken söylediği şu sözler, aslında din'in (yani bir ideoloji olarak İslamiyet'in) ekonomik amaçlı fütuhatta oynadığı teşvik edici rolün ne kadar önemli olduğunu da ortaya koyar: "Allah'ım, şahid ol! Bütün gücümü sarfettim. Eğer karşıma bu deniz çıkmasaydı, senin dışında kimseye kulluk edilmeyinceye kadar diyar diyar dolaşarak kafirlerle savaşmaya devam ederdim (ki İslam Cihad'ının nihai hedeflerinden biridir-FB).[15]

Arap İslam egemenlerinin, boyundurukları altına aldıkları halklara iyi davranmadıkları ve ayrımcılık yaptıkları bilinen bir konu. Bu nedenle diğer bölgelerde karşılaşılan direnişlere, Kuzey Afrika ve Cezayir'de de rastlanıyor. Yukarıda anılan yerli direnişlerinin yanı sıra Arap aristokrasisine yönelik başkaldırılardan biri de 740 yılında Tanca'da patlak verdi.[16]

Ama öte yandan, bölgenin yerlileri olan Berber kabileleri, İslamiyete fazla direnemeden bu dini kabul ettiler. Kuşkusuz bunda iki önemli etken rol oynadı. **Bir**; İslam uygarlığı, tarihsel açıdan daha eski ve dolayısıyla daha yabanıl (kır kökenli) Berber kültür ve uygarlığına üstündü. Dolayısıyla bu kültürü yutup sindirmesi ve özümsemesi daha kolaydı. **İki**; İslam, devletçi Medine/Şam/Bağdat aristokrasisinin o merkeziyetçi, tahakkümcü ve sınıfsal baskıcı yönüyle gitmedi. Tersine İslam fetihçiliğinin Mağrib ülkelerine ulaşması, o tarihte, İslam imparatorluğu içinde merkeziyetçi/devletçi egemenlere karşı merkezkaç kuv-

14) age, s. 30.
15) Ferhat Deniz, age, s. 14.
16) age.

vetlerini temsil eden; bir yönüyle kabile demokrasisine dönmek isteyen, daha eşitlikçi ve daha geniş siyasal bir katılımdan yana olan Harici diye bilinen kesimin sayesinde olmuştur.[17] Merkezi İslam aristokrasisinin egemen ideolojisi haline gelen sunni (şafii ve hanefi) görüş, Haricileri, zaten dindışı yani "kafir" ilan etmişti. Ancak toplumsal kargaşalıklar, Şuubiyye diye bilinen (Arap İslam yönetimine karşı) boyunduruk altına alınan öteki müslüman halkların başkaldırısı, sınıf mücadeleleri; tarihte *Batınî* adıyla tanınan ve Deylemi, Karmati, İsmailî sonraları Fatımi diye tarihe geçen birçok hareketleri (mezhepçi temelde) ortaya çıkardı. Bu merkezkaç kuvvetler Bahreyn, Irak, İran, Mısır ve Sudan gibi yerlerde bölgesel devletler de kurdular. İşte, özellikle Kuzey Afrika'da iz sürüp Atlas okyanusu ve sonradan Endülüs'e kadar uzanan Arap-İslam akıncılarının temel ideolojisi, tutucu/gerici ve merkeziyetçi Sunni İslam değil, tersine Harici mezhebinin görüşleriydi. Hariciler, yukarıda değinildiği üzere, kabile toplumuna yakın görüşler benimseyip görece daha eşitlikçi ve daha demokratik bir yönetim öngördüklerinden, İslamiyet'in, kabile Berberi'ler tarafından kolayca benimsenmesine neden oldular.

Miladi onuncu yüzyılda Haricilerin bir kolu olan Fatimiler, **Ketaha** adlı Berberi kabilesinin yardımıyla, Bağdat merkezli İslam yönetimine karşı mücadelelerini Kuzey Afrika'da sürdürdüler. Sözgelimi: Bağdat Halifesi Harun Reşid'in Afrika valisi olarak atadığı İbrahim bin Ağleb sülalesinden olan ve İfrikiyye ile Konstantine üzerinde egemenlik kuran Ağlebi hanedanlığını yenerek Mağrib denen ülkeyi egemenliklerine aldılar. **Ketaha** Berberileri, İslamın Harici (Şia) yorumunu benimsemişlerdi. Çünkü bu, o dönemki konumlarına ve kabile ideolojilerine uygun düşüyordu. Ancak Mısır'ı fethedip başkentlerini Mağrib'tan Kahire'ye taşıyan Fatimîler, 969'dan itibaren Mağrib üzerindeki egemenliklerini de yitirdiler. Bu aynı zamanda Mağrib bölgesinde, yeni merkezkaç kuvvetlerin uç

17) İslamcı Ferhat Deniz de benzer bir saptama yapıyor. bkz. age, s. 14.

vermesi anlamına gelir. Fatımî valisi Hammad, bağımsızlığını ilan edince, bütün bir diyar **Zirîler, Hilalîler** ve Murabıtlar'ın kavga alanına dönüştü. Öte yandan çölde yaşayan ve ideolojik kaynağını Sudan ve Libya gibi bölgelerden alan Sufi Murabıtlar tarikatına dönüşen **Şamhaceler**, Vahalardan başlayarak Fas'a kadar her yeri işgal edip, 1106-1143 arasında Murabıtlar imparatorluğunu kurdular. 1737'de Ebu'l Abbas Salim El Ticanî tarafından Cezayir'de kurulup Sudan ve Türkiye'de kolları olan *Ticanilik* de Murabıtlar hareketinin fikirsel bir devamıdır.

Onbirinci yüzyıl başlarında ise Cezayir, Berberi hükümdarları arasında paylaşılmış bulunuyordu. Ünlü **Hilalî** istilasından sonra, Cezayir'in birliğini savunan **Murabıtlar**, güçlerini uzun süre koruyamadılar. Cezayir ve Bicaya kentlerini savaşsız ele geçiren (1152'de) **Muvahhidler**, daha şanslıydılar. Ancak 1237'de İfrikiyye valisinin bağımsızlığını ilan etmesiyle **Muvahhidler** devleti de çatırdadı. **Muvahhidler**'in çöküşünden sonra **Hafsi Merin** ve **Zeyyan** gibi hanedanlar, bütün bir onaltıncı yüzyıl boyunca çatışıp durdular.[18]

İslam-Berberi kültürünün buluşup kaynaşması, hem İslamiyetin yayılması hem de hızlı bir kentleşmeye yol açtı. Öyle ki Tiaret, Bicay ve Tılmisan gibi kentler yoğun ticaret merkezleri haline gelip büyüdüler.[19]

Kuzey Afrika'ya Haçlı Akınları

Mağrib ülkelerinde merkezi bir devletin bulunmayışı, derebeylik çatışmaları ve Endülüs/Gırnata İslam devletlerinin İspanya'da düşmesi, Avrupa'daki Haçlı akınlarının başlangıcı oldu. Çünkü Mağrib'ın Akdeniz'e kıyı olan kentleri, korsanlıktan ötürü bir hayli zenginleşmişti. Bu da Avrupa açısından "yeni fetihçilik" nedeni sayılabilirdi. İber yarımadasında başlatılan Reconqusta (yeniden fetih) savaşları, İspanyol ve Portekizlilerin öncülüğünde gerçek-

18) Ferhat Deniz, age, s. 14.
19) George El Rasi, agy.

leşti. Mersa el Kebir (1505), Vahran (1509) ve Bicaya (1512) kentleri ardı sıra düşerken, Cezayir ve Tılmisan gibi kent devletler de İspanya hakimiyetini tanıyıp haraç verdiler.

1516'da İspanya Kralı Ferdinand ölünce, Mağrib halkı, yabancı egemenliğinden kurtulmak için, o tarihte ticaret gemilerini vurup korsanlık yapmakla ünlü Oruç Reis'ten yardım istediler. Ancak bu denizci, yapılan savaşlarda üstünlük elde edemeyip, bir çatışmada ölünce, yerine kardeşi Barbaros namıyla bilinen Hayreddin geçirildi.

Kuzey Afrikalı tarihçi **Ebu Diyaf'ın** "Hayr-ül din ve dünya" (Dünyanın ve dinin hayırlısı) olarak tanımladığı **Barbaros,** bölgedeki dengeler açısından Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı himayesine girmeyi uygun gördü. Bu konudaki görüşleri ünlüdür: "Benim görüşüm; İslam kuvvetine elimizi uzatmamızdır. O da Sultan Selim Han'dır. Bu şehrin korunmasında ona dayanmalıyız. Bu ise ancak ona bi'at etmek, itaatına girmek, mimberlerde ona dua etmek ve himayesinden istifade etmek için onun adına sikke basmakla olur."[20] Bu aynı zamanda, Osmanlı'nın Kuzey Afrika'ya girişinin tarihidir-ki 1830'da Fransız sömürgecilerin bölgeyi zaptetmelerine kadar sürmüştür.

Osmanlı Dönemi

Osmanlı imparatorluğunun Mağrıb ülkelerine girişi, planlı programlı bir istila, tarihi deyimle bir "sefer" halinde gerçekleşmemiş; tersine tarihsel zorunlulukların ve Cezayir müslüman halkı ile Osmanlıların bölgedeki dengeleri korumak için birbirlerine duydukları ihtiyaç/gereksinim temelinde hayata geçmiştir.

Cezayir'deki Osmanlı yönetimini de çeşitli evrelere ayırmak mümkün. Sözgelimi:

20) Ahmed İbn Ebi'd Diyaf, İthaf ehl-ül zaman bi Ehbari Mulûki Tunus ve Ahdül Eman, C.I. s. 10, Tunus, 1963. Aktaran Ferhat Deniz, s. 15-17. Öte yandan daha önce andığımız Esat Daybelge, "Cezayir önemli bir korsanlık yeri ve gemicilik teşkilatının bulunduğu merkezdi" diyor. Bkz: Eski Cezayir ve Dünkü Avrupa Zihniyeti, İstanbul, 1961, s. 22.

1) Beylerberliği Dönemi (1546-1587): Bu dönemde, bir yandan, bölgedeki çeşitli müslüman halklardan oluşan ve ülkeyi yabancı güçlere (hıristiyanlar) karşı savunan, bu arada Osmanlı adına serhat beyliği (yağma ve talan temelinde akıncılık/gazavat) yapan görece özerk "Reis"ler; öte yandan, İstanbul'dan gönderilen askerler (yoldaşlar) vardı. Cezayir'in siyasal birliği görece sağlanmış; aynı zamanda İspanya'daki bozgundan sonra Kuzey Afrika'ya kaçan göçmenlere sığınaklar, barınaklar yapılmış ve bu arada İslam/Avrupa kültürünün bir bileşimi olan Endülüs uygarlığı, Kuzey Afrika'ya taze kan vermiştir.

2) Paşalar Dönemi (1587-1656): Osmanlıların, vali (paşa) olarak atadıkları görevlilerin Cezayir Eyaleti'ni yönetmeleri dönemidir-ki, merkeziyetçilik daha ağır basmış; Osmanlı'nın baskıcı ve sömürücü gücü daha belirginleşmiştir. Aynı tarihlerde, yerli Cezayir halkı ile Osmanlı yöneticileri arasında çelişkilerin su yüzüne çıktığına tanık olunur. Öte yandan, Osmanlı, Cezayir diyarını, Avrupa'ya karşı ticari bir sömürge olarak kullanıp; kapitülasyonların girmesine izin vermiştir.

3) Ağalar Dönemi (1671-1830): Osmanlı parçalandıkça ve merkezi devlet zayıfladıkça, ipler, devlet tarafından atanmış askerlerin (yoldaşlar) eline geçmiştir. Ferman dinlemez Yeniçeriler, her iki ayda bir "ağa" seçiyor, sonra yeni birini daha başa getiriyorlardı ki, bu dönemde, Cezayir'in, Osmanlı'dan ayrılmaya çalıştığına tanık oluyoruz.

4) Dayılar Dönemi (1671-1830): Cezayir yerlisi önderler ve akıncılar (Reis) yeniden siyasal düzeni sağladılar. Öyle ki, Reisler'in seçtiği *Dayı* denen yöneticiler, ömür boyu yönetimde kalabiliyorlardı. Dayı'lar, bağımsız bir divan tarafından seçilir, Osmanlı Sultanınca onaylanırdı. Dayı'lar dönemi, Osmanlı'daki Beylik/prenslik dönemini andırır; feodal-katılımcı bir siyasal yapı vardır. Ekonomik ve siyasal açıdan denetim altında bulunan Dayı, "herkesin babası" sayıldığından, evlenmesi bile binbir şarta bağlıdır. Askeri rütbesine göre göre maaş alır, beylerden ve yabancı konsolos-

luklardan armağan kabul edebilir. Savaş halinde, ordusu, Osmanlı ordusuna katılır ve Sultan bayrağı altında çarpışır. Dayı, uluslararası bir kişiliğe ve yetkiye sahiptir. Sultana danışmaksızın bazı anlaşmalar imzalar, bu anlaşmaların kimi maddeleri Osmanlı'nınkine uymayabilir. Dayı, kendi adına sikke bastırır. Dayılar, aynı zamanda diplomatik yetkilere sahip olduklarından, bunların döneminde birçok yabancı diplomatik ilişkiler kurulduğu gözlenir. Sözgelimi Fransa, 1563'te Cezayir'e ilk diplomatını göndermiştir.[21]

Özet bir değerlendirmeyle, Osmanlı yönetimi, Cezayir'de de baskı ve zulüm mekanizmasını işletmiştir. Esat Daybelge'nin ifadesiyle "Anarşi olmadı değil; bazen birkaç Berberi, Mehdi ve Yahudi'nin başı yere yuvarlandı. Yatağında huzur içinde can veren Dayı azdır. Beş Dayı Beylerbeyi seçilip katledildi." (age.s.16)

Cezayir'in yabancı egemenliğine girişinin uzun tarihinde (Roma, Bizans, İslam-Arap, Osmanlı, Fransa, İspanya vs), özetle şu saptama yapılabilir: Bölgede en kalıcı olan egemenlik İslamiyet olduğundan, "Cezayir yerlilerinin İslamlaşması, araplaşmasından önce gerçekleşmiştir."[22] Ancak yerli/yabancı kültür arasındaki çatışkı bitmemiş, günümüze kadar sürmüştür.

İslam-Berber Uygarlığının Boyutları

Daha önce de belirttik; Cezayir'in eski ve yeni tarihi, çağlar boyunca gelmiş geçmiş bütün uygarlıkların izini taşır. Bu iz üzerinde yürüdükçe, kültürel, etnik, dilsel ve mezhepsel birikimlerin ürünlerine rastlamak mümkün. Lübnanlı yazar ve sosyolog **George El Rasi**, konuya ilişkin iki saptama yapıyor. Bunlardan birincisi hem "din" hem de "uygarlık" olarak *Islam*, ikincisi de etnik ve kültürel yapı olarak *Berberilik*. Aynı sosyologa göre bu iki ana unsur, "günümüz Cezayir uygarlığının derinliğini veriyor."

21) F. Deniz, age, s. 18-20.
22) George El Rasi, agy.

Tarihsel akışa bakılırsa, İslamiyetin bu yöreye girmesinden önceki çağlarda, Cezayir toplumu, sayısız istilalara tanık oldu. Bunlara karşı çok yönlü direnişi (askeri, kültürel vs) zamana ve zemine göre farklılık gösterdi. Çünkü her dönemde, Cezayir diyarında, tarihsel evreye uygun topluluklar ve kabileler yaşar; bu topluluklar birleşerek kabile konferasyonları ya da site/devlet denen siyasi birlikler, yani devletin ilk nüvesini oluştururlardı. Kimi zaman bu devletler tümüyle bağımsız, kimi yerde ise kendi içine kapalı prenslik veya krallıklardan oluşurlardı. Her devletçiğin kendince yaşam tarzı, inançları ve kültürü vardı. O kadar ki, günümüz Cezayir'inde "kabileler bölgesi" diye anılan yörede, çokca kullanılan "Amazig" ibaresi bile, Berberi dilinde "Özgür İnsanlar" anlamına gelirdi ki bu, kabile toplumunun ön gelişim aşamasına tekabül eder.

Cezayir yerlileri, ülkelerini istila eden işgalcilere hep direndiler. Benzer direnişler, miladi yedinci yüzyılda başlayan İslam akıncılarına karşı da gösterildi. Fakat fark şuradaydı: Cezayir'e giden İslam fetihçileri, daha önce de açıkladığımız üzere, Bağdat-Şam-Mekke aristokratları değillerdi. Tersine resmi İslam düşüncesinin yani Sunni mezhebinin (Şafii ve Hanefi gibi), iktidara ortak etmeyip safdışı bıraktığı, ideolojik olarak "kafir" diye damgalayıp lanetlediği, siyasi açıdan "sürgün" ettiği topluluklar idi. Bu siyasi "sürgünler"in hemen hepsi de Harici-Şii İslam düşüncesinin etkisi altındaydılar; kabilesel eşitliğe ve demokrasiye inanırlar; iktidarın tekelleşmesine karşı çıkarlar, daha katılımcı ve daha paylaşımcı görüşler öne sürerlerdi. Deylemiler, Karmatiler, İsmaililer, Fatımiler vs bunlardandı. Bir yönüyle "İslam komüncüleri" olan bu romantik topluluklar, gerek merkezi hükümetlerin baskılarından gerekse sonradan Ortadoğu'yu kasıp kavuran Moğol istilalarının önünden kaçarak Mısır-Libya yolu üzerinden ta Cezayir, Fas, Tunus'a kadar uzandılar.* Oralara giderken, kendi

* Ermeni tarihçi Garo Sasoniye göre Moğollardan kaçıp Cezayir'e giden ve torunları hâlâ orada yaşayan iki Kürt kabilesi var.

düşüncelerini, tarihi bakımdan içinden çıktıkları kabile kültürlerini, mensup oldukları kavimlerin kültür ve uygarlıklarını da taşıdılar. Bu yüzden de, Cezayir'deki kabile kültürü ve görece eşitlikçi/katılımcı/paylaşımcı toplumsal bir yapı ile uyum içinde oldular. Örneklersek, o tarihte Abdurrahman bin Rüstem tarafından kurulan Rüstemi Devleti, esas olarak Fars kültür ve uygarlığının Mağrib ülkelerine taşınması anlamına geliyordu. Benimsenen İslam ideolojisi ise, resmi Sunni mezhebinden farklı olan, kabile ideolojine yakın bulunan Harici düşüncesinin *Ibadiyye* koluna dayanıyordu. Rüstemi Devleti, düşüncesine uyumlu biçimde Şura ile yönetiliyor; burada karar veren *Divan* oluyordu. Divan ise, *Ibadiyye* görüşünün "Üstadı ve Şeyhi" durumundaki **Mesud El Endülüsi** tarafından yönetiliyordu. Hemen yanındaki bilgin **Abdülvahab bin Abdurrahman** Arapça, Farsça, Berberice'yi çok iyi konuşuyor; temelde Fars kültürünü kendisine kaynak olarak alıyordu. İran diyarından edindiği askeri ve siyasi bilgisini, özelikle İslam öncesi gelenek ve görenekleri, titizlikle Cezayir'de uyguluyor. Bu devletin sınırları içinde, dinsel ve mezhepsel yasaklar uygulanmıyordu. Ayrıca kabile yaşamının egemen olduğu çöl ile ticaret yaşamının etkilediği deniz kıyısı arasında taht kurarak (Tahirat kenti) iki topluma aynı mesafede olduklarını kanıtlamaya çalışıyorlardı. Aslında Abbasilerin kurduğu El Keyravan gibi kent merkezlerinden uzak yaşamak, toplumsal ve ticari yönden Bağdat, Şam ve El Keyravan gibi merkeziyetçi hükümetlerin bulunduğu yerlerle rekabet etmek de, Rüstemi Devleti'nin konumunu göstermesi bakımından önemlidir.[23]

Bütün bu nedenlerle Cezayir Berberileri, İslamiyet'i, "yıkan, eski toplumlarını altüst eden" bir yönetim olarak görmediler. Kısa aralıklı yerel direnişlerden sonra, İslamiyeti "uygarlık" mesajı olarak algılayıp benimsemeleri kolay oldu. Sadece benimsemekle kalmadılar; İslamiyetin Ca-

23) Dr. Abdülhamid Paşa, Rüstemiler: Cezayir Tarihinin Şanlı Sayfası, El Ezher Üniversitesi Tarih Bölümü, Kahire, 1993.

hiliyye döneminden (İslam öncesi) devraldığı kabile "talancılığı" (gazavat) ruhu da o sırada yaşanılan toplumsal aşamaya (Berberi kabile akıncılığı) denk düştüğünden, Cezayirliler, İslam komutanı **Tarık bin Ziyad** ile birlikte fetihlere katıldılar. İber yarımadasına geçip Endülüs Devleti'nin kuruluşu, iki farklı kabile yayılmacılığı ve talancılığı (gazavat)nın birleşerek "devlete dönüşmüş" halidir. Cezayirlilerin katkısı bu kadarla sınırlanmaz; Fatımi Devleti'nin kuruluşuna yardım edilmesi, daha sonra Mısır'daki Kahire kentinin kurulması da akla ilk gelen şeylerden olabilir.[24]

Her durumda, İslam yönetim tarzının, Mağrib ülkelerinde derin örgütsel, siyasal ve toplumsal değişimlere yol açtığı söylenebilir. Yerlilerin İslam yönetimine katılımları, daha doğru bir ifadeyle İslam akıncılarına katılmaları, özellikle Hz. Ömer'in son dönemlerinde "asker vermek" biçiminde idi. Bu yönüyle İslamlaşma (kültürel açıdan) henüz başlangıç noktasında sayılırdı. İslam ordularına ilk kitlesel katılımın Hilalî kabileler arasında gerçekleştiğini görürüz. İslam komutanları, kabile toplumunda ki "çıplak zor" ve "kahramanlık ruhu"nu iyi kullanarak bu **Hilalî** kabilelerini yanlarına çekmeyi başardılar. **İbn Haldun**, bu meseleyi irdeleyip Hilalî kabileler hakkında sert eleştirilerde bulunuyor.

Araplaştırma Siyaseti

Kuzey ve Batı Afrika'da İslamlaşma birincil, Araplaş(tır)ma ikincil bir durumdur. Konunun ayrıntılarına dalmadan önce, İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı eserine göz atalım: "Kuzey ve Batı Afrika'ya gelince İslamiyet çağından önce bu ülkede büyük ve kudretli devletler hüküm sürmemişlerdir. Frank'lar, deniz yoluyla Kuzey Afrika'ya gelmiş ve deniz sahilerini ele geçirmiş iseler de, etraftaki Berber'lerin bunlara itaatleri gevşekti. Berber'ler, kalelerde ve yüksek yerlerde (dağlık bölgelerde) yaşarlardı. Onlara

24) George El Rasi, agy.

komşu bulunan devlet yoktu. Onlar, sadece, denizin öbür tarafında yaşayan Got'lara heyetler gönderip itaatlerini bildiriyorlardı. Yüce Tanrı, İslam din ve şeriatını gönderdikten sonra, Araplar Kuzey ve Batı Afrika'yı fethettilerse de, İslamiyetin ilk çağında Arap hakimiyeti Afrika'da uzun sürmedi. Zaten Arapların kendileri de göçebelik devresinde idiler. Afrika'da yerleşen Araplar, örnek edinmek üzere kendilerinden önce hüküm sürenlerin bırakmış olduğu medenî hayatın itiyat ve icapları olan eser, sanat ve hünerlere rast gelmediler. Çünkü ahalisi, göçebelik itiyatları içine dalmış olan Berber'lerden ibaretti. Üstelik, Uzak Batı Afrika (Mağrib-ül Aksa) Berberleri, Arap fütuhatından az biraz sonra, **Hişam bin Abdülmelik** döneminde, **Meysere Muzafferi** idaresinde isyan ettiler. Bundan sonra da Araplara itaat etmediler, bağımsız yurtlarını kendileri idare ettiler ve Alevi'ler **İdris**'e biat ettiler. (Bu yüzden) İdris'in başında bulunduğu bu devlet, Arap devleti sayılmaz. Çünkü ülkeyi yönetenler ile ordunun bütünü Berberi idi. İdare işine Arap'tan pek az kimse karışırdı. Kuzey Afrika ise, Ağleboğulları ile Araplardan onlara katılanların yönetiminde kalmıştır. Devletin doğasında olan genişlik ve nimetler dolayısıyla, Keyravan şehri de zaten bayındır bir kent olduğundan, Ağleboğulları az-çok medeni hayatın bazı icap ve ihtiyaçlarına sahip idiler. **Kitame**'ler ve onlardan sonra **Sinhace**'ler bu kültürü miras olarak sürdürdüler. Bunların egemenliği 400 yılı bulmadan sona erdi. Böylece miras alınan kültürün arkası kesildi. Bundan sonra Hilalî Arapları, o ülkeleri ele geçirerek, medeniyet eserlerini yıktılar..."[25]

İbn Haldun'un yorumuna bakılırsa, başlangıçta Arap-İslam kültürü de, Mağrib ülkelerinde yaşayan Berberi'lerinki gibi, göçebe kültürüdür. Arapların Cezayir'i fetih dönemlerinde, İslamlaşma başlamış; ancak Araplaştırma henüz başarılı olmamış; hatta Arap istilasına karşı direnişler başgöstermiş, yerli beylikler (devletçikler) adeta bağım-

25) İbn Haldun, Mukaddime, C. II, s. 292, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991, Zakir Kadiri Ugan çevirisi.

sız birer birim gibi yaşamışlar, yöneticiler yerli egemen sınıftan kişiler imiş; Araplar ise onlara katılıp karışarak bu tür yönetimlere ortak olabiliyorlarmış. Ne ki bu kültür, daha sonra İspanya'da kurulan Endülüs Devleti'nin yüksek kültürü ile Fatımilerin Mısır ile olan ilişkilerinin sonucunda taşınan Mısır/Doğu kültürü ile kaynaşmayı başarmıştır.[26]

Yine **İbn Haldun**'a göre, Mağrib müslümanları, başlangıçta Alevi düşüncesini benimserken, sonraki dönemlerde İslamın dördüncü mezhebi sayılan Maliki mezhebine mensup olmuşlardı. Çünkü başka mezhepler onlara taşınıp anlatılmadı. Üstelik Irak'a oranla daha az uygar olan Endülüs ve Mağrib halkı, kendileri gibi göçebe olan Hicaz halkının seçtiği bir mezhebi yeğlemiş bulunuyorlardı. Zaten Malikî mezhebinin öncüsü **İmam Malik** de, Medine'de yaşamış bir İslam alimi idi. Bu mezhep, Medine'den Irak'a, oradan da Kuzey Afrika'ya kadar yayılmayı başarmıştı.[27]

Bizce Mağrib müslümanlarının Malikî mezhebini benimsemeleri, aynı zamanda, "göçebe kültürlerini giderek bir kenara bırakıp; hemen tümüyle İslam kültürünün etkisine girmeleri, dolayısıyla daha yerleşik ve daha tutucu bir görüşe sahip olmaları, hepsinden önemlisi başlangıçta reddettikleri Araplaşma siyasetine, eskisi kadar direnmedikleri" anlamına gelir.

Bu noktadan bakarsak, **Hilalî** kabilelerinin hem Araplaşmada hem de Araplaştırma siyasetinde öncü rol oynadıklarını kolaylıkla görebiliriz. Çünkü İslamiyeti ilk kabul edenler ve "kutsal dinin kutsal kitabının kutsal dilini" ilk öğrenmek isteyenler de **Hilalîler** oldular. Arap yazarlar, bu yüzden Hilalî kabileler için, "başkalarına iyi örnek oldular"[28] biçiminde yorum yapmaktan çekinmezler.

Araplaştırma/Araplaşma siyasetinin o zamanki biricik aracı yine İslam dini idi. Çünkü, en azından günlük hayatın bilinen tanıma (ibadet) formaliteleri (abdest alma, namaz

26) age, s. 294-295 ve 378.
27) age, s. 493-494.
28) George El Rasi, agy.

kılma, dua okuma, Kur'an hatmetme vs) Arapça yapılmak zorunda idi. Arapça, öte yandan, Atlas okyanusundan Orta Asya'ya kadar uzanan bir "idari ve siyasi" haberleşme aracıydı. Dönemin kitle iletişim araçlarının başlıcası idi.

Bununla birlikte, Arapça, yerli dilleri tümüyle yutamadı. Çünkü Araplar yerli kentsoylular ile karıştıktan sonra, özgün dillerini bozuyorlardı. Bu da, Arap dilinin, asıl kökeninden başka bir meleke kazanmasına yol açmıştı. Endülüsler Arap diliyle inceden inceye uğraştıklarından, Arapçayı (İbn Haldun'un deyimiyle Muzar dilinden bir hayli uzaklaşan bozuk Arapçayı) iyi belleyip dil melekesini kazanabilmişlerdi. Buna karşılık, kıyının bu tarafındaki Berberiler, bölgenin yerlileri olduklarından ve bu yörenin dilini konuştukların-dan, Arap dilinde meleke edinemediler; onu çok zor belledi-ler.[29]

İslamlaşma ve Araplaşma bir yandan yayılırken, öte yandan yerli kabileler orada gelişen İslam kültür ve uygarlığına paralel biçimde, giderek içine kapanıp dağlara çekilmeye başladılar.[30] Bu nedenle "Berberi diliyle Arapça arasında benzerlik bulup, onu Arapça'nın bir parçasıymış (lehçesi) gibi göstermek" Arap tarihçileri tarafından çok işlenirse de, bilimsel bir temeli yoktur. Ne ki, tarihi süreç içinde, her iki dilin birbirine aktardığı ve kazandırdığı çok şey olmalı. Bu ayrı bir konudur.

Kuşkusuz Fransız sömürgecileri, zaman zaman bu farklı iki dili ve kültürü, işlerine geldikleri gibi yorumlamış; ortama göre Berberice'yi, Arapça'ya üstün imiş gibi gösteren Oryantalist incelemelerde bulunmuşlar, Cezayir'den Fransa'ya göç olgusunu teşvik ederek, bölgeleri (böl yönet) siyasetine uygun hale getirmişlerdir. Kimi zaman ise, "kabilecilik ve bölgecilik" ya da Arap-Berberi gibi ayrımları körükleyerek, kendilerine karşı Cezayir halkının birleşmesini önlemeye çalışmışlardır. Nitekim Fransa'nın eski lideri **Charles De Gaulle**, Cezayir Kurtuluş Cephesi'yle masaya oturmadan tam bir yıl önce, 16 Eylül 1959 günü, şöyle

29) age, C. III. MEB, 1991, s. 217-219.
30) age, c. III. s. 219.

bir demeç vermişti: "Tarihin hiçbir döneminde, herhangi bir biçimde, Cezayir devleti diye bir devlet, Cezayir milleti adında bir millet olmamıştır. Olagelen şey ise, kabileler mozayiğinden başkası değildir."[31] Bağlantılı iki örnek daha: İngiliz bir hava subayı, 1960'da, "Cezayirlileri, Kenya'daki Mao kabileleri gibi" görürken, 1955'te aynı yıl Tarih Boyunca Kuzey Afrika ve Berberiler adıyla bir rapor hazırlayan Fransız Parlamento Heyeti şunu ileri sürüyordu: "Hiç millet vasfı taşımayan bir topluluğa, istiklal verilmesi hakkaniyete sığmaz." Öte yandan Arap-İslam sentezcilerinin sürekli gözardı ettikleri bir gerçek daha yaşandı. Fransızlar, özerklik vaadiyle kandırdıkları Berberilerin ayaklanmalarını 1945'te kan ve ateşle bastırırken, bu kez müslüman Arapları kullandılar.

Berberi Olgusu

Berberi meselesi, etnik bir sorun. Cezayir'in asıl yerlileri kabul edilirler. Tarihi açıdan yadsınamaz bir olgu olan Berberiler, gerek sömürgecilik yıllarında gerekse kurtuluş savaşı sonrasındaki Araplaştırma döneminde, hatta yeni yükselen iktidar adayı İslami Selamet Cephesi'nin "millet yok, Ümmet var; bu Ümmet'in mayası ise Arap kavmidir" şeklindeki söylemlerinde hep tartışılagelen bir konu olmuştur.

Berberiler ne kadardır? Genel kanı, onların, ülkenin üçte biri oranında bir nüfusa sahip oldukları yolundadır. Ne yazık ki, konuya ilişkin sağlam ve yeni bilgiler elde değil. Fakat bir fikir vermesi açısından Fransız sömürgecilerinin 1954 yılında Cezayir'de yaptıkları (Silahlı mücadelenin başlamasından bir süre sonra) sayıma göre, Berberi nüfusu, toplam nüfusun yüzde 17'sini oluşturuyor.[32] Bu oran,

31) George El Rasi, agy. Ayrıca Esat Daryelge, age, s. 10-13. Öte yandan yazar, görevi sırasın-da Türkiye'de bizzat tanık olduğu bir olayı aktarır: "NATO Koleji'nin 1959'daki Ankara ziyareti münasebetiyle düzenlenen konferansta konuşan Kuneralp "kişisel olarak, Cezayir bağımsızlığından yana olduğumuzu düşünüyorum" deyince dönemin Fransız komutanı üzülmüş; bunu Türkiye ile Fransa arasında diplomatik bir mesele yapmıştı." (bkz. age, s. 39)

32) Cezayir'in kurtuluşundan sonra yapılan 1966 sayunında, belki de teknik nedenlerle, bu oran biraz daha yüksek gözüktü.

Öte yandan, asgari oran, Berbericeden başka dil konuşmayan kadınlar temel alınarak saptanırken, azami oran toplam nüfusla karşılaştırılıyor.

bölgelere göre azalıp çoğalabiliyor. Örneğin başkent civarındaki oran yüzde 22.9 ila 29.6 olarak kaydedilirken, Fas sınırına yakın bölgelerde yüzde 3 ila 1.5'a kadar düşebiliyor. Konstantina bölgesinde yüzde 16.3 ila 26.6 arasında iken daha güneyde yüzde 6.6 ila 9.7'yi geçmiyor.

Kabileler diyarı (Bled-ul Kabail) denen bölge, esas olarak Şaviye'ler, (Avras sakinleri), **Beni Mizab** (Gradiya sakinleri) ve **Tarikiler** (Hoğar ve Güney sakinleri) arasında paylaşılmış. Berberi'lerin ana gövdesini bunlar oluşturuyor. Daha küçük boy ve soylar ise, adı geçmeyen değişik alanlara da yayılmış durumdalar.

Dil açısından bakıldığında, Cezayir'deki toplam nüfusun yüzde 11 kadarı Berberice dilini konuşuyor. Bu oranın toplamı, başkent çevresinde birikmiş. **Şavi**'yeler arasında Berberice'nin konuşulma oranı sadece yüzde 6. **Beni Mizab** ile **Tarikiler** arasındaki oranın ise yüzde 1'i geçmediği belirtiliyor.[33] Fakat bu veriler, genelde resmi olduklarından, güvenilirlik derecelerini kuşkuyla karşılamak gerek. Öte yandan bu olgu, İslam döneminden başlayarak Araplaştırma siyasetinin vahim sonuçlarını da göstermiş oluyor.

Siyasi yönüyle irdelendiğinde, orta yerde, etnik, kültürel ve dilsel haklar talep eden siyasi partiler bulunuyor. Tamamlanmamış son seçimlerde (1991'de yapılan) Berberi haklarını savunan partilerin aldıkları oy oranı yüzde 2.5'u geçmedi. Ne ki, kimi bölgelerdeki oy oranları (Uras bölgesinde) yüzde 50'ye varırken, Tizi-Uzu, Bicaye, başkent Cezayir gibi kentlerde ise yüzde 16 ila yüzde 20 arasında idi.[34]

Dikkat çekici olmalı: Berberi haklarına ilişkin bir talepte bulunmayan iktidardaki **Cezayir Kurtuluş Cephesi** ile **İslami Selamet Cephesi**'nin, Berberi bölgelerindeki oyları yüzde 14.8'den yüzde 73.8'e kadar bir seyir izleyebiliyordu.[35] Kuşkusuz bundan çıkarabileceğimiz ilk sonuç şöyle: Tarih boyunca asimile edilmiş, İslam kültürüyle bastırılmış ve da-

33) George El Rasi, agy.
34) agy.
35) agy.

ha sonra Fransız sömürgeciliğinin imha siyasetlerine maruz kalmış Berberi kültürü, bunca dert bela arasında bocalayan Cezayir halkının (bu arada Berberilerin) birincil talebi olamazdı.

Yine de, halkın suskunluğu anlamına gelmiyor bu. Nitekim 1980 yılında "Berberi Baharı" adıyla bilinen olaylar patlak verdi. Tizi-Uzu kentinde yola dökülen Berberiler, hükümetin, soydaşları olan yazar Mevlud Mimari'nin (Fransızca yazardı) ülkede Berberi Edebiyatı üzerine vereceği konferanslarını yasaklamasını protesto ettiler. Bu tür olaylar, sekiz yıl sonra başgösterecek olan ve İslamcı kesimin öncülüğünü yaptığı o ünlü Ekim 1988 (Ekmek Yürüyüşü/Ekmek Ayaklanması) gibi kitlesel protestolar ile birleşince, hükümet "siyasi liberalleşme" paketi içinde, Berberilere kültürel haklar vermek zorunda kaldı. Berberice yayın yapan radyo ve TV istasyonları, Berberice eğitim veren kitaplar serbest bırakıldı.

Berberi kültürünü savunan iki önemli yazardan biri olan **Mevlud Mimari**, 1992'de öldüğünde, uluslararası düzeyde kendisinin sanatçı kişiliğine göndermeler yapıldı. Diğeri yani **Mevlud Far'un** ise, Cezayir'in kurtuluşu için çalıştığın-dan, Fransız kontrgerillası tarafından 15 Mart 1962'de öldürülmüştü.

Ancak, hükümetin verdiği bu tür kültürel haklar, Berberi aydınlarını tatmin etmiyor. Sözgelimi **Katib Yasin** adlı sanatçı şöyle diyor: "Geçmişte Fransız Cezayir'ine nasıl başkaldırdıysam, bugün de Arap-İslam patentli Cezayir'e öyle başkaldırıyorum. Çünkü Arap-İslam Cezayiri, halkımıza, din ve dil aracılığıyla pranga vuruyor. Ben ne Arabım ne de müslüman. Ben Cezayirliyim."[36] Kabile "türkücüsü" **İdir** ise daha ileri bir söylem tutturarak şunu söylüyor: "Rejim, benim kökenimi ve dilimi yasaklarken özgürleşemez. Beni, Arap-İslam kimliğine mensup gösteremez. Arapça fusha bilmeyen annem için Cezayirli diyorlar, oysa değil!"[37] **Ait** Mongolleyt adlı bir başka "halk ozanı"da, aşırı milliyetçi bir tutum takınıyor: "Nerede bir Arap görsem, kurşanlayasım

36) Jeune Afrique adlı Fransızca derginin 28 Ocak 1987 tarihli nüshası.
37) Algérie Actuaelle adlı Fransızca haftalık gazetenin 23 Ocak 1992 tarihli nüshası.

geliyor..."[38] Cezayir'in en ünlü yazarlarından **Tahir Vattar** da, "Berberi kültürünün özüne dönüşünden" söz ediyor.[39]

Madalyonun diğer yüzünde, Berberi olmalarına rağmen, ülkedeki Yüksek İslam Meclisi Başkanı Şeyh **Ahmet Hammani,** İslami Selamet Cephesi'nin önderlerinden **Mahmud El Said** gibileri bulunuyor ki, bunlar, Berberi dili ve kültürü yerine Arap-İslam kültürünün dayatılmasından yanalar.

Orta yerde bulunan **Hüseyin Ait Ahmed** ise, Fransızlara karşı direnen Kurtuluş Cephesi'nin önderlerinden olup, Kasım 1954'te ilk silahlı mücadeleyi başlatanlardandır. Aralık 1991 genel seçimlerinde başkanı olduğu parti,25 milletvekilliğiyle İslami Selamet Cephesi'nden sonra ikinciliği elde etti. **Ait Ahmed**, İslamcıların gerçekleştirdikleri gösterilere karşı, yüzbinlerce kişinin katıldığı (2 Ocak 1992'de) dev bir gösteri yaptı. Bu da Devlet Başkanı Şazli Bin Cedid'in istifası ve seçimlerin ikinci turunun iptali ile sonuçlandı. **Hüseyin Ait Ahmed**, daha çok Cezayir milliyetçiliği ve sosyalizan görüşleriyle tanınıyor: "Ne geçmişte ne de günümüzde, ülkede kabile sorunu olmamıştır dersem, sizi şaşırtmış olurum. Ama gerçek budur. Çünkü kabileler diyarı, geçmişte Cezayir'i sömüren Fransızlara karşı en yoğun direnişlerin yaşandığı bir bölgeydi. Fakat, kabilelerin özel talepleri olmadı. Biz, Berberi topluluklarının geriye kalanları olarak, Berberi dilinin, Cezayirlinin kişiliğinin oluşumundaki önemini vurgularız. Arapça'ya verilen gelişme olanaklarının Berbericeye de tanınmasını istiyoruz. Bu dilin okullarda okutulması, devlet dairelerinde kullanılıp konuşulması; özetle resmi bir dil olarak tanınmış olması gerekir. Ancak bu demek değildir ki, orta yerde bir Berberi milli sorunu vardır. Bize göre Cezayir, bölünmez bir bütündür."[40]

38) Fransız Libération gazetesi, 8 Şubat 1992.
39) Algérie Actuaelle, 29 Mayıs 1989. 26 Ocak 1994 tarihli Le Matin gazetesinde demeci çıkan **Cemal Zenati**, "böyle giderse, bir Berberi cumhuriyeti kurulmasından" yana. Bkz. M. Şehmus Güzel, "Darbenin 2. Yılında Cezayir", Aydınlık, 3 Şubat 1994, İstanbul
40) Jeune Afrique Plus adlı aylık dergiden, Şubat-Mart 1992, 13. sayı.

Yüzyıllarca süren İslamlaş(tır)ma ve Araplaş(tır)ma siyasetinin sonuçlarını şöyle özetlemek mümkün:

Bir; Cezayir toplumunda, Berberi'lik bir etnik olgu olmaktan çıkıp neredeyse bir kültür ve dil olgusu haline dönüşmüştür. Bununla birlikte herkes, Cezayirlilik konusunda ortak görüşe sahiptir. Yani Berberilik gibi etnik bir mesele, kaçınılmaz biçimde "toprak" (diyelimki Berberi vatanı, Berberistan) meselesini içermiyor. Kaldı ki, bu topraklar, zaten Berberilerindi. Ancak Araplar ya da Berberi'lerden Araplaşanlar birbirlerinden ayrılmaz biçimde kaynaşmış olduğundan, ilk fetihçi Arapların geri gönderilmeleri de mümkün ve mantıklı değildir. Bu durumda, olsa olsa, kendi Berberilik'lerini koruyan "Kabileler Diyarı"nda yaşayan otantik etnik topluluklar ile özellikle geçmişin izlerini yoğun biçimde taşıyan Tarıkîler gibi ülkenin en güney kesiminde yaşayan kabilelere, azınlık muamelesi yapıp, özerklik tipinde haklar vermek gerekebilir.

Tenlerinin renginden ötürü kendilerine "Mavi Adamlar" da denilen **Tarikîler** esas olarak Nijer, Mali, Cezayir, Burkina Fasso ve Libya'da çöl hayatı yaşamaktalar. Kendilerine bakılırsa sayıları 1-1.5 milyon arasındadır. Bunun 600 bini Nijer'de, 350 bini Mali'de, 50'şer bini de Libya ve Cezayir'de bulunur.[41] Geçtiğimiz yıl, bir yabancı gazetenin kendileriyle yaptığı söyleşide, "Biz Kuzey Afrika ve Sahra Çölü'nün Kürtleriyiz" diyerek, Kürt halkının yaşadığı dramın bir benzerine tanık oldukları yolunda dünya kamuoyuna mesaj verip", kurtarılmaları (yokolmaktan) için acil yardım istemişlerdi.

Iki; etnik farklılığın yanında İslam "birleştirici unsur"[42] gibi gözüküyorsa da, bu iddia, daha çok Arap-İslam yandaşlarına aittir. Oysa Cezayir en azından iki dilli (Arapça, Berberice) iki etnik kökenli (Berber ve Arap) dolayısıyla iki kültürlü (Arap-Berber) bir toplumdur. Fransız dili ve

41) El Hayat, 4 Eylül 1993.

42) George El Rasi, 4 Eylül 1993 tarihli El Hayat gazetesindeki 15 günlük yazı dizisinin ilk bölümü.

kültürünün günlük hayattaki derin etkisini ise saymıyoruz. Toplum, zaten Arap-İslam ya da Batı-Fransız arasındaki tercihinin kurbanı durumunda bırakılmıştır.

Üç; günümüzdeki Berberilik, daha çok kültürel ve dilsel haklar üzerinde yoğunlaşmakta ve buna ilişkin faaliyetleri gündeme getirmektedir. Sözgelimi Temmuz 1993 sonunda sayıları 150'yi bulan ve ülkenin çeşitli yerlerinde kurulmuş olan (özellikle Uras, Mizab, Kabileler Diyarı) Amazagie dernekleri, biraraya gelerek Amazig Dernekleri Milli Federasyonu Üçüncü Sempozyumu'nu gerçekleştirdiler.[43]

Dört; Cezayir'de İslam dışındaki dini cemaat ve azınlıklar da yok gibidir. Daha önce ülkede bulunan, Fransızlara karşı kurtuluş savaşı sırasında Cezayir halkının yanında yer alan Yahudi Cemaati, gerek Arap-İsrail çatışması gerekse Avrupa'ya göç nedeniyle azaldı. Onların Cezayir'deki varlıkları, geride bıraktıkları sanatsal eserler ve ünlü müzikal nağmeleriyle hatırlanıyor. Hıristiyan cemaatin sayısı ise 40 bini geçmiyor.[44]

Beş; ülkede mezhepsel dağılım da yok gibi. Çünkü bir zamanlar Şii-Alevi mezhebinin etkisinde kalan bu ülke, daha sonraki dönemlerde, Hicaz kaynaklı Maliki mezhebinin yayılma alanı oldu. Rüstemi Devleti döneminde neredeyse resmi mezhep haline gelmiş bulunan Harici düşüncesinin bir dalı olan İbadiyye mezhebindekiler, günümüzde, Berberi kabilelerinin yaşadıkları Vadi Mizab/Gradiye bölgesinde günlük ticaret ve serbest meslekler ile uğraşan barışçıl cemaatler halindedirler.[45]

Bu sonuçları sergilememizin sebebi, daha sonraki bölümlerde Cezayir'deki İslamın kökenleri ve İslamcı akımın yükseliş nedenlerine tarihsel dayanaklar oluşturmaktır. Bu mesele anlaşılmaksızın, ülkenin içinde bulunduğu durum da kavranamaz.

---

43) George El Rasi, agy.
44) agy.
45) agy.

BİRİNCİ BÖLÜM

FRANSIZ İŞGALİ

Tunus doğumlu ama Cezayir'de yaşamış ünlü bilgin İbn Haldun'un tarihsel saptamaları doğru çıkıyordu. Osmanlı devleti, "doğup büyüdükten" sonra, şimdi de üçüncü aşamasına yani gerileme ve çöküş dönemine giriyordu. Bu, aynı zamanda, Cezayir'deki Dayılar devrinin kapanması anlamına gelecekti. İslam ideolojisinin "din" adıyla coşturduğu "dış fetihler" sona erince, ister istemez yağma ve talan iç cepheye, yani halka yöneldi. Egemen sınıf olan Dayılar ile onları destekleyen Osmanlı yönetimi, daha fazla yolsuzluk ve rüşvet batağına saplandılar. Hem Osmanlı hem de Dayı yönetimine karşı kitlesel ayaklanmalar başladı. Daha önce de açıkladığımız gibi "çok sayıda Berberi, Mehdi, Yahudi ve Dayı kellesi yere yuvarlandı."

Bu dönem, aynı zamanda, Avrupa ticaret burjuvazisinin dışarıya açılma "keşifler" adı altında, dış ticaret yollarını egemenlikleri altına alma, **Lenin**'in deyimiyle "kapitalizmde iç pazar, ister istemez dış pazara bağlı olduğundan, kapitalizm çok önce bir dünya pazarı yaratmıştır" ilkesine uygun biçimde faaliyet gösterdiği yıllardır. Bu dönem, daha çok klasik sömürgecilikten modern kapitalist emperyalizme geçiş dönemidir. Özellikle de kendini, dünyanın "Büyük Devletler" arasında paylaşımında gösterir. Coğrafyacı **A. Supan,** 19. yüzyıl sonundaki sömürgeci genişlemeyi inceledikten sonra şu sonuca varıyor: "Şu halde, bu dönemin ayır-

dedici niteliği, Afrika'nın ve Polinezya'nın paylaşımıdır."[1]

Fransız yazar **J.E.Driault ise** *"19. Yüzyılın Sonunda Siyasi ve Toplumsal Sorunlar"* adlı kitabında şunları yazıyor: "Dünyanın bu paylaşımında, yeryüzünün hazinelerinin ve büyük pazarlarının bu çılgınca yağmasında, 19. yüzyılda kurulmuş bulunan imparatorlukların nispi gücü, onları kuran ulusların Avrupa'da işgal ettikleri yerle kesinlikle karşılaştırılamayacak hale gelmiştir. Avrupa'daki hakim devletler, kıtanın kaderini belirleyen devletler, bütün dünyada aynı derecede hakim değiller. Ve sömürgelere sahip olabilme, yani şimdiye kadar keşfedilmemiş zenginlikleri kontrol edebilme umudunun, Avrupa devletlerinin nispi gücünü etkileyeceği açık olduğundan, Avrupa'nın siyasi şartlarını daha şimdiden değiştirmiş bulunan sömürge meselesi —dilerseniz 'emperyalizm' diyelim— bu şartları daha fazla değiştirecektir."[2]

Bu amaçla Viyana'da toplanan Avrupalı büyük devletler, "ilk elde Akdeniz'i korsanlardan temizlemek" gibi bir gerekçe üzerinde anlaştılar.[3]

Fransa özgülünde konuşursak; Cezayir ve dış fetihlere yönelme, "Hükümet bonolarını elinde tutan banker, tüccar ve işadamları sınıfının, hâlâ aristokratlara akan faizler yüzünden birleşerek gözlerini dışarıya çevirmelerinin sonucudur." (Bkz. Esat Daybelge, age. s. 26)

Fakat daha önce, Fransız imparatoru **Napolyon**, 1803 yılında Kaptan **Boutin** adlı görevlisinin emrindeki casusları göndererek "Cezayir savunmasının durumunu öğrenmelerini" istemişti. Büyük Devletler arasındaki "paylaşım" rekabeti, İngilizlerin, 1916'da ilk saldırgan olmalarına neden oldu. Beyaz bayraklarla limana yaklaşan İngiliz donanması, Cezayir donanmasına ansızın saldırdı. Bunu 1824'te ikinci

1) Dic territoriale Entwicklung der europaischen Kolonien, Gotha, 1906, s. 254'ten aktaran Lenin, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması: Emperyalizm, Aydınlık yay. 1979, s. 99.
2) Problemes politiques et sociaux, Paris 1907, s. 289'dan aktaran V.İ. Lenin, age, s. 113.
3) Ferhat Deniz, Cezayir Nereye? Denge yay. s. 21.

bir saldırı izledi. Ancak her ikisi de direnişle bertaraf edildi.

Sıra Fransa'daydı. 200'ü asker, 100'ü de cephane ve erzak taşıyan toplam 300 gemiyle Cezayir kıyılarına yanaşan Fransızlar, 4 Haziran 1830'da kıyıya çıkarma yaparken bile "sefer" için değil, ticaret amacıyla gelmiş gibi gözüküyorlardı. Amaç Cezayir savunmasını aldatmak idi. Yine askeri bir taktikle, liman kentine saldırı düzenleyecekmiş hisini veren Fransızlar, esas olarak kent merkezini değil kenar semtleri hedef aldılar.

Fransız işgaline direniş yoğun oldu. Kabileler Diyarı'ndan toplam 18 bin savaşçı getirtildi; ayrıca Konstantina kentinden 12 bin, Tiyatri'den (Teharet) 8 bin, Heran'dan 6 bin ve Mizab bölgesinden ise 4 bin asker devreye sokuldu. Ek olarak oradaki Türk birlikleri de direnişe katıldılar. **Sidi Farac, Seraqe** ve **Sath-ül Vali** bölgesinde Ağa Sıhr-ül Vali komutasında örgütlenen direniş, nihayet 4 Temmuz günü Vali'nin "teslim oluyoruz" açıklamasıyla son buldu. Varılan anlaşmaya göre kimsenin mülkiyetine dokunulmayacak, kadınlar korunacak ve dini duygulara saygı duyulacaktı.[4]

Fransız işgalinin perde arkasını irdelerken, iki önemli noktaya değinmekte yarar var:

Birinci nokta: Dünyanın paylaşımı, özelde Osmanlı toprakları ya da Afrika gibi toprakların işgali, "Hiristiyan-İslam çatışması" ya da Haçlı zihniyeti denilen ideolojilerle teşvik ediliyordu. Sözgelimi Mağrib ülkelerinde kalmış oryantalist **Badia**, Fransız Dışişleri Bakanı **Duc de Richelieu**'ye şu öğüdü veriyordu: "Avrupa, hep birlikte ve tek saf halinde saldırırsa, Afrika'ya galip gelebilir. Yok bunun yerine, her Avrupa ülkesi teker teker saldırıya geçerse, savaş kaybedilir..."[5] benzer bir görüş de Cezayir işgali için hazırlanan Fransız filosunun Palma adasındaki dinlenmesi

4) George El Rasi, 4 Eylül tarihinde El Hayat gazetesinde yayımlanan 15 günlük dizinin ikinci bölümü.

5) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Konsolosluk Yazışmaları, dosya no: 42, s. 304. Tunus Osmanlı Araştırma Merkezi yay. 2. Basım, 1985, s. 57, Zağvan; aktaran Ferhat Deniz, age, s. 22.

sırasında, ada valisi **Marquise de Romana** tarafından dile getirilmiştir: "Ben, Haçlı ordularının Hilal'e (Osmanlı/Arap/İslam-FB) karşı savaşını selamlayıp zafer diliyorum." Fransızların Cezayir'e yönelişi, İngiltere dışında (çünkü o rakip bir sömürgeciydi) hemen bütün Avrupa prenslik ve krallıklarınca kutsanıp desteklenmişti.[6] Prens **Burbon** da şöyle diyordu: "Uzun zamandan beri milletleri korkutan bu korsanlığa karşı zafer, Avrupa Alemini, Fransa'ya minnettar bıraktı." (E. Daybelge, age. s. 30)

Ikinci nokta: Fransa'nın Cezayir'i işgaline şu olayın neden olduğu söylenir: Bir Ramazan bayramı kutlamasına denk düşen 29 Nisan 1927 akşamı, Fransa'nın Cezayir'deki konsolosu da, Cezayir'in son Dayısı **Hüseyin Paşa**'nın davetli konuklarındandır. **Hüseyin Paşa**, Konsolos General de Faulle'ye, "ülkesinin Fransız kralına verdiği borçların ve bu düzlemde yazılan mektubun akibetini" sorar. Ancak **de Faulle**, "kralımız, kendisiyle eşit olmayan birine cevap verme tenezzülünde bulunmaz" deyince, **Hüseyin Paşa** elindeki yelpazeyi konsolosun yüzüne vurur. Bunu bahane eden Fransa, 1827'den itibaren Cezayir'i denizden kuşatır ve üç yıl sonra saldırıp Cezayir kent limanına asker çıkarmayı başarır. Tarih 5 Temmuz 1830'dur.[7]

Fakat başka kaynaklar, "Yelpaze Olayı" olarak tarihe geçmiş bir olayın olmadığını, bunun düpedüz bir uydurma olduğunu belirtiyorlar.[8]

315 yıllık Osmanlı yönetimine son veren ve 132 yıl süren Fransız sömürgeciliğinin amacı Mareşal **Bugedud**'un şu sözlerinde özetlenebilir: "Fransızlaştırmadıkça, Cezayirliler Fransa'nın egemenliğini kabul etmeyecekler; Hıristiyanlaşmadıkça da asla Fransızlaşmayacaklardır."[9] Bu noktadan

6) George El Rasi, agy, 5 eylül 1993.
7) Ferhat Deniz, age. Dikkat edilirse "teslim olma" tarihi George El Rasi tarafından 4 Temmuz olarak verilmiş.
8) George El Rasi, 5 Eylül 1993, agy. E. Daybelge, gerek Mirat-ı Cezayir gerekse 1878 basımlı Fransız L'Univers kitaplarına bakarak olayı doğruluyor ancak sözkonusu paranın Kral'a değil Yahudi Bakri'ye verildiğini" yazıyor. bkz. age, s. 28
9) Yunus Dormone, El Mağrib-ül Arabi fi Hatar, s. 31. Kahire, 1956; aktaran. F. Deniz, s. 23

hareketle, Fransız yönetimi yoğun bir faaliyete geçti. Sözgelimi, kiliseyi sömürgeciliğin hizmetine sokarak Kardinal'ın deyimiyle "Cezayir diyarını, kaynağını İncil'in vahyi olan medeniyet ışıklarından alan bir Hıristiyan beşiği yapmak"[10] için her türlü gayret sarfedildi. Müslüman vakıfları yasaklanıp, gelirleri misyonerlik faaliyetlerine aktarıldı. Başlangıçta tüm müslüman çocukları hıristiyanlaştırmaya yönelik siyaset, daha sonra kimsesiz çocukların misyoner yuvalarında yetiştirilmesine dönüştü.

Fransızca eğitim için, Arapça yasaklandı. Berberi-Arap ayrımcılığı körüklendi. Fransızlara göre "Berberiler, Avrupalı soyundandılar. Dolayısıyla Arapça öğrenmeleri yasaklanmalı; dil ve kültürleri koruma altına alınmalı," idi.[11]

Fransa ile Cezayir'in "topyekûn bütünleşmesini" sağlamak amacıyla Fransa'nın resmi dil olarak kabul edilip Arapça'nın yasaklanmasının yanı sıra, müslümanların din işlerinin düzenlenmesi de sömürge yönetimince üstlenilmişti. Bu uğurda kimi İslam tarikatları, Fransız sömürgeciliğinin sürmesinde önemli işlevler üstlendiler. Nihayet 1948'de düzenlenen Anayasa, Cezayir'in anavatan Fransa'nın bölünmez bir parçası olduğunu, bu diyarın anavatanda geçerli yasa ve yönetmeliklere tabi olacağını, temel sivil kurumların birleştirilmesi gerektiğini kapsayan maddelerle doludur.[12]

Kuşkusuz sömürgecilik ve emperyalizmin özü diğer halkları ezip sömürmek olduğundan, Osmanlı döneminde kendine yeterli bir ekonomisi ve geliri olan Cezayir, deyim yerindeyse "soyup soğana çevrilmiş, halk nane muhtaç hale getirilmiş"tir. Öte yandan, sömürgeciler tarafından çok yönlü talana uğrayan halkın yardımına (güya), yine sömür-gecilerin hizmetinde bulunan *Beyaz Perdeler* ve *Beyaz Bacılar*[13] gibi misyoner ve teşkilatları koşmuş gözükmekteydiler.

10) Dr. Rabih el Turki, El şeyh Abdülhamid bin Badis: Raid-ul İslah ve'l Terbiye fi'l Cezair, s. 44, Cezayir; aktaran Ferhat Deniz, age, s. 24.
11) Abdülhamid bin Badis, hazırlayan Ammar el Talibi, C.I. s. 49, Şam, 1968, aktaran Ferhat Deniz, age, s. 24.
12) Charles Robert Ageron, Tarih-ül Cezair-ül Muasıra, s. 47, Beyrut-Paris, 1982; aktaran F. Deniz, age, s. 25.
13) F. Deniz, age. s. 26.

Sömürgecilik sadece ekonomik ve siyasi alanla sınırlı kalmamış; ülkenin demografik yapısını bozmak amacıyla, Fransa'dan Cezayir'e sömürgeci koloniler (toprağa bağlı yerleşimciler) gönderilmiş, ülkenin en verimli alanları bunlara verilmiş; 1831-1911 arasında toplam koloni sayısı 1 milyonu aşmıştır.[14] Belirtmek gereksizdir ki, bu sömürgeci koloniler, Cezayir'de köşe başlarını tutup, önemli ayrıcalıklara sahip oluyorlardı. Bulundukları semtlere yerlilerin girmesi kesinlikle yasaktı. Öte yandan, müslümanlıktan vazgeçmek şartıyla isteyen her Cezayirliye, özellikle işbirlikçi burjuva kesime, Fransız vatandaşı olma hakkı da tanınıyordu.

Kabile İsyanları ve Prens Abdülkadir

Her ne kadar direniş yenilip, **Sıhr-ül Vali**[15] teslimiyet bayrağı çekmişse de, Konstantine Dayısı **Ahmet Bey**, halkı ayaklanmaya çağırıp yedi yıl kadar direnmeye devam etmiştir.

Teslim bayrağının çekilip anlaşmanın imzalanmasından birkaç hafta sonra, özellikle 20 Temmuz 1830'da kabile önderleri Tamenfoust denilen yerde toplandılar. **El Titari** kabilesi adına **Bumezraq**, **Eflisan** kabilesi adına **Zemmum** ve **Mascara** (El Muasker) yöresi adına da Cezayir tarihinde önemli bir tutacak olan Şeyh **Abdülkadir**'in babası **Muhyeddin** biraraya gelerek yeni bir direnişin ateşini 23 Temmuz 1830'da alevlendirdiler.

İki yıllık bir hazırlık ve denemeden sonra, 27 Kasım 1832'de yepyeni bir direniş dalgası geldi; yepyeni bir önder doğmuş oldu. Adı, **Abdülkadir** idi. Ayaklanma önderlerinden babası **Muhyeddin**'in de desteklemesiyle, diğer kabilelerden bi'at alan (bağlılık yemini) **Abdülkadir**'in ünvanı **El Emir** oldu. O sırada henüz 24 yaşındaydı. Cezayirliler, bugün bile, **Emir Abdülkadir**'in bi'at aldığı günü, yurtsever direnişin bir simgesi olarak kutlarlar.

14) F. Heniz, age, s. 25-26. Ancak Deniz, İslami inancından ötürü Yahudileri de yabancı koloni sayıyor ki bu yanlıştır. Bkz. F. Fanan, Cezayir Bağımsızlık Savaşı. s. 126.
15) Fransızlar ile teslimiyet anlaşmasını kimin imzaladığı konusu belirsiz; Ferhat Deniz'e göre bu Hüseyin Paşa, George El Rasi'ye göre ise Sıhr-ül Vali'dir.

Kimdir bu Emir **Abdülkadir**?

Kayıtlara göre 6 Eylül 1807'de Vahran'ın Kaytana* köyünde doğmuştur. 18 yaşına kadar dini eğitim görmüş; daha sonra hayatı boyunca süren kitap tutkusu nedeniyle Yunan felsefesinden İslam klasiklerine kadar her kitabı toplayıp okumuştur. Babası etkili bir tarikat şeyhi idi. 1823'te Hac yolculuğuna çıkarken oğlu Abdülkadir'i de yanına aldı. Halkın ilgisi nedeniyle Şeyh **Muhyeddin** ile oğlu **Abdülkadir**'den ürken Vahran valisi, 1828'deki Hac dönüşünde her ikisini de bir süre için yanında alıkoydu.Abdülkadir, bu Hac gezisi sırasında, dönemin İslam dünyasının en önemli kültür merkezlerinden biri olan Mısır'a da uğradığından, bilgi ve ilgi alanı iyice genişlemişti.

Babasının soyunun, Hz. Muhammed'in mensup olduğu Kureyş kabilesinin bir kolu olan Beni Haşim'e[16] kadar uzandığı söylenirse de, genellikle tarikat liderlerinin soylarını ille de dört halifeden birine ya da peygambere kadar uzattıkları bilinen bir hikayedir.

Ancak **Abdülkadir**, babasından tarikat liderliğini ve dolayısıyla Emir ünvanını alırken, günümüzde Kürtler arasında pek yaygın olan (örneğin Hakkari civarındaki Sadete Nehri, Hamadan ile Şahrizor çevresinde yerleşen Berzenci sülalesi ve Soran bölgesindeki Talabani ailesi vs) *Kadirî* tarikatının bir mensubuydu.

1077 yılında doğan ve sonradan Bağdat'a göçen Şeyh **Abdülkadir Geylani**, esasında İslam fıkıhçısı idi. Orta yaşlarda Sufi eğitimi alıp, inzivaya çekilerek derviş hayatı yaşadı. O'na atfen ilk belgenin 15. yüzyılda yazıldığı, Kadirî tarikatlarının ilk varlığına da 1300 yılı dolaylarında Suriye ve Irak'ta rastlandığı rivayet edilir. Kadirî tarikatının öncüsü **Abdülkadir Geylani**'nin, sufizmin muhalifi olduğu ve sufi dervişliği yerine 58 yaşından itibaren ünlü bir vaiz olarak ünlendiği, ölümünden sonra kendisine "*evliya*" ve "*mucid*" muamelesi yapıldığı söylenirse de, Kürtlerden sonra

* George El Rasi'ye göre bu isim "Guetna"dır.

16) F. Deniz, age, s. 28.

kendi tarikatına bağlananların, özellikle "Sufilik eşittir[17] Kadirilik" denkleminden hareket ettikleri açıktır. İşte, Cezayir'deki direniş önderi **Abdülkadir**'in babasından devraldığı Kadiri tarikat şeyhliği, ister istemez Sufi zaviyesini de içeriyordu. Bu yüzden **Abdülkadir**, küçükken hatmettiği Kur'an ve yan bigilere ek olarak astroloji (yıldızbilimi), matematik ve yabancı dillerle meşgul oluyordu.

Fakat bir "zaviye" mensubu olduğu kadar, savaş adamıydı da. Çevresindeki din alimleriyle tartıştığı gibi, dünya işlerine bakan *Divan* üyeleriyle de fikir alışverişinde bulunur, yanındaki danışmanlardan görüş alırdı. Abdülkadir'e göre, "yabancı işgale karşı en iyi silah dindir, imandır". İlginçtir; bu düşünce, yani "yabancı işgale karşı en iyi silah dindir" özdeyişi, *Abdülkadir* ayaklanmasından başlayarak 1960'lara kadar süren Cezayir ulusal ayaklanma ve direnişlerinin temel sloganı haline gelmiştir. Bu sloganı en fazla işleyen kişiler arasında, ulusal kurtuluş savaşının öncü kadrolarından **Abdullah Şerit, Abdullah Rukeybi, Ebu Kasım Saadallah** ve **Rabıh Türki**'yi sayabiliriz[18] Yine ilginçtir; Kürtler için de, "din ile ulusal duygu emişmiştir" saptaması yapılabiliyor.[19] Benzer şey Sudan Mehdi hareketinde de görüldü.

Zaten Cezayir'in kişiliğini incelemek isteyenler, genelde iki tarihi dönemi temel alırlar. Bunlardan birincisi Emir Abdülkadir'in ayaklanması, diğeri de Cezayir Kurtuluş Savaşı'dır. İkisi arasında yaklaşık 130 yıllık bir zaman dilimi bulunmasına rağmen, "tarihsel bağlantıları" üzerinde çeşitli yorumlar yapılır. Sözgelimi Cezayir meselesinin geçmişini ve bugünkü İslamcı yükselişin nedenlerini irdeleyen Sorbonne Üniversitesi öğretim üyesi Lübnanlı Arap yazar-sosyolog **George El Rasi** şöyle diyor: "Dini bilinci milli bi-

17) Martin van Bruinessen, Ağa, Şeyh ve Devlet. Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi, Özge yay. s. 257.
18) George El Rasi, agy.
19) Martin van Bruinessen, age, s. 24. Mehmet Bayrak, Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri, Özge yay. 1993. s. 21.

linç ile kaynaştırmak; ulusal kişilik ve uygarlık kimliğiyle özdeşleştirmek, Cezayir tarihinde hiç silinmeyen en önemli özelliklerden biridir."[20] Kuşkusuz burada, tarihsel materyalist açıdan, sömürgeleştirilmiş, ulusal kimliği yok edilmiş ve öz kültürü tarumar olmuş bir halkın, daha çok hurafeye inanıp dine daha fazla sarıldığı; ulusal bilincin uyanmasıyla birlikte, toplumsal ve sınıfsal bilincinin de gelişerek, kişinin özgürleşmesi mücadelesinde dindenimandan ya da bu tür mistik inanışlara ilişkin ne varsa onlardan kurtulma yönünde ciddi çabaların yaşandığı da bir gerçektir.[21] Yine de bu, halkın kurtuluş mücadelesine kimin öncülük ettiği, hangi ideolojileri hangi zeminde kullandığına bağlıdır.

Abdülkadir'e dönersek; onun açısından din, "uygarlığın tam görüngüsü/fenomeni"dir. Kendisine biat eden kabilelerden isteği, "yabancı işgalcilere karşı savaşmak, halkı korumak, mal ve mülke zarar vermemek, İslam ilkelerine kesinlikle uymak" idi. Öyle ki, Şeyh **Abdülkadir**, sık sık "*Le Ikrahe Fi'l din*" (dinde zorlama yoktur) diye bilinen o ünlü ayeti okuyup hatırlatırdı.[22]

Fransız işgalinin ilk yıllarında, Cezayir yerlileri olayın ciddiyetini kavrayamamış; kendi aralarında Arap-Berberi çekişmelerine ek olarak kabilelerarası çatışmaları da sürdürüyorlardı. Bir yandan da Fransız işgaline karşı mevzii; birbirinden bağımsız ve kopuk, kendiliğindenci ya da kabile sınırları içinde kalan bir direniş gösteriyorlardı.

Belki de bu nedenle, kabile anlaşmazlıkları ile Arap-Berberi sürtüşmelerinin son bulmasını isteyen yerel şahsiyetler, Kadiri tarikat lideri Şeyh **Muhyeddin**'e gelip ona biat etmek isteyip bayrağı altında toplanmayı dilediler.

---

20) George El Rasi, agy.

21) Jean Paul Sartre, Frantz Fanon'un Toprağın Lanetlileri adlı kitabına önsöz, s. 31-132.

22) Abdülkadir'in torunu ve Dünya Tarımsal Kalkınma Fonu Müdürü İdris El Cezayiri'nin, dedesine biatın 159. yıldönümünde yaptığı konuşma. El Hayat, 8 Şubat 1991.

Bir anlatıma göre, Şeyh **Muhyeddin** bu isteği reddedince[23], bu kez Fas kralından, Cezayir müslümanlarını birleştirecek bir "Emir" (dini lider) gönderilmesi istendi. Aslında bu fikir Muhyeddin'in idi ki, böyle bir durumda kendisinin de "kafir istilacıya karşı Cihad'a katılabileceğini" açıklamıştı. Burada bir çelişki yatıyor olmalı.[24]

Öte yandan, Şeyh **Muhyeddin**; oğlu Emir **Abdülkadir** komutasında direnişi sürdürüyordu. 24 yaşındaki genç Emir, birinci ve ikinci Hunku'l Nıtak çarpışmalarında büyük kahramanlıklar kazanmıştı. Bu da yukarıdaki anlatım ile çelişkili gözüküyor.

Fas kralı, ilk elde, bizzat oğlunun komutasında 5 bin kadar süvariyi Cezayir'e gönderip, kabileleri Fas Sultanı bayrağı altında toplayarak Fransızlara karşı direndi. Bunu farkeden Fransa Fas'a nota verince, Sultan birliklerini geri çekmek zorunda kaldı.

Fransızlar karşısında giderek zayıflayan direnişçilerin Abdülkadir'in önderliği altında birleşmekten başka çıkar yolları yoktu. Nitekim Emir **Abdülkadir, Şura**'ya dayalı bir seçim ile İslam Şeriatının öngördüğü şekilde *Emir* (dini önder) oluverdi. Bundan sonra kendisine *Nasır-ul Din* (Dinin Yardımcısı/Dinin Zaferi) lakabı verildi.[25]

Bu biat, aynı zamanda, yüzyıllar boyu süren eski sömürge yönetimlerinin ardından gelen modern sömürgecilerin yeni istilaları döneminde halkın dolaysız biçimde katılıp kurduğu ilk siyasi yönetim olarak kabul edilir. Bağlantılı olarak ilk ulusal (ilkel anlamda da olsa) birliğin siyasi tohumlarıdır.

Abdülkadir, biat sonrasında, ülkedeki diğer bütün emir, bey, kabile reislerine mektup yazarak onları itaata (kendi bayrağı altında toplanmaya) çağırdı. İtatine girmeyenler ile

23) F. Deniz, age, s. 32.
24) George El Rasi'ye göre ise, Şeyh Muhyeddin, işgalden iki hafta sonra birkaç kabile reisiyle toplanıp direniş kararı alıyor. Bkz. El Hayat, agy, 5 Eylül 1993.
25) Muhammed bin Abdülkadir, Tuhfet-ül Zair fi Mesair-ül Emir Abdülkadir ve Ehbar-ül Cezair, c. I. s. 95. İskenderiye; aktaran F. Deniz, age. s. 32-33.

savaşmak üzere, Ulema'dan destek ve fetva aldı. Bu arada kendi amcasına karşı da savaşmak durumunda kaldı. Böylece ülke çapında bütün kabileleri biraraya getirememişse de, Cezayir'deki en büyük güç olmayı başarmıştı.

İlk hedefi, Fransızları, Vahran ve Müstağnem gibi iyi tahkim edilmiş kentlerden çıkarmaktı. Ama her ikisi de iyi korunuyorlardı. Emir, bu kez, önceliği çevre kasabalara verip gücünü düşmana kabul ettirdi. 1834'te Fransızlar ile ilk anlaşmasını yaptı, ardından ünlü El Mukatta savaşı oldu ve 1837'de ise Tafna'da ikinci anlaşma yapıldı.

Fransız ordu komutanı **Michel** ile **Abdülkadir** arasında varılan ilk anlaşma uyarınca: Emir Abdülkadir, Vahran ve Müstağnem üzerindeki egemenliklerini tanıyordu. Buna karşılık Fransızlar, **Abdülkadir**'in, *Emir-ül Müminin* (müslümanların dini lideri) ünvanını kabul ediyor; O'nu, her iki kentte yaşayan müslümanların vasisi ve hamisi olarak görüyorlardı. Bu arada ,müslümanlara din serbestisi, esirlerin değişimi, ticaret kolaylıkları da varılan anlaşma metinleri arasında sayılırdı. Örnekse; Fransızlar, yiyecek, yük ve binek hayvanlarını Cezayirlilerden karşılarken, **Abdülkadir** de silah/barut ihtiyaçlarını Fransızlardan satın alacaktı. Yine Emir, Fransız uyruğundan olup tarafına kaçan suçluları geri verirken, kendi yöresinde suç işleyip firar edenleri geri alabilecekti.

Bu arada Emir, Fransız kentlerinde birer temsilci bulundururken, Fransız subayları da Abdülkadir'in kampında bulunabileceklerdi.(26)

Anlaşmaya bakılırsa, Emir **Abdülkadir'**in Cihadı da yereldi. Topyekûn bir direniş anlayışı ve buna uygun bir örgütlenme tarzı yoktu. Nitekim ilk başarının ardından, Emir'in buyruğu altındaki kabilelerden bir kısmı dağılmaya başladılar. Kabile anlaşmazlıkları su yüzüne çıktı. Kabile çıkarları genel çıkarın önüne geçti. Kabile birlikleri

26) Anlaşma metni için bkz. Muhammed bin Abdülkadir El Cezairi, Tuhfet-ül Zair, s. 106,. Aktaran F. Deniz, s. 34.

dağılınca, **Abdülkadir**, *Ehl-ül Hal ve'l Akd* (konunun uzmanı din alimleri ve şahsiyetler)'den kendisini görevden affetmelerini istedi. Fakat ne olduysa, kabile birlikleri yeniden **Abdülkadir**'in bayrağı altına döndüler. Tam da o sırada, Konstantine valisi **Ahmed Bey**'in önderlik ettiği direnişçiler, Fransız Genarali **Kolazil**'i yendiler. Olumlu ortamdan yararlanan **Abdülkadir,** birliklerine, geniş bir saldırı buyruğu verdi. İlk elde Vahran ve Tilmisan gibi kentler geri alındı.

Louis Philippe hükümetinin Başkanı **Guizot**, **Kolazil**'i azlederek, yerine General **Bugeaud**'u atayarak şu talimatı verdi: "Ya Abdülkadir'i yenecek, ya da barış yapacaksın. Çünkü halkının başında bulunup yücelen böyle bir kişiden, tutsak almak ya da öldürmek suretiyle kurtulmak gerekiyor."[27] Ancak **Bugeaud**, barış yapmayı yeğledi.

1838'de imzalanan Tafna anlaşmasıyla, taraflar arasında sınırlar yeniden belirlendi. Çok geçmeden Fransızlar anlaşmayı bozdular. Böylece 1839'da yenilenen savaş 1847'ye kadar sürdü.

İlk iki yılda, Emir, Fransız mevzilerine adamlarını saldırtıp, erkekleri öldürdükten sonra, ganimet olarak ne varsa yağmalanıyordu. Özellikle silah, cephane ve erzak alınıyordu. Fransız güçleri epeyce kayba uğruyorlardı.

1841 yılında General **Bugeaud**, olağanüstü yetkilerle Cezayir Genel Valisi olarak görevlendirilince; emrine Fransız maceraperestler, serseriler, katiller ve sair çapulcularından oluşan güçlü ama zalim bir ordu verilmiş oldu. "Ne pahasına olursa olsun Cezayir'i dize getirmeye" azmeden Fransız General, yeni taktiklere başvurdu: Kentleri surlar içine alarak saldırı üssü olarak kullandı, sınırları denetleyerek Emir'e giden yardımları engelledi. Ekinleri ateşe vererek halkı açlığa mahkûm etti. Bu arada kendi casusları aracılığıyla Emir yandaşları arasındaki çelişkileri körükleyip kızıştırdı.

Derken, giderek sıkışan Emir **Abdülkadir**, Fas kralının

27) F. Deniz, age, s. 35. Ayrıca bkz. George El Rasi, agy.

da yardımından mahrum kaldı. Başvuracağı tek yer kalmıştı: Bab-ı Ali. **Abdülkadir**, Sultan **Abdülmecit**'e bir mektup yazarak içinde bulunduğu kötü durumu anlattı. "Müslüman kardeşlerimize sığındık. Fakat bize yakın olan krallar, bizden uzak durdular. Ne yakınlık ne de komşuluk fayda etti... Sanki müslümanlar tek vücut değillermiş gibi..." diyerek Fas kralının, Fransız baskısı ve korkusu sonucunda kendisine yüz çevirmesini şikayet etti. Derken esas niyetini açıkladı: "Bu bölge müslümanlarının sizden başka kurtuluş ümidi kalmadı".[28] Ancak, kendisinden yardım istenilen Osmanlı hükümetinin, "kelin merhemi olsa başına sürer" deyimine uygun bir durumu olduğundan, Cezayir meselesini, uluslararası platforma taşımakla yetindi. Gerçek bu iken, Sultan **Abdülmecit,** Emir **Abdülkadir**'e gönderdiği mektupta "Cihad'a devam et, ancak yazışmalarda da rümuz kullan, sonra gereken yapılacaktır" türünden teselliden öte gitmeyen şeyler öğütlüyordu.[29]

Hiçbir yerden istediği yardımı alamayan **Abdülkadir, Ehl-ül Hal ve'l** Akd'e danışarak Aralık 1847'de teslim olmaya karar verdi.

Abdülkadir'in teslim olma şartlarından biri de (General Laborciere'e gönderilen mektuba göre), "bir müslüman ülkesine, maiyetiyle birlikte gidip yerleşmek" idi. General bu şartı kabul ettikten sonra, Emir'e kılıcını bir "güvence" olarak sundu. Bu arada, General Vali, **Duc L'Aumale**'in, "Fransa'da yaşamak" için Abdülkadir'e önerdiği bütün öneriler geri çevrildi. Emir'in "ben Fransa'da değil, bir İslam ülkesinde yaşamak diliyorum" türündeki tarihi ifadesi, bugün bile, başkent Cezayir'in El Aliya Mezarlığı'ndaki mezartaşına kazılı olarak duruyor.[30]

---

28) Mektup, İngiliz Dışişleri aracılığıyla gönderilmiş olup, Lord Aberdeen tarafından Osmanlı Devletinin Londra Büyükelçiliğik işgüzarı Mehmed Fuad'a teslim edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye, No:280, Dosya 2. Aktarandan alıntılayan F. Deniz, age, s. 37.

29) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Asafi Evrakı, Cezayir, 1896, Dosya:13. Aktaran F. Deniz, age, s. 38.

30) George El Rasi, agy.

Sürgündeki Abdülkadir

26 Ekim 1852'de Fransa'nın en üst yetkilileri, teslim olan **Abdülkadir**'i, Amboise Sarayı'na götürüp hapsettiler. Emir'in "sürgün" kararı orada alındı. Ocak 1853 yılında, Labrador adlı savaş gemisi, Emir **Abdülkadir** ile aile ve maiyetini alarak Osmanlı'nın başkenti İstanbul'a götürdü. Cezayirli direnişçi, büyük bir coşku ve tezahüratla karşılandı. Abdülkadir, daha önce "tarihi eser" olarak ilan edilen, fakat İstanbul'a gelmesiyle *"Dar-ül Cezayir"* adını alan *Brousse* adlı köşkte kaldı. Payitahtta üç yıl geçiren Abdülkadir bu kez İslam devletinde değil, aynı zamanda hem İslam hem de Arap diyarında yaşamak istedi. Bu yüzden Suriye'ye gitti. Tarihçilerin anlatımına bakılırsa, Şam Vilayeti'ndeki karşılama törenleri yedi asır önceki İslam komutanı Selahaddin Eyyübi'ninkiyle eşdeğerdi. Yine bazı kayıtlara göre, Cebel Lübnan bölgesindeki dinsel ayrımları ve ayaklanmaları körükleyen Hıristiyanlara (1860 yılında) ve Filistin topraklarının Siyonist liderlere satılmasına karşı gösterilen Arap-İslam halkın tepkileri arkasında da Şeyh **Abdülkadir**'in rolü vardı. Bu düzlemde Abdülkadir'in, yerel şahsiyetlerden Şeyh **Musa Şerara** ve benzerleriyle görüşmeleri kayda geçmiştir.[31] Şeyh **Abdülkadir**'in Şam'daki ıslahatçı İslamcılar üzerinde etkileri de oldu.

Giderek efsaneleşen Şeyh **Abdülkadir**'e, Fransız imparatoru **Napolyon**, 1865 yılında şöyle bir öneri götürdü: "Doğu'da bir Arap Krallığı kurup, seni onun başına getirelim". Emir bunu reddetti: "Yurduma ve halkıma karşı görevimi yerine getirmiş bulunuyorum. Geri kalan ömrümü, ibadet ve araştırmayla geçireceğim."[32]

Emir Abdülkadir, 1883 yılında vefat etti. Cezayir'in batısında El Muasker kasabası halkı 1993 Mayıs'ında,

---

31) Abdüllatif Şerara, "Mağrib fikriyatı Arap fikriyatından ayrılamaz" başlıklı makalesi, El Belağ dergisi, Kasım 1974, Beyrut.
32) George El Rasi, agy.

ölümün 110. yıldönümünü kutladı. Benzer biçimde onun doğum yeri olan Kaytana/Guetna ile Tağdempt, Milyane, Al Meyda, Tılmisian gibi kent ve kasabalar da Abdülkadir'in yaşadığı mekanlar olarak çeşitli kutlamalar yaparlar.

Şeyh Abdülkadir'in Fikirleri

Kuşkusuz Emir **Abdülkadir**, her şeyden önce Kadiri tarikat şeyhiydi. Bağlı olarak Sufi Zaviyesi'nden geçmişti. Her ne kadar klasik Yunan felsefesi ve Batılı fikir akımlarını okumuşsa da, esas olarak İslam düşüncesinden beslenen ütopyaları vardı. Sözgelimi çok önem verdiği üç şey vardı: *Bir;* İslami Şura'ya dayanan bir seçim ve bağlı olarak *Ehl-il Hal ve Akd*'a (din alimleri ve işin uzmanları) dayanan bir Danışma Kurulu-ki her ikisi de köken itibariyle Arabistan'daki İslam öncesi kabile demokrasisinden (Cahiliye'nin iyi gelenekleri) kaynaklanıyordu ve Cezayir'deki kabile geleneklerine uyuyordu. *İki;* İslam Şeriatı. *Üç;* Biat, İslam öncesi kabilelerarası sözleşmelere benzeyen ama Halifelik döneminde devlete itaat biçiminde belirginleşen bir kural idi. Abdülkadir'in biat anlayışı, "yöneten ile yönetilen arasında sınırlı bir ilişki"ye dayanıyordu.

Kültüre ve eğitime son derece önem veren **Abdülkadir**'in devasa bir kitaplığı vardı. Her göçünde, kitaplarını da birlikte taşıyordu. 1843 yılında **Duc D'aumale** ile yapılan çatışmayı kaybedince, Fransız komutanın ilk işi, **Abdülkadir**'in kitaplığını yakmak oldu.[33]

Savaşçı, toplumsal örgütleyici, tarikat şeyhi Abdülkadir'in yanı sıra; esasını dini şiirlerin oluşturduğu divan'lar yazan şair-edebiyatçı bir **Abdülkadir** ile de karşı karşıyayız. "Arap olmakla övünen" Abdülkadir'in nazarında Arap kökenli olmak" yeryüzünde dağlar ve gökyüzünde semavat kalmasa bile, asil Arap kanı taşımaya devam etmek"tir.[34]

Cezayirli önderin kadın hakkındaki görüşleri de ilginçtir. Sözgelimi şövalyece özdeyişleri arasında şöyle bir ibareye

33) agy.
34) agy.

rastlamak mümkün: "Gerçek yiğit, sadece arkadaşlarının saygınlığını kazanan erkişi değil aynı zamanda kadınının güvenini kazanmış kişidir. Bahadır kişi sadece atına iyi binebilen değil, aynı zamanda sevgilisinin arzularına boyun eğen kişidir."[35]

Öte yandan **Abdülkadir**, belli ölçülerde modernisttir. Onun İslamı içine kapalı değil, dışa açıktır. Başka dinlere ve mezheplere hoşgörüyle bakmayı içerir, çağdaş ilerlemeye ayak uydurmayı gerektirir. Bu düzlemde, **Abdülkadir**, *"Fransızlara Mektuplar"* başlığı altındaki yazılarla, Fransız aydınlarına Arap-İslam uygarlığının başarılarını anlatmak istiyordu.[36] Belki de bu yüzden, bir yandan Fransızlara karşı amansız bir şekilde direnirken, öte yandan milli giysileri üzerinde Fransızların verdikleri madalyaları taşır. Bizce bu, bizzat Abdülkadir'in mensup olduğu sınıfın niteliğinden ve aldığı ideolojiden kaynaklanmaktadır. Onun işgalcilere karşı savaşı ve mücadelesinin sınırları bellidir; tarihsel olarak fazla ileri gidemez. Çünkü ilkel milliyetçilik, aşiretcilik ve din emişmiştir. Bunun modern ulusal kurtuluş mücadelesiyle tarihsel bağı vardır. Ancak daha geri bir adımdır, bir yerde tıkanmaya mahkûmdur.

Ama gerek **Abdülkadir**'in milli kıyafetleri üzerine astığı Fransız madalyaları, gerekse Batıyı takdir eden bazı ifadeleri, Cezayir toplumunda kimi tartışmalara da yol açmıştır. Günümüze kadar süren tartışmalardan bir tanesini, Cezayirli ünlü edebiyatçı **Reşid Bucıdra** alevlendirdi: "Abdülkadir, o kadar ulusalcı ve bilinçli bir direnişçi idiyse Fransız askerler ile samimi pozlar vermesi niye?" diyen edebiyatçı, ülke çapında protestolara maruz kaldı. Öyle ki, bu eleştirisini geri çekmek zorunda bırakıldı.[37]

35) Fransızca yayımlanan L'Europe adlı dergi, Cezayir edebiyatını işlerken "Emir'in Romantizmi"ne özel bir yer ayırdı.

36) Suriyeli yazar Rene Hawam'ın gözetiminde Phoebus yayınlarında çıkan yazılar.

37) George El Rasi, agy.

Kimi Fransız araştırmacılarına bakılırsa, **Abdülkadir,** *"Mason"* idi. Arap araştırmacıları böyle bir iddianın kanıtlanmadığını ileri sürüyorlar.[38]

Romantik İslam

Tarikat şeyhinin cazibesine sahip olduğu kadar akıllı ve cesur bir komutan durumundaki **Abdülkadir**, yönetim ve toplumsal örgütlenmede beceri sahibi bir kişiydi. Düzenli bir ordu kurdu. Askerlerine üniforma giydirdi. Düzenli orduyu sevmeyen Cezayir kabile milisleri için bu büyük bir felaket gibiydi. **Abdülkadir,** bu işi yavaş yavaş ve alıştıra alıştıra gerçekleştirdi. Dağıttığı ilanlarda "Güzel ve yakışan elbise giymek, Sultan oğlu olmak, dolgun maaş almak isteyen beri gelsin!" türünde ifadeler kullandı.[39]

Orduyu; piyade, süvari, topçu olmak üzere üçe ayırdı. Ayrıca Fransız ordusu kaçkınlarından oluşturulan bir ordu vardı ki, uzmanları aracılığıyla, bir barut fabrikası kurdu. Kaleler inşa etti ve mevcutları tahkim etti. Vergileri düzenledi. Nakdi (parasal) vergi aldığı gibi, aynî (mal/ürün) olarak da vergi verilmesini istedi.[40]

Yargı reformu yaptı. Her kente bir kadı atadı ve bunları da Başkadı'ya bağladı. Malikî mezhebine göre yargı kararları verilirdi. Kentlerde asayiş ve güvenliği sağladı. Eskiden yaygın olan at hırsızlığı unutulup gitti. Kadınlar, serbestçe çarşı-pazarlarda dolaşabiliyordu artık.

Parasız eğitim olanakları yarattı. Okulda ders arasında yiyecek verme yani beslenme eğitimini mecburi kıldı.[41] Yazma eserleri tahrip edenleri cezalandırdı. Öyle ki, Emir'in kitaba düşkünlüğünü bilen askerleri, nerede bir yazma eser bulurlarsa **Abdülkadir'**e ulaştırır, yüklüce ödül alırlardı.

38) agy.
39) Bessam El Aseli, El Emir Abdülkadir El Cezairi, 3. basım, s. 15, Beyrut, 1986. Aktaran F. Deniz, age, s. 30.
40) age, s. 31.
41) Abdülkadir'in torunu İdris El Cezayiri'nin 8 Şubat 1991 tarihli anlatımı.

İçki ve kumarı yasakladığı gibi, mali yönden yoksul olan askerleri düşünerek tütün içme yasağı da koydu.[42]

Seçimle işbaşına gelen[43] ve çeşitli bölgeleri temsilen seçilen 11 kişiden oluşan bir *Şura Meclisi*[44] kurdu. Bu Meclis, devlet işlerinin yürütülmesi ve halkın dertleriyle ilgilenmekte Emir'e yardımcı oluyordu. Ama aynı zamanda esaş iki ana bölgeye ayrılmış ülkede, anayasa uyarınca yürütme işleriyle yükümlü bir hükümet de vardı. Bu hükümet, modern anlamdaki bir hükümetin faaliyetlerini gösteriyordu. İşlere göre çalışan bakanlıklar kurulmuştu.

18 yıllık yönetimi döneminde, Batı'daki teknolojik gelişmelere kayıtsız kalmayıp; o teknolojinin öğrenilip Cezayir'de uygulamaya sokulması için gayret gösterdi. Böyle bir teknolojiye sahip olmaksızın "Arap-İslam dünyasının çok çok geride kalacağını" düşünüyordu.

Öte yandan ticareti geliştirdi ve yol yapımına önem verdi. Ülkedeki sanayinin ilk temelini o atmış oldu. Savaş gereksinimi nedeniyle silah ve cephane atölyeleri kurdurttu. Milli para (sikke) bastırdı.[45] Burada dikkat edilirse Cezayirli önder **Abdülkadir,** Mısırlı Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve Botan Miri Kürt Bedirhan Bey'in "yerel bir devlet/hükümet kurma ve modernleşme" çabaları arasında büyük benzerlikler vardır. (Bkz. Faik Bulut, *Dar Üçgende Üç Isyan-Kürdistan'da Etnik Çatışmalar*, Belge yay. s. 184)

Arapça resmi dil kabul edildi. Devlet yönetimindeki yazışmalarda olduğu gibi **Abdülkadir** ile Fransızlar arasındaki yazışmalarda da diplomatik dil olarak kayda geçdi.[46]

Romantik İslam dönemi, bir yönüyle **Abdülkadir**'in Sufi düşüncesine dayanan "kardeşlik, eşitlik" temelinde yükselen "kırsal devleti"nin paylaşımcı yönünü de ortaya

42) El Aseli, age, s. 58-60; aktaran F. Deniz, age, s. 31.
43) F. Deniz, age, s. 31.
44) George El Rasi, agy.
45) agy.
46) agy.

koyar. Kimi tarihçiler, bu döneme "romantik köy komünü" veya "İslamın romantik komünü" sıfatını da yakıştırırlar ki, bir yere kadar doğrudur. Karl Marks, biraz da bu örneği inceleyerek" Paris Komünü" için kimi tarihi çıkarsamalarda bulunup, gelecekteki komünal düzen (sosyalizm-komünizm) hakkında öngörülerde bulunabilmişti.[47]

Benzer değinmeyi, çağdaş devrim önderlerinden **Mao Zedung** ve Ho Şi Minh'in yapıtlarında görüyoruz. Onlar da Abdülkadir'in "romantik İslam" dönemine gönderme yaparlar.

Yeri gelmişken değinmekte yarar var. **Marks** ve **Engels**, marksist düşüncenin henüz oluşum çağında, özellikle Sol Hegelci düşünceyi taşıdıkları yıllarda, Avrupalı sömürgecilere karşı verilen direniş savaşlarının önemini kavrayamadılar. Onları küçümseyerek, "Avrupa uygarlığına karşı verilen barbarca direniş" şeklinde tanımladılar. Benmerkezci Avrupalı Beyaz Adam düşüncesi "biz, ilkel halklara uygarlık götürüyoruz, ama onlar bunu kavrayamadıklarından aslında bize karşı gelmekle bilim ve uygarlığa karşı çıkıyorlar" türünden bir gerekçeyi, daha doğrusu sömürgecilik siyasetini haklı gösteren bir ideolojiyi temize çıkarmaktı bu. **Marks**, Bruno Bauer'in *Die Judenfrage* adlı yapıtıyla ilgili değerlendirmesiyle, **Engels** ise Fransızlara karşı 1832'den 1847'ye kadar süren **Abdülkadir** isyanı ile ilgili olarak *Northern Star*'da yeralan makalesinde "Ortadoğu toplumlarının oryantalist tahlillerini" sunmuşlardır. Örnekse; **Engels**, Abdülkadir isyanı için, "toplumun barbarlık durumunun ümitsiz bir mücadelesi" deyimini kullanırken, Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edilmesini "uygarlığın ilerlemesi yönünde önemli ve talihli bir olgu" olarak değerlendiriyor. **Engels**'in bu olaylara ilişkin yorumu, iki temel varsayıma dayanmaktadır. *Bir*; Oryantal (Şark/Doğu) dünyanın toplumsal oluşumları durağan olduğundan, kapitalizm, bu oluşumlarda hüküm

47) agy.

süren kapitalizm öncesi üretim tarzlarının parçalanmasında tarihsel bir rol oynar. *Iki*; küçük uluslar veya azınlık grupların isyanları, kapitalizmin dünyayı saran ekonomik ilişkiler sistemi olarak gelişmesine katkı yapmaz. Bu iki varsayım, kapitalizmin tarihi rolüne zıt yöndeki milliyetçi/ulusalcı başkaldırıların, ister istemez "gerici" oldukları biçimindeki bir siyasi görüşü doğurmuştur. Nitekim, **Marks**, Meksikalıları *"les derniers des hommes"* (insan türünün sonuncuları) olarak değerlendirirken, Karadağlıları *"davar hırsızları"* olarak dışlamaktadır.[48] "Uzun yıllar marksistler için ideolojik utanma kaynağı oluşturan" bu sözler, Ortadoğu (veya genelde doğu halkları) toplumlarını inceleyen klasik marksistleri etkilemiştir. Bu akım tarihsel olarak **Kautsky**'nin görüşlerinde ifadesini bulmuştur. Ama zaman zaman, günümüz marksistlerini de etkileyebilmektedir. Öte yandan, **Marks** ve **Engels** Sol Hegelcilikten kurtulma sürecinde, sömürgeciliğe karşı milli direnişlerin doğru yanlarını kavramayı başarıp, eski hatalarını biraz olsun düzeltebilmişlerdi. "Biraz" diyoruz, çünkü, o tarihte milli kurtuluş savaşları henüz gündemde değildi; sömürgecilik kapitalist emperyalizm aşamasına girmemişti.

Nitekim **Engels**, 12 Eylül 1882 tarihinde dönemin ünlü marksisti **Kautsky**'e (Kautsky'nin marksizmden dönüp henüz emperyalizmin sömürge siyasetlerini desteklemediği bir dönemde) yazdığı mektupta şöyle görüş belirtir: "Bana kalırsa esas sömürgeler, yani Avrupalıların yaşadığı ülkeler (Kanada, Güney Afrika, Avusturalya) hep bağımsız olacak; öte yandan, yerli halkların yaşadığı, doğrudan doğruya boyunduruk altına alınmış olan ülkeler (Hindistan, Cezayir, Hollanda ve Portekiz'in sömürgeleri) bir süre için proleterya tarafından devralınıp olabildiği kadar bağımsızlığa götürülmelidirler. Bu sürecin nasıl gelişeceğini söylemek zor. Hindistan belki, hatta büyük ihtimalle, bir devrim ya-

48) Bkz. Bryan S. Turner, Marks ve Oryantalizmin Sonu, Kaynak yay. 1984, s. 12-15.

pacaktır... Aynısı başka yerlerde de, mesela Cezayir ve Mısır'da da olabilir ve bizim için muhakkak ki en iyisi budur..." (**V. İ. Lenin**, *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, Yöntem yay, 1974, 2. basım, s. 238-239). **Engels**, aynı mektubunda, ezen ulus proleteryasının, yani emperyalist sömürgeci ülke işçi sınıfının, "yabancı milletlere" yani sömürge ülkelere "zorla nimet bahşetmesinin, bu proletaryanın zaferine zarar vereceğini" ısrarla belirtir. (*age. s. 239*). Özetle **Engels**, emperyalist ve sömürgeci bir ülkede işçi sınıfı iktidarı almış olsa bile, "ezilen ve sömürülen bir ülkeye nimet bahşetmemelidir" diyor. Tümüyle doğru. Ancak dikkat edilirse, **Engels**, boyunduruk altındaki ülkelerdeki kurtuluş hareketlerinin de proleterya tarafından başarılacağını söylüyor ki, bu tahmin tümüyle tutmuş değil, kısmen gerçekleşmiştir.

Bu doğruyu görmek ise **Lenin** gibi bir devrim önderine nasip olabilirdi. Çünkü emperyalizme karşı ulusal kurtuluş mücadeleleri gündemdeydi ve sömürgecilik, o klasik biçimiyle değil, kapitalizmin en yüksek aşaması olan emperyalizm aracılığıyla vahşet uygulayıp, yeniden paylaşıyor ve sömürüyordu. Bu nedenle **Lenin**, o sırada marksizmden dönmüş bulunan **Kautsky** ile polemiklerinde "milli mesele"yi "oryantalist bakış açısından kurtaran teorisyendir.

Yine 1913-1916 yılları arasındaki yazılarında (bkz. *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri, yöntem yayınları*, 1974, 2. basım, İst) şunları yazmaktadır: Fakat sömürge ülkenin (Çin, Hindistan, İran, Mısır gibi), kendi kaderini tayin hakkını istemek, saçma olmak şöyle dursun, her marksist için bir zorunluluktur." (*s. 248*) "Partimiz, İrlanda'nın İngiltere'ye; Fas, Cezayir ve Tunus'un Fransa'ya; Trablus'un İtalya'ya karşı... başlatabileceği savaş ve ayaklanmalardan yana olacağını açıkca ilan etmekten çekinmez..."(*age, s. 261*)

Sonraki dönemlerde toplumsal tahlil açısından, Fransız marksist **Louis Althusser**'in oryantalist bakışı reddedişinde katkısı büyüktür. Özellikle, marksizmdeki "tarihi zorunlu

aşamalar dizisi" olarak gören ve bu yüzden Ortadoğu'yu "gerçek tarih"ten önceki aşamaya indirgeyen teleolojik türlerin reddedilmesi düşüncesi Althusser'e aittir.(50)

Mao Zedung, Ho Şi Minh, Castro gibi hem ulusal hem toplumsal kurtuluş mücadelesi veren marksist önderler ise, bunu daha iyi formüle edip berraklaştırarak, bir bakıma marksistlerin tarihi ideolojik hatalarını pratikte düzeltmiş; emperyalizme karşı verilen ulusal/toplumsal direniş hareketlerini bizzat destekleyerek de bunu kanıtlamışlardı.(51)

Abdülkadir'e dönersek; onun kurduğu "romantik İslam" devletinin başkenti neresidir? Çelişkili iki görüş var. birincisinden başlayalım: "Emir **Abdülkadir,** belli bir şehri merkez edinmek yerine tarihte benzeri görülmemiş bir 'seyyar başkent' kurdu; Zemmale. Bu kent, siviller için ideal bir sığınak, askerler açısından iyi bir harekat üssü idi. Yaklaşık iki yüz bin kişinin barındığı bu seyyar başkentte, askerlere ek olarak sivil halk ve her meslekten insan yaşıyordu. Abdülkadir, müstahkem gördüğü bir yere başkentini kuruyor, şartlar değişince (o da) başkentini başka bir yere taşımakta güçlük çekmiyordu. Zemmale ahalisi, topyekün askeri kurallara tabiydi. Camisi, çarşısı, erzak ve cephane depoları vardı. Çölde pek değerli olan suyun temiz tutulması için, özel bir polis ekibi görevlendirilmişti. Halkın ihtiyaç duyduğu tahıl ise kuzeydeki kabilelerden sağlanıyordu. Uzaktan dörtbaşı mamur görünen Zemmale, dört kabile ve düzenli orduyla korunan güvenli bir sığınaktı..."(52)

İkincisine göz atalım: "**Abdülkadir**, Fransız denetimi dışında kalan bütün bölgeleri kendi yönetimi altında toplayıp, 1839'dan itibaren gerçek bir devlet kurarak başkent

49) Özellikle bkz. Lenin, Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Sol Yay. İkinci baskı, 112-113-117-148-149 vs. sayfalarında Kautsky ile polemikleri.
50) Bryan S. Turner, age, s. 16.
51) Mao Marks'ın "Dünyanın Bütün İşçileri Birleşin" sloganını, "Dünyanın Bütün İşçileri ve Ezilen Halkları Birleşin" söylemiyle geliştirdi.
52) F. Deniz, age, s. 36.

olarak da *Tagdempt*'i başkent yaptı. Ticaret kenti yakınında olan Tagdempt, **Abdülkadir**'in yenilip teslim olduğu Aralık 1847'ye kadar başkent olarak kaldı..."[53]

Bizce ikinci görüş daha makul. Çünkü devlet olmak, bir bakıma sabit kalmaktır. İkinci olarak, eğer birinci görüşün ileri sürdüğü gibi Zemmale "seyyar başkent" idiyse, nasıl oluyor da Fransızlar **Abdülkadir**'i kuşatıp "yardım yollarını" kesebiliyorlar? Kaldı ki Zemmale'nin 200 bin kişiyi barındırıp aynı zamanda hem başkent hem de seyyar olması pek mantıklı değil. Olsa olsa Abdülkadir, bu kenti başkent olarak saptadıktan sonra, göçebe çöl hayatı gibi ordusu ve maiyetiyle "seferi" bir konumdadır.

53) Geogel El Rasi, agy.

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ AYAKLANMALAR VE YENİ SİYASETLER

Kuşkusuz Abdülkadir ayaklanmasından sonra Cezayir halkı "uslu" durmadı. Tersine hakkını aramak için bırakılan yerden bayrağı devralanlar oldu. Çünkü Abdülkadir ilk ayaklanan olarak çığır açıp, bir gelenek yaratmıştı. Belki de bu yönüyle, **Abdülkadir**, bütün Kürdistanın kutsallığına inandığı *Sadate Nehri* şeyhlerinden ve Kadiri tarikat şeyhi **Ubeydullah**'ın Temmuz 1880'de başlattığı (başlangıçta İran'a, sonra da Osmanlı ve yabancı Batılı devletlere karşı) ayaklanma ile ortak yönler taşır. Her ikisinin Kadiri tarikatına mensup olmaları, her ikisinin de kendi ülkelerinde bir ayaklanma geleneği başlatıp esas olarak kabile/murid temeline dayanarak milliyetçilik savında bulunmaları dikkat çekici olmalı.

Abdülkadir sonrası ayaklanmaları sıralarsak; Seyyidi El Şeyh Evladı ayaklanması (1848-1850), Kabileler ayaklanması (1851), Muhammed bin Abdullah önderliğinde Güney Vahaları ayaklanması (1852), Babür Dağları ayaklanması (1858), Z. Seyyidi El Şeyh Evladı ayaklanması (1864); ayrıca Zeyban, Zevağa Kuzey Constantina ve İbn Salim ayaklanmaları vs..[1]

---

1) Ferhat Deniz, Cezayir Nereye? Denge yay. s. 38-39.

Ama bunların içinde en kayda değer olanı ve Abdülkadir ayaklanmasına en çok benzeyeni 1871'de başlayıp bir yıl kadar süren El Mikrani ayaklanmasıdır.[2] Aynı zamanda Cezayir bağımsızlık savaşından önceki en büyük silahlı ayaklanma ünvanını taşır. Vahran vilayeti dışındaki bölgelerin hemen hepsi ayaklanmaya katılmıştır. Cezayir halkının Fransız ordusuna asker olarak zorla alınması, ülkedeki Yahudilere tanınan Fransız vatandaşlığı hakkı, kitlesel tepkilere neden oldu. O tarihte Fransa, Almanya ile savaşta olduğundan istikrarsız bir ortam yaşanıyordu. Ayaklanma önderi **El Hac Muhammed El Mikrani**, aslında zengin birkişiydi. Tüm servetini bu uğurda harcadı. **El Mikrani**, Fransa'nın 24 Kasım 1870'de çıkardığı ünlü *Crémieuse* yasasına tepki olarak 15 Mart 1871 yılında, "Artık Fransızlara itaat etmek istemiyorum, silahını alan gelsin" diyerek *Cihad* ilan etti. 250 kabileden toplam 25 bin kişi ayaklanmaya katıldı. Fransa; **Saussier, Lallemand** ve **Cerez** gibi ünlü generallerini savaş meydanına sürmüştü. Cezayirli önder namaz sonrası teftişteyken vuruldu. Ölümünden sonra liderliğe kardeşi Bumızrak El Mikrani yükselmiştir. Bu ayaklanmanın bastırılmasından sonradır ki, Fransa Cezayir'in tümünü denetim altına alabilmiştir.[3]

İslamın Siyasileşmesi

Aslında bütün dinler, siyasetten ibarettir. İslam ise, **Humeyni**'nin deyimiyle "ibadet siyasettir, siyaset ise ibadettir" temeline dayanır. Çünkü günlük yaşamı yönlendirme iddiasındadır.

Fakat burada sözünü ettiğimiz "İslamın siyasileşmesi", Cezayir'de direniş silahlarının susmasının ardından başlayan bir sürece tekabül eder. Öyleki, bilinen anlamda siyasetin dar çerçevesinde İslamcılık yapılması, halkı harekete

2) F. Deniz, age, s. 39 ve George El Rasi, agy.
3) F. Deniz, age, s. 39; George El Rasi, agy.

geçirmek için dini etkenlerin ve söylemlerin kullanılması dönemi başlamıştır. İslamiyet, siyaset diliyle halka tercüme edilip öyle yorumlanmaktadır. Fransızların kan ve ateşle bastırdıkları ayaklanma sonrasında Cezayir'de, 1882-1930'lara kadar olan sürecin adını, belki de bu yüzden "İslamın siyasileşmesi" dönemi olarak koymak mümkün. Çünkü Fransızlar, askeri yöntemleri dışlamaksızın, bu kez, kültürel, dilsel ve uygarlık açısından imha yolunu seçmişti.

Bu düzlemde "siyasi İslam" silahına sarılıp çok yönlü direniş gösteren üç önemli isme rastlıyoruz: Emir Abdülkadir'in torunu Emir **Halid, Mısali el Hac** ve **Ferhat Abbas**.[4]

Adı geçenlerin mücadele ve faaliyetlerine geçmeden önce, 20. yüzyılın başlarında Cezayir'deki ortamı sergilemek durumundayız. Şöyle ki;

Fransız yönetimi, 1904 yılında, özel izin almaksızın yapılan Arapça eğitimini yasakladı. İşgalci yetkililerden izin alınsa bile, Arapça eğitimi, Kur'an okumakla sınırlanıyor. Ama aynı zamanda Kur'an'da *"Cihad"* ayetleri yani "kafirlere karşı kutsal savaşı" öngören bütün ayet ve benzeri yorumlar yasaklanıyordu. Arap tarihi, coğrafyası ve edebiyatının öğrenilmesi/öğretilmesi de kanun dışı sayılıyordu. Devlet işlerinde kullanılmayan Arapça, sadece ve sadece sivil mahkemelerde (evlenme, boşanma, iflas) kişisel bir anlaşma aracı olarak kullanılıyor, ek olarak sokakta halk arasında konuşulan avam dili muamelesi görüyordu. Ya da Batı Sahra çölü gibi, işgalcilerin kollarının uzanamadığı yörelerde serbestçe konuşulabiliyordu.

Fransız yasası, 1885'te "müslüman Fransızlar" ibaresini kullanırken, bunun tek anlamı vardı: Sömürgeleştirilen Cezayir halkı, bundan böyle Fransa'ya entegre (bütünleştirme, kaynaştırma) edilecekti. Nitekim çok geçmeden 1893'te çıkan bir yasa ile Arapça, "yabancı bir dil" ilan edildi.[5]

4) George El Rasi, Cezayir üzerine El Hayat gazetesinde çıkan 15 günlük dizinin üçüncü bölümü, 6 Eylül 1993.
5) agy.

Cezayirli ünlü düşünür **Mustafa El Eşraf**, ülke tarihini üç ana bölüme ayırır: **a)** 1830 Fransız işgalinden başlayarak 1871'deki son ayaklanmanın bastırılmasına kadar süren, özellikle ilk direnişçi Abdülkadir'in damgasını taşıyan birinci aşama. **b)** 1871'lerden başlayıp 1920'lere kadar süren köylü ayaklanmaları devri. **c)** Abdülkadir'in torunu Emir Halid'in 1923'te *"Kuzey Afrika Yıldızı"* örgütünü kurarak 1921'den itibaren başlattığı siyasi dönem. Aynı düşünür, bu nedenle, 1920 tarihini ülkede "büyük bir dönemeç" olarak kabul eder.(6) Buna karşı çıkan başka bir görüş ise, Fransız işgalinin 100. yıldönümüne denk düşen 1930 yılını, iki bakımdan "dönemeç" olarak niteler. *Bir*; o tarihlerde siyasi bir hareket başlamış. *Iki*; dini ıslahat (reform)lar gündeme gelmiştir.(7)

Bununla birlikte, Cezayir siyasetçileri ve tarihçileri, özellikle 1902 tarihini, modern tarihlerinin başlangıç noktası olarak almayı yeğlerler. Belki de, vahşi sömürgecilerin, Cezayir tarihi adına ne varsa yakıp yıkmalarından korkularak yapılmıştır bu. Nitekim İbn Ammar 1902'de, İbn Meryem 1908'de, Alortelani 1908'de, Elğarini 1910'da tarih yazımına başlayıp kayıt tutmuşlardır. Hemen ardından yani 1918'lerde ise Cezayir'de birçok siyasi ve edebi dergi/gazete çıkmıştır. Bunların bir kısmı Fransızca bir kısmı da Arapça yayınlanıyordu. Her iki dilde yayınlanan da bulunuyordu. Ulema Cemiyeti yayın organı *"El Şıheb"* sağcı iken, *"El Nidal El Içtimai"* de (Fransız Komünist Partisi'nin Cezayir'deki yayın organı) solcu idi.(8)

Aynı dönemde Cezayir'de iki akım da belirir. Bunlardan biri, 1910'da İslam dünyasındaki yaygın düşünce halini alan İslam Birliği fikriyatının önde gelenleriydi: Avukat **Ahmed Buderde, Sadık Divan** ve **El Hac Ammar**... İkinci akım ise, Fransız düşünür **Renan**'ın "milliyetçilik, belli bir vatanda

6) L'Algérie: Nation et Etat, s. 71-72.
7) George El Rasi, agy. Ayrıca bkz. Salih Horfi, "Çağdaş Cezayir Edebiyatına Giriş".
8) agy.

yaşama yolundaki genel iradedir" özdeyişinden etkilenerek ve özellikle 1885 yılında çıkarılan "müslüman Fransızlar" yasasından destek alarak görüş belirtenlerdi. Fransız kültürüyle yetişen bu Cezayirliler, "anavatan ile bütünleşmeyi" istiyorlardı. Bu akımın önderleri arasında **Ferhat Abbas,** Dr. **İbn Celul,** Dr. **El Ahdari** ve **Zenati** bulunuyordu.[9]

Emir Halid: Çifte Kültür ve Çifte Kişilik

Emir Abdülkadir'in torunu, dedesinin başlattığı ve daha sonrada devam eden silahlı ayaklanmaların sonucunu görünce umutsuzluğa kapılmış gibiydi. Bu yüzden mücadeleyi "siyasi saha"da yürütmeyi tercih etti.

Çünkü Fransız sömürgecileri, bastırdıkları ayaklanmalardan aldıkları güçle, halkı daha yoğun bir baskı altında tutuyorlardı. El Mikrani ayaklanmasının ezilip geçilmesinin hemen ardından, 1873 yılında, iki özel yasa çıkarıldı: Mülkiyet yasası ve yerli halk yasası (Code de L'indigéne). Her ikisi de, Cezayirlileri, topraklarından ve geçmişteki uygarlıklarından mahrum bırakan yasalardı.

Buna dayanılarak halkın topraklarına elkondu, zorla alımı gerçekleştirildi. Büyük araziler ve çiftlikler, Fransa'dan gelen yerleşimci kolonilere verildi. Bu arada Arapça üzerine yoğun baskılar uygulandı, dini faaliyetler ve ibadetler sınırlandı. İmam, müftü ve benzeri ne kadar din görevlisi varsa, işgalci yönetimin denetimi altına sokuldu. Cezayir toplumu lime lime edilerek bölündü. Arapça eğitim, sadece işgalcilerle işbirliği halinde bulunan bir avuç azınlığın tekelinde kalmış oldu. Konuşma dili (Emmiyye-Avam Arapçası) teşvik görürken, yazılı Arap dili yasaklandı. Berberice ve dağlı kabile dilleri özel teşvik gördü. İlginçtir; Fransızlara karşı en fazla direnenler yine Kabileler Diyarı mensupları ile Berberiler idi.[10] Buna rağmen "böl yönet" siyaseti uygulanıyordu.

9) F. Deniz, age, s. 40
10) George El Rasi, agy.

Burada bir saptama yapmak gerek: Sömürgeciler, bir yandan, Cezayir köylüsünü topraklarından mahrum bırakırken, diğer yandan onun kültürü adına ne varsa hepsini imha etmek istiyorlardı.[11] Bu nedenle sıradan müslüman ve yurtsever bir Cezayirli için, milli mesele, "hem toprak meselesi hem de inanç (İslam) meselesi" olarak birlikte algılandı. "Toprak derken din akla geliyor, din derken toprak hatırlanıyordu."

Abdülkadir'in torunu Emir **Halid,** dedesinin yaşadığı ortamdan tümüyle farklı bir ortamda bulunuyordu. Orta yerde yeni bir kültür, yeni bir deney, yeni bir durum vardı ki, iki temel niteliğe sahipti. *Bir*; Arapça ve Fransızca olmak üzere ikili eğitim. *Iki;* Birinci Dünya Savaşı koşulları yüzünden Fransız ordusu saflarında mecburi hizmet denilen askerlik. Bu iki nitelik de Cezayir insanının ruhunda derin ve onulmaz etkiler bıraktı.[12]

Emir **Halid**, 1875 yılında dedesinin sürgün yeri olan Suriye'de doğdu, 17 yaşında iken (1892'de) Şam'ı terketti. Ancak bu tarihten önce, Şam'daki Eba'l Ararin adlı bir Katolik okulunda okudu. Orada da Fransız-Arap çifte kültürünü edindi. Bunun yanı sıra, bizzat Emir Halid, 1914'te Fransız ordusunda bulundu. Çatışmalarda gösterdiği yararlılıklar nedeniyle, bir yerlinin (Indigènes) yükseleceği en yüksek rütbeye yükseldi: Yüzbaşılık.[13] O sadece askeri bir komutan değil, aynı zamanda dini önder ve *Imam* idi. Ordudaki generali, "yerli askerlerin savaşta morallerinin yükselmesi için, Emir Halid'den, cemaate namaz kıldırmasını ve dua okutulmasını" isterdi. Emir **Halid**'in yaşamı da ikiye bölünmüştür. Birinci bölüm Şam'daki Arapça-Fransızca eğitimde son bulurken, ikinci bölüm Saint-Cyr Askeri Akademesi'nde başlamıştır. Birinci bölümde Arap-İslam kültür mirasının birikimleri, ikincisinde ise sömürgeci yönetimle zorunlu işbirliği. Birinci bölüm Doğu kokuyor, ikincisi Batı.

11) agy.
12) agy.
13) agy.

Bir bölümde tarikat şeyhliğinden kaynaklanan İmamlık/ Emirlik, ikincisinde benliğini yitirdikten sonra bürünülen Fransız kimliği ya da modern batılılaşma, başka bir deyişle kapitalist kültür içinde yoğrulma bulunur. Bir yanı Feodal, ötekisi kapitalist.

Belki de bu nedenle, Emir **Halid** hâlâ tartışmalı bir-kişiliktir. "Ulusal bir önder mi, yoksa köktendinci bir İmam mı?" olduğu yolunda farklı görüşlerin polemiklerine tanık oluruz. Sözgelimi Fransız araştırmacı **Charles André Julian** 1952'de Emir **Halid** için, "bağımsızlığın öncüsü" deyimini kullandı. Buna karşılık Cezayir düşünürü **Mustafa El Eşraf**, 1972'deki bir değerlendirmesinde, şöyle yazdı: "Emir Halid dinde ıslahat isteyen ekipten olup, Fransa ile bütünleşmeyi amaçlayan İslam Kongresi taraftarı idi." **Charles R. Ageron** ise, iki görüş arasında bir yerde durarak, "Emir Halid ne bütünleşme yanlısı ne de bağımsızlık öncüsü idi. Sadece 1919-1924 yılları arasında başlayan İslami uyanışa öncülük edip, aydın gençlerin sömürgeciliği protestolarına katılmıştır."[14] diyor.

Bununla birlikte, Emir **Halid**, kendini bir halkın lideriymiş gibi görüp ona göre davrandığı da oluyordu. Örneklersek:

* 1914 yılında, başarılarından ötürü kendine "Fransız Haçı" madalyası verildiğinde bu tutumla mücadele etti. Ek olarak aşağıdaki talepleri ileri sürdü: Cezayirlilerin mağdur olmalarına yol açan "yerliler yasası" iptal edilsin, Özel Mahkemeler kaldırılsın, yerel meclislerde Cezayirlilere yeterli temsil hakkı tanınsın, Fransa'daki Cezayirli çalışanların hakları korunsun. vs..

* 1919 yılında ülkesine döndüğünde, yapılan yerel seçimlerde işbirlikçi-sömürgeci yönetimlerin yerine halk yöneticilerinin seçilmeleri üzerine, Fransızlar Emir **Halid**'i, "aşırı dinci olmak" ile suçladılar. Oysa **Halid**'in talebi, günlük hayatın faaliyetlerine gerçek ve eşit katılım, Arap-

14) Aktaran El Rasi, agy.

Fransız ayrımı yapılmaksızın karşılıklı anlayış ve saygı idi. Aynı yıl, Emir **Halid**, dünyaca ünlü Wilson Prensipleri'nden ilham alarak, ABD Devlet Başkanı **Wilson**'a bir mektup yazdı: "Cezayir bir ülke olduğundan, kendi kaderini tayin hakkına sahiptir". Ne ki, bu mektupta, Cezayir'in bağımsız olmasına ilişkin bir ibare yoktur.[15]

* Yıl 1922, Fransız devlet başkanına hitabeden bir konuşma yaparak, kendini Cezayir halkının önderi olarak gösterdi. Buradaki söylevi bir hayli kararlı ve serttir. Ancak daha sonra geri adım atan Emir **Halid**, yeniden "orta yolcu" bir tutum aldı. Sözgelimi ne "Fransa ile bütünleşme"den yana tutum aldı ne de "Cezayir bağımsızlığı" için ısrar etti. Sadece "halkın kendi kaderini tayin hakkı" sınırında durdu.

* Yıl 1924: Emir **Halid**, Paris'e giderek dönemin Cezayir Devlet Başkanı Herriot'a, "orta yolcu" talepler iletti. Dönemin Komünist Partisi, Emir **Halid**'in bu istemlerini desteklemiş, yayın organı *L'Humanité* gazetesinde yayımlamıştı. FKP bununla kalmayarak, Emir **Halid** için 12-19 Temmuz günleri arasında çeşitli konferans ve toplantılar düzenlemiş, burada sömürgeciliğe karşı çok sert ve mücadeleci bir kampanya başlatmıştı. Emir **Halid**, bu toplantılarda, sömürgeciliği mahkum eden konuşmalar yapmakla birlikte, daha önce Herriot'a ilettiği istemlerine bağlı kaldı.[16]

Emir **Halid**, Paris'e olan bu son gezisinin ardından Kahire'ye gitti. Üç yıllığına İskenderiye'ye sürgüne gönderildi. Bir daha kendisinden sağlıklı haberler alınamaz oldu. Nihayet Ocak 1936'da Şam'da öldüğü açıklandı. Ünlü Emevi Camii'nde cenaze namazı kılındı. Suriye basını onun halkı ve ulusu için yaptıklarından söz eden uzun yazılar yazdı -ki bu, aynı zamanda Fransız boyunduruğu altında bulunan Suriyeliler için dolaylı yollardan halkın bilinçlendirilmesi ve bağımsızlık amacıyla mücadeleye hazırlanması anlamına geliyordu.

---

15) agy.

16) Gilbert Maniere, L'Algérie revelée, 1980. Ayrıca Ahmed Kolaksis, Emir Halid İlk Önder mi? adlı kitap.

Daha Önce **Emir** Halid'in, Fransa'nın başkenti Paris'te, 1923 yılında kurduğu *"Kuzey Afrika Yıldızı"* örgütünden söz etmiştik. Bu örgüt, Fransız sömürgesi altındaki hemen bütün Kuzey Afrika ülkelerinden çeşitli aydın ve işçilerden oluşuyordu. Sosyalist bir yönelimi vardı. Örgütün kurulması, bizatihi, 1900 öncesi ayaklanmalardan vazgeçildiği siyasi bir dönemin başlangıcı sayılır. Bunu izleyen yıllarda "Jeune Algérie" (Genç Cezayir) adında bir hareket daha oluştu ki, katılanların tümü Fransız okullarında eğitim görmüş Cezayirli aydınlardı.[17]

Mısali El Hac: İlk Milli Lider mi?

Mısali El Hac, 1898'de Cezayir'in Tılmisan kentinde, ayakkabıcı bir babanın oğlu olarak dünyaya geldi. Fransa'da, dünyaca ünlü Renault fabrikalarında işçi sıfatıyla çalıştı. Orada, Mağrib ülkelerinden gelmiş çok sayıda işçi vardı. Konuşulan dil Arapça idi. **Mısali**, biri Çinli diğeri Çinhindi'nden iki komünist işçinin görüşlerinden önemli oranda etkilenerek, Kuzey Afrikalı işçilerin katıldığı "Kuzey Afrika Yıldızı"nı kurdu.[18]

Bir başka kaynağın ek bilgilerine bakılırsa, dini bir tarikatın kolu olan *El Durkava Zaviyesi*'nde İslam eğitimi gören **Mısali El Hac**, 1918 yılında Fransız ordusunda askerlik yapıp Bordeaux kentinde Arapça öğrenmek amacıyla üniversiteye girdi (serbest dinleyici olarak). Savaşın bitmesiyle birlikte Paris'e taşındı. Yoksulluktan ötürü çok sefil bir hayat yaşadı, ardından fabrika işçiliği (Renault) yaptı, derken "Kuzey Afrika Yıldızı'nın kurulup sadece hayır ve insani faaliyetler"de bulunduğu bir dönemde bu cemiyete girdi.[19]

17) George El Rasi, agy.
18) F. Deniz, age, s. 41. Fakat Deniz, burada, Mısali'yi, Kuzey Afrika Yıldızı'nın kurucusu gösteriyor-ki yanlıştır. Kurucu Emir Halid olup, Mısali çok sonra buna katılmıştır.
19) El Rasi, agy.

Savaş sonrası Paris'in atmosferi, "devrimci ve sosyalist" fikirlerle dolu olduğundan, başlangıçta bir dayanışma ve hayır cemiyeti şeklinde kurulmuş bulunan "Kuzey Afrika Yıldızı" giderek siyasileşti ve Cezayirliler açısından "ulusal, yurtsever ve kararlı bir örgüt" haline geldi. **Mısali El Hac**, 28 yaşında iken örgütün genel sekreteri seçildi. 1927 yılında Brüksel'de toplanan "Anti-Emperyalist Konferans"ta "coşkulu ve tantanalı" bir söylev vererek, Hindistanın tarihi lideri Cevahir Lal Nehru ile Vietnam'ın devrimci önderi Ho Şi Minh'in de bulundukları bu toplantıda, ilk kez "Cezayir'in bağımsızlığı"ndan söz eden ifadeler kullandı.[20]

Bu yüzden, FKP'nin de içinde yeraldığı Fransız Halk Cephesi hükümeti, Kuzey Afrika Yıldızı'nı feshedince, 1936'da **Mısali El Hac** ile cephe hükümetini destekleyen Fransız komünistleri arasında görüş ayrılıkları belirdi. **Mısali**'ye göre FKP, "Cezayir gerçeklerini ve olgularını gözönüne almaksızın kendi bildiklerini dayatmak"ta idi.[21]

1933'te ise, **Mısali**, sosyal demokrat fikirlerden etkilenerek Kuzey Afrika Yıldızı'nın programını oluşturdu. Kuzey Afrika'nın birliği, toprak reformu ve ulusal bağımsızlık için proleter mücadele, bu programın üç temel dayanağı idi.

11 Mart 1937'de *"Cezayir Halk Partisi"* (CHP)'ni kurdu. CHP, bir kuşak boyu sürecek siyasi eğitim (ulusal ve sosyalist) verip, izleyen yıllardaki "ulusal kurtuluş"un yolunu açacaktı. Zaten CHP, daha sonra bir dizi bölünme yaşayarak, nihayet ulusal kurtuluş savaşına öncülük edecek olan Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) örgütünü de bağrından çıkaracaktır.

1946'ya gelince **Mısali El Hac**, II. Dünya Savaşı yıllarında, *"Demokrasinin Zaferi için Hareket"* adlı bir oluşuma destek verdi. Ama bundan tam bir yıl önce Cezayir'de çok büyük ve coşkulu bir gösteri düzenlenince, Fransız işgalciler ortalığı kan gölüne çevirdiler; binlerce

20) agy. Öte yandan Mısali El Hac, Türk Milli Kurtuluş Hareketi ve Mustafa Kemal'e hayranlıkla bakar. Bkz. Messali, Anılar, ed. JC Lattes, 1982.
21) agy.

kurban verildi. Özellikle Setif kentinde çok sayıda insan öldürüldü. Gösterinin arkasında **Mısali El Hac** olduğundan, ömrünün 25 yılını Fransız polisi ile köşe-kapmaca oynayarak geçirdi. İzlendi, kovuşturuldu, yakalandı, tutuklandı, hapisten hapise gönderildi ve sürgün edildi, zorunlu oturuma tabi tutuldu.

Mısali El Hac, 1946 sonlarında yepyeni bir meydan okumayla karşılaştı. Partisindeki bir kısım genç, bundan böyle "siyasi mücadele" ile yetinmeyeceklerini söyleyerek, silahlı mücadele için kurulmuş olan *(Special Organization*/Özel Örgüt) adlı bir yapıya girdiler. Aslında bu örgüt, Temmuz 1954 yılında Belçika'da yapılan Hornu Konferansı sırasındaki "devrimciler-reformcular" ayrışmasında, pasif siyasi mücadeleden yana olan reformcu kanadın kovulmasıyla sonuçlanmasından tam üç ay sonra başlayacak olan Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN)nin de ilk nüvesidir.[22]

Fakat **Mısali El Hac**, siyasi yapısı ve baskıcı kişiliği nedeniyle Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) fikrine itiraz etti durdu. Oysa "Cephe" fikri, bizzat **Mısali**'den kopmuş bulunan gençlerin, kurtuluş savaşında en geniş katılımı sağlamak amacıyla buldukları ve **Mısali**'yi yanlarına çekmek amacıyla yaratılmış bir ara formül idi. Kaldı ki, Cephe fikriyatını benimseyen gençler sadece **Mısali El Hac**'ı değil, aynı zamanda **Ferhat Abbas**'ın temsilciliğini yaptığı reformcular ile, Müslüman Alimler Cemiyeti'nde ifadesini bulan dinci kesimi ve etkin küçük komünist kümeleri yanlarına çekme gayesindeydiler. Fakat **Mısali**, bu cephe'ye katılmadığı gibi, onun alternatifi olabilecek *"Cezayir Ulusal Hareketi"* adıyla yeni bir parti kurdu. Amacı bu yol ile Cephe'nin önderliğini de elde etmek idi. Ne ki, zaman geçip köprünün altından çok su akmıştı. Eski yandaşlarının çekim alanı, onun kurduğu siyasi yapılar değil, Cephe gibi hem siyasi hem de silahlı oluşumlardı. Kuşkusuz bunda *Mısali*'nin bireyciliği, kendini iktidara layık tek adam gibi

22) agy.

görmesi, makam heveslisi olması, kişiye tapınmadan zevk alması, basiretsiz bir siyasi kişiliğe sahip bulunması rol oynadı.

Mısali, iktidar için öylesine yanıp tutuşuyordu ki, Fransız sömürgeciliğine karşı silahlı mücadelenin başlamasının üzerinden daha altı ay gibi bir zaman geçmeden, başında bulunduğu *"Cezayir Milli Hareketi"*nin silahlı kolunun komutasını, 1954'te *Muhammed Belyunus* adlı "Fransız işbirlikçisi ve savaş suçlusu"na vermekten çekinmedi. Bu zat, Kabileler Diyarı'nda Fransızlar ile çarpışmak yerine, Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne silah çekiyordu. Başka çare kalmayınca, Cephe bölgeye büyük kuvvetler yığarak Mısali'nin komutanı **Muhammed Belyunus** ile çetin bir çatışmaya girdi. 27 Mayıs 1957'de gerçekleşen çatışma, tam anlamıyla bir kıyama dönüştü; eski işbirlikçi, efendileri Fransız subaylarına sığınmak zorunda kaldı.[23] İzleyen yıllarda Fransa lideri **Charles De Gaulle**, "cesur barış" için çağrıda bulunurken ilk olumlu yanıtı veren **"Cezayir Milli Hareketi"** oldu. Ne var ki, hareketin önderi **Mısali El Hac**, artık siyasete küsmüştü. 3 Haziran 1974'te ise ülkesinde değil de Fransa'da vefat etti. Cenazesi doğum yeri olan Tılmisan'a getirilince, dönemin Cezayir yönetimi, "tam bir sessizlik içinde" olayı geçiştirdi. Yine de cenaze törenine binlerce kişi kaltıldı, partisindeki yoldaşları kendisine son bir elveda dediler. Mezarı başında yapılan konuşmada ise, **Mısali** için, "Milli Bayrak fikrini ilk ortaya atıp, onu havaya kaldıran kişi" tanımı kullanıldı. Kimine göre O, "ay-yıldız" fikrini, hem İslam hem milliyet anlamında kullanmıştı.

Mısali için sık sık kullanılan niteleme şudur: "Cezayir milliyetçiliğinin babası."[24] Bu tartışmalıdır. Yukarıda günah ve sevaplarını sergiledik. En önemli kusuru, gelişmelerin seyrini izleyip esas yönü tayin edememesi oldu.

23) agy.

24) Tunus eski lideri Habib Burgiba, 1959'daki bir konuşmasında, Mısali için "Cezayir milliyetçiliğin babası olarak tarihe geçecektir" demişti. Bin Bella da aynı görüşte olduğunu vurguladı. Ayrıca, El Rasi, agy.

Buna karşılık en belirgin iyiliği de şuydu: İlk kuşak mücadelecilerin başını çekti, onlara üç boyutlu bir eğitim verdi: **a)** Cezayir halkının büyük çoğunluğunu oluşturan köylülerin durumunun iyileştirilmesi için toprak reformu yaparak toplumsal bir boyutu yakalamak. **b)** İslam dini ile sosyalist düşünce arasında bir kaynaşma sağlayacak fikirsel boyuta bakmak. **c)** Mağrib-ül Arabi temelinde Kuzey Afrika Yıldızı'nı kurarak Fas, Tunus, Cezayir birliğini sağlayacak milli ve siyasi boyutu kavrama. (Sözgelimi adı geçen örgütte Mısali Cezayir'i, Habib Burgiba Tunus'u, Allel el Fasi ise Fas'ı temsil ediyordu).

Geçerken belirtmekte yarar var. Dürzi prenslerinden olup 1869'da Lübnan'ın Şuf dağlarında doğan Emir **Şekip Arslan**, kendisini İslam-Arap ülküsüne adamış bir önder olarak, gerek Ortadoğu'daki milliyetçi-İslamcı hareketler, gerekse Kuzey Afrika'daki ya da Avrupa'da bulunan sömürgeleş-tirilmiş Arap aydınları arasında önemli bir etki yarattı. Arap-İslam halklarının vahşi İngiliz-Fransız boyunduruğundan kurtulması için yoğun bir faaliyet içine giren **Şekip Arslan**, "çaresiz biçimde, Almanya'nın Ortadoğu siyasetine bakabilme şansını elde etmiş; hatta eski imparator (Kaiser)'u "dost" bilerek, 1934'te onu Doorn'da ziyaret etmiştir.[25] Daha önce, 1898'de Suriye'nin başkenti Şam'da, Kaiser II. Wilhelm, Almanya'nın 300 milyon müslümanın koruyucusu olduğunu ilan ettiğinde, Arslan, İmparator'un hemen yanındaydı.[26] Zaten Emir Şekip Arslan'ın, Avrupa-Ortadoğu hattındaki ittifakları yorumlayış biçimi, hep bu 19. yüzyıl vaadiyle sınırlı kalmıştır. Ona göre bu Alman-Osmanlı ittifakı da (I. Dünya Savaşı), o vaadin teminatıydı.[27] Ama tek yanlı olmamak için hemen belirtmek gerekir. Aynı Şekip Arslan, Bakû'deki Doğu Halkları Kon-

25) William I. Cleveland, Batı'ya Karşı İslam, Şekip Arslan'ın Mücadelesi, yöneliş yay. Şubat 1993, s. 273.
26) age, s. 275. Ayrıca bkz. Bernard Vernier, La Politique İslamique d'Allemagne, s. 54-55.
27) age, s. 275.

feransı'na katılıp Ho Şi Minh ile yan yana oturmuş bir kişidir. O, aynı zamanda Fransız sosyalist ve komünist önderleriyle yazışmalar yapıyor; Mayıs 1930'da "Berber Dehir" adıyla bilinen sömürge zihniyetiyle hazırlanmış bir kararnemeye karşı çıkarak Faslıların, ardından bütün Kuzey Afrikalıların (özellikle Suriye'de 1937'de düzenlenen Bludan Konferans bildirgesi) gönlünü kazanmış bir kişidir.[28] İsviçre'nin Cenevre kentinde yürüttüğü anti-sömürgeci kampanyalar yüzünden, "benzersiz ve son derece zorunlu bir görevi ifa etmekte olan seçkin ve adanmış biri" olarak ün saldı. 1928'e gelindiğinde, artık Emir **Şekip Arslan**, Doğu Arap dünyasının Avrupa ile olan ilişkilerinde ortaya çıkan her önemli mesele konusunda yorum yapan, sözügeçer birisidir.[29]

Böylesi faaliyetler ve sıfatlara sahip olan **Şekip Arslan**, 12 Eylül 1935'te İsviçre'nin Cenevre kentinde Avrupa-İslam Konferansı'nın toplanmasına öncülük eder. Katılanlar arasında Cezayirli **Mısali El Hac** da bulunur. **El Hac**'ın Kuzey Afrika Yıldızı'ndan örgüt arkadaşı **Allel El Fasi** zaten Şekip ile daha önce tanışmıştır. Doğulu (Maşrık) ile Batılı (Mağrib) Arapların karşılaşmasının Kuzey Afrika'daki Arap ulusal kurtuluşçuları üzerinde derin etkileri oldu. Emir **Şekip**, o derin bilgi birikimiyle ve Arap-İslam söylemleriyle, **Mısali El Hac** ve benzeri Cezayirli siyasi önderleri adeta büyüledi. Onların "sosyalist-komünist" düşüncelerinin allak bullak olmasına yol açtı. Arap-İslam yorumcuları, bu etkiyi şöyle değerlendirirler: "Mısali, Emir **Şekip**'le karşılaştıktan sonra Üçüncü Enternasyonal'in dayattığı ideolojik ve siyasi dogmalardan kurtulmalarına yardım eden yolu buldu: İslam ve Arap milliyetçiliği"[30] Bu saptamanın abartılı olduğu kesindir. Çünkü dış etken tayin edici değildir. Yine de, **Şekip Arslan**'ın Kuzey Afrika için

---

28) age, s. 194-204-305 vd.
29) age, s. 126.
30) El Rasi, agy.

yaptıkları ve dolayısıyla düşüncelerinin (Pan Arabizm-Pan İslamizm) o bölgede revaç bulması, Cezayir Ulusal Kurtuluş önderlerini derinden etkilemiş; günümüzdeki İslamcı muhalefetin hayatiyet bulmasına yol açmıştır.

Örnekse; Birinci Dünya Savaşı öncesinde Beyrut milletvekili olarak Osmanlı Mebusan Meclisi'nde bulunan **Şekip**, İngiliz-Fransız emperyalizminin Şam eyaletini boyunduruk altına almasından sonra yani 1931'de Filistin'in Kudüs kentinde İslam Konferansı düzenlemesine önayak oldu. Katılanlar arasında Tunuslu **Abdülaziz El Sealibi** ve Cezayirli Şeyh **İbrahim Aftiş** de bulunuyordu. Alınan önemli karar şuydu: "Sömürgecilik, İslam onuruyla bağdaşmadığından ona itaat etmemek gerekir". Konferans sonunda seçilen Daimi Komite'nin başında eski İran Başbakanı Ziyaeddin Tabtabai bulunuyordu. Ancak arkadaki "gölge adam" Emir **Şekip** idi. Nitekim Konferans, Fransızca aylık bir dergi çıkardı: *La Nation Arabe* (Arap Ulusu).[31] Kuşkusuz İslami milli fikirler işleniyordu... Bu düşüncelerin etkisiyle olacak ki, Kuzey Afrika Yıldızı önderleri, 1933'te Paris'te toplanan konferans sırasında şu talebi dile getirdiler: "Arapça, her düzeyde eğitim dili haline gelsin ve resmi dil olarak kabul edilsin." Bu talep, daha sonra **Mısali El Hac**'ın kurduğu CHP'nin 1937'deki taleplerinin birinci maddesini oluşturuyordu.[32]

Kuşkusuz Üçüncü Fransa Cumhuriyeti'nin sömürgeci biçimde dayattığı "laiklik-entegrasyon" (bütünleşme) siyaseti de,[33] Arap-İslam kültürünün bir tepki olarak ortaya çıkmasına ve mücadelecilerin ideolojisi olmasına da yol açmıştır. Cezayir İslamını incelerken bu noktalar kesinlikle unutulmamalı.

---

31) agy.
32) agy.
33) agy.

Ferhat Abbas: Fransız Kültürünün Ürünü

Ferhat Abbas, kesinlikle Fransız kültürünü doyum noktasına kadar alarak büyük ölçüde kimlik değiştirmiş, Cezayirli aydın tipidir. *"Manifestocular"* olarak da bilinen, Emir **Halid** ile **Mısali**'ye oranla daha ılımlı bir akımın temsilcisi olan **Ferhat Abbas**'ın, "Fransa ile tam bütünleşme" için çağrı yaptığı dönemden, Kurtuluş Savaşı yıllarında Kahire'de kurulan Cezayir hükümetinin geçici başkanı olma dönemine uzanan bir macerası vardır. Ancak bir olgu olarak belirtilmelidir ki; hemen her Cezayir aydını, zorunlu biçimde iki gelişim aşamasından geçmiştir. *Bir;* önü tıkalı reformcu yol. *Iki;* sadece açık kalan silahlı mücadele yolu. Burada **Ferhat Abbas**, silahlı mücadeleyi benimseyip kurtuluş savaşı saflarına katılarak son anda treni kaçırmaktan kurtulup, geçmiş hatalarından yüz akıyla çıkarken, **Mısali El Hac**, treni kaçırarak siyaset sahnesinin dışında kalmış, halkın isteklerine ters bir konum almıştır.[34]

Ferhat Abbas, Emir **Halid** gibi aristokrat bir aileye mensup olmadığı gibi, **Mısali El Hac** gibi emekçi çocuğu da değildi. O, tipik kentsoylu bir orta sınıf mensubuydu. Bu yüzden küçük burjuvazinin tüm yalpalamaları, kararsızlıkları ve tereddütlerini taşırdı.

24 Ekim 1899'da Constantine vilayetine bağlı El Tahir (Cicel) beldesinde kasaba eşrafından bir babanın oğlu olarak doğdu. Bu mütegallibe takımı çoğunlukla sömürgecilerle içli dışlıydılar ve onlarla işbirliği içinde olurlardı. Yerlilerin çok az yapabildikleri Eczacılık eğitimini bitirdikten sonra Setif kentinde eczane açtı. Bu yüzden "Setif Eczacısı" lakabını aldı. Siyasete atılış yılları 1930'lara rastlanır. Bu dönemde "Cezayir milli kimliğini reddedip Fransa ile bütünleşme" yanlısıdır, 1940'larda siyasi bakımdan olgunlaşan Abbas, 1950'lerde silahlı mücadeleyi savunur.

Sözgelimi 1930'larda şöyle yazar: "Cezayir vatanı için

34) El Rasi, Cezayir adlı 15 günlük dizinin dördüncü bölümü, 9 Eylül 1993.

ölmem. Çünkü böyle bir vatan yok. Henüz keşfedebilmiş de değilim."[35] Ve şunları da ekler: "Milliyetçilik, bir halkı, belli sınırlar içinde yaşamaya iten bir duygudur -ki uygar toplumlar dizisinin oluşmasına neden olmuştur. Böyle bir şeyi Cezayir için keşfetmiş olsaydım, kuşkusuz Cezayir milliyetçisi olurdum. Yurtseverler, ulusal düşünce uğruna öldüklerinde, saygınlık kazanırlar. Fakat ben, Cezayir uğruna ölmek istemiyorum. Çünkü böyle bir vatan yok! Evet, tarihte İslam dinini ve soyumuzu şereflendiren Arap ve İslam devletleri var olmuştur. Ancak böyle devletler, bulunduğumuz çağdan başka bir çağda varoldular. O zamanın insanları, şimdiki insanlar değil artık. Ciddi biçimde milliyetçiliğimizi (yurtseverliğimizi) düşünen yok artık. Bu nedenle önemli olan, Cezayir kitlelerinin ekonomik ve siyasi kurtuluşudur. Böylesi bir kurtuluş zorunludur. Çünkü Fransa benim, ben!"[36] Görüldüğü üzere bu sözler, fikri ve kimliği çalınmış birinin sömürgeleştirilerek doruğa ulaşmasıdır. Fransız sömürgeciliği, yüzyıllık bir işgal sonunda böyle bir ürün elde etmeyi başarmıştır. Cezayir Kurtuluş Savaşı'nın ünlü düşünürlerinden siyahi Frantz Fanon, bu görüntüyü şöyle teorileştirir: "Bu üslup, bu söylem, sömürgeci karşısında aşağılık duygusuna kapılmış sömürgeleştirilmiş insanın, sömürgecinin düzeyine çıkmasını ifade eder. Sömürgeleştirilmiş insan, sömürgeciyi taklid ederek yerini almak ister."[37] Öte yandan, çağlar boyu benliği inkar edilip fikri çalınmış Kürtler açısından da ibret verici olmalı **Ferhat Abbas**'ın söylemleri.

Ferhat Abbas'a dönelim. Yıl 1924; *"Kuzey Afrikalı Müslüman Öğrenciler Derneği"* başkanlığına beş yıl süreyle gelmiştir.[38] 1936'da eczacılık yaptığı Setif kentinin belediye danışmanı seçilir ve ardından *"Jeune Algérien"* (Genç Ce-

35) L'Entente gazetesi, 23 Şubat 1936.

36) Cezayir'deki Fransız yandaşlarının "Seçilenler Federasyonu'nun oluşturulması sırasında Ferhat Abbas "Fransa benim, ben!" diye bağırmıştı.

37) Toprağın Lanetlileri, Burhan yay. s. 52-56 vd.

38) Bu dernek, milli kültür konularını işleyen "El Tılmiz" (öğrenci) adlı bir dergi çıkardı. Arapça yayınlanan dergi, Arap ülkelerindeki sanatsal konuları işliyordu.

zayirliler) derneğinin kuruluşuna (önderi Emir Halid idi) katkıda bulundu.

Yıl 1932; **Abbas**, Tunus'ta toplanan *"Kuzey Afrika Müslüman Öğrenciler"* konferansının ikinci oturumuna katıldı. Alınan kararlar arasında, "Fransa ile bütünleşme" vardı. Kuşkusuz böyle bir kararın alınmasında sömürgeci Fransızların ılımlı kesiminin rolü büyüktür. Çünkü Fransız Sosyalist Parti üyesi **Maurice Violette**, Cezayir üzerine yepyeni bir proje geliştirdi. Buna göre; Cezayir'de eğitim ve tarım reformu yapılmalı, Cezayirlilerin yerel yönetimlere daha fazla katılımı sağlanmalı, Cezayirlilerin, Fransızların seviyesine çıkıp anavatan ile bütünleşmeleri için yaşam koşullarının düzeltilmesine yönelik her türlü toplumsal, siyasal ve ekonomik önlemler alınmalı idi.[39] Meselenin daha iyi kavranabilmesi açısından Türkiye'deki egemenlerin, "Kürt sorununun bitirilmesi için" bütün umutlarını GAP Projesi'ne bağlamalarını hatırlatalım.

İşte, daha sonra Senatör olan *"Maurice Violette Projesi"*, Ferhat Abbas gibi Fransız kültürüyle yoğrulmuş Cezayir aydınlarının aklını çelmeyi başardı. Benzer aydınlar, bu projenin uygulanmasını heyecanla beklemekteydiler. 1936 yılında **Leon Blum** hükümeti başa geçince (Türkiye'de sosyal demokratların yani SHP'nin 1992'de hükümete ortak olmasıyla Kürtler ve kimi solcularda doğurduğu çözüm umutları gibi) umutlar iyice arttı. Fakat proje hiç uygulanmayıp olaylar arasında kaynayıp gitti.

Ancak **Abbas**, umutlarını "anavatan Fransa'ya bağlamayı" sürdürdü. Taleplerinin gerçekleşmesi amacıyla 1937 yılında *"Cezayir Halk Birliği Partisi"* (CHBP)ni kurdu. Çok geçmeden İkinci Dünya Savaşı patlak verince, **Abbas** ile arkadaşları, "Anavatan Fransa"ya olan bağlılıklarını kanıtlamak amacıyla 1939 Yazı'nda askere yazıldılar. Ancak ordudaki günleri, **Abbas** için önemli bir değişiklik oldu. Çünkü Cezayirliler, "anavatan uğruna hayatlarını verip kendilerini fe-

39) El Rasi, agy.

da ederken", Fransız efendiler "Fransız-Cezayirli" ayrımı yapıyorlardı.[40]

Öte yandan belirtmek gerekir: Fransız basını, Alman Nazi saldırısına karşı Avrupa savunma hattını Fransız-Cezayir ekseninde (Kuzey Afrika-Tunus-Kamerun) düşünürken, İngiliz stratejistleri 14 milyon müslüman ve 1 milyon Fransız nüfusuyla Cezayir'i, Kuzey Afrika'da olağanüstü ihtiyat kuvveti olarak görüyorlardı.

Dinin Devletten Ayrılması Talebi

1940'lar **Abbas** ve onunla birlikte Fransız kültürüyle yoğrulmuş bütün kuşak için ikinci bir istasyon ve yol ayrımı gibiydi. Aynı zamanda bu yıllar, Ferhat gibilerinin "basiretsizliklerini ve hatalarını görme" dönemi olarak nitelenebilir. Çünkü Kuzey Afrika'daki işgalcilerin konumu da değişmiş; 1942'de oradaki Fransız ordusu çöküp yerine Alman ordusu gelmişti. Bu değişim, **Abbas** ve yandaşlarının, 1943'de *"Cezayir Halkının Manifestosu"* adıyla bir bildirge yayınlamalarına neden oldu. Bu yüzden kendilerine "Manifestocular" da denilir-ki, ilk kez Cezayir'in gerçek siyasi tahlilini yapabilmişlerdi. *Manifesto*, ilk kez, böylesine açık biçimde Fransa ile bütünleşmenin müthiş başarısızlığından söz ediyor ve bir halk adına şu taleplerde bulunuyordu: Sömürgeciliğin tasfiyesi edilmesi temelinde Cezayir halkının kendi kaderini tayin etme hakkı, feodalizmin tasfiyesi temelinde tarım reformu, eşitlik ve özgürlük temelinde Cezayir için hazırlanacak özel bir anayasa, Arapça'nın Fransızca ile eşitleşecek biçimde resmi dil olarak kabul edilmesi, basın ve örgütlenme özgürlüğü, İngiliz Generali *Catro*'nun Suriye'de, Alman Mareşali *Pietan*'ın Tunus'ta öngördüğüne benzer bir yerel yönetimin Cezayir'de oluşturularak müslüman halkın en geniş katılımının sağlanması, siyasi mahkumların derhal salıverilmesi... ve..[41]

40) Abbas, ordudaki Fransız eczacılara verilen yemeklerin Cezayirli meslektaşlarınkinden daha iyi olduğunu söyleyip duruyordu.

41) El Rasi, agy.

Bu talepler arasında dikkati çeken bir nokta şudur: *Dinin devletten ayrılması ve herkese dini özgürlüğün verilmesi.* Bilindiği üzere bu kural, laik Fransa'da geçerli bir kuraldı. Fransız burjuva devriminin en önemli kazanımlarından biriydi. **Ferhat Abbas** ile arkadaşlarının, "dinin devletten ayrılması" yolundaki talebi, onların İslamiyete kaşı laik tutumlarından kaynaklanmıyordu. Tersine, Fransa, "Cezayir'i anavatanla bütünleştirmeci ve laik bir siyaset izleyerek" Arap-Berberi-İslam adına ne varsa topyekün imha etmek istediğinden ve "Cezayir adlı sömürgesindeki dinsel ve kültürel (Arap-İslam) faaliyetleri, sömürgeciliğe karşı milliyetçi uyanışın dinamiği saydığından; dini kurumları sürekli denetim altında tutuyor, deyim yerindeyse sömürge yönetiminin sıkı kontrolünü uyguluyordu. Bu durumda, Abbas "din, devlet işlerinden ayrılsın" derken, laiklikten çok, "baskı ve denetim altında tutulan İslam dininin sömürgeci devletin pençesinden kurtarılmasını"[42] amaçlıyordu.

Belki de bu nedenle, Cezayirli önderler, bağımsızlıktan sonra yönetim biçimlerine "sosyalist" demekle birlikte, bilimsel anlamda laik bir tutum takınmadılar. Laiklik denen şeyi, sömürgeciliğin kötü bir mirası ve anısı olarak dışlayıp, Anayasalarına, "İslam, ülkenin resmi dinidir. Cezayir kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Yasanın temelidir"[43] ifadesini koydular. Bu, batı kültür ve siyasetine bir tepkiydi. Aynı zamanda Cezayirlinin ulusal kimliğinin oluşmasında din ile milli duyguların kaynaşmış haliydi.

Ne zamanki İslamcı akım ön plana çıkıp, iktidara yürümeye başladı. Bu arada İslamcı kesimlerin diğer azınlıklar ve kültürler üzerine baskısı gözle görülür bir hal aldı, o zaman özellikle Berberi topluluklar, "Laiklik" ilkesini bir söylem ve slogan olarak ortaya attılar. 1988'de, *"Kültür ve Demokrasi için Birlik"* Partisi, kabile temeline (Berberi) dayandığından; bir yandan Berberice eğitim talebini öne sürerken, öte yandan okullarda "din dersi/mecburi İslam" eğitimi yerine laik öğretim/eğitim yapılmasını"[44] istediler. Bu istem,

42) agy.
43) agy.
44) agy.

Cezayir milli kimliğinin İslam yoluyla benliğine kavuştuğu bir ülkede, bir yandan İslamiyeti siyaset olarak kullanıp iktidara varmak isteyen Selamet Cephesi ve benzeri İslami çevreler ile İslam Şeriatı'ndan ürküp, dinin devlet işlerinden ayrılmasını isteyen laik ve azınlık çevreler arasındaki mücadelenin boyutunu da göstermesi bakımından ilginçtir.

Abbas'ın Manifestosu'nun temeli, laikliktir. Ama aynı zamanda milliyetçi çıkışları vardır. Çünkü onun böyle bir Manifesto'yu kaleme aldığı günlerde, Doğu Arap ülkelerinde (Lübnan, Suriye, Irak, Filistin vs) Fransız sömürgeciliğine karşı büyük bir ulusal tepki yaşanıyor, milliyetçi akım ve örgütler mantar gibi türüyor ve Arap halklarının birliği çağrıları yeri göğü inletiyordu.

Buradan hareketle, **Abbas**, Manifesto'daki taleplerini, 1943 yılında kurduğu *"Manifesto ve Özgürlük Dostları Partisi"*nin siyasi programı haline dönüştürdü. Bu nedenle sömürge yönetimi kendisini tutuklayıp hapse soktu.[45]

Buna rağmen, Manifesto Partisi'nin bildirgesi, Cezayir gençleri arasında büyük bir yankı yarattı. Açık ve cesur talepler, bu partiye kitlesel katılım sağladı ve çok geçmeden Parti'nin 165 şubesi açıldı. Parti yayın organı, *"L'egalité"* (Eşitlik) fransızca olarak yayına başladı. Haftada 500 bin nüsha satacak kadar büyüdü. Derken *"Müslüman Cezayir için Geçici Komite"* adı altında gazeteyi yöneten siyasi bir kurul oluştu. Parti 8 Mayıs 1945 yılında bir dizi gösteri (1 Mayıs, Faşizmin yenilişini kutlamalar..vs) düzenleyip on-binlerce Cezayirlinin sokağa dökülmesini sağlayınca, faaliyetlerinin doruğuna ulaştı. Ancak işgalci kuvvetlerin duruma müdahaleleri, ortalığı yeniden kan deryasına çevir-di. Kitlesel kıyımlar gerçekleşti. Cezayirlilerin yorumuna bakılırsa, tam tamına 45 bin kişi (büyük çoğunluğu **Abbas**'ın bulunduğu Setif kentinden idi) katliam kurbanı oldu.[46]

---

45) agy.

46) Sözgelimi şu anda Arap-İslam asimilasyonuna karşı Berberi kimliğini savunan Katip Yasin adlı şair-yazar, olaylara karışıp tanık olmuştu. Ölümden kurtulduğunda kendini cezaevinde bulmuştu. Yasin şöyle yazar: "1945'te, Setif kentinde insanlığım dirilip ayağa kalktı, yurtseverliğim bilendi...".

Böylece Cezayir halkı, yeni bir aşamaya daha adım atmış oldu. Çünkü 8 mayıs günü, sömürgeciler ile "diyalog" ve "pazarlık" dönemiydi. Oysa bu tarihten sonra "sömürgeci ile sömürgeleştirilen arasında kesin bir kopuş yaşandı. Cezayirli siyasi aydınlar ve mücadeleciler, yeniden "siyasi faaliyet" yollarının kapandığını görünce, tekrar gözlerini çok eski tarihlerine çevirdiler. Orada görülen ise, sömürgecilere karşı silahlı ayaklanmalardan başka bir şey değildi.[47]

ABD Devreye Giriyor

Fransızların bu soykırımı, 1945 yılında Arap Birliği adlı örgütün (şu anda 21 Arap ülkesinin üye olduğu kuruluşun) ilanından hemen sonra gerçekleşti. Rastlantı olmasa gerek.

Dünya çapında hamle yapıp neredeyse dişleri dökülmüş Fransız ve İngiliz emperyalist kurtlarını geçmeye çalışan genç Amerikan kurdu, işte bu dönemde Afrika ve Arap ülkeleriyle yakın temaslarda bulundu. Cezayirli siyasilerle özellikle "flört" etti. Aslında bu flört, Emir Abdülkadir torunu Emir Halid'in, "Wilson Prensipleri"ne dayanarak ABD ile yakınlaşma ve bu bağlamda Wilson'un maiyetindekilerle görüşme yapmasıyla başlamıştı. ABD tarafından, ilişkileri sürdürmeye yetkili kişi ise Cezayir'de bulunan İşgal Kuvvetleri görevlisi **Robert Murphy** idi.[48] Ayrıca çok sonraları (1956) Mısır Süveyş Kanalı'na karşı düzenlenen "Üçlü Saldırı" sırasında İngiltere Başbakanı olan **Harold Macmilian** da, Emir **Halid**'in bağlantı kurup görüştüğü Batılı temsilcilerdendi.

İlginçtir; ta o tarihten beri ABD ile Fransa arasında, Kuzey Afrika üzerinde gizli/açık rekabet süregelmiştir. Belki de bu yüzden, her iki ülke de, Cezayir'deki 'İslamcı kozu'nu hem birbirlerine, hem de yönetime karşı kullanmaktalar. Benzer

47) El Rasi, agy.
48) 29 Ağustos 1987 tarihli El Tedamun dergisi, konuya ilişkin Amerikan belgelerini yayımladı.

bir nedenle olsa gerek, ABD başkanlarından Eisenhower ile J. Kennedy, bağımsızlık savaşı sırasında Cezayir'e sempatiyle bakıyorlardı.[49]

Siyasi Aşamada Son Durak

1945 Mayıs Katliamı, Cezayirli yurtseverlerin "siyasi mücadele"yi bırakıp "silahlı mücadele"yi başlatmaya karar vermelerinde en büyük etkenlerden biridir. Çünkü işgalci yönetim, siyaset yapma olanaklarını kanla yok etmişti. Silahlı devrimden başka bir yol yoktu.

Doğrusu, **Ferhat Abbas,** burada da devreye girip son bir umutla "siyaseti kurtarma" girişiminde bulundu. 1946'da *"Cezayir Manifestosu için Demokratik Birlik"* adıyla bir parti kurduğunda hâlâ, "siyasi çözüm" yoluna inanıyordu. Bu arada kendisi, *"Ikinci Kurucu Cemiyet"* ve 1947'de *"Cezayir Cemiyeti"* ne üye seçildi. 1955 yılında, yani Cezayir devriminin başlamasından bir ay sonra, Jaque Soustelle (Cezayir Meselesinden Sorumlu Fransız) ile görüşüp siyasi çözüm arayışı içine girdi. Ne ki, görüşme sonunda, "bütün kapıların kapalı" olduğunu acı biçimde idrak etti. Derken, **Abbas**, kararlı bir adım atarak "silahlı mücadele" saflarına katıldı. Cezayir Kurtuluş Cephesi (FNL), kendisini, Kahire temsilcisi olarak atadı. 22 Nisan 1956'da Kahire'ye vardıktan birkaç ay sonra FNL'nin "Eşgüdüm ve Yürütme Kurulu"na seçildi. "Cezayir Devriminin Milli Meclisi"ne seçildi. 1957'de ise FNL'nin "Eşgüdüm ve Yürütme Komite" üyesi oldu. 1958 yılında Geçici Cezayir Hükümeti Başkanı oldu ve 1961 yılına kadar bu görevde kaldı. Bu tarihten sonra, başkanlık görevini, günümüz Cezayir'inde "İslamcı" akım önderlerinden biri oluveren **Yusuf Bin Hadde**'ye devretti.[50]

---

49) El Rasi, agy.
50) agy.

Abbas, Mısali El Hac ile ilişkilerini daha 1946'da koparmış; 1961 yılında ise kendisini acı biçimde eleştirip şöyle demişti: "Mısali El Hac, iş işten geçtikten sonra görüşmeler yoluyla çözüm peşine düşmüş. Oysa kendisi Fransa'nın başkenti Paris'te oturuyor. Fransız polisi arasında çok sayıda dostu ve arkadaşı bulunuyor. Eğer hâlâ görüşme diliyorsa, o polis dostlarıyla biraraya gelebilir."[51]

Bağımsızlıktan hemen sonra, Eylül 1962'de Kurucu Meclis Başkanı seçilen **Ferhat Abbas**, Ağustos 1963'te bu görevinden istifa etti. Çünkü verdiği önergede, "iktidardaki tek partinin yetkilerinin sınırlandırılması" öngörülüyordu. Ne ki önerge reddedildi ve Devlet Başkanı Bin Bella, kendisini, Haziran 1965'e kadar göz hapsinde tuttu. Bumedyen darbesiyle serbest bırakıldı. Ancak **Abbas**, 1976'da, eski "silah arkadaşları"ndan Yusuf Bin Hadde, El Ahval ve Hayreddin ile birlikte Bumedyen yönetimine karşı sert bir bildiri yayınlayınca Haziran 1977'de yeniden mecburi ikamete tabi tutuldu. Bu tarihten sonra **Abbas**, siyasetten çekilip günlük hayatına döndü. Anılarını kaleme aldı. İktidarın yapısını eleştiren ünlü yapıtı, *"Çalınmış Bağımsızlık"*(L'independance Confisquée) 1984'te yayınlandı.[52] Tarih, aynı zamanda Cezayir bağımsızlığının 30. yılına denk düştüğünden, dönemin Devlet Başkanı Şadli bin Cedid, Abbas'a *"Mücahid Madalyası"* verdi. Madalya verilmesi, aynı zamanda, emperyalist-kapitalist dünyadan kopamayıp yeni tür sömürü ilişkileri içine giren Cezayirdeki rejimin, nihayet teslim bayrağı çekerek yeniden "liberalizm, serbest piyasa, Fransa ile özel ilişkiler ve İslam kozu'nu komünizme karşı kullanma" gibi siyasetlerin izlenmesi anlamına geliyordu ki, bunu daha sonra inceleyeceğiz.

---

51) agy.

52) Bağımsızlık mücadelesinin çeşitli aşamalarını konu edinen ve Fransızca yazılı diğer kitapları şunlar: Le Jeune Algérien, La Nuit Coloniale, L'autopsie d'une guerre...

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A- REFORMCU İSLAM

Cezayir devriminin önderlerinden siyahi düşünür *Frantz Fanon* yazıyor: "Sömürgecinin değerlere düşman olduğunu da ifade edelim.. Meyer, Cumhuriyeti (rejimini) Cezayir toplumuna götürürken soysuzlaştırmamak gerektiğini ciddi bir dille anlatmıştı. Esasında, değerler, sömürgeci toplumla karşı karşıya gelindiği andan itibaren bozulmuş ve bütünüyle zararlı hale gelmişlerdir. Sömürgeleştirilen insanın gelenek ve görenekleri, mitleri (efsane, destan vs), bilhassa bu mitleri, bu yapısal bozulmanın kanıtıdır... Sarı hummanın gerilemesi, İncil'i yaygınlaştırma ise aynı hesaba katkıda bulunan değişik olgulardır. Misyonerlerin zafer bildirileri, sömürge toplumunda ortaya çıkan yabancılaşmanın nedenleri hakkında bize bilgi verebilirler. Hıristiyanlıktan söz ediyorum. Kimse gocunmasın. Sömürgelerdeki kilise Beyazların, yabancıların kilisesidir. Kilise sömürgeleştirilen insanları Tanrı yoluna değil, Beyaz Efendi'nin, zalimlerin yoluna davet etmektedir... Sömürgeci burjuvazi, sömürgeleştirilen halkı uyutma işinde her zamanki gibi dinden yararlanmıştır. (Sömürgeleştirilmiş) insanın

başlangıçta aydınlığa duyduğu büyük istek, her fırsatta mistikleştirme yoluyla köreltilmiştir.."[1]

Konuya geçebilmek için **Fanon**'un önemli bir saptamasını daha ekleyelim: "Şöyle diyorlardı sömürgeciler: 'Cezayirli savaşçılar alışılmışın dışında bir savaşma ve ölme şekline sahipler. İslama ve vaadedilen Cennet düşüncesine başvurmadan bu kişisel kahramanlıklar açıklanamaz. (Bu yüzden) Ulusal özgürlük savaşı beraberinde, *Islamın Dirilişi* şeklinde ifade edebileceğimiz bir olguyu da getirdi..."[2]

Madalyonun bir yüzünde sömürgeciliğin dini kullanma, kilisenin Beyaz Efendi için çalışması vardır. Öte yandan sömürgecinin saptamasıyla Cezayirlinin direnişinde ulusal kimliğiyle kaynaşmış bir İslam ve onun vaadettiği İslam bulunur. Üçüncü bir yerde ise, kimliği yokedilip kültürü imhaya uğrayan bir ulus, "giderek kendini mistik bir dünyaya hapseder. Dine daha çok sarılıp, yer yer hurafelerden medet umar." Bu da, Fanon'un kitabına önsöz yazan Fransız düşünür **Jean Paul Sartre**'ın saptaması.

Cezayir İslamını incelerken, bu olguları gözönünde bulundurmalıyız. Aynı zamanda Cezayir İslamının evrelerini de iyi saptamalıyız. Sözgelimi 1830 Fransız işgaline karşı ilk tepkinin "Cihad" temelinde, yani ayaklanma yoluyla direniş olması ilginçtir. Çünkü kabile gelenekleriyle İslam kültürü, oraya girmek isteyen üçüncü ve çok yabancı bir güce, garip bir dine (gavurluk) karşı birleşmiştir. Onu istemiyorlardı. Tarikat Şeyhi Emir Abdülkadir'in 1932'de ateşlediği direniş, El Mikrani'nin 1971'de ezilmesiyle son buldu. Ama Cezayir'in hemen yanıbaşındaki Fas'ta **Abdülkerim El Hitabi**'nin İspanyol-Fransız ordusuna kök söktürdüğü 1921-1925 yılları arasındaki müthiş ayaklanma, tam tamına 37 Fransız sömürge generalinin yenilmesine, Mareşal **Lyoutey**'in ise bozguna uğramasına neden olmuştu. O da, Abdülkadir'in İslami devlet modelinden yola

---

1) F. Fanon, Yeryüzünün Lanetlileri, Burhan yay. 50-51-69-128 sayfalar.
2) age, s. 185. ve 246. sayfalar.

çıkarak kırda kurduğu devletin adını *"Fas Anayasal Cumhuriyeti"* koymuştu.

Ancak bu Cihadî direniş geleneği, 1900'lere (Abdülkerim'in ayaklanması istisnadır) kadar sürdü. Yerini daha ılımlı, deyim yerindeyse "pasif siyasi" dönem aldı. Ne ki, "siyasi mücadele" yolu da, yukarıda da görüldüğü üzere, tıkandığından, yeniden silahlı devrim seçeneğine başvuruldu.

Ele alacağımız reformcu İslam geleneği, tam da, Cihadî direnişin bittiği ve siyasi yöntemlerin başladığı bir ortamda kendini gösterdi. Özellikle de, Fas'taki "kır devleti" olan ve **Abdülkerim El Hitabi** başkanlığındaki "Fas Anayasal Cumhuriyeti" Fransızlar tarafından yıkılınca, ondan sonra gelen bütün bir Arap-İslam kuşağı (sözgelimi Lübnanlı Arap-İslamcı Emir Şekip Arslan'dan etkilenen Faslı Allal El Fasi, Tunuslu Abdülaziz El Sealibi, Cezayirli Mısali El Hac) ılımlı İslam çağrıları yapmaya başladı.

Ayrıca, gerek Arap-İslam aydınları gerekse tümüyle İslami yolu tutanlar, sömürgecilerin bu durdurulmaz saldırıları ve hamleleri karşısında, İslamın nasıl diriltileceği, Batı'ya ulaşmak için İslam dininde ne tür düzenleme ve ıslahatın gerçekleştirileceği gibi konularda kafa yoruyorlardı. İslamın, "modernleştirilip çağdaşlaştırılarak" Batı'yı geçmesi ve hatta yenmesi konusunda fikir üreten İslam dünyası önderlerinden **Cemalleddin El Afgani**'nin düşünceleri de Mısır'dan Tahran'a, Şam'dan Cezayir'e kadar bu tür ılımlı İslamcıları da etkiliyordu. Çünkü Fas, Tunus, Mısır, Suriye gibi İslam ilim merkezlerinde eğitilmiş bir kuşak vardı.

Bu koşullarda, Cezayir'de, Müslüman Alimler Cemiyeti'nin kuruluşuna tanık oluyoruz.

Abdülhamid bin Badis de, tarikat lideri Şeyh Abdülkadir gibi, aristokrat bir ailenin çocuğu olarak Aralık 1889'da, Konstantina kentinde doğru. Dedesi, bu ilin en ünlü kadısı idi. Bir zamanlar bu ülkede devlet kuran (Rüstemiler) Fatımiler, Mısır'a gidip Kahire'yi başkent yaptıktan sonra, Konstantina kentinin yönetimini Berberi kabilesine bırakmışlardı. İşte **Bin Badis**, bu Berberi kabilesinin bir mensubu olarak, "dinimiz İslam, dilimiz Arapça, vatanımız Cezayir" diyordu.[3] Bu yüzden temel İslami eğitimini kentin meşhur alimlerinden Şeyh Hamdan El Venisi'den alan, üst düzeyde din öğrenimi görmek için Tunus'taki Cami-ul Zeytune (Zeytune Üniversitesi)'de Şeyh Muhammed El Tahir bin Aşur'un rahle-i tedrisatından geçen Bin Badis'in, "Berberi-Arap, tek millettir" sözüyle Cezayirlileri ikna etmesi ve dolayısıyla İslam-Arap asimilasyonuna öncülük etmesi rastlantı değildir.

Bin Badis, Tunus'taki Zeytune'de ünlü Şeyh El Nahli'nin elinden "İtaat, fesahat ve yüksek din diploması" aldı. Ancak ülkesine dönmeden önce, 1912'de, Doğu Arap ülkelerini kapsayan uzunca bir geziye çıktı. İlk elde Mısır'ın başkenti Kahire'de, dünyaca ünlü ve köklü El Ezher İlahiyat Üniversitesi'ne devam ederek Şeyh Bahis'in verdiği "Dini İlimler" diplomasına kavuştu.

O tarihte Kahire, reformcu İslam ya da İslahat hareketinin yükselişine tanık oluyordu. Başını İranlı düşünür Cemalleddin Afgani'nin çektiği, ardıllarından Muhammed Abdu ve Muhammed Reşid Rıza'nın izlediği yolun görüşleri, *"El Menar"* dergisi sayesinde belli bir taban oluşturdu. Bin Badis, bu ıslahat fikirlerinden çokca etkilenmiş olarak Şam, Mekke (Hac için) ve Hicaz'a gitti. Orada Şeyh **Beşir El İbrahimi** ile ilk kez görüşerek sonradan yol arkadaşlığını yaptı. 1913'te ülkesine döndüğünde artık "Islahat ha-

3) Ferhat Deniz, Cezayir Nereye? s. 43.

reketi"nin özünü kavramış; *Marifet*'i (yani İslami bilgiyi) yaymaya karar vermişti.[4] Bu yüzden Konstantina camilerinde (özellikle Sidi El Ahdar camisinde) din dersleri vermeye başladı. Hafta sonları ülkenin başka kentlerine giderek oralarda vaaz veriyor, ülkeyi tanıma fırsatı buluyordu.[5] En ünlü müridleri arasında El Fazil El Vartalani ile Şeyh Mubarek El Meyli bulunur.

1913-1925 yıllarında ülkede birçok medrese ve okul açıldı. Özellikle belirtilmesi gereken 150 medrese-okul içinde göze çarpanı, 1919'da Sidi Bumaza kentindeki kız okuluydu. Bunda, Bin Badis'in dolaylı rolü büyüktür.

Bin Badis ile Hicaz'da tanıştığı Şeyh **Beşir El İbrahimi** şöyle düşünüyorlardı: "Zavallı Cezayir halkı, iki bela arasında kalmış. Biri, halkın kanını emen, dinini ve dünyasını mahveden maddi sömürgeci Fransa, diğeri onunla işbirliği halinde olup ruh yoluyla sömüren tarikatlar. Cezayir alimlerini (din bilginlerini) her ikisine karşı harekete geçirmeli. Ama öncelikle daha çürük olan ikinci sömürücüye karşı cephe açılmalı..."[6]

O tarihlerde, Cezayir aydınlarının devam ettiği *"Terakki Klubü"* adında bir oluşum vardı. **El Hac Mınsali, Mahmud Bin Veniş, Omar El Mevhub** ve **Ahmed Tevfik El Medeni** gibi ünlüce isimler, 1925'te temelleri atılmış bulunan Alimler Cemiyeti'nin kurma hazırlığı içindeydiler. **Bin Badis**, daha 1924'te, yakın arkadaşı **El İbrahimi**'ye, *"Konstantine Alimleri Kardeşlik Cemiyeti"*nden, bir fikir olarak söz etmişti. Ancak El İbrahimi'nin devlet memuru olması ve vakıf işlerinin, Fransızların sıkı denetimi altında olması nedeniyle bu fikir bir yıl kadar ertelendi.[7]

Bin Badis'in yaptıkları arasında, 2 Temmuz 1925'te ku-

4) El Rasi, Cezayir adlı 15 günlük dizisinin beşinci bölümü, El Hayat, 8 Eylül 1993.
5) F. Deniz, age, s. 43.
6) Dr. Muhammed Fethi Osman, Abdülhamid bin Badis, Kuveyt, 1987, s. 49; aktaran F. Deniz, age, s. 45.
7) M. Beşir El İbrahimi'nin, 1966 Eylül tarihli Mecmaül Lugat-ül Arabiyye adlı derginin 21. sayısındaki makale. F. Deniz alıntısı, age, s. 45.

duğu *El Muntekad* gazetesini çıkarmak da bulunuyor. Ancak buradaki yazılar Fransızlara ters gelince, gazete kapatıldı.[8] Yerine 1926 yılında yayına başlayan *El Şihab* kuruldu. Gazete aynı zamanda *Müslüman Alimler Cemiyeti*'nin yayın organı olacaktı. Başlangıçta haftalık olup sonradan aylığa çevrilen gazetenin yazarları arasında Faslı Alleh El Fasi ile Tunuslu Mustafa bin Şaban gibi İslam birliğini isteyenler de vardı.[9]

Ayrı bir zeminde kurulup **Bin Badis**'i bünyesine davet eden Terakki Kulübü, Alimler Cemiyeti'nin beşiği olacaktır. **Bin Badis** ile sonradan Cemiyet'in kurmayları arasında yer alacak olan Şeyh **El Tayyib El Ukbi** de, Terakki Kulübü'nde düzenli seminerler verecekti. Şeyh **El Tayyib** 1916 Şerif Hüseyin ayaklanmasına katıldığından, Osmanlı yönetimi tarafından Anadolu'ya sürülmüş, ülkesi Arabistan'a dönüşünde çeşitli dini faaliyetlerde bulunmuş, genelde siyasi-dini gazete çıkarmıştı. Vehabilik'ten etkilenen **El Tayyib**, Sufi tarikatlara karşı acımasızlığıyla da bilinir.

Bin Badis, birçok girişimden sonra, nihayet 5 Mayıs 1931'de Alimler Cemiyeti'nin kuruluşu için hazırlık toplantısı yaptı.[10] 72 Alimin katıldığı toplantı sonunda Cemiyet resmen kuruldu ve **Bin Badis** gıyaben başkan seçildi. Aslında **Bin Badis**'in hazırlık toplantısına katılmayışı, hem Fransız yönetiminin polisiye önlemlerine karşı bir tedbir, hem de İshahatçı kesimin dışındaki din alimlerinin, bu arada Fransız yönetimince onaylanıp atanmış resmi görevlilerin katılımını sağlamak içindi. **Bin Badis**, iki gün gecikmeyle başkanlık kürsüsüne çıkıp konuşma yaptı. Kısa bir müddet sonra "sıkışanlar", Cemiyet'ten koptular.[11] Çünkü Cemiyet tüzüğünde, "hiçbir şekilde siyasi meselelere karışmaz" diye bir madde bulunuyor idiyse de, aslında asıl amacı siyasi bir

8) F. Deniz, age, s. 44. Ancak bundan önce çıkarılan gazete "El Necah"tır.
9) el Rasi, agy.
10) El Şihab gazetesi, 5 Haziran 1931.
11) F. Deniz, age, s. 47. Belirtmek gerek: Lübnanlı araştırmacı George El Rasi, Cemiyetin fiili kuruluş tarihini 1930 olarak veriyor; F. Deniz'in verdiği tarihi ise Kurucu Meclis Toplantısı diye adlandırıyor.

örgüt/hareket olmaktı. Cemiyet, sömürgeci siyasetin "kültürel imhasına" karşı "kültürel bir uyandırma"yı hedefliyordu. Bu yüzden Fransız yönetimi, Cemiyet'in kuruluşuna izin vermemek veya kapatmak gibi tedbirlerin yanında kendisiyle işbirliği yapan tarikat ehline "alternatif" cemiyetler açtırmış (Sünneti İhya Cemiyeti gibi) ve *Selam* adlı bir gazete ile *El Mi'yar* adlı bir derginin kurulmasına yardımcı olmuştur. El Ezher mezunu vaizleri de kendi amacı uğruna kullanmış, zaman zaman Arap-İslam direnişi karşısında Berberi-Arap ayrımı yapmıştır.[12] Bununla yetinmeyerek Müftü **Kehhul** gibi din adamlarını öldürtmüştür. Benzer baskıların daha hafifini ise *"El Murabıtiyye Cemiyetleri"* (kendisine karşı çıktığı yerlerde) üzerinde uygulanmıştır.[13]

1926'da Fransız işbirlikçisi tarikatların suikast girişiminden kurtulan **Bin Badis**, "zaman zaman Afgani'nin öğrencisi Muhammed Abdu, kimi zamanda Vehhabi yanlısı olmak" ile suçlanıyordu. Her durumda ise Alimler Cemiyeti, Maliki mezhebinin "bağnaz yandaşları" olmak gibi bir töhmet altındaydılar.

Bin Badis'in, öncülleri arasında takdir edip izlediği tarihi şahsiyet Emir Halid idi. **Badis**'e göre onun girişimleri, "Cezayir halkının sırtındaki ağır Fransız yükünün hafiflemesinin yolunu açmıştı."[14] Bu nedenle **Bin Badis**'in Islahatçı programı için, Emir Halid'in öne sürdüğü taleplerin devamıdır demek yanlış olmaz. Ancak **Bin Badis,** Emir Halid'in hatalarından kaçınıyordu. Örneğin Fransız yönetimine, kendisini sürgüne gönderme fırsatı vermiyordu. Bu yönüyle Bin Badis için, eylem ve siyaset adamı demek yerine, fikir adamı demek daha yerinde olur. Çünkü daha çok fikir mücadelesi, yani "İslam-Arap temelinde bilinçlendirme" ile meşgul oluyordu. Siyasi gelişmeleri çok yakından izler, perde arkasından onlara destek verirdi. Sözgelimi *"Müslüman Seçmenler Federasyonu"*nun kuruluşunu desteklerken, *"Cezayir Islam Kongresi"*ni de teşvik

12) F. Deniz, age, s. 48.
13) El Rasi, agy.
14) agy.

etti. Bu Kongre ki; Fransız yönetimine aşağıdaki talepleri iletmiştir: Şeriat Mahkemelerinin yeniden düzenlenmesi, Fransız yönetiminin denetimindeki vakıfların geri verilmesi, Arapça'yı "yabancı dil" ilan eden yasanın iptal edilmesi.[15]

1930-32 yılları arasında, Bin Badis, Fransızca yayınlanan *"La Defense"* (Savunma) adlı dergideki makalelerinde, Fransız yönetimiyle polemik halindedir: "Fransız Bakan, 'bizde top-tüfek var' diyor. Biz ise, bizde Allah var' diyoruz. De Gaulle, 'Cezayir adında bir halk tarihte yoktur, olmamıştır. Mezar taşlarındaki yazıları bile baktım diyor. Biz ise Cezayir halkının müslüman olduğunu ve milliyet açısından Araplara mensup bulunduğunu" söylüyoruz..."[16]

Alimler Cemiyeti'nin Üç Dinamiği

Alimler Cemiyeti'nin ikinci başkanı **Beşir El İbrahimi**, hareketin dinamiklerini üç maddede toplar: **1)** Muhammed Abdu ve Islah akımının etkisi, **2)** Bin Badis'in verdiği İslami dersler, **3)** dışarıdaki öğrencilerin dönüşü.[17]

Islah akımı, yukarıda da değinildiği gibi, Cemaleddin Afgani'nin başını çektiği, Muhammed Abdu'nun sürdürdüğü fikriyattan etkilenmiş olup, *Urvet-ül Vuska* adlı gazetede ifade edilen düşüncelerin izlerini taşır.[18] **Bin Badis**'in temel düşüncesi ise, şu ayete dayandırılmıştır: *"Bir millet, kendi durumunu değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez."*(Ra'd:11) Bu söylem, daha sonra kitlesel bir slogan halini aldı. **Bin Badis**, bir yerde şöyle diyordu: "İslamiyeti, müslümanlara tebliğ etmeliyiz. Dini bozan bid'atları terketmeliyiz. Çalışmalı, öğrenmeli; ilk İslam toplumunun şiarlarını diriltmeliyiz."[19] Bu yanıyla, **Bin Badis**'i, *"Selefi"* diye nitelemek mümkün.

15) El Rasi, agy.
16) Bin Badis üzerine yapılmış en yetkin araştırma Muhammed El Meyliye aittir. Beyrut, 1972. Alıntılayan G. El Rasi, agy.
17) Cemiyet tutanaklarından alıntılayan F. Deniz, age, s. 49.
18) Dr. M. F. Osman, Bin Badis, s. 68.
19) Malik bin Nebi, Şurut-ul Nahda, Şam, 1985, s. 25. Alıntı: F. Deniz, age, s. 49.

Alimler Cemiyeti, çok doğal biçimde, "Arap-İslam ülküsüne", "İslam kavmiyetçiliği'ne veya "Arap milliyetçiliği"ne çağrı yapıyordu. Daha doğru bir ifadeyle, yabancı gözüyle, "Pan-Arap ve Pan-İslam" bir düşüncenin savunuculuğunu üstlenmişti. Aslında bir yere kadar da doğruydu. Çünkü "Özel Okullar" aracılığıyla Arap-İslam eğitim programı uygulanıyordu, İmam-hatip okulları açılıyor, Islahatçı akımın sözcülüğünü yapan gazeteler çıkarılıyor, kültürel klüp veya merkezler canlandırılıyordu. Bu düzlemde Bin Badis, 1930'larda Şam eyaleti ve Mısır'da görülen "Arap-İslam uyanışı"ndan daha geniş bir ufka sahipti.[20] Şöyle diyordu: "..sonra Müslüman Cezayir milleti Fransız değildir; Fransız olması mümkün de değildir. İstese de Fransız olmayı beceremez. Dil, ahlak, unsur ve dini yönden Fransa'dan tümüyle farklı bir millettir ve onunla bütünleşme (entegrasyon) istememektedir. Belli bir vatanı vardır. O da bilinen sınırlarıyla Cezayir ülkesidir..."[21] Bu tepki, aynı zamanda Fransız yönetiminin dayattığı ikisi de birbirinden daha acı baldıran zehiri türünden bir seçime yönelikti. Ya kimliğini ve benliğini inkar ederek Fransızlaşacak ya da cezaevinde sürüneceksin![22]

Kendisini bu tür faaliyetlerden alıkoymak isteyen işgalci yönetime, "Ben her yerde öğretmen ve mürşidim! Ümmet kendisini diriltecek davetçisine yanıt vermiştir. Dolayısıyla düğünde, cenazede, trende, hapiste vs herkese birşeyler öğretirim... Bana gücünüz yetmez"[23] şeklinde karşılık veren Bin Badis, yukarıdaki iki beladan birini seçmeye zor-

20) El Rasi, agy.
21) Dr. Zahiye Kaddure, Tarih-ul Arab El Hadis, s. 513, Beyrut, 1975. Alıntı: F. Deniz, age, s. 51.
22) El Rasi, agy.
23) Said El Salihi, Kifah-ul Şab-il Cezairi, Kuveyt El Muctema dergisi, 27 Mart 1973.

layan Fransız dayatmasına, karşı durmayı öneriyordu. Çağdaş meselelere açık bir İslam. Konuya ilişkin değinmeleri şöyledir: "Gururunuzla gına getirdiniz. Boyunduruk altında bulunan müslüman halklar, sizin söylediklerinize kanmamaktadır artık. Bundan böyle cübbeler ve sarıklar ya da kavuklarla da gelseniz, size inanacak tek Allah'ın kulunu bulamazsınız! İslam, millet temeli üzerinde ayağa kalkamaz. Çünkü millet, fikirsel açıdan uyanık olmak ve gözlerini dört açmak kuralına uygun biçimde bir kalıba dökülür."[24]

Bin Badis, "Jön Türkler" hareketini ve benzeri oluşumları yakından izlerdi. Cezayir toplumunun oluşumunu ve bileşimini, "kan bağı" yani "ulus" düzleminde ele almaz, tersine "fikri" yöne ağırlık vererek şunu ileri sürerdi: "Amazagi düşüncesi, İslam öncesi bütün fetihçilik faaliyetlerinde, Amazagilik (Amazagi kavmi, Amazagi milleti veya milliyetçiliği-FB) denen şeyin farkında bile değildi. Ne zaman ki İslam-Arap kültürü Cezayir'e ulaşıp Arap-Berberi karşılaşması İslamiyet gölgesinde gerçekleşti, ne zamanki Amazagi kültürü, Arap-İslam kültür ve uygarlığıyla kaynaştı; işte o zaman Amazagilik denen bir fikir ortaya çıktı. Bu da kanıtlıyor ki, millet, kan bağı üzerinde oluşup gelişmez; tersine yüreklerin, ruhların, akılların ve fikirlerin birleşimiyle doğup, dil, kültür, edebiyat, felaket, umut vs ortaklığında ifadesini bulur."[25] Kuşkusuz bu tür bir "millet/ulus" tanımı eksiktir, toplumbilim ve siyasetbilim kapsamında kusurludur. Özelde ise, Cezayir insanının, Arap-İslam kültürüyle örtünüp bir kimlik edinmesine yönelik, İslami yanı ağır basan bir söylemdir. Bu yüzden de, kimi Arap yazarları arasında destek bulur. Sözgelimi Lübnanlı yazar **George El Rasi**, Bin Badis'in "millet tanımını, çok çok ileri ve gelişmiş" bulur.[26] Bizce, sadece "kan bağı" üzerine kurulu bir millet teorisi ve tanımı eksik olduğu gibi, sadece

24) El Rasi, agy.
25) El Rasi, agy.
26) agy. 8 Eylül 1993.

"kültür ve toprak birliği" üzerine kurulu bir ulus kuramı da eksiktir.

Bin Badis'in Arap milliyetçiliği (Pan-Arabizm) fikri, gerek Kuzey Afrika ülkeleri yani Mağrib-ül Arabi denen Fas, Tunus ve Cezayir boyutu, gerekse tüm Arap ülkelerini kapsayan yönüyle özel bir konum arzeder. Konuya ilişkin yazdıklarına bakalım: "Şu anda özelinde yaşadığımız bu vatan topraklarının ötesinde başka vatan toprakları da bulunuyor ki, hem bizim için çok değerlidir, hem de unutulmaması gereklidir. Kuşkusuz öncelikle küçük yurdumuz (Cezayir-FB) için çalışmalı, sonra Mağrib ülkeleri (Tunus-Fas-FB) için hizmet sunmalı, daha sonra büyük Arap-İslam vatanına hizmet etmeli, ardından insanlığın vatanına katkıda bulunmalıyız."[27]

Bin Badis'in Arap kimliğini tanımı da, Hz. Muhammed'in bir Hadis'indeki tanımının aynısıdır: "Arap olmak demek, o kökenden bir ana ve babadan doğmak demek değildir. Arap olmak lisandadır. Kim ki Arapça konuşur, o Arap'tır."[28]

Bu tanıma ek olarak, **Bin Badis**, Arap milletini oluşturmak için dil, kan bağı, tarih, sevinç ve kader birliğini şart koşar. Ancak siyasi birliği herşeyin önüne koyar: "Atlas okyanusundan Hint okyanusu kıyılarına kadar uzanan ve Arapça konuşan 70 milyonluk bu insan topluluğu, tarih bilinci içinde kan bağıyla yoğrulmuş büyük bir Arap ulusudur. Bunların siyasi birliği gerçekleşince, büyük bir olay olur."[29] Buradan da anlaşılacağı üzere, Bin Badis, özellikle Mısır'da Nasırcılık, Suriye ve Irak'ta ise Baascılık diye adlandırılabilecek, modern Arap birliğinin öncülerinden sayılır. Kaldı ki, "Arap milletinin siyasi birliğini, halk bizzat siyasileşerek gerçekleştirecektir" türünden bir öngörüde bulunurken tarihi bakımdan haklı çıkmıştır.

Başka bir yönüyle alırsak, **Bin Badis**'in Yahudi meselesine bakışı da, klasik Arap-İslam düşüncesinden belli

27) agy.
28) agy.
29) agy.

tonlarla ayrılmaktadır. Olaya daha serinkanlı ve emperyalizm açısından bakmaktadır. Örneğin 1936'da, İngiliz himayesinde olan Filistin'in çifte işgali (İngiliz-Siyonizm) sırasında şu tahlili yapabilmektedir: "Filistin'deki düşmanlık, Müslümanlar ile Museviler arasında değildir. Ne de Filistin'de oturan Yahudi ile Arap arasındadır. O halde düşmanlık, bir yandan, Siyonizm ile İngiliz sömürgeciliği arasında, öte yandan, bu sömürgecilik ile Arap-İslam arasındadır. Bu noktada, İngiliz sömürgecileri, açgözlü siyonistleri kullanıp Arap bedenini parçalamak istiyorlar. Nihayetinde sömürgecilik siyonizmle birleşerek, gözüdönmüş Yahudileri, emin Filistin üzerine saldırtıyorlar. Bu ise, Arap-İslam Filistin'in yüreğini yaralamaktadır."[30]

Bin Badis, kadının günlük faaliyetlere katılmasından, halkların bilinçlendirilip geliştirilmeleri için her türlü edebiyat, düşünce, bilim ve yoldan yararlanılmasını isteyen, geçmiş kültür mirasları ile İslam arasında bir sentez oluşturan bir İslam-Arap düşünürüdür.[31]

Arap Kültürünü Savunma

Cezayir'in kimlik mücadelesi, yani Arap-İslam mı, Berberi-Amazagi mi, yoksa Arap-Fransız kültürünün veya tümünün birden bir ürünü mü olduğu tartışılıp durur. Günümüze kadar süren bu tartışma, Arap-İslam muhalefeti ile Fransız-Arap iktidarı arasındadır. Orta yerde ise Berberi-Amazagi yandaşları bulunur. Bu arayış ve sorgulama, Bin Badis'in yaşadığı dönemde de yapılıyordu.

Badis, 1929'da, kendi çıkardığı *El Şihab* gazetesinde Arap dilinin geleceğine ilişkin görüşler belirtiyordu. Ona göre "Arapça'nın taşlaşmış kalıplar içinde dondurulması yapılacak en büyük kötülüktü. Buna karşılık Fransızca'yı toplumsal kalkınma ve geçim aracı olarak benimsemek de bir o kadar zararlı ve kötüydü." **Bin Badis**'in bu görüşünü des-

30) agy.
31) agy.

tekleyen Ahmed Tevfik El Medeni de, Baskara kentinde çıkan *El Islah* adlı gazetede şunu yazıyordu: "Uçuruma doğru yol alan Cezayir'deki mücadele sadece Arapça ile Fransızca arasında değil, aynı zamanda Arap-İslam milli kimliği ile Latin-Hıristiyan batılı kimliği arasındaki mücadeledir."[32]

O dönemde Alimler Cemiyeti'nin yayın organı *El Muntekad* ve *El Şihab*'ın yanı sıra, Arap-İslam kimliği üzerine yazı yazıp savunuculuğunu yapan gazeteler de şunlardı: *Vadi Mizab, El Bırk, El Islah, El Mısbah* ve *El Cezair*. Doğrusuna bakılırsa 1930'lardan 1950'lere kadar geçen süre içinde sömürge yönetimine rağmen Cezayir'deki Arapça çıkan gazete sayısı 50'ye ulaşmıştı.[33] Ve bu gazetelere egemen olan görüş, reformcu İslamcıların Islahatçı fikirleriydi.

1936'ya gelince Islahatçılar, hareketlerini kökleştirmek için önemli bir adım daha attılar: O zamana kadar "yabancı dil"den sayılan Arapça'nın resmi dil olarak kabul görülmesini, eğitim-öğretim alanında tam bir serbestlik tanınmasını, basın-yayın organları üzerindeki denetimin kaldırılmasını, Arapça'nın Fransızca ile eşit muamele görmesini istediler.

İzleyen günlerde Terakki Klübü'nde, 7 Temmuz 1936'da İlk İslam Konferansı toplandı. Alimler Cemiyeti, Cezayir Müslüman Seçmenleri, Fransız Komünist Partisi'nin Cezayirli Üyeleri ve Fransız Sosyalist Partisi-Cezayir Üyeler adlı dört örgütün katıldığı Konferans sonucunda alınan karar önemliydi: Ortak siyasi faaliyet yürütülecek, Islahatçı (İslam) hareket ile Yurtsever hareket birlikte eylem koyacak, gerekirse tam bağımsızlık isteyecekti.[34]

32) El Rasi, agy.

33) agy.

34) agy. İslamcı Islahatçılar ile milliyetçi yurtseverleri birleştiren en önemli iki olaydan biri, Fransız yönetiminin basına yönelik baskı ve yasağı iken, ikincisi de "Serbest Özel Okullar" adıyla açılan Arap-İslam programlı okulların 1933'ten itibaren zorla kapatılmasıydı. Öte yandan, Emir Halid'in kurup Mısali El Hac'ın sürdürdüğü Kuzey Afrika Yıldızı, asgari program olarak bağımsızlık istediğinden bu Konferans'a katılmadı.

Belirtmek gerek: İslam Konferansı'nın toplanması, *Blum-Violette Projesi*'ne (Cezayirlileri, Fransız toplumuna adapte edip kaynaştırmak) bir tepki anlamını taşıyordu. **Bin Badis**, Proje'ye, "sömürgeciler biraz daha zaman kazanmak istiyorlar" diye yorumlayarak, çok sert eleştirilerde bulundu. Bu nedenle, II. Dünya Savaşı sırasında Fransız hükümetine destek telgrafı çekmedi.

16 Nisan 1940 yılında vefat edince, Konstantina kentindeki mezarlığa, 1870'in ünlü ayaklanma lideri Şeyh Belhıdad'ın yanına gömüldü. Ogün bugündür, **Bin Badis**'in ölüm yıldönümleri, Cezayirliler arasında kutlanır.

Ölümünden sonra onun dava arkadaşları, özellikle Hicaz'de tanıdığı *Beşir El Ibrahimi* ile Şeyh **Mübarek El Miyli**, Alimler Cemiyeti'nin faaliyetlerini yürüttüler. Dört yıl sonra toplanan İslam Konferansı, eski kültürel taleplerini yinelemiş oldu.

Alimler Cemiyeti'nin Doğrusu ve Yanlışı

Alimler Cemiyeti'ni, Cezayir'de Islahatçı akımın boy vermesi anlamında algılamamak gerek. Bu örgüt, ülkede tartışıladuran siyasal, kültürel ve fikirsel konuları, geçmişten günümüze taşıyan bir araç olmuştur. Aynı zamanda şimdilerdeki kültürel, siyasal ve düşünsel mücadelenin birinci durağı işlevini görmüştür. Kuşkusuz bu kuruluşun "istenilen düzeyde olmadığını" söyleyen Arap-İslamcı çevreler bulunuyor. Ancak bugün bile Alimler Cemiyeti'nin bir devamı niteliğindeki "Cemiyet Yönetim Kurulu Daimi Bürosu" eleştirileri şöyle yanıtlıyor: "Cemiyet sadece Islahatçı değil, aynı zamanda devrimci bir rol oynadı. Kimliği çalınmış bir halkın benliğine kavuşması için mücadele etti. Siyasi bir partiye dönüşmedi; çünkü, siyasi devrimden önce 'kültürel devrim' yapmayı amaçlıyordu. Bu uğurda çok sayıda Özel Okul/Medrese'nin açılmasına önayak oldu. Haddi hesabı belirsiz hayır cemiyetleri, izcilik okulları, İmam-Hatip okulları, Kur'an kursları, camii-mescit

inşaatları gibi faaliyetlerin başını çekti. Sömürgecilerle işbirliği yapan sufi El Murabıtiyye tarikatlarına karşı amansız bir mücadele yürüttü. Arapça'nın eski konumuna getirilmesine çalıştı. İslam dininin işgalci yönetimin denetiminden çıkarılması, dini faaliyetlerin serbest bırakılması, din bilincinin yükseltilmesi için çabaladı. Yerlilerin topraklarını ellerinden almaya yönelik *'Code l'Indigéne* yasasıyla mücadele etti. Hareketin öncüsü Bin Badis, 1938'de Paris'e gittiğinde gayesi, diğerlerinin yaptıkları gibi Fransa ile bütünleşme talebini öne sürmek değil, tersine yerel işgalci yönetimin devrilmesi talebini iletmek idi. Yine aynı **Bin Badis**, 1936'da şunu yazabiliyordu: 'Bağımsızlık her milletin en doğal hakkıdır. Bizden daha az güçlü daha az kültürlü ve daha az uygar toplumlar bile bağımsızlık elde edebildiler."[35]

Eleştirilere karşılık vermek amacıyla Cemiyet, Bin Badis'ten sonraki önderi **Beşir El İbrahimi**'nin Mısır'daki *"Savt-ül Arab"* (Arapların Sesi) radyosunda yaptığı 14 Kasım 1954 tarihli konuşmayı hatırlatıyor: "Ey Cezayirliler, artık başlamış olan devrim saflarına katılın! Ta ki bağımsızlık elde edilinceye kadar."[36]

Gerçekten de, gerek *Alimler Cemiyeti* gerekse kulağı onlarda olanların önemli bir kısmı, sömürgeciliğe karşı silahlı devrim saflarına katıldılar. En belirginleri arasında, Cemiyet yöneticilerinden olup kurtuluş yıllarında öldürülen Şeyh **El Arabi El Tebesi**'yi sayabiliriz. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda, Cemiyet, Arap-İslam kültürünün temel eğitim olarak verilip benimsenmesinde hayati bir rol oynadı. Açılan yüzlerce medrese, Kur'an kursu, okul ve camiide dini öğretim-eğitim yapıldı.

Bağımsızlık kazanıldıktan sonra, Fransız kültürünün yerine, Arap-İslam kültürünün verilmesinde yani resmi Arapça'nın öğretilmesinde temel kadroları oluşturdu. Öyle ki, modern Cezayir devletinin neredeyse bütün eğitim-

35) agy.

36) agy. 1 Kasım 1954'te Milli Kurtuluş Savaşı başlayınca, müezzinler minarelerde "Hayal-el Cihad" (Haydi Cihada) diye çağrı yaptılar. 15 gün sonra Alimler Cemiyeti "bu Cihadı desteklediğini" açıkladı. Bkz. F. Deniz, age, s. 52.

öğretim-kültür kuruluşları, Cemiyet'in dolaysız denetimi altındaydı. Bu çabalar, 1970'lerde ürününü vermeye başlayınca Cezayir yönetiminin yapacak pek bir şeyi yoktu zaten. Üst yapı kaybedilmişti. İslamcılığın kökenlerini biraz da burada aramak gerektiği kanısındayız. Sözgelimi 1967-68 öğretimyılı için Cemiyet, hızlı Araplaştırma konusunda özel bir program sundu. Buna göre birinci aşaması "10 yıllık deneme süresi", ikincisi de "10 yıllık genelleştirme süresi" olarak belirlendi. Yaygın ve örgün Araplaştırma-İslamlaştırma eğitimi çerçevesinde, ilk elde 500 ilkokul ve belli sayıda orta dereceli okul alınacak; pilot eğitim (deneme süresi boyunca) yapılarak öncelikle Araplaştırma gerçekleştirilip, ardından İslamî din eğitimi verilecek. Deneme süresi, sadece öğrencilere verilecek eğitimle sınırlı olmayacak; buna Arap-İslam kültürüyle yoğrulacak öğretmen-eğitmen ve çevirmen kadrosu da eklenecek. Bol bol Arap-İslam eserleri çevrilecek, benzer eğitim programlarından yararlanılacak. Geçiş aşamasında ise, uygulama yaygınlaştırılmış olacak.."[37]

Günümüzde, kimilerince "Geleneksel Milliyetçi" olarak nitelenen *Alimler Cemiyeti*, Cezayir'deki İslamcı dalganın yükselişi ve iktidara doğru hamlesi koşullarında daha da siyasileşmiş görünüyor. Öyle ki, çıkmazdaki yetkililer açısından, "radikal *Islamcı Selamet Cephesi*'ne alternatif ılımlı bir odak" olarak değerlendiriliyor. Gerçekten de Cemiyet, özellikle hükümet zorda kaldıkça, belli konularda açıklama yapıp görüş belirtiyor. Resmi yayın organları, bu tür açıklamaları, kamuoyuna hızla ulaştırıyor. Cemiyet, üstü kapalı biçimde köktendinci Selamet Cephesi ya da onun yasaklı silahlı kollarının şiddet eylemleri ile yabancı desteğini eleştiriyor. Sık sık, İran gibi ülkeleri kastederek, "bir İslam devletinin müdahalesi"nden yakınıyor, toplumda "ayrılık-gayrılık yaratan fitne ve fesat taraftarlarına" çağrı yapıp, "ülkenin birliği ve selameti için Cahiliyye yöntemlerinden" vazgeçmelerini istiyor.[38]

37) agy.
38) agy.

B- KIRSAL İSLAM: TARİKAT ÖRGÜTLENMESİ

Bin Badis'in kurduğu Islahatçı hareket yani *Alimler Cemiyeti*, 1930-50 arasında kendi deyimiyle "kültürel devrim" yaratacak boyutlara varmıştı. Arap ülkelerindeki çeşitli Arap-İslam merkezlerine gönderdiği öğrenci sayısı, Fransa'ya gönderilenlerden az değildi. İlk "özel lise"yi 1947'de açan *Alimler Cemiyeti*'nin okul sayısı, 1955'te 400'e çıkmış; buralarda okuyan öğrenci toplamı da 75 bini bulmuştu.[39] Giderek kökleşen bu kuruluş, iki cephede birden mücadele veriyordu. Birincisi Fransız işgalcilerinde somutlaşan yabancı sömürgecilerdi. İkincisi ise onun yerli işbirlikçileri olup da daha çok manevi yönden halkı etkileyen kırsal gelenekçi İslami kesimlerdi. Yani tarikat, zaviye ve özellikle Murabıtiyye Hareketi (Fr. Moraboutique). Bunlar daha çok Sufi tarikatları olup ilerlemeye ve siyasi din eğtimine karşı tutumlarıyla biliniyorlardı.

Biraz açmakta yarar var: Anadoluya Türk göç dalgaları sırasında Türk-İslam sentezinin bir parçası olarak fetihçi Alp-Gazi-Derviş mefkuresi temelinde gazavata katılan ve çoğunlukla "Gaziyan-ı Rum"[40] ya da "Dervişan-ı Rum" olarak bilinen tarikat mensupları, çeşitli Türk-İslam beyliklerinin (özellikle Selçuklu-Osmanlı) fetihci öncüleri durumundaydılar. Devletler kurulup istikrar kazandıklarında ise, bunlar merkezden uzak taşrada ya da kırsal kesimlerde esasta düzenin kolluk kuvvetlerini oluşturdular, yönetimin hakimiyet boşluklarını kapadılar, fikirsel açıdan da "devlete sadakat"in kutsallığından dem vurup halkı aldattılar. Taşra da *"Ahilik"*, *"Ahi Evren"* veya *"Danişmendlik"* adı altındaki örgütlenmeler de kurulu düzenin bir yan kolu olmaya

39) M. Beşir El İbrahimi, Cezair, c.I. s. 279, birinci basım, 1978. Aktaran F. Deniz, age, s. 52.

40) Mustafa İslamoğlu, İslami Hareket, Anadolu, c.I, 3. baskı, s. 45-55. Öte yandan İslamcı yazar bu tür ülküyü, "Fetihsiz fetihler" (s. 33) olarak niteliyor ki,. bizce yanlıştır. İbn Haldun da, bu yanlışlığı belgelemiştir.

yönelikti. Toplumun maddi ve manevi yaraları buralarda sarılıp dindiriliyordu çünkü.

Gerek Moğol akınları gerekse Timurlenk'in Osmanlıyı yeniş dönemindeki büyük kargaşa ortamında dalgalar halinde Anadolu'da oradan oraya göçen yığınlar, bunalım ve kararsızlık içinde Bektaşi, Mevlevi, Nakşi gibi tarikatların kucağına düştüler. Başlangıçta manevi tampon ve bunalan ruhları dindirme gibi düzene yönelebilecek tepkileri emip masetme işlevi gören bu tarikatlar, sonradan sonraya giderek bu kitle üzerinde "manevi tahakkümlerini" kurdular. Öyle ki, hem maddi sömürü hem de manevi sömürü yoluyla yığınları topyekün egemenlikleri altına alan bu tarikatlar, tabandaki güçlerine dayanarak iktidarlarla pazarlığa oturdular, devletler arasında (Osmanlı-Safevi mücadelesi sırasında) tampon güç olmanın avantajlarını iyi kullandılar. Özcesi iktidarın işbirlikçileri olarak her türlü gelişmeye ve toplumsal harekete karşı tutum aldılar. Dolayısıyla bu tahakkümcü ve sömürücü ilişkiler temelindeki tarikatların, kimilerinin iddia ettiğinin tersine, "sivil toplumculuk" ile herhangi bir ilintileri yoktu.[41] Benzer tarikat-işgalci veya iktidar işbirliğini, Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı sırasında da görebiliriz. Daha yakın bir örnek: Adıyaman Menzilköy'deki Şeyh **M. Raşit Erol,** ülkenin dört bir yanına özellikle Kürt illerine yayılmış bulunan gücüne dayanarak hem 12 Eylül gibi bir düzen ile hem de MHP ile oldum olası bir işbirliği içindeydi. Kürt mücadelesi başladığından beri, çok sayıda faili meçhul cinayetlere imza atan Batman *Habizbin* aşiret mensupları da kır-taşra kökenli tarikat mensuplarından başkaları değiller.

Peki kimdi bu *Murabıtiyye* mensupları. Hareket'in kökenini Afrika'da (Sudan, Libya, Çad, Cezayir, Fas vs.) görenler, bunun bir kır ve köy tarikat geleneğinin devamı olduğunu ileri sürüyorlar: "Halkın gözünde büyülü ve do-

41) Konunun ayrıntıları için bkz. Faik Bulut, Allah Devletinde Demokrasi, ikinci basım, s. 385, tümzamanlar yayıncılık.

kunulmaz kişilikleri vardır bu Murabitiye önderlerinin. Mucize yaratacak evliya gözüyle bakılır kendilerine. Afrika ülkelerinin sınır boylarında 'Murabıtiyye Kardeşliği' pek yaygındır. Örneğin Fas, Cezayir ve Senegal sınırında böyledir. Bu bir tarikat örgütlenmesidir ki, tarikat şeyhine varasıya kadar birçok halkalardan oluşan bir hiyerarşisi bulunur. Murabıtiyye'nin törensel (rituel/ayinsel) kökenleri, Afrika büyücülüğü ile İslamda köklü bir tarihi olan Sufilik'in bileşimine kadar uzanır. Her tarikat şeyhinin Kur'an okutup okuması, ibadet biçimi, mevlut düzenlemesi, Ramazan ayinleri ayrı ayrıdır. Zikr halkaları da farklıdır. Genellikle Cezayir'deki tarikat ayinleri (zikr) haftada bir yapılır. Ülkede bulunan onlarca tarikat arasında en önemlileri Ticani, İdrisi, Rahmani, İsayevi, Darkavi, Kadiri, Şazili ve 1930'larda yayılma olanağı bulan Alevi tarikatlarını saymak mümkün..."[42]

Zaviyeler'in yaygınlığı daha da fazladır. Hem bir dini medrese (tekke) hem de bir evliya türbesi yanında bulunduklarından, özel önem arzetmekteler. Hemen belirtmek gerekir ki, Zaviyeler'in yayılması, Cezayir'deki Osmanlı egemenliği sırasında gerçekleşmiştir. 1516-1830 arasındaki dönemde, Osmanlı yönetimi, Zaviyelerin yayılmasını özellikle de istemiş; Kur'an kursları açarak bunu teşvik etmiş. Zaviyelerin en önemli özelliği de kırsal nitelikli olmalarıdır. Arap-İslam kültürünün ülke çapında yaygınlaştırılmasında öncü rol oynadılar.[43] O kadar ki, Osmanlı Türkleri, o bölgede Arapça'nın resmi dil olarak kullanılmasını sağlamış, bir kısım Türk yöneticiler de böylece Araplaşmışlardır. "Koloğlu" denen aileden olan Konstantina valisi Hacı Ahmed Bey, bunun tipik bir örneğidir. 1936'da Fransız işgaline karşı direnişin başını çeken Ahmed Bey, "ülkede sıkı bir Şeriat yönetiminin uygulanması ve Arapça'nın resmi

42) El Rasi, Cezayir adlı 15 günlük dizisinin altıncı bölümü, El Hayat, 9 Eylül 1993.

43) Cezayirli ünlü düşünür Mustafa El Eşraf, Cezayir: Devlet mi Millet mi? adlı eserinde bu meseleyi derinlemesine irdeliyor.

dil olmasında da önayak olmuş" biridir. Bir rivayete bakılırsa, Konstantinalı kadınların bugün bile kara çarşaf giyinmelerinin nedeni, kentin düşüşü ve Ahmed Bey'in yenilişinden sonraki "yas tutma" geleneğidir.[44]

Zaviyeler: Emin Bir Sığınak

Fransız sömürgecilerininin halkı kültürsüzlüğe ve özellikle okuma-yazma yönünden cahilliğe mahkum etmelerine karşılık, Zaviyeler'in bir çeşit eğitim kurumu rolü oynadıklarını görürüz. Sömürge yönetiminin yaptığı bir araştırmaya bakılırsa, "1830'lardaki işgal sırasında Cezayir halkının arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranı, Fransız yönetimi dönemindeki orandan çok daha azdı."[45] Yine Fransız Generali **Valaze**, Ocak 1834'te verdiği bir raporda şuna değiniyordu: "Hemen her Arap okuma ve yazma bilir. Hemen her köyde iki medrese vardır." Fransız işgalinden tam 20 yıl sonra, yani 1850'de Napolyon'a sunulan raporda bile "İslami eğitim-öğretim hâlâ çok canlı" denilmekteydi ve Fransız Senatör **Combes** dahi, "Cezayir'de 2000 eğitim kurumu vardı" şeklinde bir itirafta bulunmaktaydı.[46]

Böylesi bir durumda, yani Fransızlaştırma ve Hıristiyanlaştırmanın sürdüğü, **Frantz Fanon**'un deyimiyle Kilise'nin "Beyaz Efendi'ye hizmet ettiği" koşullarda, benliğini korumak isteyen Cezayirlilerin Zaviyeler'e kapanmaktan başka çıkar yolları yoktu. İşgalciye karşı tepkiden doğan "büyük bir aydınlanma isteği" Zaviyeler yoluyla mistikleştirilip gözler köreltiliyordu. Bu noktayı iyi

44) Tunuslu tarihçi ve araştırmacı Abdülcelil El Temimi: Mağrib Tarihi Hakkında Araştırma ve Belgeler (1816-1871).

45) Walsin Esterhayzet Ürbain hakkında Mecelle-tül Tarih El Hadi ve'l Muasır'ın değerlendirmesi.

46) Yine bkz. Walsin Esterhazyet: 1830 Cezayiri'nde Manevi ve Kültürel Durum, Eylül 1955. A. Guilbert: Kuzey Afrika Sömürgeleştirilmesi (La colonisation de L'Afrique du Nord), s. 444. Ayrıca General De Hotebeaul Raporu ve El Asale dergisi özel sayısı..

kavramak, Cezayir'deki İslamın doğru tahlilini yapmaya götürür.

Halkın yasaklanmış dili (Arapça) ve dini (İslam) bir şekilde korunmalıydı. Tek sığınılacak yer ise, İslam fethi ile başlayıp Osmanlı yönetimi boyunca kurumlaşan tarikat ve zaviyeler idi. Ancak zaviyelerdeki eğitim (Arap-İslam), sadece ve sadece Kur'an ile sınırlıydı. Böylece Arapça (günlük konuşma dili olarak) ile İslam arasındaki bağın "kopmazlığı" zaviyeler yoluyla bir kez daha kanıtlanmış oluyor, hatta perçinleniyordu.

Öte yandan Zaviyeler, esas olarak uzak kırsal alanlarda ve köylerde kurulu olduklarından, sömürgeci Fransızlar ile onların getirip toprağa yerleştirdikleri *koloni*'ler (sömürgeci yerleşimci topluluklar), çeşitli nedenlerle kent yakınlarında ya da merkezi noktalarda çiftlikler kurup tarımsal faaliyetler yürütüyorlardı. Bu yüzden sömürgecilerin kolları, kırsal kesime fazla uzanamıyordu. Ama aynı zamanda kırsal kesimde zaviyelere sığınmış Cezayir köylüsü, topraklarının elinden alınışı, dili ve kültürünün yasaklanışı karşısında giderek içine kapanıyordu.[47] Dış dünyaya kapanmak, gelişmeleri anlayamamak ve altüst oluş yıllarında siyasetten uzak kalmak, modern ve çağdaş anlamda bir ulusal bilince ulaşamamak vs. kır insanının kaçınılmaz bir özelliği haline gelmiştir. Köy insanı, şehirdeki kardeşine bile güvenemez olmuştur. Çünkü "Avrupalı gibi giyinip Avrupalı diliyle konuşmaktadır o."[48] Buna bir de emperyalizmin, sömürdüğü ülkede, feodal kalıntıları tasfiyeye değil, kendi çıkarları açısından bu tür kurum ve kuruluşları ayakta tutmaya yönelik temel siyasetlerini eklersek, meseleyi daha yakından kavramış oluruz.

Öte yandan Fransız sömürgeciliği, Fransızlaştırma ve Hıristiyanlaştırma denen bir siyaset güttüğünden ve bu alanda Arap-İslam kültürünü önündeki tek engel

47) El Rasi, agy.
48) Frantz Fanon, Yeryüzünün Lanetlileri, Burhan yay. s. 107.

gördüğünden; bu kültürü korumaya, yaşatmaya ve canlandırmaya yönelik her faaliyeti anında yasaklıyordu. Nitekim Konstantina bölgesindeki 300 medrese ve zaviyeden geriye kalan sadece 30 idi. Annabe bölgesindeki toplam 39 medrese, 37 camii ve iki zayive'nin sayıları zaman içinde azalarak 3 medrese ve 15 camiye düştü. Fransızlar, Cezayir folkloru ve halk kültürü adına ne varsa ona da saldırmaya başladılar. En canlı örneği, tarihi ayaklanma önderi Abdülkadir'in kurduğu dev kitaplığın tümüyle yakılmasında yaşandı. Zaman zaman kentsoylu eşrafın, yerli kültürü koruma yolunda verdiği dilekçeler de sonuçsuz kalıyordu.[49] Böylece Fanon'un deyimiyle, sömürgeci yönetimin gölgesin-deki ulusal kültür, sistematik biçimde yokoluşa giden, uyuşmazlık kültürü oluverdi. Gizliliğe mahkum bir kültür durumuna geldi. Ölü alışkanlıklar ile parça parça yapılar ve giyim kuşama ilişkin adetlerle dolu birikime dönüştü."[50]

Bu yüzden olacak ki, **Abdullah Rukeybi** gibi Cezayir tarihçileri, "Arap diline kavuşmayı, yasaklanan bu dilin sömürgecilerden adeta koparılıp alınmasını, Cezayir milli kimliğinin ayrılmaz bir parçası" haline geldiğini düşünüyorlar. Dolayısıyla ülkede bugün bile sürdürülen "Araplaştırma-İslamlaştırma kampanyaları" bir asimilasyon kampanyası (Berberi ve diğer kabile kültürüne karşı) olarak değil de, yıllar yılı çalınan ve gaspedilen bir kimliğe ve benliğe kavuşmak biçiminde algılanıyor.[51] Katılmamakla birlikte, tarihsel baktığımızda bu anlaşılır bir durum sayılabilir.

Fransız yönetimi, genelde tarikat ve zaviyeleri, Islahatçı İslama karşı desteklemesine rağmen, sıkıştığı yerde ve "efendisine karşı geldiği" anda bu gibi zaviyelerden kurtulmaktan ve tasfiye etmekten de geri durmadılar. General **Ducrot**'nun yaptıkları buna örnektir. 1864 yılında III. Napolyon'a şu önerilerde bulunuyordu: "Biz, İslami temelde eğitim yapan medrese ve zaviyeleri, elimizden geldiğince

49) El Rasi, agy.
50) F. Fanon, age, s. 204-205.
51) El Rasi, agy.

engellemeliyiz. Gücümüz yettiği kadarıyla yerli müslüman halkı, maddi ve manevi silahlarından tecrit etmeliyiz.[52] Zaten sömürge yönetimi öylesine kibirliydi ki, Abdülkadir ayaklanmasının 1847'de bastırılmasından sonra "azınlık" denen bir kavramı telaffuz eder oldu. Ondan önce bu tür kavramlar ne kullanılır ne de öğrenilirdi.

Ancak 1850'lilerden itibaren, Arapça öğreten bazı okullar, devlet dairelerine memur yetiştirmek amacıyla eğitim-öğretim yapmaya başladılar. Çoğunlukla buralardan mezun olanlar imamlık, çevirmenlik, dini konularda fetva veren müftülük, kadılık gibi görevlerde çalışır; sömürge yönetimi lehine "müslüman yerlileri" denetlerlerdi. Fransız denetimli Arap-İslam okulları çoğaldıkça, sömürgeciler kendi denetimlerindeki bu eğitim kuruluşlarını, zaman zaman denetimleri dışına çıkabilen zaviyelere ve tarikatlara karşı kullanır oldular. Yani sömürgecinin "resmi Arap-İslamı", bu kez "kırsal İslama" karşı cephe açabiliyor, halkı aldatabiliyordu.[53]

Bu gelişmeler yüzünden olacak ki, 1882 yılında Fransa'da *"Jules Ferry Yasaları"* diye bilinen yasalar, eğitim mecburiyeti getiriyordu. 1883'te uygulanması düşünülen bu yasaların 34. maddesinde şu yazılıydı: "Biri Fransızca diğer ise Cezayir dili olmak üzere iki dilden eğitim yapmak zorunludur."[54] Ancak yasa, öyle formüle edilmişti ki; bir yandan Fransız efendilerin okulları, yerlilerin (Cezayirli)kinden ayrılmış oluyor; öte yandan, Fransızca hem sömürgeci Beyazların hem de yerlilerin tüm okullarında başat dil haline getiriliyordu. Arapça eğitimi ise sadece ilkokullar için geçerliydi. Kaldı ki, yönetim, çeşitli bürokratik engeller çıkararak ve "öğretmen eksikliği" türünden bahanelere sığınarak, Arapça eğitimini mümkün olduğunca erteliyor ya da savsaklıyordu. Jules Ferry Yasaları, aynı zamanda Albert Grèvy'nin "bağlanma" yasasının iptal edilerek Cezayir'e sömürge statüsü verilmesi anlamına geliyordu.

52) Bkz. Mustafa El Eşraf, El Cezair: Devlet ve Millet.
53) Rabıh Türki, El Talim-ül Kavmi ve'l Şahsiyet-ül Vataniye 1975. SNED.
54) El Rasi, agy.

Böyle bir ortamda tarikat ve zaviyeler, örs ile çekiç arasında eziliyordu. Kilise ile camii arasında binamaz gibiydi. Bir yandan sömürgeci baskısı ve uzlaşması, diğerlerinde Alimler Cemiyeti'nin 1930'lardan itibaren başlayan sert tutumu ve ideolojik/siyasi eleştirileri.

*Alimler Cemiyeti'*nin önderi (mürşidi) olan **Badis**, kendini, "gaybiyet'le uğraşmak ve geri kalmışlık "ile suçlayan tarikat/zaviye, özellikle Fransız işbirlikçisi Murabıtiyye Hareketi'ne karşı amansız bir savaşım içindeydi. Bu mücadelesinde Bin Badis'e destek verenler Mısır, Tunus ve Fas'taki İslam eğitim kurumlarının Islahatçı/modernist mezunlarıydı. Özellikle El Ezher, El Zeytune ve El Naravin gibi Arap-İslam dünyasının ünlü ilahiyat üniversiteleri, aynı zamanda Murabıtiyye Hareketi'nin Bin Badis'e dini temelde yönelttiği eleştirileri aynı zeminde çürütüyordu.

Arap-İslam fetihçiliğinin akıncıları veya kendi deyimleriyle *"Cihad Kışlası"* olarak kurulan zaviyeler, İslam fetih hareketi durunca takva ve irfan mekteplerine, son yıllarda ise yozlaşarak çıkar şebekelerine dönüşmüşlerdi.[55] Bu tür tarikatları "mutereybit" (evliyalık taslayan murabıtçıklar) adıyla adlandıran Bin Badis, Cezayir halkını, onlara karşı şu sözlerle uyarıyordu: "Rabbin ile arana giren; kainatta tasarruf gücüne sahip olduğu iddiasıyla aklına, kalbine, bedenine ve malına hükmeden mutereybitler'den sakın!.."[56] Benzer biçimde, "Fransızların halkı maddi olarak sömürdüğünü, tarikat ile zaviyelerin ise manevi sömürüye katıldıklarını, bu nedenle kurtuluş için öncelikle mızrağın sivri ucunun daha çürük olan bu ikinci sömürgecilere yöneltilmesi gerektiğini" belirtiyordu.

---

55) F. Deniz, age, s. 44.

56) Cemiyet yayın organı El Şihab gazetesi, sayı 49, Ağustos 1926. F. Deniz, age, s. 44.

Tarikat ve zaviyeler de boş durmuyor; Fransızlarla işbirliği halinde Alimler Cemiyeti'ne alternatif dernekler kuruyor ve El Ezher mezunu vaizler kullanıyorlardı.

Çok ilginçtir; 1991 Mayısı'nda İslamcıların yükseliş halinde olup iktidarı almaya yeltendikleri bir ortamda, ülkenin bağımsızlığından tam 30 yıl sonra başkent Cezayir'de, ilk kez "Zaviyeler Milli Sempozyumu" düzenlendi. Bu tarih, aynı zamanda, İslami Selamet Cephesi'nin belediye seçimlerini kazandığı Haziran 1990'ın yıldönümüne denk düşüyordu-ki rastlantı değildi. İslami çevreler, Zaviyeler Sempozyumu'nu düzenlerken, genel seçimler öncesinde dini temelde büyük bir gövde gösterisi yapmak, geçmiş mirasa sahip çıkmak gibi bir siyaset izliyorlardı. Zaviyeler Sempozyumu'na ülkenin dört bir yanındaki tarikat ve zaviye önderlerinden toplam 500 kişi katıldı. Yapılan konuşmalar sırasında Zaviyeler'in tarihi önemi vurgulandı; bunların İslam dinini ve Arap dilini korumaktaki işlevlerine değinildi ve muhtaçlara yardımlarından söz edildi.[57]

15. yüzyıldan beri Cezayir'de bulunan zaviyeler, esas olarak İspanya'daki Arap-İslam devleti olan Endülüs'ün yıkılmasından sonra başlayan Haçlı Seferleri'ne (Kuzey Afrika'ya) bir tepki olarak doğup geliştiler. Arap-İslam aleminin gerileme ve çöküş döneminde ise, bu kültürü korumayı esas aldılar. Günümüzdeki verilere göre, Cezayir'de 5000 kadar zaviye bulunuyor ki, bu da her köyde bir ya da daha fazla zaviye olduğu anlamına geliyor.

"Bu sayıya şaşırmamak gerekiyor" diyor Lübnanlı araştırmacı-yazar **George El Rasi** ve ekliyor: "Cezayirin en ünlü simaları bile bu zaviyelere mensup bulunuyorlar. Hem de en sürpriz isimlerden söz ediliyor..."[58]

Zaviye şeyhleri, "siyaset yaptıkları, ittifak arayışları içine girdikleri" yolundaki suçlamaları reddediyorlar. Ancak ülkenin şimdiki siyasi, toplumsal ve kültürel haritasında

57) El Rasi, agy.
58) agy.

önemli bir yer işgal ettikleri de tartışılmaz. Çünkü Cezayir'in ruhani tarihi, biraz da tarikat, zaviye, medrese ve bunlara bağlı olarak şeyh-mürid-şakirdlerin tarihidir.[59] Bu da bize, ülkede ayağa kalkıp iktidara oynayan İslamın nedenleri ve kökeni hakkında fikir verebilir.

Zaviyelerin olduğu yerlerde, toplumsal faaliyetlerin de eksik olmadığı bir sır değil. Günlük hayatta, Cezayir'in hemen her köşesinde, bir tarikat veya zaviye şeyhinin kapısında bekleşen onlarca kişinin "dua, umut, muska, müşavere, nasihat, marifet, hakikat, deva.." aradığını söylemek bir kehanet olmasa gerek. Sadece sıradan insanlardan söz etmiyoruz; aynı zamanda işadamı, mühendis, doktor, teknokrat, bürokrat, politikacı gibi toplumun seçkin kesimlerinden insanlar da şeyh kapısına koşup "icazet, inayet, hayır dua ve feyz" alırlar.

İşin garip yanı, kimi Arap araştırmacıları da böylesi bir toplumsal olguya "gülünmemesi" gerektiğini belirtirken şöyle bir gerekçeye sığınıyorlar: "Hani şu laik, akılcı ve teknoloji çağındaki Batı insanından milyonlarcası, bir dizi yeni yetme modern büyücü, medyum, sihirbaz, hilebaz, tarikat liderine gidip 'yardım, şefaat ve dua' beklerken; köklü bir tarihe, kültüre ve şerefli yol yordama sahip böylesi zaviyelere gidilmesinde yadsınacak ne var ki?"[60]

Zaviye şeyhleri, kendilerince, din meselesine dar bir anlam vermekten kaçınıyorlar. Onu sadece siyasi bir çerçeveye sıkıştırmak istemiyorlar. Sözgelimi Cezayir *Imamlar Cemiyeti* Genel Sekreteri Şeyh **Cemmai** şunları söylüyor: "Zaviyeler ile camiilerin farklı işlevleri vardır. Camiler, esasında, müslümanları Cuma günleri biraraya getirmek amacıyla ortaya çıktı. Hatırlanmalıdır ki Tunus'taki Zeytuna medresesi ile Fas'taki Karavin medresesi, İslam dünyasında muşhur olmalarına rağmen, başlangıçta birer camii ve külliye'den ibaret idiler. İbn Haldun bile, Zeytuna medresesinde okurken ayrıca Bicaye Zaviyesi'nin müdavimlerin-

59) agy.
60) agy.

dendi. Zaviyeler ise, camilerden farklı olarak dini eğitim vermek, talipleri yüksek öğrenime hazırlamak, Kur'an ve Sünnet temelinde alim yapmak gibi bir işleve sahipler. Kaldı ki, yurtsuz ve kimsesizlere barınak sağlayıp onlara yardım etmekle toplumsal ve insancıl bir hizmeti de gerçekleştirmiş oluyorlar. Ünlü Seydi Abdurrahman Zaviyesi böyle bir yerdir mesela."[61]

Zaviye, belli olanaklar sağlandığında, her an camiilere dönüşebilir. Tılmisan'daki Seydi Bumedyen Zaviyesi bunlardandır. Yeri gelmişken belirtilmeli ki, ülkenin en ün-lü evliyalarından olan Bumedyen'e atfen verilmiş bu isim altındaki Zaviye'de, İslamcı Selamet Cephesi yanlıları ile bu kuruluşu 31 yıldan beri yönetmekte olan Hacı **Muhammed Masum** cemaati arasında büyük bir rekabet yaşanmaktadır.[62] Her şeyden önce bu Zaviye, ülkede egemen olan Maliki mezhebinin önemli bir merkezidir. Ayrıca İbn Haldun'un tarih, toplum ve din yorumunu benimsemekte; ünlü bilgini, "asaletimizi ve kültürümüzü İstanbul'a taşıyan adam" diyerek övmektedir.[63]

Alevilik ve Sufilik

Söz tarikat ve zaviyelerden açılmışken, değinmekte yarar var: Alevilik Cezayir'de önemli bir Sufi tarikatı biçiminde algılanır ki, oradaki kurucusu Seydi **Ahmed El Alevi** adlı bir Sufi alimi olup, *"El Ahkam"* diye ünlenen tarikat kitabına başvurmuştur. Bu kitabın yazarı ise **Seydi Bumedyen El Gavti**'dir. Alevi kabilesi, çok uzun zamandan beri ülkenin Fas'a sınır batı bölgesindeki Müstağmen mıntıkasında oturur. Ancak bu Alevilerin, Fas'taki Mevla(na) **Ali El Mağribiyye** ile akrabalıkları yoktur.

61) Cezayir'de yayınlanan yarı-resmi El Mücahid gazetesinin 30 Mayıs 1991 tarihli nüshası.
62) İslami Selamet Cephesi, 1990 yerel seçimlerini kazandığında, bu Zaviye Şeyhi'nin "Zikr halkaları" düzenlemesini, kız-erkek birlikte kurs yapmalarını yasakladı.
63) El Rasi, agy.

Alevilik'in kurucusu **Seydi Ahmet El Alevi**'nin en ünlü talibi **Seydi Hamo El Şeyh**'tir. O da kendisinden sonra Abdülkadir Dehhah'ı yetiştirmiştir. Bu sonuncusu ise **Seydi Muhammed El Habib El Buzeydi**'nin üstadıdır. **El Buzeydi**, gümüzdeki Cezayir zaviye şeyhlerinin en tanınmışlarından sayılır.[64]

Zaviyeler Alimler Cemiyeti'ni Eleştiriyor

Alevi şeyhi (dedesi) Seydi M. **El Habib El Buzeydi**, bir gazetenin kendisiyle yaptığı söyleşide,[65] ülkedeki zaviyelerin düşünsel yönelimleri ve rolleri üzerinde uzunca bir değerlendirme yaptı. Şöyle özetlenebilir:

1) Kır kökenli zaviyeler, 500 yıldan daha fazla bir zamandır Cezayir'in köylük kesimlerinde kök salmıştır.

2) Zaviye şeyhleri, "Alimler Cemiyeti'ne karşı kin ve nefret derecesinde" bir hassasiyet içindeler. Onlara göre Cemiyet, "kentsoylu züppelerinin bir icadı olup", iktidarı amaçlamaktadır. Ayrıca Cemiyet mensupları ülkenin Doğu kesiminde yaşayan köklü ailelerin "seçkin" üyeli evlatları olduklarından, ister istemez "seçkinci"dirler. Halkla kaynaşmayı bilmezler. Zaviyeler ülkenin her köşesinde bulunurken, Cemiyet şubelerinin bulunduğu kent sayısı 10'u geçmez.

3) Siyasi alanda, Cemiyet, geçmişte *"Seçmenler Partisi"* ile ittifak yaptı. Bu Parti, aslında Fransa ile "bütünleşme'den yana bir tutum almış ve "bütünleşmenin" öncülüğünü yapan Ben Callul gibilerine omuz vermişlerdi. Üstelik oylarını aslında bir Zaviye mensubu olan **Mısali El Hac**'ın kurduğu Cezayir Halk Partisi yerine, Fransız Komünist Partisi için kullanmışlardı. Kaldı ki zaviyelerden icazet alıp mezun olanlardan Cezayir Bağımsızlık Savaşı saflarına katılanların

---

64) agy, Ülkedeki başka bir Sufi tarikatının adı "Şathiyye" olup, kurucusu Abdülkadir bin M. El Şadulli'dir.

65) El Mücahid gazetesinin, 6 Ağustos 1992 tarihli Fransızca nüshası.

sayısı, Alimler Cemiyeti'nden katılanlarınkinden katbe kat fazlaydı. Zaten Cemiyet 1937'de yapılan birinci İslam Kongresi sırasında bağımsızlık değil, "Fransa'nın ayrılmaz bir parçası olan Cezayir'den" söz etmişti. Üstüne üstlük, silahlı mücadelenin başladığı günlerde Kahire'de bulunan Cemiyet Başkanı Beşir El İbrahimi, bu mücadele için "Cihad" tanımlaması yapmanın doğru olmayacağını açıklamıştı. Yine Cemiyet önderlerinden **Ahmed Tevfik**, 1954'te *El Basair* gazetesinde yazdığı bir yazıda, silahlı devrimin ertelenmesini istemişti. Dahası da var: Bağımsızlık sonrasında Alimler Cemiyeti'ne sempati duyan isimler çeşitli bakanlıklara geldiklerinde, zaviyeleri tasfiye etme çabası içine girip en azından faaliyetlerini kısıtladılar.

4) Fikriyat düzleminde, zaviyeler, genelde Doğu Arap ülkelerinden (Suriye, Mısır, Lübnan, Filistin, S. Arabistan vs) gelen ıslahatçı görüşler ile kendilerine yönelik suçlamalara karşı kızgınlıklarını saklamıyorlar. Zaviye şeyhlerine bakılırsa, Islahatçı İslamcılar, Cezayir özgünlüğünü kavramaktan uzaktalar. Mısırlı **Muhammed Abdu** gibi modernist/ıslahatçı/aydınlanmacı İslamcıları, "kültürel bakımdan fikri çalınmışlar" veya "aklı çelinmişler" olarak niteliyorlar. Buna örnek olarak da, M. Abdu'nun 1903 yılında Cezayir gezisi sırasında önerdiği düşüncelerini gösteriyorlar. Zaviye şeyhlerinin nazarında, o önermeler, zamanın Fransız sömürgecilerinin önermeleriyle benzerlik taşıyordu. Üstelik M. Abdu, Batı uygarlığını öve öve bitirememişti.

Zaviye şeyhleri, daha da ileri giderek, Alimler Cemiyeti'ni şöyle suçluyorlar: Bağımsızlıktan sonra, Mağrib ülkelerini (Fas, Cezayir ve Tunus), Ortadoğulu ülkelere (Mısır, Suriye, Lübnan vs) yamadılar ve adeta ilhak ettiler. O kadar ki, Ortadoğu'dan binlerce eğitmen-öğretmen getirtip Cezayir'de çalıştırdılar. Bu da yozlaşmaya neden oldu!..

5) Zaviye şeyhleri, Islahatçı İslama açıkça saldırıyorlar. Onlara göre bu fikirler Cezayir'in değil, Ortadoğulu

"aydınlanmacı/ıslahatçı" kesimden ithal edilmiş düşüncelerdir. Benzer biçimde Zaviye şeyhleri, İslami Selamet Cephesi'nde ifadesini bulan köktendinci fikirlere karşı da sert bir tutum içindeler. Zaviye şeyhleri, şu anda Cezayir'de tırmanan şiddet olaylarının nedenini de, "Ortadoğulu ülkelerden getirtilip eğitim aracı olarak okutulan ders kitaplarında" aramaktalar. İran'dan yollanarak ülkede dağıtılan "köktendinci" yayınların da "şiddet" yaratıp kasırgaya yol açtığı karısındalar. İran'a yönelik dolaysız suçlama ise şöyle: "Arap alemini fethetmek için eski Fars düşlerini yaymak!" Bağlı olarak İran, Afganistan ve Pakistan'daki (Arap olmayan) İslama karşı özel bir tutum ve yorumları bulunuyor ki, bunun olumlu olduğu söylenemez.

6) Mezhep yönünden bakılırsa, zaviyelerin ülkede egemen olan Maliki mezhebine bağlılıkları bağnazlık derecesindedir. Bu nedenle, Alimler Cemiyeti'ne yöneltilen temel suçlama şudur: "Saflarına her türden mezhebi almakta, özellikle bid'at olarak nitelendirilen Mutezile, Şia, Harici, İbadiyye taraftarlarına kucak açmaktalar."

Alimler Cemiyeti'nin tarikat ve zaviyelere olan yaklaşımını yukarıda vermiştik. Ama konuyu sonlarken Cemiyet önderi **Bin Badis**'in, özellikle *Murabıtiyye Hareketi*'ne karşı ideolojik (İslami temelde) mücadelesinde şu slogana sarıldığını görüyoruz: "Dinde muğlaklık yoktur." Bin Badis, Murabıtiyye türünden tarikatların doğuş nedenini, "İslamın çöküşü, cahilliğin yaygınlaşması ve sömürgeciliğin entrikaları"nda arıyor. Hemen tüm Cemiyet üyeleri, tarikatları, "Halka karşı şantaj kullanmak, gözdağı vermek ve sömürgecilerin çıkarlarının pazarlamasını yapmak" ile suçladılar. Cemiyet'in ikinci başkanı **Beşir El İbrahimi**, açıkça şöyle diyordu: "Murabıtiyye Hareketi, bizzat açık sömürgeciliğin kendisidir. O aynı zamanda en feci köleleştirme hareketidir."[66]

Doğrusu Fransız sömürgecileri, bu tür tarikat, zaviye ve

66) El Rasi, agy.

dini cemiyetlere sızmayı başarmış; bir yandan kimini kendileriyle işbirliğine zorlayıp tahakküm altında tutarken, öte yandan bunların aralarında "dalaşmalarını" körükleyip, deyim yerindeyse "iti ite kırdırıyordu."

Cezayir'li tarihci Dr.**Salih Horfi,** Halkla İlişkiler Bölümü Sorumlusu *Bayrak* adlı birinden rivayet yoluyla şunu nakleder: "İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası yıllarda, İslam dini öylesine kötülendi ve onun adına yürütülen faaliyetler öylesine bayağı ve aşağılık bir hal aldı ki; sadece casusluk ve muhbirliğin çeşitli derecelerinden geçenlere İmam ya da Müftü diyebiliyorduk. Çünkü hiçbir din görevlisi, Fransız yönetimine en iyi ve sınırsız hizmetleri(!) sunmaksızın iş bulamazdı..."[67]

Cemiyet ile Zaviye/Tarikatlar arasındaki tartışma ve suçlamaların türü bir yana, sadece olagelenler bile Cezayir'deki geleneksel-ıslahatçı-köktendinci İslam arasındaki mücadelenin boyutlarını vermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda iktidar mücadelesinde kimin nerede durduğu ve hangi odaklara sırtını dayadığı konusunda fikir vermesi bakımından da dikkate değer.

67) El Medhel adlı kitabı, s. 31.

C- PAN-ARABİZM VE PAN-İSLAMİZM

Kasım 1954'te bağımsızlık için silahlı mücadelenin başladığına ilişkin ilk bildiri yayınlandığında, Cezayir kültürü "Arap-İslam" kültürü olarak nitelenmişti. Bu arada Fransızlarla bunca zamandır işbirliği yapan geleneksel İslam (Murabıtiyye'nin temsil ettiği)'dan farklı olmaya özen gösterilmiş; yine İslam dini ile panislamistler arasında da ayırım yapılması gereği vurgulanmıştı.[68]

O dönem "*Birlik ve Eylem için Devrimci Komite* (Comité Revolutionnaire d'Unité et d'Action) adıyla açıklamalarda bulunan Kurtuluş Cephesi'nin (FLN) ilgili kanadı, "kültürel uyanışı"n amacını şöyle açıklıyordu: "Gaye, sömürgeci ve feodal güçlerin kurdukları bir yapının önüne set çekmek, köklerini söküp Cezayir'den atmaktadır. Halkı, yabancı boyunduruğundan ve kölelikten tümden kurtarmaktır. Bu yüzden Cezayir kültürü (Arap-İslam), Cezayir milli yaratıcılığının dahice bulunmuş yepyeni bir ürünüdür. Bu aynı zamanda demokratik devrimin bir ürünüdür."[69]

Bir noktaya daha dikkat çekelim. FLN'nin Vadi El Somam'da yapılan (1956'da) birinci kongresinde, Arapça'nın önemine vurgu yapıldıktan sonra, Cezayir halkının bu dile sıkı sıkıya yapışması gerektiği belirtiliyordu. İşin ilginç tarafı, kongrede söz alanların hepsi Fransızca konuşuyodu. Ve Arapça üzerine vurgu yapılırken, "İslami yön" ihmal ediliyordu.[70]

Frantz Fanon, kongrede Fransızca konuşulmasını şöyle değerlendiriyordu: "Birdenbire şu ortaya çıktı ki, Cezayir halkının işgalcinin dilinin kullanılmasına karşı gösterdiği çekince ve geleneksel uyanıklık, milli bağımsızlık iradesiyle sömürgeci güçler arasındaki çatışma ve savaşım anında kendiliğinden terkedilebiliyor."[71]

68) El Rasi, Cezayir adlı dizisinin yedinci bölümü, El Hayat, 10 Eylül 1993.
69) agy. Ayrıca A. Mandose, "Metinlerden Cezayir Devrimi".
70) agy.
71) Fanon, Sociologie d'une Revolution, Maspero, 1975, Paris.

Kuşkusuz bu açıklama, İslami boyutun neden ihmal edildiği konusunda tatmin edici değil. Ya da yine Fanon'un "Ulusal kurtuluş savaşı, beraberinde, İslamın dirilişi şeklinde ifade edebileceğimiz bir olguyu da getirdi."[72] biçimindeki formülasyonu da yeterli açıklıkta değildir. Bu durumun perde arkasını irdelemek gerek.

Devrim'de İslami Boyut Tartışması

Vadi El Somınam Kongresi'ndeki formülasyona karşı çıkanların başında Cezayir devriminin siyasi önderlerinden ve sonradan Devlet Başkanı olacak **Ahmed Bin Bella** geliyordu. Kongre'den tam iki ay sonra beş arkadaşıyla birlikte, 22 Ekim 1956'da Fransızlar tarafından kaçırılan Bin Bella, alınan kararlara çok sert tepki gösterip yetkililere ağır eleştirilerde bulundu. **Bin Bella** gibilerince, Vadi El Somınam Kongresi'ni toplayıp ilan edilen kararların alınmasına önayak olan kişi **Abban Ramazan** ve arkadaşları idiler. Cezayir devriminin "sol" ideologlarından sayılan Abban Ramazan, **Bin Bella**'nın mektupla gönderdiği ağır eleştirilerin baş hedefiydi. Çünkü "Kongre kararlarına kuramsal bir damga vurulmuş, gelecekteki kurum ve kuruluşlarımızın İslami damga taşıması konusu es geçilmiştir."[73]

Olsa olsa "demokratik sol ve ilerici" diye tanımlanabilecek **Ramazan** ve yandaşları, Fransız sömürgecilerine karşı en genip cepheyi oluşturmak amacıyla her kesimden insanın katılımı için uğraşıyorlardı. **Ferhat Abbas** önderliğindeki *"Manifestocular"* ile **Bin Badis**'in hatırası *Alimler Cemiyeti* ve *Komünist Partisi-Cezayir Üyeleri*'nin birarada bulunmasını istiyorlardı. Bu nedenle Kongre'de üç görüşün ortak bileşenini oluşturacak kararlar alınmalıydı. **Ramazan**, iki önemli karar konusunda temel bir anlaşma sağlamıştı:

72) Fanon, Yeryüzünün Lanetlileri, s. 185.

73) Olayın ayrıntılarını ortaya çıkarın kişi yazar Muhammed Harbi'dir bkz. Cezayir Devriminin Arşivleri (L'Archives de la Revolution Algérienne), Jeune Afrique pub. Paris, 1981.

Bir; siyasi önderlik askeri önderliğe hükmedecektir. *Iki;* dışarıdaki önderlik içerdekine tabi olacaktır.

Ramazan, aynı zamanda, silahlı mücadeleyi yürüten halk kurtuluş ordusunun çağdaş ve bilimsel bir yöntem kullanması; idari kadronun ise "il" esasına göre faaliyet göstermesi meselesini karara bağlamıştı.

Fakat Vadi El Sommam Kongresi'nden bir yıl sonra toplanan "Cezayir Devrimi için Milli Meclis", 27 Ağustos 1957'de Mısır'ın başkenti Kahire'de yaptığı kongrede, birincisinde alınan kararların çoğunu dışladı.[74] Sözgelimi "askeri önderliğin siyasi önderlikten önce geldiğini" belirledi-ki bu Cezayir'de çok daha sonra yaşanan askeri darbe veya darbe girişimlerine, günümüzde bile Cezayir ordusunun siyasette söz sahibi olmasına yol açtı. İslamın yükselişi meselesiyle bu kararın yakından ilintisi bulunur.

Kongre'de alınan kararlar birincisininkinden farklı olunca, siyasi atmosferin de değişmesi çok olağan. Bunun doğal sonucu olarak birinci kongrenin yıldızı ve ideologu **Abban Ramazan**, diğerlerinin hışmına uğradı. Zaten bir ay sonra da yandaşlarıyla birlikte idam edildiler. Bunun Cezayir demokrasisi ve ideolojisi üzerindeki olumsuz etkileri olacaktı.

Öte yandan, birinci kongre kararlarına inat, ikincisinde vurgulanan en önemli nokta İslami boyut idi. Özellikle **Bin Bella**'nın eleştirileri ve önerileri ışığında, Cezayir Devriminde "İslamın rolü ve önemi" açık biçimde dile getirilip karara bağlandı. İslami boyut meselesindeki birinci olay budur.

İkinci olaya gelince: 1959' Yazı'nda *"Onlar Toplantısı"* adıyla "Olağanüstü" bir kongre yapıldı. Tarihi, **Ferhat Abbas** başkanlığındaki Geçici İlk Hükümet ile **Yusuf Bin Hedda** (daha sonra İslami önderlerden olacak) başkanlığındaki İkinci Geçici Hükümet'in kurulması arasındaki döneme denk düşer. Üç bakan ve iki askeri komutanın da katıldığı "Onlar Toplantısı", Ferhat Abbas'ın hükümet

74) El Rasi, agy.

başkanlığından istifa mektubunu okurken, o sırada henüz genç bir Albay olan **Havari Bumedyen** (daha sonra Bin Bella'yı devirip Devlet Başkanı olacaktı)'in kongreye hakimiyeti açıkça gözleniyordu. Özellikle ülkenin batısındaki denetimi ve nüfuzu tartışılmaz iken, ülkenin doğu kesimi henüz kişisel ve aşiretsel rekabetle çalkalanıyordu. Daha sonra İslamcı Selamet Cephesi'nin üçüncü adamı olacak olan **Muhammedi El Said**, Albay **Bumedyen**'i, yepyeni bir askeri strateji yapmakla görevlendirdi. Olağanüstü Kongre'de çıkan kararlar, devrimin İslami boyutundan hiçbir biçimde söz etmeyince, **Bumedyen** buna çok şaşırdı ve toplantıyı eleştirip kongreyi boykot ederek şunları söyledi: "130 yıllık bir sömürgecilikten sonra, eğer Cezayirliler hâlâ Cezayirli olarak kalmayı başardılarsa, bu İslamiyet sayesinde olmuştur. İslam, Mısır'daki örnekte de görüldüğü üzere, tarım reformu ile çelişmez.(75) Hatırlatırım, devrimde İslami boyut üzerinde iki kez durmuştuk. Neden geri adım atılıyor ki?"(76)

Bu itiraz üzerine uzun uzun tartışıldıktan sonra, Cezayir Milli Meclisi, Onlar Komitesi'nin önerisi ve tavsiyesi üzerine gelecekteki Cezayir devletinin programını şöyle belirlemiş oldu: "Cezayir Cumhuriyeti, özgür ve demokratik olacak; İslam ilkeleriyle çelişmeyen adalet ve eşitlik temeli üzerine kurulacaktır."(77)

Burada iki nokta daha dikkatimizden kaçmamalı. Birincisi, siyasilerin askerlere tabi olması ilkesinden hareket eden Bumedyen, yeni askeri stratejisiyle ön plana çıkıp gelecekte hem müdahaleci ve darbeci bir asker devlet başkanı olacaktı, hem de İslami boyutu zaman zaman kullanacaktı.

75) Daha sonra da göreceğimiz üzere Bumedyen'in siyasi açıdan önem verdiği bu mesele, İslam ideolojisi açısından doğru değildir. Nitekim Mevdudi, Toprak Meselesi adlı kitabında tarım/toprak reformunun İslama aykırı olduğunu söyler.

76) Bumedyen'in dul eşinin "L'Algérie Actuelle adlı gazetede yazdığı Kasım 1991 tarihli makale. Bu yazı, aynı zamanda adı geçen toplantının gizli kalmış birçok yanını da aydınlatıyor.

77) 9 Eylül 1959 tarihli toplantı.

İkincisinde ise, İslami boyutun böylesine vurgulandığı bir ülkede, ister istemez bu ideolojinin gerçek sahipleri ve en iyi uygulayıcıları olan İslamcılar, iktidara oynacaklardı. Nitekim her ikisi de gerçekleşmiş oldu. Bu arada tarihin garip bir cilvesine daha bakalım: O sırada kararları formüle etmekle görevli **Yusuf Bin Hadde** (aynı zamanda FLN'nin tüzüğünü yazmakla yükümlü), İslami boyutu ihmal ederken Bumedyen'in eleştirisine maruz kalmıştı. Şimdilerde ise İslamcı *"Ümmet"* partisinin kurucusu olarak köktendinci bir tutum takınıyor. Keza, sonradan Selamet Cephesi'nin üçüncü yöneticisi oluverecek **Muhammedi El Said** ise, asker **Bumedyen**'in, ön plana çıkmasında tayin edici bir rol oynayacaktı.

Daha sonra toplanan Haziran 1962 tarihli kongresinde alınan Trablus Sözleşmesi de, hem Arap dili hem de İslam dinini, "devrimci uygarlığın dili ve mirası" olarak tanımladı. Zaten uygulamada FLN, dağlarda gerilla mücadelesi verdiği günlerde, Alimler Cemiyeti'nin başlattığı "Serbest Özel Okullar" yönteminden (ya da bugünkü deyişle Açık Öğretim) çokca yararlandı. Kırsal alanlarda kurulan bu okullarda, Arapça öğretiliyor ve Kur'an kursları düzenleniyordu. FLN, cezaevi ve toplama kampındaki yandaşlarının da Arapça öğrenmeleri konusunda kesin talimatlar verdi. Bu faaliyetler hiç okuma yazma bilmeyen devrimcilerin, eğitildikten sonra yüksek öğrenime devam etmelerini sağladı. Devrimciler arası yazışmalar da resmileştirilince, Arapça artık yaşamın bir parçası haline getirilmiş oldu. Ülkenin bayrağına İslamı simgeleyen hilal konuldu. Özetle Cezayirlinin yaşamında ve kavramında, Arapça ile İslam ayrılmaz bir bütünlük oluşturdu.[78]

Ancak olagelenleri basite indirgeyip olgulardan soyutlayarak değerlendirmek mümkün değil. Cezayir devrimcilerinin, özellikle FLN'nin birinci amacı pratikti. Bu

78) Yazar Abdullah Rukeybi, Aflo Toplama kampındaki okuma-yazma seferberliğine katılışını araştırmacı G. El Rasi'ye anlattı.

pragmatizmi de içeriyordu. Şöyle ki; Cezayir halkı, Fransızcayı sömürgecilerin dili olarak algıladığından, bu dille yapılan hemen hiçbir çağrı ya da yazılı bildiriye kulak asmıyordu. Bu nedenle bizzat Arapça yazıp okumak gerekiyordu. Kitlelere bu dil ile ulaşmak lazımdı.

İkinci neden, düşman ile psikolojik savaşın gereksinimleriydi. Fransızlar, yandaşları tarikatçı-islamcı kesimler aracılığıyla ya da emrindeki din görevlilerini kullanarak, "İslam adına fetvalar" çıkarıp; devrimcileri "külli kafir" ilan eden Arapça bildirileri, ülkenin en uzak kesimlerine uçakla dağıtıyorlardı. Bunun psikolojik etkileri oluyordu. Hem bu tür yalanları engellemek hem de Kurtuluş Cephesi'nin başarılarını halka anlatmak amacıyla Arapça yazmak zorunluydu.

Devrimciler, bağımsız Arap ülkelerindeki (özellikle Kahire Radyosu) çeşitli radyolardan, Cezayir halkına yönelik yayınları Arapça yapmak durumundaydılar. Bu, öyle bir etki yarattı ki, Frantz Fanon, sömürgecilerin allak bullak olup şaşırdıklarını, ne kadar radyo varsa topladıklarını ve sonra pil satışlarına el koyduklarını yazar.[79]

Arapça bilmeseler bile, FLN safına katılan devrimcilerin artık bu dili öğrenmeleri gerekiyordu. Çünkü gerillalar ile Fransız sömürge askerlerini ayıran temel özelliklerden biri buydu. Konuya ilişkin bir anıya bakalım: "Kırsal kesimde Fransızca konuşan kim olursa olsun, ona sömürgeci gözüyle bakılırdı. Çünkü bizleri, onlardan ayıran tek şey dil idi. O kadar ki, gece eylem veya operasyonlarında herkes kendi dilini kullanırdı. Sırf Fransızca konuştu diye düşman sanılıp vurulan onlarca devrimci kardeşimiz oldu dersem, herhalde bir sırrı ifşa etmiş olmam. Bu tür acı olaylara meydan vermemek için, ünlü komutanlarımızdan Zeyğud Yusuf, devrimciler arasında konuşulan her Fransızca kelime başına 20 santim (kuruş) para cezası kesiyordu."[80]

79) Fanon, Cezayir Bağımsızlık Savaşının Anatomisi, Pınar yay. s. 60-74.
80) El Ahdar Butamin, Arap Dilinin Bağımsızlık Savaşı'ndaki Önemi Üzerine, El Şaab gazetesi, 19 Ocak 1979.

Ancak bütün bunlar, ülkeyi bağımsızlığa kavuşturan Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin (FLN) açık bir ideolojisi olduğu anlamına gelmez. Bir kere adı üzerinde "Cephe" idi. Birçok kesimin ve dolayısıyla ideolojinin altında toplandığı, aynı zamanda rekabet ettikleri bir çatı idi. Bu çatı altında iki ana akım yarışıyordu: Marksist fikir, İslami fikir. Ortak yürütülen tek şey ise, silahlı mücadeleydi. Hatta denebilir ki; düşüncel rekabetin son bulup ortak tutum alınması için de silah kullanılmıştı. Ünlü yazar Muhammed Harbi'nin deyimiyle, FLN, bir siyasi partiden çok bir "tabela" idi.[81]

Bu demek değildir ki, silahlı mücadele, hiçbir fikir tartışması olmaksızın hazırlanıp başlandı. Tersine şimdilerde Amazagi kültürünün savunmasını yapan ve İslamcı yönetime karşı demokrasi ve laiklikten yana tutum alan devrim önderlerinden **Hüseyin Ait (Ayet) Ahmed**, daha 1948'de kaleme aldığı bir programda, kurtuluş için izlenecek yol "Silahlı Mücadele'dir" diyerek varılacak hedeflere işaret etmişti: sömürgeciliğin düşüşü, işçilerin toplumsal ve ekonomik kurtuluşu, kilise ve mezhep kavgalarından usanmış halkın bir an önce harekete geçirilmesi, sömürgecilerle içli dışlı olmuş politikacılardan kesin kurtuluş..vs."[82]

Bu saptamadan tam 10 yıl ve silahlı mücadelenin başlamasından ise 5 yıl sonra Geçici Cezayir Hükümeti'nin Ahmed Bumencel tarafından Ağustos 1959'da yazılmış siyasi raporunda şöyle denilmekteydi: "Zafer, ya siyasi olacak ya da hiç gerçekleşmeyecektir. Cephe'miz, Sosyalist Kamp'a dayanmalı ve Mağrib'teki komşularından (Fas gibi-FB) uzak durmalıdır. Ayrıca mücadeleyi Fransa'nın ta içine taşımalıdır."[83]

81) age.
82) El Rasi, agy.
83)) agy.

Gelecekteki yönetime ilişkin görüşleri de, devrimin tarihsel önderlerinden **El Ahdar Bin Tobal**'dan öğreniyoruz. 1960'ta kaleme aldığı bir yazıda "Silaha ilk sarılan devrimin tarihi önderlerinin yerine, kimsenin geçmeye hakkı yoktur. Onlar tarihsel açıdan meşru bir makamda bulunmaktalar. Ayrıca hâlâ anarşiyi sevip disiplinden hoşlanmayan Cezayir halkının sıkı bir eğitimden geçirilip disiplin altına alınması gerekir." diyordu.[84]

Bu tür belirsizliğin yanı sıra, FLN'nin komşu Arap ülkeleri (özellikle Fas ve Tunus) ile ilişkilerinin çerçevesi de açık değildi. Bununla birlikte Mısır'ın kişiliğinde (Cemal Abdülnasır dönemi), Ortadoğulu Arap ülkelerinin devletçilik denen yönetim tarzından, "Arap birliği, Arap sosyalizmi, İslam sosyalizmi" denen fikirsel akımlarından etkilendiler.

Uluslararası düzeyde Sovyetler Birliği'nin başını çektiği Doğu Bloku, Yugoslavya ve Çin ile olan ilişkiler, Cephe içindeki Marksist-İslam çatışmasının ister istemez "sosyalizm" lehine olmasını sağlıyordu. Ancak belirtilmeli ki, bu sosyalizm, marksist ve bilimsel anlamdaki bir sosyalizm değildi. Nitekim kimi Cephe önderlerinin laik cumhuriyet tartışmalarını dışlayan iki önemli devlet başkanı Bin Bella ve Havari Bumedyen, sık sık "İslam eşittir sosyalizm" ya da "sosyalizm, İslam ile çelişmemektedir" söylemini kullanarak, iki ara bir derede durdular. Tüm bu gidiş gelişler, Cephe'nin ideoloji arayışını, özelde ise milli burjuvazinin ideolojik, toplumsal ve ekonomik açıdan yalpalamasını, dolayısıyla tarihsel çıkmazını da ortaya koyar.

Bu düzlemde tepedekiler hem laik hem müslüman iken, tabanda İslam vardı. İslam, başarısızlıklar ile ideolojik bocalayış döneminde ise giderek muhalif bir akım olarak yaygınlaşıyordu, şeklinde bir saptama yapmak yerinde olur.

---

84) agy.

Malik Bin Nebi

Cezayir İslam tarihini veya genelde siyasi tarihini incelerken **Malik Bin Nebi**'yi ihmal etmek olmaz. "İslamcı/ Islahatçı bir mütefekkir olarak", müslümanların asıl meselesinin doğal kaynaklar ya da askeri güç değil, medeniyet problemi olduğunu" düşünüyor, "beyin ve gönül bağımsızlığı olmadıkça bir ülkenin bağımsızlığından söz edilemeyeceğini" savunuyor; değişim için "medeniyet anahtarı" diye tanımladığı insanın "bizzat kendisinden başlaması gereği"ni vurguluyordu.[85]

Özellikle okuyan aydın kesim üzerinde etkili olan Bin Nebi'nin Cezayirdeki İslami uyanışın düşünsel ve kültürel arka planında **Malik Bin Nebi**'nin olduğu, bu yönüyle İran Devrimi'nin arka planındaki **Ali Şeriati**'nin oynadığı role benzetildiği söylenebilir.[86] Belki de bu yönüyle Türkiye'de bir dereceye kadar İslamcı şair **Mehmet Akif Ersoy** ya da yazar **Necip Fazıl Kısakürek**'e benzetilebilir.[87]

1905'te Konstantina'da yoksul bir ailenin çocuğu olarak doğan Bin Nebi, orta dereceli öğrenimini hem Fransız öğretmenlerden hem de Cami-il Kebir hocası Abdülmecid Hoca'dan aldı. Amcası kentteki yaygın tarikatlardan *Isevviye* ile ilişkideydi. Lise yıllarında Abdülhamid bin Badis'in kimi öğrencileriyle tanışmış, kendini onlara yakın bulmuştu. Liseyi bitirince bir yandan Paris'te iş ararken öte yandan Avusturalya'ya gidip çiftlik kurmak arasında bir kararsızlık dönemi geçirdi. Fakat ülkesine dönmeye karar verdi.

Yüksek öğrenim için 1930'da yeniden Paris'e döndü. Doğu Dilleri Okulu'na başvurdu, ancak buraya girmek kişisel başarıdan çok siyasi ölçütler (devlete yakınlık) gerektiriyordu. Bu nedenle Telsiz Okulu'na kaydoldu. Bu arada *Hıristiyan Gençler Birliği* adlı gönüllü bir örgütle tanışıp arkadaşlar edindi, sonradan üyesi oldu. Kuruluşun tek

85) Bu başlık altındaki yazının çoğu F. Deniz'in adı geçen çalışmasından özetlendi. Ayrıca bkz. "İbrahim El Aris, Malik Bin Nabi," El Hayat, 31 Ekim 1993.
86) F. Deniz yorumu.
87) Değerlendirme bana ait (FB).

müslüman üyesi olan Bin Nebi, kendi deyimiyle "ruhi oluşumunu" orada tamamladı.

1931 yılında Hıristiyan bir kızla evlendi. Sonradan Hadice adını alan bu Fransız, Bin Nebi'yi "maddi ve manevi açıdan rahatlatmış"tı. Bin Nebi, o yıllarda Paris'teki ünlü Quartier Latin'de (Latin Mahallesi) yaşayan Kuzey Afrikalı müslümanlarla ilişki halindeydi ve Vehabilik mezhebi görüşünden Kuzey Afrika Birliği'ne kadar her siyasi/dini akımı destekleyen bir tutum içindeydi. Yine orada ünlü oryantalist (Şarkbilimci) Masignon ve Hintli Mahatma Gandi (daha sonra lider olacaktı) ile tanışmış; onun Hıristiyan Gençler Birliği'nde konferans vermesini sağlamıştı.

1936'da Mısır El Ezher İslam Üniversitesi öğrencileriyle buluştu. Özellikle o tarihten sonra, Cezayirliler ve müslümanlar arasında "ıslahat uğruna" çalıştı. Marsilya'da, okuma-yazma bilmeyenler için basit bir okul açıp ders verdi. Ancak ruhsatsız olduğu gerekçesiyle kapatıldı.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Fransa'da yaşadı. 1956 yılında (devrimin başladığı yıllar) Kahire'ye gidip yerleşti. Bir daha Fransa'ya dönmedi. Mısır'da Arapçasını geliştirdi. Suriye ve Lübnan'da konferanslar verdi. Evini bir "kültür merkezi"ne çevirdi. İslam Konferansı'nın Kahire'deki danışmanlığını yaptı. Bağımsızlıktan sonra 1963 yılında Cezayir'e dönerek Yüksek Öğretim Müdürü oldu. 1967'de görevinden ayrılıp kendini fikri çalışmalara verdi. 1973'te öldü.

Bir kısmı kitap, bir kısmı ise konferans çalışmalarından oluşan 17 adet eser vermiştir Bin Nebi. Başlangıçta Fransızca, Mısır'daki yıllarında ise Arapça yazmaya başladı. Kitapların çoğu, "sömürgeler meselesi, Asya-Afrika ülkeleri, İslami meseleler" hakkında kaleme alınmıştır. Kimi İslamcı önderlerce "tam bir müslüman"[88] veya "gençliğin fikir önderi"[89] olarak değerlendirilen Malik Bin Nebi, genel ifadeyle "Medeniyet" problemleriyle ilgilenmiştir. "İslami

88) Beyrut'taki El Makasıd Üniversitesi Edebiyat öğretmeni Ahmed Fevzi Hasan.
89) Suriyeli Müslüman Kardeşler örgütünün tarihi önderi Mustafa Sibai, El Muslimun dergisi, Şam, sayı 10, s. 67-68.

toplum Farabi döneminde düşünce üretiyordu. İbn Rüşd zamanında düşünceyi Avrupa'ya taşımıştı. İbn Haldun'dan sonra ise ne düşünce üretecek ne de taşıyacak gücü kaldı" diyen **Bin Nebi**: "Kendini değiştir ki tarih değişsin"[90] söylemini slogan yapmıştı. Bin Nebi'ye göre, İslam tarihindeki kimi olumsuzluklar, İslamiyetin kendinden kaynaklanmıyor; bu yönüyle İslam ile tarih arasında fark vardır. Bin Nebi, ayrıca medeniyet, emperyalizm ve kimlik üzerinde çokca durur. Belki de bu yönüyle Mehmet Akif Ersoy'u anımsatır.[91]

Alimler Cemiyeti ve ıslahatçı İslamcıların, bağımsızlık sonrası Cezayir'deki eğitim-öğretim-kültür makamlarını adeta doldurduğundan ve buralara egemen oluşlarından söz etmiştik. Çünkü sömürgeciliğe ve Fransız diline karşı, Araplaştırma-İslamlaştırma, milli bir program olarak benimsemişti. Böyle bir boşluğu ise, en iyi biçimde İslami çevreler (geleneksel ya da ıslahatçı) doldurabilirdi. Malik Bin Nebi bunlardan biridir.[92] 1963'ten itibaren Milli Eğitim Bakanlığı Yüksek Öğretim Müdürlüğü'nde çalışırken, Cezayir Üniversitesi'ndeki ilk mescit uygulamasını başlatıp, *Que Sais-je de L'Islam* (İslam Hakkında Ne Biliyorum?) adlı dergiyi çıkardı. 1967'den sonra *Cezayir'de Islam Düşüncesi Forumu* Bin Nebi tarafından kurulmuştu ve gençlik kesiminin kültürel etkinlik kazanmasında hatırı sayılır bir rol oynadı. Bu Forum, İslami etkinlikler çerçevesinde yılda bir düzenlediği uluslararası konferanslara **Bin Nebi**'nin yanı sıra, İslam dünyasının tanınmış Müslüman Kardeşler örgütü temsilci veya düşünürlerini de davet ederdi. Ayrıca Bin Nebi, evinde toplantılar düzenleyip, Arapça ve Fransızca eğitim gören öğrencilere Kur'an ve Hadis temelinde dini sohbetler yapardı. Komünist ve ateistleri (tanrıtanımazlar) bile evine davet edip, "Allah'ın yokluğunu

90) Bin Nebi, Müşkület-ül Sakafe, Şam, 1979, s. 115. Aktaran F. Deniz, age, s. 59.
91) Saptama bize ait (FB).
92) Saptama bize ait (FB).

karutlayın, o zaman sizinle olayım!" türünden polemiklere bile giriyordu. Kendine göre "örgüt adamı değil, fikir adamı" idi. Bu yüzden kişileri sadece İslama kazandırmak istiyordu. Teşkilat işi ise başkalarının meselesiydi. Önemli olan, onun sohbet halkalarına katılanların, evden çıkarken "İslam iyi ama bu düzeni nasıl gerçekleştirmeli?" diye düşünmeleriydi.

İlginçtir; çağdaş Arap-İslam düşünürlerinden **Yusuf Cudan** tarafından "İbni Haldun'dan sonra İslam aydınlanmasının ilk araştırıcısı" olarak nitelenen **Bin Nebi** hakkında resmi kayıtlarda fazlaca bilgi yoktur. Arap-İslam dünyasında "unutulmaya mahkum edilmiştir". Oysa **Bin Nebi**, "Üçüncü Dünya İslam" teorisiyle tanınmış olup, "ekseninde Arap dünyasının yer alacağı İslam Devletler Topluluğu" projesini savunuyor ve hızla çağa ulaşmayı hedefliyordu.[93]

93) İbrahim El Aris, "Malik bin Nebi", El Hayat, 31 Ekim 1993, Londra.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ

A- Ahmed Bin Bella: Mesyele Humeynisi

Fransız sömürgecilerine karşı 31 Ekim - 1 Kasım 1954'te silahlı ayaklanma başlatıp Cezayir'in dört bir yanında, özellikle merkezlerden uzak yerlerde gerçekleştirilen devrimci eylemlerde, bir gecede tam 200 milyon frank tutarında zarar verdirilmişti. *Cezayir Milli Kurtuluş Cephesi* (FNL) ile Fransız anti-terör kuvveti *Gizli Ordu Örgütü* (OAS) arasında 17 Haziran 1962'de ateşkes imzalanmasıyla bağımsızlığın önündeki son pürüz de giderildi. 1 Temmuz 1962'de yapılan referandumda "Fransa ile ilişkileri sürdürerek bağımsızlık" seçeneği kabul edildi. Ardından Cezayir İkinci Geçici Hükümet Başkanı **Yusuf Bin Hadde** ile **Ahmed Bin Bella** arasındaki iktidar mücadelesini, ikincisi (o sırada Ulusal Kurtuluş Ordusu başkomutanı Albay Havari Bumedyen'in desteğiyle) kazandı. O dönem için sosyalist-İslamcı eğilim arasında "sosyalist yönünü" ön plana çıkaran Bin Bella Eylül 1962'de başbakan, 1963'te ise ülkenin cumhurbaşkanı oldu.

İlginç bir olaydan başlayalım: Temmuz ayında bağımsızlığa kavuşan Cezayir'deki yönetim, 2 Kasım 1962 günü, başkent Ceyazir'in en büyük camisi olan Kiştave'yi yeniden ibadete açtı. Çünkü burası, Fransız sömürgecileri

tarafından kilise yapılmıştı. Bu yönüyle Kiştave camisinin yeniden açılışı, hem ülkenin hem de bütün Arap-İslam kurum ve kuruluşlarının eski benliğine kavuşmasını simgeliyordu. Açılışta ilk Cuma namazını kılanlar arasında dönemin Başkanı Ahmed Bin Bella ile şimdiki laik muhalif Berberi önderlerden (o sırada devrim önderlerindendi) **Hüseyin Ait Ahmed** bulunuyordu. Cuma hutbesini okuyan ise *Alimler Cemiyeti* ikinci başkanı ve FLN üyesi **Beşir El İbrahim Hoca** idi. Hoca, hutbesinde, "İşte bugün, asırlar öncesinde olduğu gibi Müslüman ve Arap olarak size döndüm" diyerek Cezayir siyasi tarihinin özetini yaptıktan sonra, cümlesini şu soruyla bitirdi: "Allah gözetleyecek, tarih gözetleyecek! Bakalım bu emaneti (yani Arap-İslam ideolojisi-FB) ne yapacaksınız?" **Bin Bella**, namazdan sonra, Hoca'ya yaklaşarak şöyle yanıtlar: "Müsterih ol Hocam; emaneti koruyacağız."[1]

Bizce bu söz; hem **Bin Bella**'nın hem de bağımsızlık sonrası Cezayir yönetiminin dilinden hiç düşmeyen ve uygulamalarına yol gösteren slogan olmuştur. Buna rağmen "yanlışlık nerede yapıldı da, İslamcılar öne geçtiler" diye sorulursa, bunu daha sonra cevaplamak üzere Bin Bella'nın kişiliğinde bağımsızlık dönemini incelemeye geçelim.

"Cezayir Kokteyli"

İster **Ahmed Bin Bella**'nın kişisel hayat serüvenini ele alın isterse fikri macerasını izleyin, çelişkilerle dolu, kimi yerde herşeyin birbirine karıştığı, bir uçtan diğerine savrulmaların yaşandığı bir hayat göreceksiniz. O aynı zamanda hem milliyetçi, hem Nasırcı, hem sosyalist hem de İslamcı'dır. Sosyalizmden Marksizme, oradan Troçkizm ve Maoizm'e varan bir çizgide at koştururken, bir de bakıyorsunuz ki çok tipik bir Üçüncü Dünyacı, Üçüncü

1) Muhammed Ebul Futuh, "Allahu Ekber Ya Cezair" adlı makale, El Şaab gazetesi, Kahire, 21 Ocak 1992. Makale yazarı eski bağımsızlık yetkililerinden olup şimdi İslamcılar ile ilişki halindedir. Aktaran F. Deniz, age, s. 70-71.

Yol'cu (kapitalizm ile sosyalizm arasında İslami çözüm yolu denilen şey) olmuştur. Bu yüzden kendisine "Cezayir Kokteyli" sıfatı yakıştırılmıştır.[2]

Örneklersek; bir yandan şunu söylemektedir: "Kimileri, cezaevinde görüşlerimin değişerek İslamcı olduğumu söylüyorlar. Hayır, bu doğru değil. Halbuki bende, başından beri İslamcı bir yan bulunmakta. Ben, kurtuluş savaşı örgütlenmesine niçin girdim biliyor musunuz? Öğretmenim, sınıfta, Hz. Muhammed (sav) aleyhinde bir söz sarfetti diye. Ayrıca ben gayet muhafazakar bir aileye mensubum. Babam ise bir zaviye şeyhidir."[3]

Bizce bu anlatım samimi ve doğrudur. Daha önce FLN'nin Vadi El Sommam'daki kararlarına itiraz eden **Bin Bella**'nın "İslami boyut"a önem verilmesi gerektiği konusundaki sert eleştiri ve uyarılarını gördük. Ancak bu yeterli değildir. Çünkü Bin Bella, bir başka söyleşisinde "İslamı yeni yeni hazmettiğine ve bir öğreti olarak kavradığına ilişkin ipuçları" vermektedir. Bakalım: "Bana göre en önemlisi, İslamın titizlikle üzerinde durduğu konuları hazmettim ve o konularda hayli derinleştim. Ben İslamın hudutlarla sınırlanamayacak bir yapıda olduğuna inanıyorum... (Hapisteyken) günlerden bir gün Allah rahmet elini uzattı..."[4]

Bir zamanlar sıkı sıkıya sarıldığı Nasırcılık (Arap milliyetçiği) fikrinden sonraki düşüncelerine bakınız: "Ülkenin bağımsızlığa kavuştuğu andan itibaren de milliyetçilik fikrinden sıyrıldım. Geçmişte saygıdeğer olan bu şuur (bilinç), 1962 Temmuz olaylarından sonra geçerliliğini kaybetti ve bu durumda dar bir görüş, taassup ve bölücü düşünce olup çıktı. Kavmiyetçilik (milliyetçilik) Batının icadıdır..."[5]

---

2) George El Rasi'nin 11 Eylül 1993 tarihli El Hayat gazetesindeki dizisinin sekizinci bölümü.

3) Lübnan El Hayat gazetesinin 19 Nisan 1993 tarihli söyleşisi. Ayrıca bkz. Ahmed Bin Bella, Esaretin Karanlığından İslamın Aydınlığına adlı kitaptaki demeçleri, Beyan yay. s. 47-48.

4) Esaretin Karanlığından... s. 40-50-68.

5) age, s. 85-86.

Bir de solcu olduğu dönemlere göz atalım: "...Ben o dönemde sol taraftarıydım. Ancak iktidara ulaşmak için Fransız solunun yerine geçmeye gücüm yetmezdi. Önümde böyle bir adam (de Gaulle) buldum ki, Cezayir'de İslami hareketi kolaylaştırdı..."[6]

Hem Nasırcı Hem Maocu!

25 Aralık 1918'de Vahran ili Mağniyye beldesinde (Fas sınırına yakın) yoksul bir köylü ailesinin çocuğu olan Bin Bella için "Fas kökenlidir" diyenler de vardır. Babası bir zaviye şeyhi olarak vefat etmiştir. 1930-35 yılları arasında öğrenimini tamamlayan Bin Bella, 1937'de Fransız ordusuna alınır, 1940 yılında terhisten sonra yeniden çağrılır ve 1943'e kadar yaptığı askerlik hizmeti sırasında İtalya ile Fransa'daki çatışmalara katılır.[7]

Bin Bella Marsilya'daki futbol takımında oynamak ve yüzme şampiyonu olmakla sıkça övünen biridir. Aynı zamanda 1930'lu yıllar **Bin Bella**'nın Faslı Allel El Fasi, Cezayirli Mısali El Hac ve Tunuslu Burgiba gibi önderlerle tanışıp, Fas diyarındaki köylü ayaklanmasını yürütürken İslami temelde bir kır devleti kuran **Abdülkerim El Hitabi**'nin yaptıklarını hayranlıkla izleyen kişidir. Böylesi bir ortamda, Fransız ordusunun Cezayir'deki katliamlarının (özellikle Setif kentinde 45 bin kişinin kıyımı ile sonuçlanan) haberlerini alınca, orduyu protesto ederek ayrılır. Anında Mısali El Hac'ın kurduğu Cezayir Halk Partisi, ardından Demokrat Özgürlükler Hareketi'nin Zaferi adlı siyasi kuruluşlara üye olur. Ekim 1947'de ise doğum yeri Mağniyye belediyesi danışmanı seçilir. 4 Nisan 1948 ise, Cezayir Cemiyeti seçiminin adayı olur. Siyasi mücadeleye atıldığı andan itibaren Bin Bella'nın en önemli özelliği, *"eylem ve toprak"* adamı olmasıdır. Ülkesine tutkundur çünkü. Bu neden-

6) age, s. 61.
7) El Rasi, agy.

le "eylemi" yani pratiği, teoriye yeğlemiştir. O günden beri kafasında hep "silahlı mücadele" yoluyla kurtuluş fikri dolaşmaktaydı. Yine bu düşünceyi taşıdığı günden itibaren siyaset sahnesindeki yıldızı yükselişe geçmiştir.

İktidara geçtiğinde yani önce başbakan sonra cumhurbaşkanı olduğunda **Bin Bella**'nın ikinci özelliğine rastlıyoruz: *İktidarı tekeline almak ve hataların birikmesi...*

Kuşkusuz bütün hataların günahını sadece **Bin Bella**'ya yüklemek olanaksız. Ama buradaki asıl hatası, yukarıda da değindiğimiz ideolojik/siyasi belirsizlikten kaynaklanıyor. Eylem ne olursa olsun, ideoloji son tahlilde tayin edicidir, çünkü. İkinci hatası daha nesnel. Çünkü Cezayir, hemen her yönden tahrip olmuş; her babayiğidin kolay kolay altından kalkamayacağı ve hata yapmaksızın ilerleyemeceği bir durumdaydı. Biz, hataların ideolojik ve siyasi yönüne ışık tutalım.

Siyasi belirsizlik, kararsızlık ve yalpalama gösteren Bin Bella, "Tek Parti, Tek Şef" döneminde ülkeyi yönetebilmek için, çok sayıda "kadro ve uzmana" daha doğrusu "siyasi danışmana" ihtiyaç duydu. Cezayir'in Sosyalist Kamp denen Sovyet önderliğindeki Doğu Avrupa ve ötesi sosyalist ülkelerle iyi ilişkilerini fırsat bilen kimi eski komünistler, troçkistler ve sol milliyetçiler, **Bin Bella**'nın çevresini sardılar.[8] Sadece Cezayir'dekilerden söz etmiyoruz; aynı zamanda çeşitli ülkelerdeki sosyalistler, özellikle de hemen hiçbir yerde fikirlerini hayata geçirme olanağı bulamayan Troçkistler adeta bu ülkeye doluştular. Onlar açısından Bin Bella "yeni tür bir sosyalizmin öncüsü" idi. O kadar ki, Troçkistler, Cezayir devrimi yoluyla Filistin'deki marksist/maoist örgütlerin danışmanlıklarına bile getirilmişlerdi.[9]

---

8) El Rasi, agy.

9) Bizzat 1972-73 arasında Lübnan'daki Filistin örgütleri arasındaki tanıklıklarım. Sözgelimi o dönemde Maocu Naif Hawatme önderliğindeki Demokratik Cephe'nin siyasi danışmanı Cezayir'den gelmiş bir Troçkist olup, dönemin Türkiye Maocu hareketi, TİİKP'nin ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştu. Bkz. Faik Bulut, Filistin Rüyası, Kaynak yay.

Yine Troçkist ve komünistler için Cezayir, "yepyeni bir sosyalist düşüncenin yeşereceği bakir bir toprak" idi. Bu danışmanlara güvenen Bin Bella, plansız-programsız devletleştirme-kamulaştırma kampanyaları başlattı. Hemen hiçbir niteliği olmayan kişilerden "Özyönetim Komiteleri" kurdu. Çin'deki Kültür Devrimi sırasında kurulan Kızıl Muhafızlara özenerek, "halk milisleri" oluşturdu. Böylece Bin Bella yönetimi, bir yandan "tek adam"ın tekelinde bir çeşit "popülist diktatörlüğe" doğru yol alıyordu. Öte yandan Mısır'ın pan-arabist lideri Cemal Abdülnasır'a özenerek "Biz Arabız, biz Arabız" derken, diğer yandan "Mao Zedung fikirleri ve deneyimini mutlaka kendimize ilham kaynağı yapmalıyız" diyebiliyordu.(10)

Fakat özellikle "Halk Milisleri"nin oluşturulması, iktidar ortağı ordunun (Albay Havari Bumedyen komutasındaki) kızgınlığına yol açmıştı. Derken iktidar hesaplaşmasında **Bin Bella**, sırtını orduya dayamış Abdülaziz Buteflika'yı Dışişleri Bakanlığı'ndan azledince, hükümet ile ordu arasındaki ince ip de kopmuş oldu. Ama bundan önce, FLN önderlerinden **Hüseyin Ait Ahmed**, Kabileler Diyarı'nda, **Bin Bella**'nın "diktatörce davranışlarını" protesto ederek 1963'te başkaldırmıştı.

İş bu kadarla da kalmadı. Fransız sömürgecilerinin, Berberi ve kabile kökenlileri Arap-İslam kimliğine karşı çıkarma siyasetleri, FLN saflarında oldum olası Berberi-Arap çekişmesinin yaşanmasına yol açmıştı. Nitekim aynı **Hüseyin Ait Ahmed**, daha 1949'da, içinde yaşadıkları siyasi partilerde egemen olan Pan-Arap ve Pan-İslamist görüşe karşı Berberi-Amazagi akımına öncülük etmişti. Bir ara her iki akım kıyasıya çatışmış, ölen ve yaralananlar olmuştu. **Hüseyin Ait Ahmed** bu nedenle **Bin Bella** tarafından partiden kovulmuştu.(11) Böylesi tarihi bir olayı bilinçaltına yerleştiren Bin bella, bir zaviye şeyhinin müslüman çocuğu

10) El Rasi, agy.
11) Bin Bella anlatımı, El Hayat gazetesi, 19 Nisan 1993.

olarak, Arap-İslam kültürünü ön plana çıkarıyor; Berberi-Amazagi kültürünü ihmal ediyordu. Hatta Berberi-Amazagi kültürünü (kimliğini) "tehlike" biçiminde algılayan **Bin Bella**, ister istemez, İslam kozunu oynamaya başladı. Nitekim **Hüseyin Ait Ahmed**'in başkaldırdığı günlerde, Şeyh **Muhammed Sehnun**'un kurduğu *"Değerler Cemiyeti"* (El Kiyem) adlı İslamcı fikirler yayan bir kuruluşu destekledi ve "dini eğitimi mecburi" kılan bir kararname çıkardı.[12]

Bin Bella'yı kendisi için tehlikeli gören **Bumedyen**, sık sık Türkiye'de yapıldığı üzere "ordunun cumhuriyeti koruma ve kollama" yetkisine dayanarak 19 Haziran 1965'de gerçekleştirdiği görece kansız bir darbeyle yönetime el koydu. Böylece bilfiil üç yıl yönetimde kalan **Bin Bella**, on yılını sürgünde ve tam 24 yılını da hapiste geçirecekti. Cezaevinde, kendi deyimiyle, "tam bir uzlet içinde, kabir hayatına benzeyen bir hayat yaşayan"[13] **Bin Bella**, "Allah'ın rahmet elinin uzanması"[14] diye tanımladığı "Zehra" adlı geçmişte "aşırı solcu" olan bir kadın gazeteci[15] ile tanışıp evlendi. **Bin Bella** hapisten çıkarken "arınmış mümin" olurken, eski solcu eşi de "tesettür" giyimle bir adım arkasında geziyordu artık. Derken serbest bırakılır bırakılmaz ülkeyi biraz dolaştıktan sonra Mekke-i Mükerreme'ye gidip "Hac farizasını eda eyleyen" eski sosyalist ya da "Cezayir Kokteyli" yeni İslamcı **Bin Bella**, 1981'de Fransa'ya yerleşti. Orada "İslamcı fikirlerin" yayılmasına çalıştı: "Allah'ın yardımını celbetmek için sesimizin tiz perdesiyle bağıracağız: Allahü Ekber, Allahü Ekber.."[16] diyen **Bin Bella**'nın bu "dönekliğine" en fazla içerleyenler ise, bir zamanlar FLN'nin marksist kanadını oluşturan **Muhammed Harbi, Hüseyin Zahran** ve **Beşir El Hac Ali** oldular. İlk ikisi dayanamayarak 5 Temmuz 1981 günü, Paris gazetelerinde

12) El Rasi, agy.
13) Esaretin Karanlığından... s. 39.
14) age, s. 40.
15) El Rasi, agy.
16) Esaretin Karanlığından.. s. 33.

yayımladıkları *"Açık Mektup"*ta Bin Bella'yı suçluyorlardı: "Sen, ey eski silah arkadaşı; İslamı, sosyalizmin önüne aldın"[17]

Yeniden İslama Dönüş

Bin Bella'nın eski silah arkadaşı marksist Hüseyin Zahran, bu dönüşü şöyle yorumluyordu: "Halk içindeki dini duyguları kışkırtıp teşvik etmek geri bir adımdır. Mutlak emperyalizme karşı mutlak dini kullanmak iyi bir yöntem midir acaba? Aslında siyasi mücadelede dini etken açık artırma konusu yapılmamalı. İkisi arasında bağ kurmak, tek yanlılık ve doğmatizme kapıyı açmaktır. Doğrusu Bin Bella İslama vurgu yaparken, özgürlükleri esas almıyor. Azınlık meselesinde bile ilkeli bir tutumdan çok, dinin hoşgörüsüne dayanan bir zeminden hareket ediyor."[18]

Ahmed Bin Bella'nın "zorunlu ikamete tabi tutulduğu" Mesyele beldesindeki "villa-hapishane karışımı mekan" bir çeşit tekke ve zaviye işlevini gördüğünden, İslama dönüşü nedeniyle kendisine "Mesyele Ayetullahı" ya da "Mesyele Humeynisi" lakabı bile takılmıştı.[19]

Serbest bırakılışından kısa bir süre sonra, **Bin Bella**'nın İran İslam Devrimine sempati ve ilgi duyduğu gözleniyor. "Dünyadaki Üçüncü ve Dördüncü blok ülkeler (yani yoksullar ile en yoksullar) İslamı emin bir sığınak olarak kabul etmişlerdir" yolunda bir tahlil ileri süren **Bin Bella**, "toplumların içine düştükleri kötülüklerden kurtulmanın yolunu, İran İslam Devrimi göstermiştir"[20] diyordu. Zaten İran-Irak savaşının hızlandığı o tarihte, **Bin Bella,** İran *"Italaat"* gazetesinde yayımlanan bir söyleşisinde, "Tek parti yönetimi, kişisel diktatörlüktür. Arap ve İslam ülkeleri de-

17) Bkz. Fransız Libération gazetesi, 5 Ağustos 1981. Ayrıca Açık Mekbup yazan bu iki marksist, Bumedyen darbesine karşı ve Bin Bella lehine mücadele edecek Halk Direnişi Örgütü'nü kurmuşlardı. Ancak uzun ömürlü olmadı.
18) El Rasi, agy. Biz fikir sahibinin din-siyaset ayırımını bilimsel bulmuyoruz.(FB)
19) El Rasi, agy.
20) Esaretin Karanlığından... s. 50.

mokrasiye muhtaçtır. İran İslam Devrimi ise bir örnektir"[21] değerlendirme yapıyordu.

Bin Bella burada da durmadı. Bir ara Kaddafi'nin Libya'da uyguladığı Cemahiriyye (kitlelerin yönetimi) örneğini beğenirken, 1991'deki Körfez Savaşı'nda Saddam'ın yanında yer aldı. Ama iş burada noktalanmadı. Fransa'da iki yıl geçirdikten sonra, İsviçre'deki Leman Gölü kıyılarına taşındı. O sırada **Salim Azzam**'ın başkanlığını yaptığı *Meclis-ül Islam-ül Alemi* (Dünya İslam Meclisi)'ne bağlı *"Islam Hakları Komitesi"* başkanı seçildi. Bu sıfatıyla UNESCO'nun Paris'teki merkezinde bir konferans verdi.

1984'de *"Cezayir'de Demokrasi için Hareket"* adlı partiyi kurup "manevi mürşidi" olduktan sonra, bir ara, eski silah arkadaşı ama aynı zamanda Berberi olduğu için siyasi hasmı sayılan Hüseyin Ait Ahmed'in *"Sosyalist Güçler Cephesi"* ile yakınlaştı. Yeniden silaha sarılarak, İran devrimi öncesi "tağut (zalim) Şah yönetimi"ne benzettiği Cezayir hükümetine karşı dağlarda mücadele bayrağı açmayı hayal etti. Tam da bu yalpalama ortamında Cezayir'deki bütün dengeleri ve siyasi durumu temelden sarsacak İslami Selamet Cephesi olgusu ortaya çıktı.[22]

Bin Bella ve Selamet Cephesi

Bin Bella'nın İslami Selamet Cephesi (İSC ya da Fransızca adıyla FİS) karşısındaki tutumu da ikircikli, istikrarsız ve ilkesizdir. Sözgelimi hapisden çıktığı günden beri İslamın "kısa, orta ve uzun dalgası" üzerinden yayın yapıp "tebliğ görevini" yerine getiren **Bin Bella**, İSC'nin ortaya çıkışını, "üzerinde durduğu İslam seccadesini ayağının altından çeken" bir olay olarak algıladı.[23] Bize göre böyle bir kavrayış doğrudur. Ancak biz, eğer oyun İslami çerçevede oynanmak isteniyorsa, bu davanın gerçek sahiplerinin yani ge-

21) El Rasi, agy.
22) El Rasi, agy.
23) agy.

leneksel/köktendinci olarak bilinen İslami kesimin, meseleyi daha iyi yaptığı yolundaki bir kuraldan hareket ediyoruz. Dolayısıyla burada dar anlamda "İslamcı politika yapmış görünen" Bin Bella ve benzerlerinden ayrılıyoruz.

İlk kızgınlık ve şaşkınlık geçince, **Bin Bella** bu kez "İSC'ye yardım eli uzatarak" akımın önderliğine oynayıp bu yolla "İslamı sahiplenmek" istedi. Bu çerçevede İSC lideri **Abbasi Medeni** ve diğer yöneticilerle görüştü.[24] Ancak görüşmeden bir sonuç alınamadı. Bir kere **Abbasi Medeni**, böylesine oynak, istikrarsız ve yıpranmış bir şahsiyetle işbirliği yaparak "popülaritesini yitirmek" istemiyordu. Bu yüzden de adı geçen görüşmeyi açıklamayıp inkar etmiştir. Öte yandan kendisine son derece güvenen **Abbasi Medeni** ile İSC önderleri, şimdiye kadar gerçekleştirdikleri başarılarına "ortak" istemiyorlardı. Dahası iki taraf arasında bazı konularda görüş ayrılıkları, belki de büyük uçurumlar vardı. Sözgelimi "kadının toplumdaki yeri, Berberi-Amazagi gibi azınlık kültürüne ve etnik topluluğa karşı tutum, dinin devletle ilişkileri..." gibi meselelerde İSC yetkilileri daha ilkeli yani İslam Şeriatı'na daha sıkı bağlı dolayısıyla daha az hoşgörülü, Bin Bella ise daha liberal bir tutum sergiliyorduki bu da İslamın ruhuna aykırı sayılıyordu. Kısacası **Bin Bella**, İSC'nin "doğmatik fikri yönelimlerini" değil, kitle tabanını istiyordu; İslami önderlik yerine sokaktaki müslümanı kazanmak niyetindeydi. Bir yandan İSC'nin varlığını onaylıyor, diğer yandan kapatılmasına karşı çıkmıyordu...[25]

Bir örnek daha: **Bin Bella** "Cezayirlilik nedir" sorusuna şu yanıtı veriyordu: "Cezayirliler, ezici çoğunluğuyla Berber'dirler. Bir kısmı Arapça'dan başka bir dil kullanmaz. Diğer bir kısmı Berberi lehçesinden başkasıyla konuşmaz. Bu arada diğer bir grup da iki dili birden kullanır. Ancak Cezayirliler, ezici çoğunlukla Somalili ve Sudanlılarda olduğu gibi, Arap

24) agy.
25) agy.

kültürüne sahiptirler. İmkansız diyemezsek bile Arap kültürünü, İslam kültüründen ayırmak güçtür... Berberi dili, Arapçanın yanıbaşında yaşar ve aynı amacı paylaşır. Kesinlikle rahatsız olmaz, ancak itinalı davranır. Berberilerin payı, sadece Kabile Diyarı'ndaki veraset değildir. O, bütün Cezayir'in mirasıdır. İş o ki; bu hakkın bir kısım halka verilip onun gönlünü hoşnut etmekte değil, bütün Cezayir toplumunun yararına olan bir kazanç elde etmesidir."[26]

Buna karşılık İSC, Berberi-Amazagi kültürünü ya tümden inkar ediyor, ya da Ümmet toplumu içinde "zımmi" (yani müslüman cemaatin zimmeti'ndeki alt cemaat) sayıyor, buna göre muamele görülmesini istiyor.

İSC'den umduğunu bulamayan **Bin Bella**, bu kez, eleştiri oklarını yöneltmeye başlıyor: "Maalesef, İSC yandaşları, Afganistan ve Pakistan'da olduğu gibi, İslamın olgun (burada *Majeure* deyimini kullanıyor-FB) yorumunu yapamıyorlar. Oysa İslam, kültürel boyutuyla çağa ve modernizme açıktır. Ayrıca şiddet kullandıklarında, genel seçimlere katılmalarının engellenmesi taraftarıyım. Çünkü başvurulan şiddet, demokrasi fikrinin zıddıdır. Yine de onların hiç mevcut olmadıklarını varsayamayız. Cezayirli olma ve kimliğine sahip çıkma yönündeki iradelerini görmemezlikten gelemeyiz. O halde, kendi özlerinden kurtulmalarına yardımcı olmalıyız. İSC çizgisi yanlış bir çizgidir. Aynı biçimde Marksist çizgi de bu ülkede uygulanamayacak başka bir hatalı siyasettir. Bu durumda ikisinin arasında orta bir yolu bulmalıyız. Geçmiş zihniyetin esirleri olarak kalmamalı; Danışmanlar Meclisi ve Marksist-Laik zihniyetin egemen olduğu eski çizgide (ki burada Bin Bella bizzat kendi yönetiminde olagelenleri tanımlıyor gibi-FB) ısrar etmemeliyiz. Bu çizginin günümüzdeki devamı ise İslamı kusurlu (burada kullanılan Fransızca sözlük *Mineure*-FB) biçimde yorumlayan İSC çizgisidir..."[27]

26) Esaretin Karanlığından... s. 82-83.

27) Le Soir d'Algérie adlı Fransızca çıkan Cezayir gazetesi, 16 Haziran 1992. El Rasi aktarması, agy.

Kendini marksist çizgi ile İslami (köktendinci) çizgi arasında "orta yolcu" çözüm olarak sunan Bin Bella, *Le quotidien d'Algérie* adlı fransızca gazeteye verdiği demeçte ise, "İSC'nin yasaklanması kötü oldu. Çünkü toplum giderek bölünecektir"[28] diyebiliyordu.

İSC yetkilileriyle "flört ettiği" günlerde "iyi" olan İslamcılar, onun iktidara geçme hırsını anlayıp geri durduklarında bu kez **Bin Bella**'nın nazarında İranın İslami söylemiyle "Büyük Şeytan" olmuşlardı. O zamana kadar, "kötü olan Cezayir yönetimleri", mesela Ahmed Gazali başkanlığındaki hükümet, **Bin Bella**'nın kutsanmış desteğini alıyor ve "esas şeytan" olarak görülen ise İSC oluyordu. Gazali yönetimi İSC'nin başlattığı Haziran 1991'deki büyük grev dalgasınca kuşatılınca, Bin Bella şu demeci veriyordu: "İslami Cephe önderleri, ülkenin uçurumun kenarına getirilmesinden sorumludurlar. Böyle bir ortamda İslami bir devlet kurulamaz. Zaten İslami devletin Cezayir'de kurulma şartları da yoktur, olamaz..."[29]

Özün sözü, ne kadar yalpalasa da, milli burjuvazinin tipik bir örneğini sunan **Bin Bella**, Cezayir'in modern tarihinin boş halkasında duran ve zafer kazanmış İslam halkası ile ilerlemiş Arap milliyetçiliğini birbirine bağlayan kişidir. Ne ki gelişmeler ilerleyen boyuta varınca bu kez **Bin Bella** devreden çıkarak "boş halka"nın kendisi oluvermiştir.[30]

Bütün bu nedenlerle, İslamcıların yanlış biçimde "Bin Bella Sosyalizmi"[31] şeklindeki tanımlamaları kabul edilir türden değil. İslami yorumcular, bununla, **Bin Bella** "çürümüşlüğünü" kendi hanelerinden silip "sosyalizmin hanesine" yazma gayreti içindeler. Oysa tarihsel baktığımızda **Bin Bella**'nın, hayatının hemen her devresinde "İslam ile bağlarını sürdürdüğünü" söyleyebiliriz. Bir Zaviye şeyhinin çocuğu olmakla övünen, kurtuluş savaşı yıllarında "İslami

28) 5 Mart 1992.
29) El Rasi, agy.
30) El Rasi saptaması, agy.
31) Bkz. F. Deniz'in age'deki arabaşlığı, s. 72.

boyut" için yeri göğü ayağa kaldıran, üç yıllık yönetimi sırasında Berberilere karşı "mecburi din eğitimi" kararnamesi çıkartıp, İslami derneklerin kurulmasına destek olan yine Bin Bella'dır. 24 yıllık hapisten çıkışından sonra da açık açık "İslami" söylemlerle ortalıkta dolaşmış, kah İran'a, kah İslami Selamet Cephe yanlılarına destek vermiş; dünyadaki kriz modelleri için İslami modeli önermiştir.

Kuşkusuz "Bin Bella İslamı'nın" siyasi boyutları eksik ve kusurludur. Ayrıca onun sosyalizmi de, Üçüncü Dünyacılığı da siyasidir. Ama İslami kavrayışı ideolojiktir. Önemli olan da budur. Bu nedenle, iktidarı döneminde Alimler Cemiyeti yetkililerine karşı siyasi bir tutum takınmış; **Ahmed Talib El İbrahimi** (Şeyh Beşir El İlbrahimi'nin oğlu) gibi önderlerini aşağılayıp mecburi ikamete tabi tutmuş, kültürel haklardan yoksun bırakmıştır.[32] Ama belirttiğimiz üzere bu ideolojik değil, günün gereği yani geçici siyasi bir tutumdan kaynaklanmaktadır ki, son örneğini İSC'ye karşı tavrında gördük.

O halde, **Bin Bella**, esas olarak ülkede İslami fikrin gelişimine dolaylı dolaysız hizmet etmiş; en azından Cezayir'in sömürge sonrası Arap-İslam kimliğine kavuşmasında önemli bir rol oynamıştır. O kadar ki, sosyalist ülke büyükelçilerini bile Cuma namazlarında yani camiilerde kabul eder olmuştur.

B- Bumedyen: Toplumsal Adalet İslamı ve İçtihad

İslamcıların nazarında, **Bin Bella**'yı devirip yerine Başkan olan **Havari Bumedyen**, İslami hareketi yakından ilgilendiren iki önemli olayı gerçekleştirdi: Biri Arapça'ya dönüş olarak tanımlanabilecek olan *"Kültürel Devrim"*, öteki ise toprak reformunda somutlaşan *"Sosyalist Devrim."*[33] Yine İslamcılar, bizim Araplaştırma siyaseti diyebileceğimiz "kültürel devrim"i hoş karşılarken, tarım reformuna ilişkin

32) El Rasi, agy.
33) F. Deniz, age, s. 84.

"sosyalist devrim"e karşı çıkarlar. Bu, aynı zamanda Pakistanlı İslamcı düşünür **Mevdudi**'nin "toprak reformu, İslamla bağdaşmaz" şeklindeki söyleminin bir devamı olup, İslam düzeninin, gerek mülkiyet ilişkileri üzerinde varolabileceğinin, gerekse kırsal kesimdeki feodal ilişkiler temelinden kopamayacağının başka biçimde itirafıdır. Ama mesele bu değildir. Bumedyen'in gerçekleştirdiği "kültürel devrim" ve "sosyalist devrim" denen şeyin arkasındaki güçlü ve köklü ideolojinin, bizzat İslam'dan kaynaklanıp ilham alındığını söylemeliyiz. En azından Bumedyen, birçok "İslami üniversite bitirmiş" biri olarak buna inanıyordu. Yani yaptığı uygulamanın, bizzat "İslam çerçevesinde" olduğu kanaatindeydi. Bunu örnekleyerek göreceğiz.

Ama daha önce, 1920'lerden başlayan Pan-İslamizm ve Pan-Arabizm akımının, Cezayir'deki bağımsızlık sonrası dönemde yükselişe geçerek Bumedyen döneminde doruğa ulaştığını bir saptama olarak belirtmek durumundayız. Bunun ekonomik boyutu, özellikle petrolün devletleştirilip yabancıların elinden alınmasında somutlaştı.

Kuşkusuz **Bumedyen** dönemi, bağımsız Cezayir devletinin, bütün kurum ve kuruluşlarıyla oturduğu bir dönemdir. Aynı zamanda, bu ülkenin uluslararası alanda öne çıkıp "Bağlantısızlar" gibi bir harekete öncülük ettiği bir dönemdir. Dünyadaki devrimci hareketleri destekleyen, emperyalizme karşı belli tutumlar alan kişilikli bir dış siyaseti vardır Cezayir'in.

Fakat öte yandan, hiç kuşku yok ki, Bumedyen gelmiş geçmiş Cezayir yöneticileri arasında "İslami eğitimi ve kültürü en yüksek" olan kişidir; bu din bilgisini İçtihad mertebesinde geliştirip ülkedeki kültürel ve toplumsal alanda uygulama olanağı bulmuştur.[34]

Gerçek adı **Muhammed İbrahim Buharube** olan Bumedyen, 1932 yılında (kimine göre 1925 yılında) Kalime

34) El Rasi, 12 Eylül 1993 tarihli El Hayat gazetesinde yayımlanan Cezayir adlı dizinin dokuzuncu bölümü.

kenti yakınındaki Helipolis beldesinde yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Bir yandan fransız okulunda ilköğrenimini sürdürürken, öte yandan Kur'an kursuna devam ederek Arapçasını geliştirdi. Arapçası sayesinde Konstantina'daki El Kettane Medresesi'nde dini eğitimini sürdüren Bumedyen, 1951 yılında Tunus'taki ünlü El Zeytuna İslam Üniversitesi'ne gitti ve İslam aleminde pek meşhur olmuş bu İslam ocağında din konusunda derinleşti. Bumedyen, o tarihte Kral Faruk'u devirip yerine geçmiş bulunan "Hür Subaylar" hareketi lideri Cemal Abdülnasır'ın 1952'lerden sonra estirdiği güçlü pan-arabizm rüzgarından ve Arap milliyetçiliğinden çokça etkilendi. Mısır'da siyasi faaliyetlere başladı. "Mağrib-ül Arabi Bürosu" denilen bir çerçevede 15 arkadaşıyla birlikte İskenderiyye'deki Askeri Akademi'ye girdi.[35]

Yukarıda anlatılan süreçte görüldüğü üzere, **Bumedyen**'in ta çocukluğundan beri aldığı İslami eğitim, onun siyasi kişiliğinin ayrılmaz bir parçası olmuştur.[36] Öyle ki "Arap Ümmeti, Arap Sosyalizmi" dediği zaman bile bunun güçlü bir "İslam" damgası taşıdığını anlatmak isterdi.

Kocasının ölümünden sonra dul eşi **Enise Bumedyen**, bu konuda önemli ipuçları veren bir söyleşide bulunmuştur: "Bumedyen'in düşüncesi sadece dağlarda gerilla mücadelesi veren kardeşleriyle ilgili değildi. Aynı zamanda yetiştiği çevreyle de sıkça ilgilenirdi. Çünkü o dindar bir ailenin çocuğuydu. Aile reisi sürekli Kur'an okurdu. (Bumedyen) çocukluğu sırasında okuyup hatmettiği Kur'an ayetlerini ablasına okutup ezberletmeye çalışırdı. Aile efradı, Cezayir ile Arabistan arasındaki onca uzaklığa ve ulaşım araçlarının onca ilkelliğine rağmen Mekke ve Medine gibi kutsal yerleri ziyaret edip hacı olurlardı ki, bu yüzden 'Yedi Hacılar Ailesi' diye ün salmışlardı. Bununla da pek övünürlerdi. Bütün bunlar, bağımsızlık sonrası or-

35) agy.
36) agy.

tamda sıradan olaylar gibi gelebilir. Ancak Fransız işgalinin olduğu yıllarda çok büyük olaydı bu."[37]

Enise Bumedyen'in anlatımına bakılırsa, çocukken "paylaşımcı" olduğundan küçük Bumedyen, "kardeşleri ve amcaoğulları arasında üleştirme görevini üstlenir; burada Kur'an'dan aldığı bilgiye göre eşitlikçi davranır" idi. Aslında Bumedyen de, Başkan olduğu gün yaptığı konuşmada bunu şöyle teyid etmiştir: "Cezayir tümümüzündür. Bir kesim zenginlik içinde boğulurken, diğerinin yoksulluktan inlemesine hoşgörüyle bakamayız. Bütün dinler böyle bir şeyi reddederler. Hz. Muhammed (sav) yoksul bir kişi olup, el emeğiyle geçinirdi. Halbuki o semavi bir mesajın (tebliğ-risale) sahibi olarak yüce bir makamdaydı. Zaten dinimizin gerçek anlamını kavramış olsaydık, İslamın, bir kesimin yoksulluk cehenneminde yanarken diğerinin yeryüzü cennetinde yaşamasını yasaklamış olduğunu görürdük.."[38]

Bumedyen'in İslamı, her şeyden önce "adalet ve ilerleme" temeline oturtulmuş bir İslam idi. Bu yüzden böyle bir kavrayış içinde olmayanları eleştirirdi: "İlahi kanunu yüzeysel biçimde okuyup İslamın gerçek manasını kavramayan müfessirlerin (tefsirciler) İslamı, gericiliktir. Çünkü İslam, erkek ve kadını kurtarmaya gelmiştir. Ayrıca tarih, müslüman kadının Cihad'daki rolüne şahittir."[39]

Buna ek olarak, yine **Enise Bumedyen**'in kocasının İslam anlayışına ilişkin anlatımına başvuracağız. Ona göre Bumedyen'in İslamı, her şeyden önce "devrimci bir İslam olup; toplumsal farklılıkları sildi, köleleri kurtardı."[40]

Bumedyen, siyasi ve toplumsal hayattaki uygulamalarında deneyim kazandıkça, kendi İslam anlayışını daha fazla somutlaştırdı. Kendince bir teori-pratik bağını kurarak yeni yeni uygulamalara geçti. Ülke çapında hayata

37) Bkz. 7 Kasım 1991 tarihli L'Algérie Actuelle adlı gazete.
38) El Rasi aktarması, agy.
39) Enise Bumedyen'in aynı söyleşisinden.
40) agy.

geçirdiği Toprak Devrimi buna örnektir. Aslında **Bumedyen** bu örneği, hayran olduğu Mısır lideri Cemal Abdülnasır'ın uygulamalarından almıştır. Ancak kendi ülkesinde 1972 uygulamasına "dini bir boyut" da katmıştır. Bu meseleyi kendilerine açıklamasını isteyen öğrencilerle yaptığı sohbet toplantısında şöyle demiştir: "İslam, gelişme ve ilerleme önünde engel değildir. İslamda, feodalizmi destekleyen ve sömürüyü teşvik eden herhangi bir nass (metin) bulamazsınız. Her şeyden önce İslam diyor ki; 'sizler bir tarağın dişleri gibi eşitsiniz' Bu ibarenin anlamı çok büyüktür..." **Bumedyen** aynı konuşmasında, "Toprak Devrimi'ni önleyebilecek hiçbir Kur'an metni bulamazsınız. Tersine İslamda üç şeyin ortaklığına ilişkin yazılı metinler vardır: Ateş (ya da enerji), mer'a (yani arazi/toprak) ve su (yani hayat)..."[41]

Halifeler arasında Hz. Ömer'e hayranlığıyla tanınan **Bumedyen**, Toprak Devrimi'ni gerçekleştirirken de, Irak'ı zaptettikten sonra "bütün arazi müslüman halkındır" diyen Hz. Ömer'in uygulamalarını toprak dağıtımına örnek gösterip, burada da İslami bir temelden hareket etmiştir.[42]

Uygulamalarından ve söylemlerinden anlaşıldığı kadarıyla, **Bumedyen**'in kafasında "özgün bir İslami toplum modeli" vardı -ki bunun birinci ve ilahi uygulamasını Hz. Muhammed gerçekleştirmişti. İkinci uygulama Hz. Ömer'inkiydi. Bumedyen burada hem Hz. Ömer'in o zamana kadar Kur'an'da bulunmayan ya da peygamber Hadis'lerinde zikredilmeyen konularda bile kendi yorumuna dayanarak İçtihad yapmasını özellikle örnek alıp birtakım içtihadlarda bulunmuştur. Üçüncü olarak 1930'larda yine bir tarikat şeyhi olan Abdülkadir'in kurduğu "romantik İslam devleti"ni de model olarak benimsemiştir.

Nitekim kafasındaki toplumu şöyle örnekler: "Peygamber efendimiz (sav) büyük toprak sahibi değildi. Varlığı diğer

41) El Rasi, agy. Bumedyen'in bu yorumu yüzeyseldir, yanlıştır (FB).
42) agy.

müminlerinki kadardı. Buradan da anlaşılıyor ki İslam, kişinin onurunu korur ve o bir sömürü dini değildir. Buradan hareketle, özlediğimiz toplum düzeni, kırsal kesimdeki kardeşlerimizin içinde bulundukları sefil durumdan kurtulmalarıdır. Öyle yeni köyler inşa etmeliyiz ki, köylüleri yaşamın kolaylıklarından yararlandırsın."[43] Burada dikkat edilmesi gereken iki nokta bulunuyor. *Birincisi* Hz. Muhammed'in büyük toprak sahibi olmadığına ilişkin İslami yorum ve kimi tarihçilerin propagandası ki, biz aynı kanıda değiliz. Gerçek tersinedir; çünkü Peygamber'in başta Fedek olmak üzere birçok kent ve yerde hurmalıkları, çok sayıda atı ve katırı vardı. Yine her ganimetten beşte bir oranında pay da alırdı. Bu mesele çok sayıdaki kaynakta sabittir.[44] *Ikincisi*, Bumedyen'in kafasındaki yeni kır toplumu modeli, dikkat edilirse sosyalist üretim temelinde kurulmuş olacak bir model olmaktan çok, kapitalist piyasa ve tüketim modeli temelinde kurulacak bir toplum modelidir. Dolayısıyla modelin adının "sosyalist" olması bir şey değiştirmez. Bumedyen, böylesi bir modeli de, yukarıda da saptadığımız üzere, İslam gibi ilahi bir düzen ya da Asr-ı Saadet denen İslamın ilk devlet sistemi örneğinden yola çıkarak almıştır. Günümüz koşullarında böylesi bir model daha fazla tüketimi teşvik etmek ve kırda üretilen malın kentmerkezli serbest pazarlara hızla akışını sağlamaktan başka bir şeye yaramaz.

Bumedyen'in sık sık, "İslam ayrı, onu uygulayan müslüman ayrıdır" der ve devam ederdi: "Eğer bir camii zulüm, feodalizm, kölelik ve sömürü için minber oarak kullanıyorsa, o artık camii olmaktan çıkmıştır, O, İslamı yıkıma uğratan bir camii oluvermiştir."[45]

43) 1970 tarihli 1 Mayıs İşçi Bayramı konuşmasından, El Rasi, agy.

44) Konuya ilişkin kaynaklar için bkz. Turan Dursun, Din Bu, III. Kitap, s. 175-176. Faik Bulut, Allah Devletinde Demokrasi, 2. basım, s. 183-197. tümzamanlar yay. 1993- İstanbul Taberi, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, MEB yay. c. V. s. 848-860.

45) El Rasi, agy.

Din ve devrim ilişkisinde **Bumedyen**'in görüşleri şöyledir: "Bize göre İslam, bizzat kimliğimizdir, dinimizdir. ... Sözgelimi bugün, din ile devrim arasında herhangi bir çelişki yoktur..."[46]

Yukarıda da değinmiştik; Hz. Ömer adaletine hayran Bumedyen, sık sık onun gibi İçtihad yapmayı severdi. Özellikle "İslam'da İçtihad yapılmasını coşkuyla karşılardı. Şöyle görüş belirtirdi: "İslami Şeriatta dört ana kaynağın yanı sıra, teşrii (yasama) alanlarında İçtihad gibi önemli bir araç daha vardır. İçtihad, koşulların değişim ve gelişimini gözönünde bulundurur, her şeyden önce halkın çıkarlarını gözetir."[47]

Bumedyen, inandığı "İslami toplum modelini" yaratmaya çalışırken, bunu kendi yaşamındaki sadelikle de kanıtlamıştır. Sözgelimi ölmeden önce, eşine, "öğrenip çalışmalısın, çünkü sana hiçbir şey bırakmadım" diyordu. O kadar mümin idi ki, kurtuluş mücadelesi sırasında aldığı kod adı "Havari Bumedyen" bile, Tılmisan kentinde hâlâ türbesi bulunan Ortaçağ evliyalarından birinin adı idi. Bumedyen'in İslamı, eşinin ifadesiyle "açık ve hoşgörü" diniydi. Bu yüzden, yönetimi döneminde uzun yıllar çalışan Maliye Bakanı'nın bir hıristiyan olduğunu kimseye ne söylemiş ne de söyletmiş idi.[48]

Otoriter Ulus-Devlet

Bumedyen, Bin Bella kadar tanınmış birisi olmadığından darbe yapıp başa geçtiğinde bir hayli temkinli davrandı. Ama aynı zamanda FLN içindeki yerini sağlama aldı. Kendisine rakip olacak kimseyi çevresinde bırakmadı. Hemen hepsini safdışı bıraktı. Milli burjuvazinin tipik bir temsilcisi olarak da Cezayir Ulus-devletini yaratmak için önemli

46) Fransız TV kanalına verdiği özel demecinden, El Rasi, agy. Bu görüş de yüzeyseldir(FB).
47) 13 Mayıs 1971 tarihli konuşması, aktaran El Rasi, agy.
48) El Rasi agy. Ayrıca eşinin El Mecelle dergisine anlatımından, 19 Ağustos 1987.

adımlar attı. Bu yüzden "milli devrimin örtük hedeflerini tamamen gerçekleştirmek amacıyla, Cezayir halkını, toplumsal ve kültürel yamalı bir bohçadan, belli bir millete dönüştürmek" istiyordu.[49]

Kuşkusuz "tek parti ve tek şef" yönetiminin kaçınılmaz bir kuralı olarak, yapılan bütün uygulamalar tepeden inme idi. Uygulamaların demokratik ortamda tartışılma şansı ve olanağı yoktu. Cezayir ordusu, bağımsızlığı kazanan esas güç olarak sunulduğundan, yeni Cezayir Cumhuriyetinin her şeyinden o sorumluydu. Bir yerde **Bumedyen** "başkomutan ve tek şef" idi. Bu yönüyle Kurtuluş Savaşı sonrası Kemalist yönetimi (1923-46) andıran bir yönetim tarzı egemendi. Otoriter bir ulus-devlet modeli vardı. Ancak İslamcılar gibi bunu, "ulusalcı militarist devlet"[50] olarak tanımlamak ve **Bumedyen**'in devlet modeli için, "dört başı mamur bir ulus-devlet kurup, toplumun tarihsel dinamiklerini değiştirerek İslamın yerine Arap ırkçılığını oturtmak"[51] teşhisini koymak, bilimsel olmadığı gibi yersiz ve yanlıştır. Bir kere "militarist devlet" demek, özellikle "dış düşmanlığı körükleyip, yakın komşulardan başlayarak yayılmacılık emelleri" güden devlet demektir. Ayrıca toplumu neredeyse "bir kışla disiplini içinde sıkıyönetim altında bulundurmak"tır. Bu sonuncusunun Bumedyen dönemi Cezayiri'nde bir yere kadar uygulandığını kabul etmekle birlikte, Bumedyen'in dış politikası "yayılmacılığı körüklemediği" gibi, emperyalizme karşı hep ulusal kurtuluş hareketlerinin yanında yer almıştır. Kaldı ki, Fas ile olan sınır anlaşmazlığı, ilk kez o dönemde çözülmüştür. Üçüncü olarak, Bumedyen'in ulus-devlet kurmakla, "İslamın yerine Arap ırkçılığını oturtma"yı amaçladığına ilişkin bir

49) Cezayir uzmanı, araştırmacı Hugh Roberts, "Radikal İslamcılık ve Cezayir Milliyetçiliğinin Çıkmazı" adlı makalesi, Dünya ve İslam dergisi, sayı 1, s. 68, 1990.
50) F. Deniz, age, s. 75'teki arabaşlık.
51) age, s. 76.

kanıt da yoktur. Bir kere yazar, Arap milliciliği (nation) veya "milliyetçiliği" (nationalité) ile Arap ırkçılığı (racism) gibi siyasal bilimsel kavramları birbirine karıştırmaktadır. Öte yandan **Bumedyen**, "İslam yerine Arap ırkçılığını" oturtmadığı gibi, "Arap-sosyalizmi" adına ne yapmışsa bunu İslama bağlayıp ondan ilham alarak yapmıştır-ki yukarıda örneklerini de gördük. Bumedyen'in İslamcılarla ayrıştığı nokta (özellikle 1964'ten başlayarak ideolojik kutuplaşmalara sahne olan Cezayir'de), siyaset ve iktidar meselesiydi. Bu ve benzeri nedenlerle Bumedyen'i, 12 Eylül cunta lideri olup her gittiği yerde "ayetli-hadisli" konuşmalar yapıp "müslümanlık" taslayan **Kenan Evren**'e de benzetemeyiz. Çünkü birincisi İslam eğitimini üç büyük İslam üniversitesinde almış, dolayısıyla inanmış ve kafasında "bir İslam modeli" olan kişiyken, diğerinin yaptığı her şey gibi, dini bilgileri de yüzeysel ve göstermelikti. Ama bu olgu, her ikisinin de egemen sınıfın temsilcileri olan tahakkümcü, baskıcı ve sınıfsal sömürücü oldukları gerçeğini görmemizi engellemez. Bumedyen "laik ve Batıcı" **Mustafa Kemal**'e de benzemez. Çünkü **Bumedyen** "laik" değildi.

Bumedyen'e yeniden dönersek "imandan doğan iyi niyetler" tek başına yeterli değildir. Rus Devrim önderi Lenin'in deyimiyle "cehennem yolları iyi niyetle döşenmiştir" çünkü. Bir şeyi başarmanın özü esası, nesnel koşulların yanında sınıfsal açıdan da yararlı olup olmadığından geçer. Son tahlilde tayin edici olan da sınıf ideolojisi ve öncülüğüdür. Adını ister "devrim" isterse "sosyalizm" koyun, eğer bunlar tarihsel anlamda toplumu ileriye götürecek bir sınıfın öncülüğünde olmazsa ve eğer burada açık bir ideolojinin yol göstericiliği olmazsa, onun başarısı geçici olmaya mahkumdur.

Bumedyen'in üç önemli devriminden biri olan "Kültürel Devrimi" ele alalım. Esas olarak iki amaç için başlatılmıştı: Bir; Cezayir kimliğinin özü olan İslam dinini sömürgecilik öncesi konumuna getirmek. İki; modern bilim ve teknoloji çağına yetişebilmek amacıyla milli (ve resmi) dil olarak Arapça'yı yeniden canlandırıp yaymak. Yani Arap-İslam temelinde yaygın ve örgün eğitim seferberliği.(52)

Peki ne yaptı Bumedyen? İlk elde, o zamana kadar hiç görülmemiş biçimde camii ve mescid inşaatını başlattı. Sömürgeci Fransızlardan intikam alınıyormuşçasına tarihin en büyük dini kurum ve kuruluş faaliyetleri için resmi kampanyalar açıldı. Bu çerçevede, ülkede mevcut olan İslam-Arap kültürel kurum ve kuruluşlardan (sözgelimi Alimler Cemiyeti gibi Islahatçı İslamcılardan tutun da, kimi tarikat ve zaviye şeyhleri ve mezunlarına kadar) yardım istendi; iş bununla da kalmadı, özellikle Mısır ve Suriye gibi Ortadoğulu Arap ülkelerindeki Arap-İslam kadroları Cezayir'e transfer edildi.(53) İşin ilginç yanı, bu ülkelerden gelen kadroların bir kısmı Arap milliyetçisi iken, büyük çoğunluğu geleneksel İslamcı kadrolardan oluşuyor ve Müslüman Kardeşler gibi örgütlerin ya öndegelenleri ya üyeleri ya da sempatizanları sıfatını taşıyorlardı. Bir bakıma, Bin Bella döneminde, ortalığı boş bulup Cezayir'e doluşan marksist-troçkist kadroların yerini, bu kez İslamcı kadrolar almış oluyordu.

O kadar ki, bu durum, kır kökenli zaviye, tekke ve kimi tarikat şeyhlerinin sert tepkilerine neden oldu. Öte yandan bizzat Cezayir'de İslami temelde huzursuzluklar başgösterdi ve örgütlenmelere gidildi. 1967'de, Cezayir Üniversitesi'nde olanlar buna örnektir. Çünkü kendine *"Ketaib"* (Müfrezeler) veya *"Ketaibu Muhammed"* (Hz. Muhammed Müfre-

52) El Rasi, agy.

53) agy. Ayrıca FİS sözcüsü İslamcı Rabıh Kebir, 14-21 Haziran 1993 tarihli El vasat dergisine anlatımlarıyla bunu doğrulayıp, "İslamcı fikirlerin bu kadrolar aracılığıyla geldiğini" söylüyor.

zeleri) adını veren örgütlü ve disiplinli bir grup, üniversite kampüsünde "İslami ahlak ve değerleri dayatmak" istedi.. Bu amaçla kız öğrencilerin kısa etek ve dekolte giymelerini yasakladı. Uymayanlara kezzap ve molotof kokteyli atıldı.[54]

Hatırlatmak gerek: Bin Bella'nın ideolojik nedenlerle değil ama siyasi nedenlerle cezaevine soktuğu, mecburi ikamete tabi tuttuğu veya sürgün ettiği Alimler Cemiyeti üyelerini, Bumedyen serbet bıraktı. Bununla da kalmadı, Bin Bella döneminde mecburi ikamete tabi kılınan *Alimler Cemiyeti* yetkililerinden **Ahmed Talip El İbrahimi**'yi Enformasyon Bakanı yaptı. Yine Fas'a sürgüne gönderilen Şeyh **Abdüllatif Sultani**'yi ülkeye çağırıp, İslamcıların gönlünü aldı. Ancak Sultani, 1 Kasım 1965'teki devrim yıldönümü kutlamaları sırasında, Cezayirli kızların "İslami buyruklara aykırı" biçimde giyinmelerini sertçe eleştirince, Bumedyen ile araları siyaset alanında açılmış oldu.[55]

Bu da yetmedi. 1970 yılı sonbaharında Diyanet İşleri Başkanlığı, ülkedeki "ahlaki çöküntüye" karşı geniş bir kampanya başlattı. Başlangıçta "solculara ve özellikle Berberi hareketine karşı" bir denge unsuru olarak kurulup, Bin Bella'dan destek ve teşvik gören *El Kiyem Cemiyeti*, Diyanet'in bu kampanyasının neredeyse öncülüğünü yaptı. Çünkü söylemler ve sloganlar bizzat Cemiyet'indi. Burada Diyanet İşleri ile *El Kiyem* arasında "İslami temelde" işbirliğinden sözedilirken, Bumedyen ikisini birbirine karşı, özellikle resmi bir kurum olan Diyaneti, Cemiyet'e karşı kullanmaya çalıştı. Bu tehlikeli bir oyundu.

Toplumda da "laik-İslam" veya "kim daha iyi müslüman" tartışması başlamıştı. Berberi kökenli ünlü yazar Katip **Yasin** bir olayı anlatıyor: "1970'lerin başıydı. Bir köktendinci ile aramızda, üniversite kampüsünde tartışma çıktı. O sırada sosyalist olduğum ve adım da Katip olduğu için, alay olsun diye bana *'Lenin Katibi'* lakabını takmışlardı. Ben altta kalır mıyım hiç! Onlar Müslüman Kardeşler örgütü men-

54) agy.
55) F. Deniz, age, s. 81-82.

subuydular ve bunun Fransızca karşılığı *'Les Fréres Musulman'* idi. Bu yüzden ben de onlar için *'Anıt/Heykel Kardeşler'* anlamına gelen kafiyeli fransızca deyimini *'Les Fréres Momunents'* kullandım. Ve inanıyor musunuz; devletin resmi organı olan TV kanalları bunların denetiminde olduğundan, bir türlü benim yazdığım tiyatro oyunları gösterilmezdi. Oysa sanat ve dil açısından ülke ve dünya kamuoyunca bilinen biriydim."[56]

İslamcılar, "laik ve sosyalist"[57] diye suçladıkları Bumedyen döneminde resmi kurum ve kuruluşlara öylesine egemendiler ki (özellikle enformasyon, eğitim, basın-yayın, kültür ve diyanet gibi) solcu yazar **Katip Yasin**'in oyunları, sadece "Askeri kışlalar"da oynatılabiliyordu. O sırada sürekli uyarılarını da yapıyordu: "Ey askerler ve subaylar, ordu ile halkı birbirine düşürmek isteyenler var. Köktendinciler böyle bir şeye oynuyorlar"[58] diyordu. Bizce, kendini "solcu" diye tanıtan, sanırım aslında "laik ve sol kanattan" olan, sonradan Berberi hakları savunucusu **Katip Yasin**'in İslamcılara karşı sırtını orduya yaslaması da, gerek devrimci ideoloji ,gerekse sınıfsal bakış açısıyla yanlıştır.

Ama anlatmak istediğimiz, bütün bu faaliyetlerin, "laik ve sosyalist" diye suçlanan demir adam Bumedyen döneminde olmasıdır. Bir Arap yazarın saptamasıyla, "Bu da gösteriyor ki, Cezayir'deki İslami hareket kendiliğinden ortaya çıkmadı. Tersine uzun yılların birikiminin planlı programlı bir sonucuydu. İslamcıların açık stratejileri vardı."[59]

Gelelim şu "Tarım Devrimi" denen şeye. Bir kere adını bilimsel koymak gerek. Bu bir tarım devrimi değil, tarım reformuydu. Çünkü ulusal kurtuluş savaşı sırasında sınıfsal temele dayanan bilinçli bir köylü hareketi, özel biçimde feodal toprak ağalarına karşı başkaldırmış ve toprakları

56) El Rasi aktarması, agy.
57) F. Deniz, age, s. 82. Bumedyen, "laik" olmadığını ama hoşgörüden yana bir mümin olduğunu sıkça söylerdi. (FB)
58) El Rasi, agy.
59) El Rasi saptaması, agy.

işgal etmiş değildi. Olan şey, devletin bağımsızlık sonrası, ileriye yönelik kalkınma projeleri ve tüketim ekonomisine (pazar ekonomisi) dayalı bir çerçevede köylülere toprak dağıtmasıydı. Belli alanlarda ise, Türkiye'nin kimi bölgelerinde yapılmış olan "devlet üretme çiftlikleri ya da kooperatifleri" benzeri şeyler kurulmuştu.

Somuta indirgeyelim: Her şeyden önce "Toprak Devrimi" gibi büyük ve beylik laflarla kampanya başlatılınca, halk nezdinde büyük umutlar doğmasına yol açtı ki; başarısızlık halinde büyük karamsarlık demek olacaktı. Bumedyen gerçekten de tüm toprakların köylülere dağıtılmasını ve kırsal kesimde hayatın kökten değişmesini istiyordu. Bu konuda, Mısır'daki toprak reformunu kendine model olarak seçmişti. Ama Bumedyen, Nasır'ın Mısır'ın köylük alanlarındaki kaçınılmaz ve sınıfsal karakterlerine uygun biçimde yaptığı hataları görmemezlikten geldi. Kanımızca, ilk elde "saptanabilecek hatası" budur.

İkinci olarak, 1972'de, tamı tamına 1000 "sosyalist köy"ün kurulması yolundaki büyük projesini açıkladı. Bu düzlemde büyük toprak sahiplerinin mallarına el koydu. Tarımsal kuruluşların özyönetimle idare edilmesini (Yugoslavya'daki özyönetim işletmelerine benzeyen) kararlaştırdı. Ama sonuçta, dağ fare doğurdu; yapılması tasarlanan 1000 sosyalist köyden sadece 100 kadarı yapılabildi. Köylüler mücadele (sınıfsal) içinde örgütlendirilip bilinçle silahlandırılmadıkları için, üretim eskisinden daha beter bir düzeyde kaldı. Oysa sosyalist ekonominin en önemli karakteri, *"ortak üretimin yanı sıra en az maliyetle en yüksek ürünü"* (üretimi) sağlamaktır. Zaten Bumedyen sosyalist değildi, milli burjuva idi. Ayrıca bir üretim dalının adını sosyalist koymakla da orası sosyalist bir işletme olmuyordu. Sosyalist bir işletmede bile, sosyalist üretimin yanı sıra sosyalist bir bilinç yani sosyalist bir insanın olması zorunludur. Sovyetler ve Doğu Avrupa'daki en önemli yanlışlık da buydu. Kaldı ki, bir mülkiyeti tepeden inme biçimde alıp köylüye vermek,

onun verimli olmasını sağlamazdı. Nitekim tarihe baktığımızda, ABD'deki Kuzey-Güney savaşı sırasında, köle zenciler serbest bırakıldıklarında, bilinçli olmadıklarından, uzun bir süre kendilerini yönetemeyip açlıktan kırılmışlardı.

Üçüncü önemli hata, bir köylülük ülkesinde geleceği tayin edecek böylesi bir devrimin (aslında reformun) bizzat köylülere değil, tersine *gönüllü aydınlara ve gençlere* dayanmasıydı. Daha çok, lise ve üniversite gençliği, yaz tatillerinde çeşitli üretim birimleri kurup kırsal kesimlere giderek, güya hem köylüleri bilinçlendiriyor hem de bizzat üretime katılmış oluyorlardı.* Çin'de bir zamanlar Kültür Devrimi sırasında yapılan "komünist perspektifli" uygulamaların çok kötü bir kopyasıydı. Doğrusu bir yere kadar yararlı olan bu "gönüllü üretim birimleri", Marksizm Leninizm-Mao Zedung düşüncesinin Cezayir'de pek moda olduğu ve üniversite gençliği arasında bir hayli rağbet bulduğu bir dönemde, yadsınamaz fedakarlık örnekleri de sundular. Ama başlangıçta da belirttiğimiz gibi, bu mesele, çok ciddi bir meseleydi ve sınıf temeline oturtulmadan, mevsimlik işçilik türü şeylerle yürütülecek gibi değildi. Öte yandan kırsal alanlara gidenler de, genelde, marksist solculardı. Fransa gibi Avrupa ülkelerinden gelip bu kampanyalara katılanlar olduğu gibi (her kampanya sırasında en az beş bin kişi geliyordu,) Fransız Komünist Partisi'nin Cezayir'deki mirası olan Sosyalist Öncü Partisi üyesiydiler. Bu demektir ki, gönüllü birimler bile asıl amacına ulaşmamış; sosyalist gençlerden öteye geçmemişti. Kaldı ki, bu parti bile, "tek adam, tek parti" yönetiminde yasaktı ve daha sonra adını "Meydan Okuma Partisi" şeklinde değiştirmesine rağmen faaliyetine izin verilmedi. Yandaşları, işte bu tür "boşlukları ve kulisleri" değerlendirerek, kırsal kesimde etkin olmayı düşünüyorlardı. Ama onların da düşünceleri "devrimci" değil, daha çok "evrimci"; büyük bir

* İslami Selamet Cephesi'nin şimdiki sözcülerinden Rabıh Kebir de bu öğrencilerdendi: Bkz. El Vasat, 14-21 Haziran 1993, Londra

olasılıkla "ne kapitalist ne de sosyalist olan Üçüncü Yol" idi.

Niyet iyi ama uygulama hatalıydı. **Bumedyen**, Toprak Devrimi yoluyla kırsal kesim insanını, geri kalmış geçmişinden (feodal geçmişinden) koparmak istedi. Gönüllü birimler de bu yolda önemli kültürel işlevler gördüler. Ancak bütün bunlar yetmedi. Nedenlerini yukarıda sıraladık. Fakat özel bir etkene dikkat çekelim. Kırsal kesimde mülkiyeti zorla elinden alınan toprak ağaları, feodal mütegallibe ile dini önderlik (zaviye, tarikat, tekke) bu dönüşüme karşı çıktı. Ayak diredi, başarısızlıkları istismar ederek "sosyalist ve laik" yönetime karşı, İslamın "çözümü"nü vurguladı. Bir örnek verelim: İslami propagandanın etkisinde kalan çok sayıda yoksul köylü, "Bu topraklar başkasının mülküdür. Bunu almak İslam şeriatına göre haramdır"[60] diyerek toprak sahipliğini reddettiler -ki Mevdudi'nin toprak reformunu İslama aykırı bulduğunu yazmıştık.

Benzer biçimde, köylere gidip üretime katılan "Gönüllü Birimler"e bir alternatif olması için, İslamcı üniversite gençliği de *"Öğrenci Müfrezeleri"* oluşturarak kırsal alanlara yöneldiler. Amaç bu kez, İslami kurallara göre "ortak mülkiyetçiliğin haram olduğunu, başkasının malına mülküne elkoyarak helal ürün alınıp yenilemeyeceğini" açıklamak idi. Bu çerçevedeki faaliyetlerden birisi de 1973-74 arasında Aknun Üniversitesi'nde gerçekleşti. Sosyalist gençler, *"Devrimci Tarım Komiteleri"*ni oluşturmak üzere toplanmışken, köktendinciler sopa ve benzeri aletlerle onlara saldırdılar. Atılan sloganlar ise "Vurun kafirlere! Vurun Frankofon (Fransızca konuşan-FB) kültürünün züppelerine" idi.[61]

Yine, 1975 yılında Setif Üniversitesi'nde "İslami Cemaat" imzalı bildiriler dağıtıldı. İktidardaki partinin yan kolu niteliğindeki *"Cezayir Gençliğinin Milli Birliği"* üyelerine

60) El Rasi, agy.
61) agy.

saldırıldı. Aynı olay Konstantina kentinde yaşandı. Bir kıza arkadaşlık teklif eden bir delikanlı "falaka"ya yatırılıp dövüldü, buna benzer olaylarda üzerine kırmızı boya atılanlar da vardı.(62)

Bu gibi olayların yaşanmasına üzülen **Bumedyen**, kendine muhalif bir İslam akımının farkındaydı. Belki de bu yüzden, daha fazla dine sarılmaya başladı. Pakistan'da yapılan Lahor İslam Konferansı'na katılmadan önce İslamcı öğrencilerle yaptığı bir konuşmada şöyle dedi: "Bakınız, ben sizin kadar Kur'an'ı biliyorum. Ben de müslümanım ve ibadetimi yerine getiriyorum. Buna rağmen, karınları aç insanları cennete göndermem, demekten alıkoyamazsınız beni."(63)

Şimdiye kadar sıraladığımız örneklerin sonunda şöyle bir saptama yapmak durumundayız. İslamcılar her ne kadar beğenmeyip Bumedyen'i "laik ve sosyalist" diye niteseler de, O'nun en önemli iki kozu olan Kültürel Devrim ve Toprak Devrimi, "son tahlilde İslamcıların değirmenine su taşımaktan başkaca sonuç vermemiştir" diyebiliriz. Zaten kimi İslamcıların, "Sosyalist devrimin, İslami muhafetin canlanmasına doğrudan etki ettiğini" kabul etmesi de buna bir kanıttır.(64)

İslamcılar, Cezayir siyaseti ve tarihi uzmanı Hugh Roberts'in şu saptamasını doğru buluyorlar:

"Bumedyen reformları, müslümanların özel mülkiyetine karşı açık saldırıydı. (Aslında toprak, ağaların elinden alınmıştı.) Burada İslamcılar, sınıfsal ayrım yapmaksızın ve zalim-mazlum, sömüren-sömürülen ilişkisini gözardı ederek toprağı elinden alınanların tümünü birden müslüman diye genelliyorlar. Tarımda devletçi politika izlenmesi, müslüman toprak sahiplerinin aleyhine geniş arazilerin kamulaştırılması ve kolektifleştirilmesi, nihayet 1974'te tarım

62) agy. Ayrıca bkz: "Rabıh Kebir'in Anıları", El Vasat, 14 ve 21 Haziran 1993 tarihli sayılar, Londra.
63) agy.
64) F. Deniz, age, s. 85.

ürünlerinin alım satımının da devlet tekeline alınması, Cezayir halkının önemli bir yekununu oluşturan çiftçileri rahatsız etti. Bu kesimin muhalefeti (aslında kastedilen sıradan çiftçiler olmayıp, daha çok toprak ağası ya da tarikat/zaviye şeyhleri ile bunların etkisinde kalmış köylülerdi-FB), İslami kaynaklarda yer alan özel mülkiyetin korunmasına ilişkin nass'ları (yazılı Kur'an metinleri) temel alan İslami terimlerde ifadesini buldu."[65]

Aynı yıl, Fas'ta bulunan muhalif Vaiz **Abdüllatif Sultani**, Cezayir'de el altından dağıtılan bildirilerde şunları yazmıştı: "Sosyalizm (ortakçılık-FB) kafirliktir! Kamulaştırılmış toprakları işleten çiftçiler kafirdirler! Kur'an hükümlerine aykırı olarak sahiplerinden gaspedilen toprak üzerinde kılınan namaz sahih (doğru) olmaz!."[67]

İlk ikisi kadar önemli olmasa da, Bumedyen, başlattığı "Sanayi Devrimi" ile, ülkede niteliksel ekonomik ve toplumsal dönüşümler sağlanacağını umuyordu. Ekonomik olarak bağımsız olmayan bir ülkenin siyasi bağımsızlığının olamayacağını belirten Bumedyen, ağır sanayi hamlesi başlattı. Petrolüne güvenerek, dev sanayi projelerini devreye soktu. Sağlam bir altyapı kurmak uğruna milyarlarca dolar harcadı. Ne ki, ülkenin gerek hammaddesi (petrol), gerekse sanayi mamüllerinin gerçek pazarı dışarısı idi. Yani kapitalist ve emperyalist dünyanın hakim olduğu pazar şartlarında ondan kesin bir kopuş gerçekleştirmeksizin yapılacak her türlü proje, bağımlı olmaya mahkumdur. Sözgelimi satacağınız petrol ile fabrikalarınız için alacağınız hammaddeyi dış pazarlar, çokuluslu emperyalist tekeller belirler. Tek döviz kaynağı petrol olarak kalınca, bu da arz talep yasasına boyun eğdi. Öte yandan ağır ve hafif sanayi ile tarım arasında ulusal denge korunmayıp, ibrenin göstergesi sanayiden yana kayınca, köydeki insanı tutmak

65) Hugh Roberts, agy. Dünya ve İslam, 1990 Kış.
66)
67) Josef Semaha, "Cezayir'deki İslami Hareketin Gelişimi" adlı makale, El Hayat, 3 Şubat 1992.

zorlaştı. Kırdan kente büyük bir göç dalgası başladı. İşsizlik arttı. Çok güvenilen Cezayir petrolü de kırmızı alarm verince, iş iyice çığırından çıktı.

Öte yandan sanayinin idaresi, işçilerin elinde değil bir avuç bürokrat ve teknokratın elindeydi ki; devlet mekanizmasında çokça bilinen yolsuzluklar da başgösterdi.

C- Abdüllatif Sultani ve İslami Hareket

Abdüllatif Sultani, kimilerince, "Cezayir İslami hareketinin manevi babası"[68] sayılır. 1902'de El Evras ili El Kantara'da köyünde doğdu. Küçük yaşında Kur'an hıfzını tamamladı. "Kafir olmasın" diye babası, oğlunu Fransız okullarına vermeyip dini kuruluşlara gönderdi. Daha sonra Tunus El Zeytune İslam Üniversitesi'nde yüksek öğrenim gördü ve ülkesine döndü. Alimler Cemiyeti lideri Bin Badis, kendisinden, Konstantina kentinde dersler vermesini istedi. Cemiyet yayın organı *El Şihab*'ı tanıtmak amacıyla yurt gezisine çıktı. Ardından *"El Huda"* adıyla bir din okulu açtı. *Alimler Cemiyeti*'nin temsilcisi olduğu 1946'larda, FLN ile ilişkisi olup olmadığı hakkında bilgiye sahip değiliz. Ancak kurtuluş savaşını "Cihad" temelinde destekleyip, "bu uğurda ölenlerin şehit olacaklarına" dair fetva vermiştir. 1955-60 yıllarında başkentteki bir camide imamlık yaptı. Bağımsızlık sırasında, Alimler Cemiyeti'nin gösterdiği faaliyetlere katılıyordu. Bir süre iyi giden Alimler Cemiyeti-iktidar ilişkileri, "sosyalizm" söylemi yüzünden ve başka nedenlerle bozuldu. Alimler, İslamın savunduğu eşitlik kavramı dışındaki bilimsel kavramların kullanılmasına karşı çıkıyor, sözgelimi Bin Bella'nın demogojik biçimde dile getirdiği, "sınıf, sınıfsal mücadele" ile kaynaştırmak istediği" İslam sosyalizmi" gibi ifadeleri hoş karşılamıyordu. Öyle ki, Cemiyet lideri Beşir El İbrahimi, bu tür kavram ve deyimlerin, "ülkeyi iç savaşın eşiğine getireceğini"

68) F. Deniz, age, s. 77.

söylüyordu. Bu yüzden devlet felsefesinin yabancı ekollere değil, İslamın kendi ekolüne kaydırılmasını" istiyordu.[69]

Aynı çizgide yürüyen ve Alimler Cemiyeti'nden geriye kalan iki önemli alim **Abdullatif Sultani** ile **Ahmed Sehnun**, İslami tutumlarını sürdürdüler. Bu nedenle Bin Bella tarafından sınırdışı edildiler ya da zorunlu ikamete tabi tutuldular. Fas'a sürülen **Sultani,** *"Sosyalizmin Kaynağı Mazdisizmdir"* adlı bir kitap yazarak, Bumedyen'in savunduğu "İslam sosyalizmini" eleştirdi. Sultani, ayrıca *"Islam Imanının Savunusu"* ve *"Islama Atılan Oklar"* adlı kitaplarıyla, kitleler arasında muhalifler yaratmaya çalıştı. Bu dönemdeki yazıları ise, daha çok, ahlaki bir nitelik taşır ve içki, kadın-erkek karışımı, her ikisinin toplumdaki yerleri ve görevleri, İslami geleneklere aykırı davranışlar vs üzerinde yoğunlaşır. Sultani, bağımsızlık sonrası İslamcı haraketin öncülerinden sayılır.[70] Toprak Devrimi'ne en sert muhalif odur.

1964 yılında biraz da Berberi ve solculara karşı bir denge olması için kurulup Bin Bella tarafından desteklenen *El Kiyem* (Değerler) *Cemiyeti*, düzenli konferansları ve *Islami Terbiye* adlı dergisiyle taban oluşturmaya çalıştı. Amacını ise, "sömürge ve çöküş döneminin kurbanı olan İslami değerleri yeniden diriltme" olarak belirledi. Cemiyet Başkanı **Haşimi Ticani,** kimden etkilendiklerini şöyle açıklıyordu: "Cemalleddin Afgani, Muhammed Abdu'nun ıslahatçı Selefiliğinden, Şekip Arslan'ın görüşlerinden, Mevdudi, Hasan El Benna, Seyyid Kutup, Muhammed El Gazali'den etkilendik..."[71]

Abdullatif Sultani'nin İslami temelde sosyalizme eleştirileri oldukça yüzeysel olduğundan, *El Kıyem Cemiyeti*, genelde Batı kültüründen habersiz olan İslam aydınları ve alimlerini bilinçlendirmek için başka bir yönteme başvurdu. Batı kültürünü de sık sık sayfalarına aktarıp, deyim yerindeyse karşı kültür yoluyla bilinçlendirmeyi deniyordu. *El*

69) F. Deiz, age, s. 78.
70) age, s. 79.
71) Altaran F. Deniz, age, s. 79-80. Yukarıda adı geçenlerden son dördü Mısır Müslüman Kardeşler örgütünün fikir adamlarıdırlar. (FB)

Kiyem'de siyaset değil kültür ve ahlak ön plandaydı. Bununla birlikte, bazı sendika ve üniversitelerde laik, demokrat, sosyalist veya millici çevrelerle yandaşları arasında sürtüşmeler eksik olmuyordu -ki[72], yukarıda kimi örneklerini sunduk.

Cemiyet'in en açık protesto eylemi, Mısır'daki Müslüman Kardeşler örgütü teorisyenlerinden **Seyyid Kutub**'un Abdülnasır yönetimince idam edilmesine karşı tutumda somutlaştı. Abdülnasır'a açık bir mektup gönderen Cemiyet Başkanı görevinden alındı (o sırada Cezayir Üniversitesi Genel Sekreteri idi). Mısır'ın Cezayir Büyükelçiliği önüne siyah çelenk koyan üyelerinden bir kısmı (o sırada tutuklananlar arasında şimdiki İslami Cephe önderlerinden Abbasi Medeni de vardı) tutuklandı ve örgütün faaliyetleri 21 Eylül 1966'da yasaklanarak tüm şubeleri kapatıldı. 1970'te ise nihai biçimde kapatılmış oldu.[73] Aynı dönemde daha az bilinen "Cunudullah"[74] (Allahın Askerleri) adlı bir cemiyetin daha kapatıldığı söylenir.

Kimi İslamcılara bakılırsa, gerek **Sultani** gerekse **Sehnun**, mütevazi birer vaiz idiler. Ancak "özgürlüklerin olmadığı bir ortamda muhalif olmaları onları kahraman yaptı." Yine benzer bir saptamayla, El Kiyem Cemiyeti'nin bir ayağı yönetimde (iktidarda), diğeri ise muhalefette idi.[75]

El Kıyem muhalefete kaydıkça, Bumedyen yönetiminde kurulan Diyanet İşleri, 1970'lerde Ahlaki Çöküntüyle Mücadele Kampanyası başlatarak ve İslami söylemler kullanarak, El Kıyem'in tabanını kendisine çekip devlet denetimine almak istedi. Bu amaçla bizzat devlet, *El Asale* adlı İslami bir derginin çıkarılmasına önayak oldu. Ancak *El Asale*, istenilen işlevi görmedi. Tersine kendi içindeki dengeyi koruduktan başka, "geri tepmeli bir top" niteliğine bürünüp, devlet üzerinde İslamcı baskıların merkezi oldu.

72) F. Deniz, age, s. 80.
73) age.
74) François Burgat, L'İslamisme au Magreb, La Voix du Sud, Paris, 1988.
75) F. Deniz aktarması.

Bumedyen, bu baskılar sonucu, İslamcı aydınlara birtakım siyasi tavizler vermek zorunda kaldı. *El Asale*, rejimle açıkça siyasal bir çatışmaya girmediyse de, batılıların "ılımlı radikalizm" dedikleri türden bir çizgiden uzak durmadı. Bu yanıyla Alimler Cemiyeti lideri Bin Badis'in çizgisinde yürüdü.[76]

Burada İslamcı fikir adamlarından ve Mehmet Akif Ersoy'a benzettiğimiz Malik Bin Nebi'ye yeniden dönelim. Çünkü bağımsızlıktan 1967'ye kadar Yüksek Öğretim Müdürü olan Bin Nebi, üniversiteli seçkin bir tabakayı islamcı yapmayı hedeflemişti. O kadar ki, evinde kurduğu *Kültürel Yönetim Merkezi* adlı dini sohbet *halka*'larına gidenler için, "Mühendis olmayanlar yanımıza girmesin" diyordu.[77]

Ülkedeki İslamcı-laik tartışmasını alevlendiren olaylardan biri de Medeni Kanun (Ahal-ül Şahsiye) denen hukuk tartışmaları sırasında yaşandı. İslamcı olanlar, özellikle kadınlar konusunda, İslamda öngörülenlerin yasaya girmesini söylerken; sosyalist, demokrat ve laik çevreler ise "kadın hakları" savunuculuğunu yapıyorlardı.

Özetle Bumedyen'in ilk dönemlerinde başlayan, Bin Bella ile Bumedyen'in sıkça körüklediklerı İslamcı hareket, Cezayir liderinin son devrinde giderek büyüdü. Ancak "dev" bir türlü şişeden çıkamadı. Çünkü **Bumedyen**'in kişisel yaşamı basit ve sadeydi. "Müslümanca yaşıyordu", Bumedyen. Bu da halkın ona karşı açık muhalefetini önlüyordu. Ayrıca ülkenin kurtuluşunda başrolü oynayan önemli tarihi bir şahsiyet idi. Halk onu sevmiyorsa bile sayıyordu. Üstelik en küçük bir muhalefeti ve kıpırdamayı anında ezecek güçlü bir istiharat ve askeri teşkilat kurmuştu. Ülkenin dış siyasetleri kişilikliydi ve bu Cezayirlileri avutabiliyordu. Fas ile olan Sahra anlaşmazlığı da, halkın, yönetim çevresinde toplanmasına neden olu-

76) Hugh Roberts, agy, s. 72.
77) F. Deniz, age, s. 90.

yordu. Dev yatırım projeleri (sanayi devrimi, Çölü aşacak büyük baraj vs) halka umut veriyordu. Zaman zaman bastıran İslamcı hareket karşısına panzehir olarak da "sol" milici güçler ile güdümlü komünistleri ya da bağımsız sosyalistleri çıkararak. halkın dikkatini başka noktalara çekebiliyor ve zaman kazanmasını biliyordu.

Dahası **Bumedyen,** "inanmış bir müslüman olarak", yer yer İslami tavizler vermek durumundaydı. Sözgelimi Abdüllatif Sultani gibi İslamcı bir muhalifin görüşlerinden etkilenerek (ya da onu etkisiz bırakmak amacıyla), onun önerdiği "Şura yönetimi"ni dikkate aldı. Ama daha önce kendi konumunu sağlama alan yasalar çıkarttı. Bunun sonucu olarak 22 Kasım 1976'da cumhurbaşkanına olağanüstü yetkiler tanıyan yeni bir anayasa için referandum yapıldı. Buna benzer birtakım tavizler (İslami) daha verilmişti. 12 Mart 1976'da kumar yasaklandı ve 27 Ağustos'ta ise Cuma günü hafta tatili oldu. Anayasa metninde, "devletin dini İslamdır,[78] Ülkedeki bütün yasalar, İslam Şeriatı hükümleriyle çelişmemek durumundadır. Çünkü yasaların kaynağı budur..." şeklinde bir ibare yeniden onaylandı.

Konuyu özetlersek Bumedyen dönemi için şunları söyleyebiliriz: Başlatılan üç büyük devrim (kültürel, tarımsal ve endüstriyel) aslında üç büyük fiyasko ile sonuçlandı. Bu da halkı karamsarlığa, İslamcılar lehine muhalefete itti. Tarihsel baktığımızda Bumedyen, milli burjuvazinin "seçkin ve seçkinci" bir zümresinin temsilcisiydi. Yani Cezayir'deki sınıflar, henüz ulusal düzeyde varlık gösteremediklerinden; kabilesel, bölgesel vs özellikler taşıdıklarından[79], bunlara tam anlamda ulusal burjuvazi demek siyasi olarak doğru, ama toplumsal açıdan henüz yeterli değildir-ki bu, Cezayir'e sömürge döneminden kalma bir özgünlüktür. Yine de çoğu zaman "Cezayir'in Crom-

78) Hugh Roberts, agy, s. 76-77-78-79.
79) agy, s. 87.

welli"[80] olarak tanımlanan **Bumedyen**, tasarladığı ulus-devlet projesinin, dolayısıyla doğmakta olan milli burjuvazinin bir temsilcisidir. Fakat aynı zamanda yine Fransız sömürgeciliğine karşı mücadelenin bir özgünlüğü olarak, Cezayir'deki ulusculuk din ile emişmiş; Arap-İslam sentezi halini almıştır. Ortadoğulu Arap ülkelerindeki Arap-İslam sentezinde Arap milliyetçiliği (Nasırcılık, Baasçılık vs) ağır basarken, Mağrib Arap ülkelerinde (Cezayir, Fas, Tunus) İslami öge ön plana çıkıyor. Bu yüzden de yaratılmak istenen Arap dili, bu ülkelerin kullandıkları bir anlamda Arapça-Fransızca karışımlı 'ligua franca' idi. Yaratılmak istenen milli kimlik ise *'L'algeria Arabo-musulmane'* (Cezayirli Müslüman Arap)[81] 'dan başkası değildi. Bumedyen'in kişisel İslami eğitimden geçişini ve bu dini sık sık üstü kapalı siyasette kullandığını da gözönüne alırsak, şöyle bir anlayışa sahip olduğunu söyleyebiliriz: **Bumedyen**, 1688-1832 yıllarında İngiltere'yi yöneten Whig aristokrasisinin yaptığına benzer biçimde, "kesin hatlarıyla belirlenmiş inançlara sahip bir toplum, ilerici bir yönetim sunma misyonuna sahip olabilir; bir inanç toplumsal düzen için gereklidir, ancak iyi bir yönetim için zararlıdır"[82] ilkesinden hareket ediyordu. Uygulamalara bakılırsa bu daha da somutlaşır. Sözgelimi bir yandan "Gerçekte İslam dünyasının toparlanması için tek yol vardır. Reformizmi aşmak (ya da askıya almak-FB) ve toplumsal devrim yoluna kendini adamak"[83] derken, öte yandan "kendilerini İslam temeline dayandırmayan bütün siyasi partiler, tüm rejimler ve tüm liderler gayri meşru ve tehlikelidirler..."[84] diyen *El Kiyem Cemiyeti*'ni kapatıyordu. Ancak Cemiyeti kapatırken, İslam

80) agy. s. 85. Doğrusu tam benzeme sözkonusu değil. Tarihselliğin getirdiği zaman aşımı bir yana bırakılsa bile, Cromwell'in kiliseleri atları için ahır yaptığı (bkz. Christopher Hill, 1640 İngiliz Devrimi, Kaynak yay. s. 20-21-65-85) ve halka son derece iyi davrandığı biliniyor. Bumedyen ise tersine dindar ve baskıcı idi. (FB)

81) agy. s. 73-87.

82) Brendan Clifford, "John Paul", A Belfast Magazine 2, Yaz 1987, s. 11. Aktaran H. Roberts, agy, s. 85-87.

83) La Charte Nationale Algérianna, 27 Haziran 1976, Nicole Grimaud önsözüyle, 1987, s. 28. Aktaran H. Roberts, agy, s. 78.

84) agy, s. 71 alıntısı.

ile ideolojik barışıklığına son vermiş olmuyordu. Çünkü bizzat **Bumedyen**, İslami *El Kiyem Cemiyeti*'ni kapattığı sırada, onun görüşlerini, söylem ve sloganlarını ödünç alan resmi *Diyanet Işleri Başkanlığı*'nı kurarak, bizzat cumhurbaşkanlığına bağlı bir kurum haline getiriyordu. Anlaşılan *El Kiyem* kapatılırken Diyanet'in açılması, bir yandan ıslahatçı İslamın Arap-İslam temelindeki Cezayir milliciliğine eklemlenmesi, öte yandan Bumedyen'in (seçkin bir zümrenin temsilcisi olarak) kimseye iktidar şansı tanımamasıydı. Benzer şey, komünist "Sosyalist Öncü Partisi" elemanlarına göz kırparak, "sosyalist dönüşüm" adı verilen projelerde (Toprak Devrimi ve Sanayi Devrimi alanlarında) kullanıyor, öte yandan onların resmi faaliyetlerine izin vermeyerek, komünistleri mevcut düzene eklemliyordu. Gerçi Moskova yanlısı, "ne sosyalist ne kapitalist Üçüncü Yol" ya da kısaca "kapitalist olmayan kalkınma yolu" yandaşı bu komünistler kuyrukçu olmaya ve düzen içinde erimeye mahkumdular. Ama üçüncü olarak da bu komünistler, İslami muhalefetin çok ileri gittiği dönemlerde Bumedyen'in elinde önemli bir "ideolojik ve vurucu" koz olarak kullanılmışlardır. Ya da tersine, komünistlerin perde arkasında ve aydın kesimi arasında baskı grupları oluşturup iktidarı zorladıkları bir dönemde, Cezayir lideri, bu kez İslamcılara tavizler vererek "kızıl bela"yı geçiştirmiş oluyordu.

Bumedyen, her ne kadar milli burjuvazinin temsilcisi ise de, bir yandan "sınıfsız veya sınıfların uzlaştığı, ebedi barışık olduğu bir temelde kurmak istediği" Cezayir toplumunda, ulus-devletin oturmuşluğuna paralel olarak milli burjuvazi de doğmuş oluyordu. "Sosyalist devrim" adıyla tanıtılan dev kalkınma projeleri, bizzat bünyesinde kent milli burjuvazisinin palazlanmasını hedefliyordu. Bunun partideki temsilcileri, erken başkaldırıp iktidardan pay talep edince, güç merkezleri ya da o zamanki adıyla tek parti yönetimini temsil eden Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) saflarında kanat çatışmaları başladı. Bu, iktidardaki ikinci

çatışmayı (birincisi Bin Bella dönemi) simgeliyordu ki; doğan siyasi kriz ve yönetim boşluğunu İslamcılar yaptıkları hamlelerle[85] doldurmayı (siyasal açıdan) ve bundan yararlanarak halk muhalefetini örgütlemeyi başardılar.

Kuşkusuz **Bumedyen**, iktidarı sırasında henüz gözden düşmeyen ve saygınlığı olan bir Arap milliyetçiliğinin (1967'den itibaren gözden düşen Nasırcı ve Baasçı milliciliğinin tersine) temsilcisi olarak ve 1971'de devrim içinde uzatılmış bir devrimi tırmandırıyordu.[86] Ancak erken ölümü de (1978'de) yönetimdeki milli güçlerin, inisiyatifi İslamcılara kaptırmasında etkili oldu.

D- Şadli Bin Cedid: Dengeden Liberal İslama

Bumedyen'in erken ölümü, egemen sınıfların kendilerini yeniden gözden geçirmeleri için de bir fırsat oldu.[87] Özellikle milli siyasetlerin kimi zaman "sol", kimi zaman "İslami" temelde köktencilik (radikallik) arzettiği 1971-78 döneminde çokca kullanılan "sosyalizm", "sosyalist devrim", "islam-arap sosyalizmi" veya genelde "devrim" kavramlarından giderek vazgeçildi. Kanımızca iyi de oldu. Çünkü yapılanların bilimsel sosyalizm ile uzaktan yakından bir ilgisi yoktu. Bilimsel anlamda, yapılagelenlerin "iddialı ve kararlı bir ulusal kalkınma programı" olmaktan öte bir niteliği yoktu. Ancak "sosyalizm ve devrim" türü söylemlerden vazgeçilmesi konusunda geç kalınmıştı. Çünkü İslami hareket, bu "sosyalizm ve devrim" söylemlerini ters yönden çok iyi kullanıp, halkı gerçek sosyalizme karşı seferber ederek "ideolojik, kültürel ve siyasi" bir muhalefet zemini yaratmıştı zaten.

---

85) agy, s. 76.
86) agy, s. 70-71 ve 79.
87) Talal Asad ve Rager Owen: Sociology of Developing Societes: The Middle East, Macmillan, Londra, 1983, s. 95-114'teki "The Algérian bureaucracy" adlı makale. Aktaran H. Roberts, agy, s. 80.

Bumedyen 1978'de ölünce, bu lider tarafından bir ara gücü sınırlandırılan Cezayir ordusu, siyasi alandaki üstünlüğünü yeniden kazanmış[88] oldu. Kendi adamı **Şadli Bin Cedid** (El Şezli diye yazılıp okunur) Devlet Başkanı seçildi. Bağımsızlık savaşına katılmış, 1959'dan itibaren Bumedyen ile yakın arkadaş olmuş General **Şadli**, en zor zamanlarda bile Bumedyen'in destekçiliğini yaptı. Birkaç darbe girişimini önledi. Gerçi Bumedyen'in izlediği köktenci sol siyasetleri benimsemiyor, bunların toplumda tedirginlik yarattığını farkediyordu. Ama yine de Bumedyen'e başkaldırmaktansa, ordudaki görevinden istifa etmeyi yeğlemişti bir zamanlar.[89] Her yönüyle denge adamı ve liberal görüşlü biriydi.

Bumedyen öldüğünde, iktidardaki FLN kanatları arasındaki mücadele bir türlü sonuçlanmamıştı. Bu yüzden denge adamı olarak seçildi, **Bin Cedid**. "Üzerinde herkesin anlaşabileceği bir adam bulmaları gerekiyordu. Ama kim? Ben Şadli olduğum için değil; siyaset oyunlarına bulaşmadığım, maddi şeyler ile koltukta gözüm olmadığı için.."[90]

Gerçekte, **Şadli**'nin herkesin üzerinde anlaşabileceği bir "denge adamı" olduğu yolundaki görüşleri doğrudur. Ancak siyaset yapmayıp, maddi menfaatleri istemediği yolundaki görüşlerini, bizzat iktidardaki faaliyetleri yalanlamıştır. Üstelik iddiasının tersine, politikacı değil ama siyaset ile uğraşan biriydi. FLN içinde tarafsız kalması demek, aynı zamanda arkasında güçlü bir odak olmadığı anlamını da taşır. Bu nedenle gücünün sınırlarını bilen biri olarak, sol-Bumedyenci **Yahyavi** ile sağ-Bumedyenci **Abdülaziz Buteflika** arasındaki iktidar çatışmasında, Yahyavi'ye şu öneride bulunabilmiştir: "İstiyorsan sen gel koltuğa otur. Eğer ordudan korkuyorsan, ben o işi hallederim."[91]

88) agy.
89) F. Deniz, age, s. 92.
90) El Şark-ül Avsat adlı Suudi gazetesinde (Londra) yayınlanan söyleşi, 2 Ekim 1989.
91) Aynı söyleşi.

Özetle **Şadli**, bir Arap yazarın tanımlamasıyla şöyle biriydi: "İktidarı istemeksizin başa geçti. Koltuktan ayrılmayı istemeden oradan azledildi. Yönetmeyi istemeden, ülkenin içinde bulunduğu derin krizi yönetme görevi kendisine verildi. Böylece çekemeyeceği kadar ağır bir yükü omuzlamış oldu."[92]

El Teğyir ya da Dönüşüm ve Değişim

Şadli başa geçerken, Bumedyen'in başlattığı radikal toplumsal dönüşümlerin, resmi deyimle "devrimin sürekliliği" konusunda bilinen beylik bir kamuoyu açıklaması yaptı: Elbetteki bayrak yerde kalmayacak ve devrimci/sosyalist dönüşümler devam edecekti!..

Ancak, yeni hükümetin, Bumedyen'in projeleri üzerinde daha fazla ısrar etmeyeceği de çok açıktı.[93] Şadli bu dönemi şöyle anlatıyor: "Ben sorumluluğu üzerime almayınca, o zaman dediler ki, 'efendi yüklen bu sorumluluğu, istediğini istediğin gibi değiştir'! Hemen 5. Kongre hazırlıklarına giriştim, Tabiri caizse bazı reformlar önerdim..."[94] **Bin Cedid,** Bumedyen'in projelerini beğenmiyordu, ama alternatif programı da yoktu. Bu yüzden ilk elde "Bumedyen'in siyasetlerinde değişiklik (*El Teğyir*) ve "toplumun sesine kulak verme"[95] diye iki slogan attı ortaya. Eğer "El Teğyir", sömürücü kesimin devlet kapitalizminden liberal kapitalizme geçiş talebini dile getiriyorsa, "halka kulak verme" de "dayatmacı ve tepeden inmeci" devletin bundan böyle "dinleyici"[96] olma, artık İslamcı fikirlerin egemen olduğu tabanın talepleri doğrultusunda, bir anlamda çok sesliliğe ve demokrasiye (yani otoriter ve baskıcı ulus-devletten liberal çoğulcu ulus-devlete) doğru açılımı ifade eder. Bir üçüncü

92) El Rasi, 18 Eylül 1993 tarihli El Hayat gazetesindeki dizinin onuncu bölümü.
93) H. Roberts, agy, s. 80.
94) El Şark-ül Avsat, aynı söyleşi.
95) H. Roberts, agy, s. 80; F. Deniz, age, s. 93.
96) Roberts, agy.

nokta da, devletin o zamana kadar getirip iflasın kenarında bıraktığı ülkenin sorumluluğunu, daha doğrusu yükünü halk ile paylaşma[97] anlamındadır.

El Teğyir (Bumedyen siyasetinden geri dönüşler ve liberalizme doğru değişiklikler), sadece tek parti diktatörlüğüne karşı dipten gelen tepkiyi masetmek için siyasal çoğulculuk ve açılım siyaseti anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda devlet eliyle büyütülüp palazlandırılmış burjuva kesimin, artık devletçi kapitalizm çerçevesinde kalmak istemediğini, ulusal ve uluslararası düzeyde liberal ufuklara açılma niyetinde olduğunu da simgeliyordu. Çünkü Bumedyen, sadece FLN'de somutlaşan tek parti diktatörlüğünü ve bu parti içinde habire iktidar mücadelesi veren farklı kanatları, bu arada tabanda oluşan İslami damgalı kitlesel muhalefeti, başarısız dev projeleri ve ülkenin altından kalkamayacağı kadar ağır dış borçları, bürokrat-teknokrat tahakkümünü değil, artık açık seçik görülen sömürücü sınıfları da miras bırakmıştı. Yani bütün o "sosyalist dönüşümler" iddiasına rağmen, sömürgecilikten kurtuluştan sonraki Milli Demokratik Devrim sürecinde ve bizzat milli burjuvazinin iktidarı gölgesinde hızlı bir sınıflaşma yaşanmıştı. Aslında sömürgecilik zamanında ve hatta daha önce sınıfların varlığı, inkar edilmeyen bir olguydu. Ama sömürge sonrası bağımsızlık döneminde, iyiden iyiye ortaya çıktılar; toplumsal farklılıklar arttı. Üretim ilişkileri ve güçleri yeni bir aşamaya girdi, bölüşüm meselesi gündeme geldi.

Böylece **Şadli**, bunca dert ve beladan sonra, Bumedyen'den; "zengin" bir zümre, ordu ve sivil bürokrasi içinde "yiyiciler" takımı, resmi "işadamları", KİT yöneticilerden oluşan "müdürler" tabakasını da devralmıştı,[98] "Toprak Devrimi", kırdan şehire göçen orta tabakayı veya lümpen-proleteryayı doğururken, "Sanayi Dev-

97) F. Deniz'in saptaması, age, s. 95.
98) El Rasi, agy.

rimi" de modern anlamda bir işçi sınıfının doğuşuyla sonuçlanmıştı. Bu arada olan köylülüğe olmuş; kırsal taban ekonomik ve toplumsal bakımdan çöküşe uğramıştı.[99] Kuşkusuz köylülük denen bir şey vardı. Ama siyasette etkin değildi; özellikle yönetime karşı muhalefetin (kitlesel anlamda ve dar siyasi öncülük açısından) merkezi, "kırsal kesimden, eğitim görmüş kentsoylu zenginlerin (ya da çeşitli kesimleri temsil eden İslamcıların) yaşadıkları kentlere kaymıştı."[100]

Öte yandan **Şadli Bin Cedid**, Bumedyen'den şu avantajları da devraldı: Tek parti tek adam iktidarı. Toplumsal çelişkilerin patlamasını erteleyecek otoriter bir yönetim ve merkezi idare. Toplumun kalkınmaya olan umudu ve ihtiyacı... Dünya Bankası ile IMF'nin sunduğu acı reçeteler.[101]

Bin Cedid, öncelikle sınıfların, daha doğrusu ekonomik anlamda henüz sömürücü niteliğini açıkça ortaya koyamayan utangaç burjuva sınıfının, serbestçe ortalıkta görünebilmesi ve faaliyet göstermesi için öncelikle yasal bir zemin hazırlamak durumundaydı. Önündeki iki önemli engeli aşması gerekiyordu. Anayasa ve Milli Misak. "İçeriği zenginleştirme" adı altında Milli Misak'a el atıldı. **Bin Cedid** şöyle gerekçelendiriyor: "Düzeni bozmamak için Misakı yeniden gözden geçirerek zenginleştirmek istedik. Birazcık yumuşayalım, uygulanabilir olan ilkeler kalsın. Ama boş sloganlar toplumun sırtında yüktür, yararsızdır..."[102] Ardından anayasada gerekli değişiklikler ve düzenlemeler yapıldı. Böylelikle, Bumedyen'in ünlü "Üç Devrimi", kuru bir slogan ve isim olarak kaldı. Toprak ve Sanayi devriminden tümden vazgeçildi. Çünkü Bin Cedid, her şeyden önce, toprakları ellerinden alınan zengin köylülere mülkiyetlerini geri verdi. Ağırlığı ağır sanayiye kaydırarak, hafif sanayiyi ihmal etti. Kültürel Devrim ise, istenilenden farklı bir alanda, "geri tepmeli top" olarak yönetime karşı

99) agy.
100) H. Roberts, agy, s. 69.
101) El Rasi, agy.
102) Şark-ül Avsat gazetesinin söyleşisi, aktaran F. Deniz, age, s. 94.

bir Arap-İslam ideolojisi olarak döndü. Çünkü İslami hareketin geniş çapta yararlanıp örgütlendiği, siyasetini kitlelere ulaştırdığı, devlet içerisinde yuvalandığı, sokaktaki insanı etkilediği bir İslami Devrim haline geldi. Şadli, bir süre için, uluslararası kapitalist devlerin dayattığı "zoraki/tepeden inmeci dışa açılma siyaseti" aracılığıyla, düzene karşı dönmüş bu Kültürel Devrimi'n sonuçlarından kaçınmak istedi. Sözgelimi o zamana kadar birçok yasaklarla dolu olan yayın yasalarını değiştirip, TV kanallarıyla dışarıya açılmayı denedi. "Hemen herkes, çatılarına birer anten dikerek Batı televizyon ekranlarından gözünü ayıramaz oldu."[103] Evde çakılı kaldı. Özellikle gençlerin eline verilmiş bu yepyeni oyuncak, bir süre daha ülke meselelerinin görülmesini engelledi. Ama burada da bir ikilem ortaya çıktı: TV ekranları, Batının yoz ve yabancı kültürünü aktarıyordu. Bu kapitalist kültürün ülkeye sokulması da, düzen sayesinde ahı gitmiş vahı kalmış "sosyalist/ilerici" düzenin hanesine olumsuz bir puan olarak kaydedilince, nihayetinde kazançlı çıkanlar yine İslami kesimler oldular. Bu kez, "ilericilik/sosyalizm eşittir Batının yoz kültürü ve ahlaksız kültürü" olarak algılandı. Zaten sömürgeci Fransız kültüründen çok çekmiş ve şu anda büyük bir çıkmaz içinde olan Cezayir toplumu (özellikle de toplumun büyük bir kesimini oluşturan gençlik), yepyeni bir arayış içine girdi: İslamiyet.

Bumedyen Hayaleti ve İslami Şiddet Dalgası

Bin Cedid dönemini, üç bölümde incelemek mümkün. a) 1919-1984 arasındaki birinci dönem, b) 1984-1988 arasındaki ikinci dönem, c) 1988 sonrası.

Birinci dönemin adını "Bumedyen'in Hayaleti'nin ülkeye hâlâ egemen olduğu dönem"[104] olarak da adlandırabiliriz. Gerçi Bumedyen ölmüş, başlattığı devrimler de can

103) El Rasi, agy.
104) agy.

çekişerek son nefeslerini vermek üzereydiler. Ama bizzat **Muhammed Abdulğani**'nin başbakan seçilmesi, Bumedyen yönetim tarzının ve siyasetlerinin henüz devam etmekte olduğunu da gösteriyordu. Ama aynı zamanda bu dönem, sağ ve sol Bumedyenci ekibin (Yahyavi, Buteflika, Bin Şerif, Belayd Abdülselam vs) tasfiye edilip, yerine Bin Cedid'e daha yakın bir ekibin getirilmesi ve ordu içindeki değişikliklerle iktidarın güvenceye alındığı bir dönemdir.

Daha tabandan bakarsak, bu dönemin diğer bir özelliğini de görmüş oluruz: İslami hareketler, giderek artan bir güçle örgütlenerek siyaset sahnesine giriyorlardı. Ülkedeki yabancı bir gazetecinin 1981'de yazdığı bir rapora göz atalım: "Çok yakında, ülkenin gerçek fabrikaları camiiler olacaktır. Çünkü her yerde yoğun bir inşaat (camii ve mescid) faaliyeti var. Cezayirlilerin çoğu, evlerindeki posta kutularında şu ya da bu caminin yapılması için hayırlı bağış yapma çağrısında bulunan bildiriler buluyorlar. Başlangıçta İslamcılarla tartışmak mümkündü. Şimdilerde ise artık tartışma olanağı kalmadı. *Müslüman Kardeşler* örgütü, bir cemaatten diğerine koşarak davet (dine çağrı-FB) vecibesini yerine getiriyor. Eğer onları engellemeye kalkışan birisi olursa, bu demektir ki dayak yemeyi göze almıştır... Sigara içen, ya da plajda mayo/bikini giyen kızlar uyarılara kulak asmazlarsa, uygun biçimde tedip (uslandırma) ediliyorlar." (105)

Bin Cedid döneminde beş ana düşünce akımının ön plana çıktığı görülebiliyordu: Sol/sosyalistler, Arap millicileri/milliyetçileri, Berberi milliyetçileri, feministler ve İslamcılar. İktidar, Araplaşmışlar (Arap milliyetçileri)ın ızdıraplarına sempati duyduğunu, buna karşılık Berberi ve feminist yandaşlarına karşı çok soğuk baktığını belli etmişti. Bizzat **Bin Cedid,** Sol'un gücünü kırmak için İslamcılara fazlasıyla cesaret verdi. 1980'lerde İslamcıların yüksek mevkilerde yakın dostları vardı. Yetkililerin İslamcılara zımni (alttan alta/

105) agy. Ayrıca El Vasat, 14 Haziran 1993.

üstü kapalı-FB) hoşgörüsü çok açıktı. Tüm bunlar, İslamcıların davalarını yayınada gün geçtikçe şiddet unsuru kullanmalarına yol açtı. Buna rağmen de yayılıp geliştiler"[106]

İslamcılar açısından şiddet kullanmak (ya da şiddet unsuru), davanın kaçamayacağı bir yol olmuştur. Üç nedenden: *Birincisi*, İslamcı projenin ana hedeflerinden biri, dini sahayı bağımsız bir saha haline getirerek tekrar ona asli rolünü yüklemektir. Bu amaçla yüzlerce camii, resmi olmayan yoldan (yani devletin yardımı olmaksızın) inşa edildi. Bazen gönüllü olarak yaptırılmış camii özel müştemilatları, fakat bazen de zorla devralınan kamu müştemilatları kullanıldı. Örneğin Cezayir Üniversitesi'nde içinde seminer de verilebilen büyük bir tiyatro salonu, yıllardır İslamcıların elindeydi. Devlet de buna pek müdahale etmiyordu. Benzer biçimde devlete ait pek çok camii de, zor kullanılarak İslamcıların denetimine sokuldu. Kuşkusuz bu tür denetim meselesi (hangi siyasi kesimin hangi mekana sahip olacağı-FB) üniversitedeki farklı eğilimdeki öğrenciler arasında çatışmalara yol açabiliyordu. Mesela Sahra'nın kuzey kenarındaki Laphout'da, 1981 Eylül ayında kasabanın merkez camisi İslamcılar tarafından işgal edilince, jandarma-İslamcı çatışması yaşanmıştı.[107]

Ikincisi; dava'nın (gerçekte İslama davet veya tebliğ-FB) en az birincisi kadar önemli bir özelliği de, her müslümanın üzerine farz olan *"El Emr-i bil Maruf ve'l Nehy-i en-il Munker"* (İyiliği emret, kötülüğü menet) görevidir. İslamcılar da, kendilerini toplumun (kamu ahlakının) denetlenmesinden sorumlu tutuyorlardı. Bu özellikle, (İslamcılara göre) ahlakdışı giyindiği saptanan kız-kadınlara yönelik tutumlarda ortaya çıkıyordu. (İslamcılar) benimsemedikleri yerlere de saldırı düzenleyebiliyorlardı. Örneğin Ocak 1980'de bir otel yakıldı; içindeki alkol fıçıları tahrip edildi. Doğu Sahra ka-

106) H. Roberts, agy, s. 80. Ayrıca bkz. El Vasat, 14-21 Haziran 1993 tarihli iki nüshası (Londra).
107) agy, s. 81.

sabalarından El Kued'de genelev çalışanları rahatsız edildi, olayda en az bir fahişe öldürüldü.[108] Benzer saldırılar Batna ve Bıskra kasabalarında da tekrar edildi. Haziran 1980'de El Kued kasabasında aynı saldırı yinelendi.[109]

Üçüncüsü; hareket, öğrenci kitlesi arasında ilk kuşak olarak kendine yandaş toplamayı başardıkça, üniversitelerde çatışmalara girmesi kaçınılmaz hale geldi. Çünkü, özellikle Cezayir üniversite gençliği, başta sol ve Berberi olmak üzere karşıt eğilimlerin egemenliği altındaydı. Bu çemberi kırmak için İslamcılar, sol kanat milliyetçilerin denetimindeki "Cezayir Gençliği Milli Birliği (UNJA)'nin Cezayir Üniversitesi'nin 19 Mayıs 1981'deki bir toplantısına baskın yapmışlardı. Aynı gün Annabe kentindeki benzer bir toplantıya İslamcılar saldırdılar, çıkan şiddetli kavga sonucunda 30 kişi ağır yaralandı. 2 Kasım 1982'de ise Cezayir Üniversitesi Ben Aknun kürsüsünde solcu bir öğrenci olan Kemal Amzel, İslamcılar tarafından öldürüldü.

Hükümet, **Kemal Amzel**'in öldürülmesi üzerine, "artık fazla ileriye giden" İslamcı hareketi sindirmek için yakaladığı fırsatı kullandı. Tutuklamalara girişti. Ancak bu, İslamcıların daha güçlü gösterilerde bulunmalarına yol açtı. 12 Kasım 1983 günü, başkent Cezayir'in merkezindeki bir üniversite binasında düzenlenen "cemaat namazı" (toplu namaz), caddelere taşarak saatlerce trafiği felce uğrattı. Yaklaşık 50 bin kişinin katıldığı bu gövde gösterisi, hükümete açıktan bir meydan okuyuşu simgeliyordu. Bu gösteriyi ikinci bir tutuklama dalgası izledi.[110] Tutuklananlar arasında, dönemin üç önemli adı da yer alıyordu: **Abbasi Medeni**, Şeyh **Abdüllatif Sultani** ve Şeyh **Ahmed Sehnun**. Üçünün de daha önce sözünü ettiğimiz *El Kiyem Cemiyeti* mensubu olduklarını bir kez daha anımsatalım.

108) Bertrand Badie, Constestations en Pays Islamiques, Paris, 1985, s. 51'den aktaran H. Roberts, agy.

109) John P. Entelis, Algeria: The Revolution Institutionaliseol, 1986, s. 85'ten aktaran H. Roberts, agy.

110) H. Roberts, agy, s. 81-82. Ayrıca bkz. FİS sözcüsü Rabıh Kebir'in anlatımları, 14-21-28 Haziran 1993 tarihli El Vasat.

Islami Müfrezeler (El Ketaib-ül İslamiyye) adıyla ortaya çıkan bir örgüt, daha Bumedyen zamanında faaliyet içindeydi. Ancak Bin Cedid dönemiyle birlikte açık eyleme geçtiler. İlk kez, 1981'de ülkenin güneyindeki El Ağvat kasabası camisini silahlı bir baskınla ele geçirdiler, çıkan çatışmada bir polis öldü.[111]

1980'lerin başında, İran İslam Devriminin deneyimlerini ve faaliyet (propaganda) yöntemlerini öğrenen İslamcılar, adeta "bir teyp/kaset devrimi" yaptılar. Özellikle Mısırlı ünlü Şeyh Abdülhamid El Kişk'in çeşitli konulardaki vaazlarını ve siyasi söylemlerini üniversitelerden kentin en yoksul semtlerine kadar taşıyarak, ulu orta propaganda yaptılar. Taraftar kazandılar.[112]

Tarih 12 Nisan 1984'ü gösterdiğinde, Bin Bella ve Bumedyen'e kafa tutmuş, aslında gelenekçi, teorik bilgisi pek fazla olmayan ünlü muhalif vaiz ve sıkça sürgün edildiği için İslami kesimde kahraman kabul edilen Şeyh Abdüllatif Sultani, 82 yaşında vefat etmiş bulunuyordu. Devlet, maksatlı olarak onun ölüm haberini duyurmadı. Buna rağmen cenazesine 25 bin kişi katıldı. Bu kez devletin kuruluşu Diyanet İşleri Başkanlığı temsilcileri, oraya gidip görünmeye mecbur kalmıştı.[113] Çünkü devlet, bir yandan İslamcı görünmek istiyor; bunu da Diyanet yoluyla yapıyordu. Öte yandan bu tür bir kitleselliği görüp ürken ve daha önce İslamcıların mahkeme günlerini kararlaştıran hükümet, duruşma tarihini ertelemek zorunda kaldı. Nihayet Eylül 1984'te yapılan duruşmalarda, cezaların hafifliği ve hükümetin İslamcı önderleri (Abbasi Medeni ve Ahmed Şehnun gibi) salıvermesi gözden kaçmıyordu.[114]

Kısaca, Bin Cedid zamanında "şişeden çıkan İslam devi" büyüdükçe büyüyor, buna karşılık Cedid, sadece "İçtihad

111) El Rasi, agy.
112)agy.
113) H. Roberts, agy, s. 82.
114) agy.

kapısının açılıp, dinin siyasetten uzak tutulmasını"[115] istiyor; Bumedyen'den daha az din bilgisine ve kıt Arap kültürüne rağmen, "liberal İslamın" öncülüğünü yapıyordu.

Bumedyen Kaleleri Temizleniyor

Başbakan Abdülğani'nin görevinden azledilip yerine **Abdülhamid El İbrahimi**'nin getirilmesi (22 Aralık 1984), aynı zamanda Bumedyen'in ordu ve yönetim içindeki kalelerini tasfiye anlamına gelir.[116] Teknokrat bir hükümet kurmakla, **Bin Cedid** o zamana kadar altyapı ve üstyapıda yapılanları değiştirmeye başladı. "Devletçi kapitalizm" diyebileceğimiz eski yapının serbest piyasa ve liberal ekonomi temelinde değiştirilmesi, o zamana kadar sıkışan ülke ekonomisiyle yoksullaşan kitleleri, Ekim 1988'deki ünlü halk ayaklanmasına yöneltecektir.

Özellikle KİT ve sermaye kanununda yapılan değişiklikler, toplumsal kutuplaşmayı hızlandırdı. Zenginler daha zengin, yoksullar daha yoksul bir duruma geldiler. Öyle ki, Engels'in bir zaman İngiltere için kullandığı ünlü bir deyimi (bu ülkede iki ayrı millet yaşıyor; biri zenginler diğeri işçiler) ile benzerlik taşıyan bir durum ortaya çıktı. İki ayrı sınıf dil, kültür ve ekonomik bakımdan tamamen birbirinden kopmuşlardı. Dil deyince konuyu biraz daha irdeleyelim. Çünkü burada binbir tantanayla başlatılan "Kültürel Devrim"in (yani Fransızca ve Batı kültürü yerine Arapça ve İslam kültürünün yerleştirilmesi) giderek nasıl kendi karşıtına dönüştüğünü ve sonuçta İslamcı amaçlara nasıl hizmet ettiğini göreceğiz. Hızlı Araplaştırma için ülkedeki mevcut İslam -Arap kadroları yetmeyince, Ortadoğu'daki Arap ülkelerinden (Suriye, Mısır vs) çok sayıda Arap-İslam kadroları getirildi. Bunların önemli bir kısmı Arap milliyetçiliğinden çok, İslam ümmetçiliğine yatkın

115) El Rasi, agy.
116) agy.

kimseler ya da bir şekilde *"Müslüman Kardeşler"* adlı örgütten şöyle veya böyle etkilenmiş kişilerdi. Meydanı boş bulunca adeta Cezayir'e üşüştüler. Devletin en kilit mevkilerinde (Eğitim, Adalet, Gençlik, Kültür, Enformasyon gibi bakanlıklar) mevzilendiler. Öte yandan adeta "camii yapma atölyesine" dönmüş Cezayir'in hemen her dini kurum ve kuruluşunda Araplaştırma adı altında açık tebliğ/davet (İslamcı yapmak için propaganda ve ajitasyon faaliyetleri) görevini başarıyla tamamladılar. "Sohbet halkaları" adı altında bilinçlendirme ve örgütlenme etkinliklerini gerçekleştirdiler.

Bundan da öte bir şey oldu. Hızlı Araplaştırma binlerce okuldan mezun olan, Arap dil ve kültürüyle eğitim görmüş gençlerin adeta sokağa atılmasına, yani işsiz güçsüz dolaşmalarına yol açtı. Çünkü orta ve yüksek eğitim yapanlar yine kutuplaşan toplumda, yönetici bürokrat-teknokrat takımı ile yeni yetme zenginlerin çocuklarıydılar. Oysa Arapça ilk temel eğitim görenler, genellikle yoksul sınıfların ya da çiftini çubuğunu satarak kente göç etmiş köylülerin çocuklarıydılar. Her gittikleri devlet kapısında ya da özel işyerinde, aranan niteliklere (iyi yabancı dil bilmek, yüksek kültür, dış geziler yapmış olmak, prezentabl olmak, yönetim deneyimli bulunmak... vs) uymadıkları için geri çevriliyorlardı.[117] İşte bu kesim, çok hızlı bir karamsarlık ve kutuplaşma ortamında, hızlı bir dönüş yaparak İslamcı çevrelerin yedek gücünü, daha sonra ise vurucu kuvvetini oluşturdu. Böylece kültür devrimi, ters tepmiş; bizzat hükümeti alnından vurmuştu.

Dışa açılma siyaseti, o ana kadar kendine yeterlilik temelinde yaşayan Cezayir toplumunu, hızla "bir tüketim toplumu" haline getirdi. Her yerde mantar gibi biten eğlence yerleri, yoz kültür merkezleri, Amerikanvari fastfood (hamburgerci vs) dükkanları, Cafe-bar'lar vs açıldı. Başlangıçta gençler için bir çekim merkezi olan bu yerler, tüketim top-

117) H. Roberts, agy, s. 73. Ayrıca El Vasat, 14 Haziran 1993, Londra.

lumunun kaçınılmaz kuralı gereği, zengin-yoksul ayrımının yaşandığı yer oldu.[118] Çünkü buna hazır olmayan ve üstelik milyonlarca diplomalı-diplomasız işsiz gencin başıboş dolaştığı Cezayir toplumunda, o zamana kadar yastık altında biriktirilmiş paralar çabucak suyunu çekmiş, dolayısıyla yoksullar ile orta tabaka mensupları yukarıda anılan eğlence merkezlerine gidemez olmuşlardı. Kapitalizmin sunduğu vitrindeki refah toplumu veya serbest piyasa, yine yaptığını yapmış; yoksulları Galeria/Fame City, Trade Center, Capitol gibi lüks merkezlerden dışlayarak zengin çocuklarını içeri buyur etmişti. Üstelik böylesine göz kamaştırıcı eğlence merkezlerinden birinin ülkenin bağımsızlığı için yaşamını vermiş 1.5 milyon insanın anısına dikilmiş "Mechul Asker" anıtının hemen önünde dikilmesi, ülkedeki çelişkiyi ve dolayısıyla sınıfsal kini daha da artırıyordu. Ahlak ve kültür giderek yozlaşıyordu. İslamcılar burada da gayet bilinçi bir propaganda yaparak, Riyad-ül Feth eğlence ve iş merkezine, İslam öncesi dönemdeki tanrı-putun ismi olan "Hübel"[119] adını taktılar. Meseleyi enine boyuna irdeleyip sınıfsal çelişkileri ve farklılıkları İslami bir temelde gözler önüne serdiler. Tam tamına o zamanın parasıyla 500 milyon dolara malolan Riyad-ül Feth'i yapan Kanada firması yetkilileri, sabah kahvesini bile uçakla Kanada'dan getirtip şöyle bir "fıırtt.." diye içince, milyonlarca işsiz Cezayirlinin tepesinin atmaması olanaksızlaşıyordu.

Önemli bir toplumsal olgu da Şadli'nin aile hayatına ilişkindi. O güne kadar kamuoyu önüne çıkmaktan kaçınan Bin Cedid'in eşi **Halime Burekba**, "liberal ekonomi"nin gereği açılıp saçılmaya başladı. **Halime Burekba** hayır cemiyetlerinde, resmi açılış, parti ve kokteyllerde bol bol arzı endam eyledi. Dış gezilere çıktı. Herhangi bir Batı

118) El Rasi, agy.
119) agy.

ülkesinde bir "First Lady"nin yapacağı olağan şeyler olmasına rağmen, Cezayir gibi gelenekçi bir toplumda şaşkınlık yarattı.[120] Kaldı ki o zamana kadar yaşamış devrim önderleri, eşlerini, işlerine karıştırmazlardı. Nitekim Bin Bella cezaevinde evlenmiş, Bumedyen ise gizlice evlilik yapmıştı. Toplum birdenbire "çiçek gibi açılmaya" henüz hazırlıklı değildi. Üstelik Bin Cedid'in eşi, geçmişte Fransız sömürgecilerle işbirliği yapan geleneksel İslamcı Murabıtiyye tarikatlarına bağlı köklü bir ailendendi. İslamcılar bu meseleyi de iyiden iyi kullanıp karşı propagandasını yaptılar.

Dış ve iç siyasetleri etkileyen önemli bir olay da Bin Cedid'in ilk dış ziyaretini, Cezayir'i iliklerine kadar sömüren Fransa'ya yapmış olmasıydı. Bu, bağımsız Cezayir'de, bir devlet başkanının daha önceki sömürgeci ülkeye yaptığı ilk resmi gezisiydi. Fransa Devlet Başkanı Mitterand, bu münasebetle tantanalı bir karşılama töreni hazırladı. Bin Cedid ise, ülkesinin liberal ekonomiye geçtiğini kanıtlamak için bu geziye çok önem veriyordu. Görüşme sonunda, iki ülke arasındaki o tarihi kin, nefret, baskı, zulüm ve sömürüye aldırmaksızın çok yönlü ikili anlaşmalar yapıldığı ilan edildi. Ayrıca karşılama törenleri sırasında **Bin Cedid** ile el sıkışanlar arasında Hıristiyan ve Musevi cemaat liderleri de vardı ki;[121] bu, özellikle Yahudilerden nefret eden ve o sırada Filistin Devrimi'ne İsrail'e karşı destek veren Cezayir için olumsuz bir puandı. Bu ziyaret de İslamcılara yaramış oldu.

Bundan iki yıl sonra yani 1985'te, Bin Cedid, ABD Başkanı Ronald Reagan ile buluştu. İki ülke ilişkilerinin dünya kapitalist pazarı çerçevesinde gelişmesinin yanı sıra, İran yanlısı İslamcı örgütlerce kaçırılan rehineler olayı da görüşülüp sonuca bağlandı. Bu da, İslamcıların si-

120) agy.
121) agy.

yasetlerine ters düşüyordu. Dahası **Bin Cedid**, dışa açılma ve liberal ekonomi programlarının kaçınılmaz bir sonucu olarak, kapitalist dünyaya teslim oldu.

Liberal ekonomi başını almış giderken, buna uygun yasalar çıkarmanın tam sırasıydı. Burada en büyük engeli, Milli Misak denen yasa oluşturuyordu. Bin Cedid, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, "Milli Misakı zenginleştirme" sloganı ile değişikliğe gitmek istiyordu. Ülkenin dört bir yanından davet edilen şahsiyetler, uzmanlar, kitle örgütleri FLN gözetiminde "Misak'ın zenginleştirilmesini" tartışıyorlardı. O sırada tümüyle resmi olan Cezayir gazetelerinin hepsi, ne kadar sayfası varsa, Misak tartışmalarına ayırıyor; bu arada "İslamın rolü", "İslamın sosyalizm ile ilişkisi", "İslamın toplumsal adalet ile ilintisi" türünden konulara ağırlık verip yorum yapıyorlardı.[122]

Ülkenin resmi yayın organı *El Mücahid* gazetesinin 3 Ekim 1985 tarihli fransızca nüshasındaki *"Islam ve Sosyalizm"* başlıklı yazıya bakalım: "Murabıtıyye ve benzeri deccalları bir kenara bırakırsak, milli ülkülerin gerçekleştirilmesinin biricik yolu sosyalizmdir. Sosyalizm ise İslami dinamikten kaynaklanır."[123]

Artık **Bin Cedid** bile, o kıt bilgisiyle, dipten gelen İslami dalganın etkisinde kalmış; ama başını çekip önüne geçmek niyetindeydi. Nitekim daha 19 Ekim 1983'te, kendisini Genel Sekreter seçen FLN Beşinci Kongresi'nde sunduğu raporda şu ibareler yer alıyordu: "1954 Kasım'daki Muzaffer Devrimimiz, başından beri bağımsızlığı gerçekleştirmeyi birincil görevi olarak görüyor. Buna ek olarak demokratik bir devleti İslam kuralları temelinde kurmayı amaçlıyor."[124]

---

122) agy.
123) agy.
124) agy.

Liberal İslama Çağrı

Bin Cedid'in üçüncü ve son dönemi "liberal İslama" çağrı ile noktalanır. Ama açıktır ki, iktidara geldiği günden beri, sol güçlere karşı özellikle de Bumedyen "devlet kapitalizmi-bürokrat yönetimi" yandaşlarının tasfiye sürecinde, yani 1948-88 yılları arasında İslamcı akımın güçlenmesi için çalıştı.[125]

Yukarıda aktarılagelen nedenlerin yanı sıra, Bin Cedid'in gözünde, İslamcıların toplumu güzel sözlerle "oyalayıcı" bir işlevi vardı.[126] Bakın nasıl? Dışa açılma ve liberal ekonomi programının sonucunda, ülkenin döviz borçları arttı, hızlı fiyat yükselişleri yaşandı, iç borçlar birikti. Kısacası milli ekonomi çöküşün eşiğideydi. Bu nedenle Ekim 1986'da, büyük öğrenci başkaldırıları yaşandı. Konstantina ve Setif kentindeki bu başkaldırıları bastırmak üzere kurtuluş savaşının kahramanlarından General **Muhammed Adaliye** görevlendirildi. Böylece ilk kez ordu, halkla karşı karşıya gelmiş oluyordu. Böylesi bir ortamda, halka "ekmek veremeyen" **Bin Cedid**, şöyle diyordu: "Hiç olmazsa dini öğrenerek bu fani dünyanın gamı ve kasvetini unutsunlar"[127] İslam öğelerini vurgulayan Bumedyen ve Bin Cedid arasındaki fark işte böyleydi: Birincisi, kalkınma döneminde petrol gelirlerine de güvenerek "aç insanları cennete göndermek" istemezken, ikincisi ,"madem ki açlar o halde dini telkinle ahirete göçsünler" diyordu.

1986, aynı zamanda dünya çapında Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki "devletçi kapitalist" yönetimlerin, o zamana kadar ağızlarına sakız ettikleri "sosyalizmi" (gerçekte sosyalist olmadıkları çok açıktı) sorgulama dönemiydi. Gorbaçov, ünlü Perestroika ve Glasnost çağını açmış oluyor; o ana kadar soyut düzlemde ve demagojik olarak söylenen "sosyalizm" kavramına yeni şeyler ekliyor, kısaca bu kav-

125) agy.
126) agy.
127) agy.

ramı ebedi billah bırakmanın ve gömmenin hazırlıklarını da yapıyordu. Bunu ve içerdeki gelişmeleri hesaba katan Bin Cedid, 1986 yılını kendisi için tayin edici bir aşama olarak kabul etti. Ülkede "sosyalizm" kelimesinden tümüyle vazgeçti. Bize göre iyi de etmişti. Çünkü Gorbaçov ve Bin Cedid'in düşüncelerindeki sosyalizm, devlet kapitalizminden başka bir şey değildi. Ama öte yandan, sosyalizm adına o kadar çok kötülük yapmışlardı ki, halk ister istemez "her türlü başarısızlık ve kötülük, eşittir sosyalizm" diye düşünüyordu. Bu algılama yanlıştı ama olan da buydu. Bu yüzden sosyalizm söyleminden resmi düzeyde vazgeçilmesi, çok geç bir döneme, İslamcıların atılım yapma aşamasına denk düşmüştü. Dolayısıyla bu vazgeçiş bile, "İslamın başarısı" şeklinde algılanıyordu. Zaten **Bin Cedid**'in sosyalizm söylemini bırakması da, kendince, "İslama verilmiş bir ödün" idi. Bunu aşağıda irdeleyeceğiz.

Bin Cedid dönemindeki İslamcı yükselişe ilişkin verdiğimiz örneklere, özellikle birini eklemek gerek: Cezayir Üniversitesi'nde sosyalistler ile İslamcı öğrenciler arasında 2 Kasım 1982 günü çıkan çatışmada solcu bir öğrencinin öldürülmesiyle sonuçlanan olaylardan sonra hükümetin "size bu kadar hoşgörü de yeter" babından İslamcılara karşı giriştiği tutuklamalar, 12 Kasım günü geniş çaplı bir meydan okumaya dönüştü. İslamcılar kent göbeğindeki bir Üniversite'ye "cemaat namazı" adı altında 50 ila 100 bin kişi toplayıp, cadde ve sokaklara taşan müminlerle saatlerce trafiği ve hayatı aksatmıştı. Tam da bu münasebetle İslamcılar hükümete yönelik bir *"Manifesto"* açıklamışlardı. "12 Kasım Manifestosu" olarak bilinen ve daha sonra İslami Selamet Cephesi (İSC) yöneticilerinden olacak Abbasi Medeni ve Ahmed Sehnun (ile daha önce ölen muhalif vaiz Aldüllatif Sultani) gibi İslami önde gelenlerin imzasını taşıyan bildiri, 14 maddelik bir "İslami nota/uyarı" niteliğindeydi. Artık İslamcılar sokağa dökülmekle kalmayıp; dolaysız biçimde hükümete meydan okuyor, belki de iktidara yürümenin ilk

adımı olan taleplerini ileri sürüyorlardı. *Manifesto*; hemen bütün İslamcıların yaptıkları türden, "emperyalizm, uluslararası komünizm, siyonizm, masonluk, milliyetçilik ve Baasçılık" (Arap milliyetçiliği) gibi siyasetleri eleştirip, İslamın "yüce mesajı uğruna gerekirse bütün mallarını ve canlarını feda etmeye hazır olan" insanlardan (kendilerinden) söz ettikten sonra; "üniversitelerdeki mümin gençlere karşı uygulanan baskı, terör, kaçırma, hapse atıp işkenceye maruz bırakma gibi eylemler ile çeşitli devlet dairelerindeki mescitlere yapılan müdahaleleri" kınıyor; "devletin emperyalist emellere peşkeş çekildiğinden, hakiki din olan İslamiyete saldırıldığından" şikayet ediyor, "manevi değerlerin imha edildiğini" iddia ediyordu.

Ek olarak şu talepleri öne sürüyordu: "Devlet dairelerinde emperyalist düşmanların emellerine hizmet eden, gayri İslami davranışların yaygınlaştırılmasına çalışan memurların sorumsuz tutumlarına göz yumulmamalı. Adalet ve polis teşkilatlarına gösterişli erkek ve kadınlar yerleştirilmemeli. Adaletin yanlış uygulamalarla tahrip edilmesine son verilmeli. *Askıya alınan Allah hükümleri, en kısa zamanda hayata geçirilmeli.* Kişisel hak ve özgürlüklerin yanında Şer'i ve ahlaki yükümlülükleri ihlal edilmemeli. Tüm Şer'i olmayan ekonomik ilişkiler engellenip, gayri İslami çizgideki ekonomik hayata son verilmeli. Halkımızın, ülke kaynaklarından adil biçimde faydalanması sağlanmalıdır. Çekirdek aile oluşturulması bahanesiyle, ailelerimizi parçalayıp büyük zorluklarla karşı karşıya bırakan Fransızların planladığı kasıtlı sömürge politikasına son verilmeli. Karşı cinslerin (eğitim, kültür, iktisat, toplum) alanlarındaki ortak faaliyetleri (kadın-erkek karışımı çalışma) derhal son bulmalıdır. Her türlü yolsuzluk ve rüşvet son bulmalıdır. Kültür kavramı altında ahlaksız ve rezil festivaller yoluyla eğitimimiz çökertildiğinden, kültür emperyalizmi son bulmalıdır. Bunu telafi edecek yeni, becerikli, zeki ve yetkin gençler yetiştirilmelidir. İslami

eğitimin kaldırılıp laik eğitimin yerleştirilmesi[128] yeni kuşaklar ile İslam arasında uçurum doğurmuştur. Buna son verilmeli. Ülkemizde emperyalist çıkarları tehdit eden bir İslami uyanış yaşanıyor. Bu (kutsal) davaya karşı yerli ve yabancı basında, devleti (İslamcılara karşı) kışkırtmaya yönelik düşüncesiz ve iğrenç kampanyalara son verilmeli. Sırf şahsiyet ve dinlerini savundukları için mahkum edilen insanlar serbest bırakılmalı. Üniversite, lise, hazırlık okulları ile resmi dairelerde kapatılan tüm mescidler tekrar açılmalı. *Ümmetin şerefine, geleceğine, şeriata ve onun vaz'ettiği ahlaki yükümlülüklere karşı suç işleyen herkes, İslam Şeriatı'nın hükümlerine göre cezalandırılmalı."*[129]

Anlaşıldığı üzere *Manifesto*, 14 maddelik istemiyle, mevcut hükümete ve yönetime "madem İslam deyip duruyorsun, o halde ya bu talepleri yerine getir ya da bu işi bize devret" demeye getirmektedir. Çünkü birçoğu gerçekten o sırada halkın acil ekonomik/siyasi talebi iken, özellikle "Allah'ın hükmünün yerine getirilmesi ve İslam Şeriatı'nın uygulanması", tümüyle bir İslam devleti kurmak anlamına gelmekte ya da onu amaçlamaktadır.

Bin Cedid, iktidarı talep eden siyasi bir gücü karşısında görünce panikleyip, her devletin o bildik yönetimine başvurdu: Geniş çaplı tutuklamalar. Bu arada yönetime karşı ilk İslamcı silahlı eylemler de dağlarda kendini gösterdi ki, daha sonra aktaracağız.

Geniş çaplı tutuklamaların duruşması, Şeyh Sultani'nin vefatı üzerine toplanan 25 bin kişilik cenaze namazının ardından ertelendi. Bu ikinci büyük meydan okuyuştu. **Bin Cedid** burada da, "İslama karşı İslamı oynamak" gibi büyük bir yanılgıya düştü.

---

128) Cezayir'deki eğitim ve öğretimin Suriye veya Türkiye'deki (bütün o mecburi din eğitimi gibi zorlamalara rağmen) derecede bile "laik" olmadığını, tersine İslami yönü ağır basan bir eğitim programı içerdiğini bir kez daha belirtelim. İslamcıların amacı ise topyekün bir İslami eğitimdir.

129) F. Deniz, age, s. 100-106; Abbasi Medeni'nin İslami Çözüm'ünden alıntı.

Ne mi yaptı? Mısır'daki *"Müslüman Kardeşler"* örgütünün bir zamanlar yandaşıyken daha sonra ayrılarak bağımsız İslamcı bir fikir adamı olan ve Kahire'deki ünlü El Ezher Üniversitesi İslam Üniversitesi öğretim üyelerinden Şeyh Muhammed El Gazali'yi transfer etti. Plana göre, 1830'larda sömürgecilere karşı ayaklanmanın efsanevi lideri Kadiri tarikat şeyhi Emir Abdülkadir adına Konstantina kentinde yapılan üniversite, "Alternatif bir İslam kültür merkezi" haline getirildi. Mısırlı meşhur Şeyh **El Gazali** de bu üniversitede "İslami dersler verecek", ama bu dini eğitim üniversite kampüsüyle sınırlı kalmayıp, ülke geneline dalga dalga yayılacaktı. Böylece devlet denetimindeki "resmi İslam", sokaktaki "muhalif İslamı" kuşatacak; İslamcı hareketler ve müslüman kitlelerde ya seslerini kısacak ya da düzene eklemleneceklerdi. Ancak **Bin Cedid** yanılıyordu. Çünkü, Bumedyen bu taktiği geçiçi bir başarıyla uygularken, içinde bulunduğu ortam farklıydı (ki Bumedyen bölümünün sonunda irdelemiştik). Kaldı ki buna rağmen, Bumedyen bile İslamcı hareketin büyüyüp gelişmesini önleyememiş, tersine yaptıklarıyla onun canlanmasına (nesnel ve öznel açıdan) katkıda bulunmuştu.

Aslına bakılırsa Abdülkadir İslam Üniversitesi fikri, yani sokaktaki muhalif İslama karşı resmi İslam düşüncesi, Bumedyen'e aittir. 1971 yılında temel atma töreninde bulunduğunda, bir zamanlar içinde eğitim gördüğü Tunus El Zeytune ile Mısır El Ezher İslam üniversiteleri gibi bir işleve sahip olmasını umuyordu.[130] Ortaçağ İslamın yükseliş dönemine olan nostaljik bağlılığı ve sömürge dönemine karşı kini yüzünden İslamcı duygularını konuşturan Bumedyen, ilgili mimarlara, "Abdülkadir Üniversitesi mimari stilinin Endülüs devrindeki yapılara benzetilmesinde ısrar etmişti." Kaldı ki üniversitenin yapıldığı kent olan Konstantina bile, bir zamanlar ıslahatçı İslamın önderi olup daha 1930'larda Alimler Cemiyeti'nin kuruculuğunu yapan İslam-

130) El Rasi, agy.

Arap düşünürü Bin Badis'in anısına bir saygının ifadesi olarak seçilmişti ki, en önemli bölümü hiç kuşkusuz 12 bin kişiyi alabilecek büyüklükte bir camii olacaktı.[131]

İşin ilginç yanı, bir yandan Şeyh **Muhammed El Gazali**'yi ülkeye davet edip görkemli Abdülkadir İslam Üniversitesi ve Camisi'nde konuşturan **Bin Cedid**, öte yandan Riyad-ül Feth gibi kapitalist tüketim ve eğlence merkezlerini açıyordu. "Bir ayağı İslam üniversitesi ve camisinde olan Bin Cedid'in diğer ayağı *Riyad-ül Feth* eğlence ve iş merkezindeydi."[132] Aslında bu, ünlü İslam uzmanı **Olivier Roy**'un daha sonra değineceğimiz, yerinde bir saptamasına da denk düşüyor: "Cezayir'de ve başka yerlerdeki İslamcılar ne kadar aksini söyleseler de, kurmak istedikleri İslam toplumu, bir tüketim toplumu olmaktan öteye geçmez."

Abdülkadir İslam Üniversitesi, 1984 yılında, 300 öğrencisi ve 22 öğretim görevlisiyle eğitime başladı. Eğitim programını tartışmasız biçimde hazırlayıp uygulatan kişi, Mısırlı Şeyh **El Gazali**'den başkası değildi. **El Gazali**'nin şöhreti üniversite ile sınırlı kalmadı. TV ekranlarında sunulan haftalık dini sohbetleri ve "mübarek Ramazan ayları" dolayısıyla yaptığı dini sohbetleri, **El Gazali**'nin ülke çapında yetkin bir İslam şahsiyeti olmasına da yol açtı.[133]

"El Gazali'nin İslamcı yükselişteki rolü nedir?" türünden bir sorunun karşılığı Cezayir'de hâlâ tartışmalıdır. Laik/demokratik kesime göre El Gazali, "İslamcı hareketin güçlü bir dayanağı" idi. İslamcı akım ise bunu reddederek "Hayır, El Gazali, muhalif İslamcılara karşı resmi İslamın temsilcisi olarak Bin Cedid'in destekçisiydi," yolunda görüş belirtiyor. Aslında **Gazali,** bilinçli ve maksatlı biçimde, "iki rolü de aynı anda oynadı."[134] Bizzat kendisine sorulduğunda ise şu yanıtı vermiştir: "Kuşkusuz Abdülkadir

131) agy.
132) agy.
133) agy.
134) El Rasi saptaması, agy.

Üniversitesi'nin kurulmasında Bin Cedid'in büyük emeği vardır. Çünkü her şeyden önce, böyle bir Üniversite'nin kurulması önündeki bütün engelleri (unsurları) ortadan kaldırmıştır. Bin Cedid, bana mümin ve müslüman biri olarak gözüktü. Ancak bağnaz biri değildi ve İslam dininin Cezayir bağımsızlık savaşındaki rolünün bilincindeydi. Zaten *Islam'dan soyutlanmış bir Arapçılık* (Arap milliyetçiliği/pan-arabizm-FB) vatana hizmet etmez..."[135]

El Gazali, ülkedeki *Islamcı Selamet Cephesi*'ne (İSC) göz kırpmaktan geri kalmadı: "...Cezayirli müslümanlar, Hür Dünya'nın başvurduğu biricik yol olan serbest seçimler yoluyla başarı elde edip başkalarının nefretini kazanınca, çok kötü bir muameleye maruz kaldılar. Bana kalırsa İSC, her türlü musibetin kaynağı değildir. Şimdiye kadar ona yapılan kötü muamelelere baktığımızda, İSC'ye atfedilen hataların kendiliğinden ortadan kalktığını görürüz..." Bana kalırsa, eğer İSC'nin hataları var idiyse, bu hataları işlemek üzere onu kendi haline bırakıp önünü açmalıydık ki, yine seçimler yoluyla kaybedip sahneden çekilmek durumunda kalsaydı. Ancak bunun tersi bir şey oldu. Askeri darbe yapıldı-ki bundan nefret ederim..."[136]

Konusunda uzman bir Arap araştırmacının değerlendirmesine bakalım: "Kuşkusuz Şeyh **El Gazali**, Müslüman Kardeşler örgütü kurucusu **Hasan El Benna**'nın bir tılmizi (öğrenci) olarak, Bin Cedid yönetiminin gölgesinde İslami hareketin gelişimine ve uyanışına büyük katkıda bulunmuştur. **Bin Cedid**, El Gazali'nin görevini ifade edip 31 Mayıs 1989'da ayrıldığı veda töreninde, ülkenin en saygın madalyası olan *"El Esir"* nişanıyla kendisini taltif etmiş, onun şerefine her yıl Cezayir'de 'İslam konferansları' düzenlemiştir. Aslında daha önce Bumedyen tarafından düzenlenen bu konferansların sayısını arttırmıştır. **El Gazali**, Bin Cedid'in nazarında öylesine saygın bir kişiydi ki;

135) Suudi gazetesi El Şark-ül Avsat gazetesi, 15 Ağustos 1988, Londra.
136) Lübnan El Hayat gazetesi, 14 Ağustos 1992, Londra.

şerefine verilen partilerde, devlet ricali önünde açıkça şöyle derdi: 'Cezayir'in geleceği *Islam ve Arap'tan başka bir şey olamaz.*' Bu arada üstü kapalı biçimde İslamcı Selamet Cephesi'nin aşırı eylemlerini de eleştirirdi."[137]

El Gazali, ülkede böylesine elini kolunu sallayarak her istediği yerde İslamcı propaganda yapadursun, Çok daha sonra Cezayir basını, özellikle Fransızca yayınlanan gazeteler, kendisine karşı bir kampanya başlattılar: "Ülkedeki veba salgınının (İslamcı yükselişin-FB) asıl nedeni bizzat El Gazali'dir. O, Bin Cedid dönemini yıkıma uğratan kişidir."[138] Bu kampanya etkili oldu ve Bin Cedid'den sonra gelen devlet ricalinden **Ali Kafi**, El Gazali için, "ülkedeki köktendinci akımın teşvikçisi ve kışkırtıcısı" dedi.[139] Gerçi El Gazali, ülkesi Mısır'a döndükten sonra bunun altında kalmayıp Ali Kafi'nin suçlamalarını reddetti. Ama bu da tarihe bir dipnot olarak düşmüş oldu.[140]

Yeri gelmişken El Gazali hakkında bir açılım yapalım. Doğru; Mısırlı bu din adamı, Müslüman Kardeşler örgütü kurucusu Hasan El Benna'nın tılmızı olmaktan gurur duyan biridir. Ancak bu örgütten uzaklaşarak şu anda Mısır'da uygulanmakta olan, "resmi İslam" denen devlet denetimindeki İslam eğitim-öğretim kurumlarına hizmet ettiği; dolayısıyla deyim yerindeyse "gelenekçi İslam" ya da "liberal İslam"dan yana bir tutum takındığı, "kadın hakları ve demokrasi" gibi konularda, köktendinci İslamcıların görüşlerine ters fikirler ileri sürdüğü de doğrudur. Ama aynı "liberal İslamcı" **El Gazali**, Haziran 1992'de radikal İslamcılar tarafından öldürülen "laik" gazeteci-yazar Farac Fuda cinayetiyle ilgili mahkemede bilirkişi sıfatıyla "evet, davete rağmen İslama dönmeyenler veya İslamı eleştirenler, Şeriata göre öldürülmeyi hak ederler" diyerek ülkedeki İslamcı-Laik tartışmasını yeniden alevlendirmiştir.

137) George El Rasi saptaması, agy.
138) El Rasi, agy.
139) Mısırlı aydınlar heyetini kabul konuşmasından, El Rasi, agy.
140) El Mecelle, 18 Temmuz 1993, Londra.

Özün sözü, Bin Cedid, Bumedyen kadar olmasa da "İslami konulara değinir", İslamcı akımların gelişimine göz yumup teşvik eder; deyim yerindeyse "liberal İslama" çağrı yapardı. Zaten Eylül 1988'deki büyük ayaklanma sonrasında, özellikle 1988 Ekimi'nde İslamcı hareketin sokağa dökülmesiyle birlikte, bir zamanların "First Lady'si **Halime Burekba Bin Cedid**, Papatyalığı bırakıp hemen "tesettür giyim"e büründü, türban takıp saçını başını örttü ve çarşaf giydi. Bununla da yetinmedi; Başkanlık Köşkü'ndeki bütün kadın hizmetçilerin "İslama uygun tesettür giyim ile donatılmaları yolunda kesin talimat verdi."[141] Elhamdülillah, islamla işe başlayan, eğlence merkezleri açınakla yola devam eden ve dolayısıyla-dolaysız biçimde İslamcı hareketi teşvik eden **Bin Cedid**, birdenbire kendini İslami bir kuşatmanın içinde bulmuş; eşi ve halayıklarıyla birlikte "aile boyu" topyekün müslüman olmuştu!..

141) El Rasi, agy.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AYAKLANMA VE KRİZ DÖNEMİ

A- İslamcı Muhalefetin Doğuşu

Cezayir'deki İslami düşünce, sömürgecilik zamanında, bağımsızlık savaşı sırasında ve sonraki dönemde hep varolagelmiştir. Ancak sömürge dönemindeki İslami düşünce ve hareketleri (özellikle 1930'larda Şeyh Abdülkadir ayaklanmasıyla başlayıp 1871'de El Mıkrani ayaklanmasıyla biten) kurtuluş savaşı sırasındakilerden ayıran temel bir fark vardır. Abdülkadir zamanında, sömürgeciliğe karşı çıkabilecek başkaca bir düşünce akımı (milliyetçilik, sosyalizm) yoktu. Dolayısıyla Cezayirlilik; kabile düşüncesinin İslamcı ideoloji ve Arap kültürüyle kaynaşmasından oluşuyor, yabancı "gavurun bu diyardan defedilmesi"ni amaçlıyordu. Bir anlamda ilkel milliyetçilik, İslam ve aşiretçilikle kaynaşmıştı.

Ama 1930'lu yıllarda siyasi mücadele ile işe koyulan ve 1950'lerde silahlı mücadeleye katılmaktan başka çıkar yol görmeyen İslamcı hareketlerin (özellikle Alimler Cemiyeti'nin kişiliğinde somutlaşan) alternatifi vardı. Bunlardan biri "sosyalizm/komünizm" düşüncesi, diğeri de Arap-İslam kimliğinde ağırlık noktasını Arap milliyetçiliğine veren pan-Arabizm idi. Fransız sömürgeciliğine

karşı mücadelede, başta ezen ulusun devrimcilerini temsil eden Fransız Komünist Partisi olmak üzere Cezayir'deki kolları, o klasik anti-emperyalizm ve faşizme karşı geniş halk cephesi sloganı altında, Cezayir milliyetçi devrimcileriyle yurtseverlerinin taleplerine gereğince sahip çıkmadılar; yer yer onları "milliyetçilik" ile suçlayıp, Cezayir'in bağımsızlığını, "anavatan Fransa'ya vurulacak bir darbe" olarak algıladılar. Bu yüzden de 1936'daki Blum hükümetinin Cezayir halkı üzerindeki baskı ve zulmüne destek verdiler.[1] Günümüzde İran, Türkiye ve Irak'taki marksistlerin bu ülkelerdeki Kürt sorununa yaklaşımları da, tarihsel baktığımızda, o dönem Fransız marksistlerinkinden pek farklı değildir. Bunun yeniden gözden geçirilmesi gereğini vurgulayarak başka noktaya geçelim.

Anlatılanlara dayanarak, Cezayir halkı arasındaki köklü Arap-İslam kültürünün egemenliğini de gözönüne alarak, o sırada "sosyalizm-komünizm" gibi bir ideolojinin, İslam-Arap ideolojisiyle yarışacak gücü ve ortamı yoktu diyebiliriz. Olsa olsa kabilinden bir varsayımdan hareket edersek, Cezayir halkı sömürgecilikten kurtulmak için hemen her düşünceyi benimsemeye hazırdı diyebiliriz. Nitekim Mısali El Hac'ın sosyalizan-komünizan görüşleri epeyce yaygınlık kazanmıştı. Ancak Mısali, küçüklüğünde aldığı Arap-İslam kültürünün etkisi, Lübnanlı Arap-İslam mütefekkiri Şekip Arslan'ın teşviki ve Fransız Komünist Partisi'nin "milli mesele"de olumsuz bir tutum alması sonucunda, aydınlar ve gençler arasındaki sosyalist-komünist fikirlerin heba olup gitmesini önleyemedi. Burada kişisel hatalarını da gözardı etmemek gerek.

Bu durumda, uluslararası ortamın elverişli olması nedeniyle Cezayir'de uç veren yepyeni bir düşünce, milliyetçilikti: Pan-arabizm ve Pan-İslamizm. Anti emperyalizmi içeren, sömürge ülkenin tam bağımsızlığa kavuşması için her türlü mücadeleyi göze alan ama özellikle

1) George El Rasi, agy.

"silahlı mücadele'de ısrar eden sol perspektifli radikal bir milliyetçiliktir sözkonusu olan. Nitekim bu akımın, bizzat Mısali El Hac ve Ferhat Abbas gibi tarihi şahsiyetlerin kurdukları, zamanına göre kimi ilerici/demokrat, kimi ilerici-devrimci-sosyalist oluşumların yan ürün vermeleri de kaçınılmazdı. Bu nokta önemlidir.

O halde sosyalist fikirlerden etkilenmiş ilerici-devrimci milliyetçilik, aynı zamanda hem ülkeyi kurtarmaya hem de bu ülkenin çağlar boyu çalınmış Arap-İslam kimliğini sömürgeciden alıp yeniden canlandırmaya adaydı. İşte 1930'larda kurulan ıslahatçı İslamcı akımın somut örneği Müslüman Alimler Cemiyeti'nin karşısına dikilen veya onunla tarihi bir moment'te buluşan ideoloji, milliyetçilik oldu.

Burada ıslahatçı İslam kavramına özellikle dikkat çekmek istiyoruz. Çünkü adından anlaşıldığının tersine, "pasif, reformcu ve barışçıl" İslam değildir sözkonusu olan. Fransız uzman **Bruno Etienne**'nin çok doğru biçimde koyduğu gibi, *"Islahatçı misyon, Cihad yapmayı gerektirir."*(2) Yani amacı uğrunda şiddete başvuran bir İslam ile karşı karşıyayız. Fakat Alimler Cemiyeti, o dönemde henüz ideolojik İslam'dan siyasi İslama atlayabilecek yetenekte değildi. Kent-soyludur ve kırsal kesimlerde fazla bir etkinliği de yoktur.

Kasım 1954'de Cezayir Devrimi'nin ilk kurşununu atan Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) ise, adı üzerinde cephedir; bir çatı örgütüdür. Bünyesinde İslamcıdan marksiste kadar her renkten ve boyadan insan vardır. İlk girişimcileri marksizan bir kadro olmasına rağmen, esas olarak Ulusal Cephe'yi yaratmayı hedeflemektedir. Sonradan iki uç arasındaki köprü ise Arap milliyetçiliği olmuştur.

İşte FLN, silahlı mücadeleyi başlatıp siyasi yükselişiyle o zamana kadar ideolojik ve kültürel açıdan yükselişe geçmiş olan ıslahatçı Islamı dengelemiş oldu. Islahatçı Ulema ister istemez FLN'ye katıldı. Fakat FLN, kendisi dışındaki tüm siyasi oluşumlara yaptığı gibi, Alimler Cemiyeti ile de pa-

2) B. Etienne, L'Islamisme Radicale (Radikal İslamcılık), Paris, Hachette, 1987, s. 141.

zarlığa oturdu. Birleşmenin kendi yapısı içinde oluşturulması için ısrar etti ve böylece Islahatçı İslamcıların özerk faaliyetlerini elinden almış oldu. Buradan yola çıkılarak denilebilir ki, sırf pan-İslamcı bir görüş temelinde hareket eden Alimler Cemiyeti'nin kişiliğinde İslamcılar, Pan-arabizme öncelik veren devrimci-milliyetçi FLN tarafından içselleştirilip, kurulmak istenen Cezayir ulus-devlet modelinin bir yan unsuru durumuna sokuldular.(3) Milliyetçi-İslamcı rekabetinde birinci raund, devlet kuran ve yöneten FLN'nindir denilebilir.

Ancak Cezayir İslamcılığının kendine özgü bir tarihi vardır. Bu tarih, bir yandan Arap-İslam dünyasını kapsayan geniş bir hareketin parçası olarak kabul edilse de; zamanlaması, biçimi ve gelişiminin yarattığı sonuçlar bakımından farklılık arzeder.(4)

Fransız İslam uzmanlarından **Bruno Etienne**, Arap dünyasındaki İslam rakidalizminin gelişim tarihini (İran İslam devriminden çok önce), ani bir İsrail saldırısıyla başlayıp altı gün sürdükten sonra Arap ordularının bozguna uğraması ve Filistin dahil Arap topraklarının işgaliyle sonuçlanan Haziran 1967'e kadar uzatır ki, doğrudur.(5) Dinsel efsane, mit, söylence ve benzeri hurafelerin özellikle çok büyük zaferler ya da felaketler sırasında ortaya çıkıp kitleselleştiği gibi genel toplumsal bir fenomeni (görüngü) biliyorsak eğer; 1967'den sonraki umutsuzluk ortamında, Arap ülkelerinin başkentlerinde "Meryem Ana'nın defalarca görüldüğü, Hz. Muhammed'in atıyla Kudüs üzerinden uçup, Arap-İslam ümmetini dinden çıkmakla suçladıktan sonra, yeniden kurtuluşun dine, hak dini İslama dönüşte olduğu yolundaki sözleri" türünden hurafelerin yaygınlaşma nedenlerini daha iyi kavrarız.(6)

3) H. Roberts, Radikal İslamcılık ve Cezayir Milliyetçiliğinin Çıkmazı, Dünya ve İslam dergisi, s. 70. İstanbul.
4) agy.
5) Etienne, age, s. 108-125.
6) Bu konudaki en ayrıntılı inceleme ABD'deki Arap yazar-araştırmacı Sadık Celal El Azm'ın "Nakd-ül Zati Bad-ül Hezime" (Bozgun Sonrası Özeleştiri) ve "Nakd-ül Fıkr-ül Dini" (Din Fikrinin Eleştirisi) adlı eserlerde yeralır, Beyrut, 1972.

Bu tarih aynı zamanda, artık gelişiminin doruğuna ulaşmış ve yine toplumda yanıltıcı bir mit (efsane) halini almış Nasır milliyetçiliğinin, daha genelde ise Arap-İslam tezi ve bir dereceye kadar da "laik Arap milliyetçiliği"nin sonu idi. Arap dünyasında sunulan ulus-devlet modelleri ya da Batı benzeri kavramlar, Etienne'nin deyimiyle, "bir daha tekrar dirilmeyecekleri büyük bir gerileme içine girmişti"ler.[7] Biz Ortadoğu (Maşrık) Arap ülkeleri için kesinlikle geçerli olan bu saptamaya bir noktada itiraz etmek durumundayız: "Ulus-devlet modeli, bir daha tekrar dirilmeyecek biçimde gömülmüş" değildir. Çünkü buradaki "bir daha geri dirilmeyecek" ibaresi fazla iddialı ve tarihin akışına terstir. Kapitalist emperyalizm, sömürü ve saldırı varoldukça, (günümüzdeki adı Kuzey-Güney çatışması) kendi alternatifini yaratacak; bu arada milli/milliyetçi karşıtları da varolmaya devam edecektir.

Yine Maşrık (Ortadoğu) Arap ülkeleri için doğru olan bu saptama, Mağrıb genelinde ve Cezayir özelinde durumu açıklamaya yeterli değildir. Bir kere, Cezayir ne Mısır ne de Suriye ve Irak'taki Arap milliyetçiliğinin uzantısı değildir. Oradan çokca etkilenmiştir, ama kendi milliyetçiliğinin kökleri 1926'lara uzanan zengin bir siyasi tarihe sahiptir. Kaldı ki Cezayir devrimi, darbeyle işbaşına gelen Mısır, Suriye, Irak vs gibi arap ülkelerindeki milli demokratik devrimlerin en kapsamlısı, en geniş boyutlusu, en renklisi ve en popüler olanıydı.[8]

Sıraladığımız saptamaları toparlarsak, Arap milliyetçiliğinin 1967'deki bozgundan sonra gerileme (din karşısında) dönemine girdiği bir zamanda, Cezayir milliyetçiliğinin neden henüz canlı, diri ve gelişmekte olduğunu da kavramış oluruz. Nitekim Mısır lideri Abdülnasır'ı körü körüne taklit edecek derecede bir hayranı olan Bumedyen, 1967'deki teslimiyetçi tutumunu, acılıklı ve

7) age.
8) H. Roberts, agy, s. 70.

dokunaklı bir konuşmada eleştirip O'nu, "askeri realitelere teslim olmak" ile suçlamıştı. Bu eleştiriye uygun biçimde izlenen iç ve dış siyasetler, Bumedyen'in, Cezayir halkının siyasi refleksleri üzerindeki denetimini sürdürmesini sağladı.[9] Böylece Arap milliyetçiliğinin gerilediği bir ortamda, Cezayir milliyetçiliği ivme kazanarak sadece ulusal alanda ve bölgesel alanda değil, aynı zamanda hem Arap dünyası hem Üçüncü Dünya gibi uluslararası alanlarda da gelişmesine yaradı.

Ayrıca kendinden emin Bumedyen, bir yandan da İslamcı düşünceyi ve idealleri savunup; deyim yerindeyse "İslami açıdan muhalefeti" bile kimseye bırakmıyordu. Belki de bu nedenle, solculara ve Berberilere karşı bir denge unsuru olarak kurulup Bin Bella tarafından desteklenen İslamcı *"El Kiyem"* Cemiyeti de, siyasi konulardan çok ahlaki konulara ve kültürel meselere ağırlık vererek uzunca bir süre marijinal kaldı.

Yine de, Cemiyet, *Humanisme Musulmane* (İslami İnsaniyet) adlı yayın organında 1965'te yayımladığı bir makalede, mevcut düzene alternatif olabileceğini şu sözlerle dile getiriyordu: "Kendilerini İslam ile temellendirmeyen tüm siyasi partiler ve liderler, gayri meşru ve tehlikelidirler. Komünist, laik, marksist-sosyalist veya millici/milliyetçi (bu sonuncusu İslam vahdetine karşıdır) hiçbir parti İslam topraklarında var olamaz."[10]

Bir nokta dikkat çekici; *El Kiyem Cemiyeti*, tam da yönetici seçkinciler arasında önemli bölünmelerin yaşandığı (Bin Bella-Bumedyen çatışması) bir kriz anında kuruldu.[11] Ayrıca Bin Bella'nın bir ara Alimler Cemiyeti üyelerini tutuklayıp sürgüne gönderdiği bir dönemde, devletin yanında "Ulema adına" yeralacak kimse de yoktu. Devletin zaten "resmi bir diyanet kuruluşu" bile bulunmuyordu. Bin Bel-

9) agy, s. 70-71.

10) Jean Leca ve Jean-Claude Vatin, L'Algéria Politiques. İnstitutions et Regime'den alıntıyan H. Roberts, agy, s. 71.

11) H. Roberts, agy.

la'nın (Troçkistlerin siyasi danışman oldukları bir devirde) havada kalan ama orta tabaka için ürkütücü radikal sol söylemleri de kitleler arasında soğukluk yaratmıştı. Bu sorumsuz davranışlar, Bumedyen'in darbe yapmasına yol açmış; sol-kanat milliyetçileri tasfiye edip, küçük girişimcilerin özelleştirilmesi ve İslami söylemler kullanarak kentli orta tabakanın kaygılarını yumuşatmalarına ve İslamcıların gönüllerine su serpilmesine neden olmuştu. Bumedyen, iktidarını oturttuktan sonra, Cemiyet Uleması'nın "İslamcı programlarını" seçici bir tarzda alıp rejime eklemledikten sonra, siyasi bir bahaneyle Cemiyet'i kapattı. Ama yerine, ilk kez, onun tabanına hitabedebilecek Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kurdu.

Dolayısıyla *El Kiyem Cemiyeti*'nin bu ortamda çıkışı iyi bir zamanlama olmakla birlikte, Cezayir milliyetçiliğinin krizini değil Bin Bella-Bumedyen arasında doruğa varan devlet-toplum ilişkisindeki kopukluğu yansıtıyordu.[12] Bu yüzden uzunca bir süre etkili olduğu söylenemez. Öte yandan, o şaşalı Kültürel Devrim çerçevesinde Ortadoğulu Arap ülkelerinden getirtilen öğretmen-eğitmen kadrosu, Cezayir'de sinmiş bulunan veya siyasi-ideolojik bir açılıma ihtiyaç duyan İslamcı fikirlere adeta "gençlik aşısı" yaptı. Ayrıca daha önce de açıkladığımız gibi, hızlı Araplaştırmanın sonucunda mezun olan yüzbinlerce ve milyonlarca diplomalı işsiz genç, yeniden kapitalist-Batı kültürünün kurbanı oldu. Toprak Devrimi ise, köylülüğü zaten öldürmüştü.

Bumedyen ve diğer Cezayir liderlerinin "ulus-devlet" modeline karşı İslamcıların elinde önemli bir koz vardı: Ümmet modeli. Çünkü Ümmet, yerel ve bölgesel farklılıkları aşan, milli sınır tanımayan evrensel müminler cemaatidir. Varlığı ise ancak Şeriat, yani İslam hukuku temeli üzerine kurulu hükümetlerce güvenceye alınabilir. Radikal İslamcılar, bu anlayışı öne sürerken, Cezayir devletini

12) agy, s. 72.

en zayıf noktalarından biriyle vurmuş oluyorlar. Çünkü devlet, meşruiyetini, Fransız sömürgecilerine karşı yürüttüğü devrimci bir savaştan alıyordu. Bu hikmeti sebep (raison d'etat/varoluş nedeni) ise, yani devletin varlığına kaynaklık eden temel espri ve ruh, FLN'nin açıklanmış nihai hedefinde somutlaşıyor: İslami prensipler çerçevesinde tam bağımsız, demokratik ve sosyalist Cezayir devleti kurmak."[13] Ayrıca kuruluş sonrasında yeni bir ek maddeyle, Cezayir'in "büyük Arap aleminin ve ulusunun bir parçası olduğu" vurgulandı. Buradaki "büyük Arap ulusu" ibaresinin Arapça kullanılışı ve karşılığı "Ummet-un Arabiye" yani "Arap Ümmeti" idi-ki genelde arap siyasi dilinde Arap milliyetçiliği ve birliği için bu kavram kullanılır. Bu da İslamcıların Ümmet toplumuyla benzer bir kavramı çağrıştırır; hatta kimi yerde birbirinin yerine kullanıldığı (gerek Arap millicileri, gerekse İslamcıları tarafından) da olur.

İslamcılar, tam da bu noktada milli iktidarı sıkıştırırlardı. "Anayasa maddesinde kurulması öngörülüp fiilen de kurulmuş bulunan devlet, eğer İslami prensipler çerçevesinde" olacaksa, bunun anlamı açıktır: Şeriata uygun bir hükümet. Şeriata uygun bir yönetimde yargı erki (İslam hukuku ve Şeriatı), kesinlikle yasama ve yürütmeden üstündür. Onlara üstünlüğü tartışılmazdı. Oysa Cezayir'de yürütme ve yasama, yargı erkinin önüne geçmiştir.[14] Burada bir sakatlık vardır. Kaldı ki, İslam toplumunda yönetici (halife), Şeriat uygulamasını gözardı ettiği zaman, ona başkaldırı meşrudur.

Bu noktada sıkıştırılan Cezayir hükümetleri yöneticilerinin giderek daha fazla gerilemeleri, İslamcıların önerilerini dikkate almaları ve tavizler vermeleri, İslamcılara karşı İslamı koz olarak kullanmaları kaçınılmazdı ki; icraatdaki başarısızlık ve toplumsal kutuplaşmalar da

13) FLN'nin 1 Kasım 1954 tarihli bildirisinde alıntılayan H. Roberts, agy, s. 67.
14) agy, s. 67.

İslamcıların kitle nezdinde haklı görünmelerini sağlıyordu.

Toprak Devrimi sırasında İslamcıların "ideolojik temelde" karşı çıkışı, "sahibinden alınan toprak üzerinde kılınan namaz bile haramdır" sloganlarıyla kırsal kesimdeki toprak ağaları, feodal mütegallibe, tarikat-zaviye şeyhlerinin desteğini almalarına yol açtı.

Öte yandan Bumedyen'in, genç kuşakları "sosyalizme geçiş" ve "adaletin gerçekleşmesi" uğruna seferber etmesi, gırtlağına kadar yolsuzluğa batmış bürokrasiye karşı bir önlemdi. Ancak bu yol ile "Toprak Devrimi ve Sosyalizm gönüllüsü" gençleri, sol muhalefetten ayırıp rejime eklemleme çabası başka bir sonuç verdi: Toplumdaki mevcut otorite ilişkilerine köktenci eleştiriler meşru gösterilebilir.[15] Bu kampanya, Bumedyen devrimlerinin başarısızlığı ve hayal kırıklığı yaratmasıyla birlikte tersine döndü. Sol eleştirel hamle, bu kez, İslami bir söylem kazanarak rejimin kendisine ve bizzat Bumedyen'e yönelmiş oldu.

Aslına bakılırsa Bumedyen'in "Sosyalist Devrimi" çok karmaşık bir olgudur ve en önemli yanı "sosyalistliği" değildir. Üç amacı vardı: *Bir*; toplumun kırsal kesimini, ulus-devlet sınırları içinde öğütmek amacıyla seferber etmek. Bu süreç kabilesel ve akrabalık bağları gibi geleneksel ilişkileri çözüp, kırsal alandaki gelenekçi güç merkezlerini (tarikat, zaviye, eşraf vs) safdışı etmek ve büyük toprak sahiplerini mülksüzleştirmek. Ki İslamcılar burada yönetime karşı yoğun bir ideolojik ve fiili kampanya başlatıp, nihayet Bin Cedid döneminde istediklerini elde ettiler. *İki;* yeni orta tabakanın burjuva eğilimlerini ve onların devlet içerisindeki temsilcilerini deşifre etmek. Özel sermayeye karşı bir saldırı başlatmak. *Üç;* kırsal nüfusu şehirde çalışan kesimle kaynaştırıp yarı proleterleri ulusal siyasi bütünlüğe katabilmek...[16]

Sosyalist Devrim'in hiç küçümsenmeyecek önemli bir yanı

---

15) agy, s. 75. Alıntıladığı yer: L'Algérie, Cultures et Révolution, Paris, 1977, s.313.
16) agy, s. 77.

da, Cezayir orta tabakasının ulusal seviyede seçme ve seçilme hakkının ertelenmesi için bir bahane oluşturmasıdır. Ayrıca halkın dikkatini bu gerçekten uzaklaştırarak, orta sınıfın çıkarları aleyhine değişimler gerçekleştirmesidir.[17]

Toparlarsak, Bumedyen, kırda geleneksel güç merkezlerini tasfiye etmeyi, kentte orta sınıfın demokratik haklarıyla ekonomik umutlarını ertelemeyi ve yine büyük kentlerdeki büyük sermaye temsilcilerinin çıkarlarını yoketmeyi hedefleyen atılımlar yapmış, her defasında da karşısında bunları koruyan İslamcıların muhalefetini bulmuştur. Yine bu amaçla başlatılan devrimlerin sonucundaki başarısızlıklardan hayal kırıklığına uğrayan geniş halk yığınlarıyla, öncü veya genç kadroların yönetime karşı tutum almasına neden olmuştur.

Benzer şeyler, İslamcıları, Bin Cedid döneminde artık "ele avuca sığmayıp sokağa dökülerek Sarayı kuşatacak" hale getirmiştir.

B - İslami Örgütlenme: Darü'l Erkam'dan Silahlı Mücadeleye

El Dudi Muhammed Hadi kısaca **Abdülhadi** adıyla tanınır. Camilerde İslamcı fikirlerin nasıl filizlenip boy verdiğini anlatır: "1975 yılında Mısır'dan döndüğümde ortam çok donuktu. 1976-77'lerde yavaş yavaş camilerde İslami etkinlikler görünmeye başladı. Özellikle de *Beyt-ül Erkam* Camii'nde. Bu cami'de **M. Sehnun** ile Şeyh **Abdüllatif Sultani** vaaz veriyorlardı... Toplumun karşılaştığı problemler bu başlangıcı mümkün kılmıştı. Bir çözüm, bir çıkış yolu bulmak gerekiyordu. O halde (Cezayir'deki İslami) etkinliklerin başlangıç noktası, *Beyt-ül Erkam Camisidir* diyebiliriz. Bir de *'Serbest Camiler'* adı verilen halk camileri, yani resmi olmayan ve Diyanet İşleri'ne bağlı bulunmayan, hiç kimseye boyun eğmeyen camileri sayabiliriz... Bu camilerdeki davet

17) agy.

(İslama çağrı için dini propaganda ve rejimin eleştirilmesi-FB) serbestti. Devlette olup biten herşeyden konuşuyor, gerçekleri anlatıyorduk. Halk, gerçeklerin konuşulduğu bu camilere rağbet ediyordu. Böylece bir Camii kurumu gelişti. 1978'de bu etkinlikler somut bir biçim kazanmaya başladı. Hamdolsun, başka yerlerden ve başkentten müslümanlar, benim yaptığım konuşmaları dinlemeye geldiler. Çalışma yavaş yavaş gelişmeye başladı. Ancak bu (İslami) çalışma örgütlü bir çalışma değildi. Cezayir'deki hareket paramparça, bölük pörçük ve dağınık olarak kaldı. Davetçiler arasında ortak bir hedef, birlik, yardımlaşma ve müşavere yoktu. Cezayir'de bir grup İslamcı aydın var, ama yeterli düzeyde entellektüel davetçi yoktu. Çoğu istenen düzeyin altındalar..."[18]

Abdülhadi'nin deyimiyle, "artık bağımsız bir kurum" halini almış camii sayısı, hızla artıp çoğalmıştı. Ülkedeki toplam 10 bin caminin 8 bini İslamcıların (İslami Selamet Cephesi) denetimi altında olacaktı. Buralarda "sadece İslamın öğretileri ve ibadet şartları değil, daha yüksek düzeyde dersler adı verilen, İslam devletinin kurulma şartları, ülkenin sorunları vs de konuşuluyordu.[19] Kısaca İslamcılar, yeniden hayata müdahale etmeye başlarken, üniversite gençliğini ihmal etmiyor; özellikle müzikli toplantıları, ve içkili kafetaryaları, barları, dükkanları dağıtma; İslama uygun giyinmeyen kızları baskı altında tutma, toplumdan dışlama; Arap-İslam kültürüne karşı direnen ve kendi öz kültür ve etnik kökenlerinin yasallığını savunan Berberi öğrenciler ve sosyalist gençlik ile sürtüşme ve kavgalar yoluyla okuldaki denetimi ele geçirme vs. giderek silahlı camii işgallerine dönüştü.[20]

Bu arada özellikle günümüz Cezayir'inde İslamcı şiddet eylemlerine damgasını vuran, giderek örgütlü silahlı bir gerilla gücüne dönüşen İslami eylemcilerin simgesi durumundaki **Mustafa Buyali**'nin yaptıklarına değinmekte yarar var.

18) F. Burgat, Abdülhadi ile söyleşiden alıntılayan F. Deniz, age, s. 97-98.
19) Bkz. F. Deniz, age, s. 99-101.
20) H. Roberts, ag, s. 82-83.

2 Kasım 1982'de ülkenin doğusundaki Annabe kentinde düzenlenen bir üniversite toplantısı, İslamcı-sosyalist çatışmasına sahne olunca, sonuçta Kemal Amzel adlı bir öğrenci öldürülmüş oldu. Hükümet bunun üzerine geniş çaplı İslamcı tutuklamasına girişti. Ancak İslamcılar, bir hafta sonra buna, bizzat üniversitede topladıkları 50-100 bin arası müminin "cemaat namazıyla" cevap verdiler. Derken yeniden tutuklamalar başladı. Ardından muhalif vaiz Sultani'nin ölümünde 25 bin kişi yürüdü. Hükümet solcu öğrencinin öldürülmesinden sorumlu tutulan ve bu arada çeşitli şiddet eylemlerine başvuran toplam 135 kişinin yargılanmasına Nisan 1985'te başlayabildi. Ömür boyu hapis cezasına çarptırılan beş İslamcının arasında 43 yaşındaki emekli bir askerin adı özellikle dikkati çekiyordu: "**Mustafa Buyali.** Gıyabında mahkum edilen Buyali, 1982'nin sonundan beri polise yakalanmamayı başaran önemli bir İslam savaşçısı idi."[21]

Mustafa Buyali 1978 yılında, El Aşur Camisinde sürpriz bir gelişmeyle ortaya çıkmıştı. İslami bilgisi az, imanı kuvvetliydi. 1982 Eylül'ünde "Haramları Yasaklama Grubu" diye bilinen, sonradan "Cezayir İslami Hareketi" olan savaşçı bir birim kurmuştu.[22]

Fransızlara karşı verilen bağımsızlık savaşı sırasında Dördüncü Vilayet Kuvvetleri'nin komutanı olan, eğitimli ve deneyimli bir gerillanın tüm niteliklerini taşıyan Mustafa Buyali, Cezayir'in hemen güneyindeki Mitica ovasından başlayan o görkemli Atlas dağları hakkında muazzam bilgiye sahipti. İşte geçmişteki bu bilgi ve deneyimlerini harekete geçiren "kaçak" **Buyali,** 1985'te yanına aldığı küçük İslamcı savaşçı kümelerle birlikte yeniden dağa çıkıp gerilla savaşı başlattı.[23] Bu kez amaç; "kafir, laik ve sosyalist Batıcı hükümete" karşı ayaklanma idi. 25 Ağustos 1985 günü, Buyali ve arkadaşları, örgütlü silahlı bir güç olarak, başkent

21) H. Roberts, agy, s. 82-83.
22) F. Deniz, age, s. 111.
23) H. Roberts, agy, s. 83.

yakınlarındaki bir fabrikaya baskın düzenleyip yaklaşık 110 bin sterlin tutarında parayı gaspettiler. Dört gün sonra başkentin 30 km. kadar güneyinde bir karakola baskın yaptılar; bir polis öldü, çok sayıda cephane ve silah kaçırıldı. Hükümet takip için asker gönderdiyse de, silahlı gerilla biriminin sadece üç elemanı ele geçirilebildi. Muhtemelen **Buyali** ile birlikte olan sekiz kişi hâlâ faaliyette idi. 21 Ekim 1985'de ise asker-gerilla çatışmasında beş jandarma vuruldu. Bu, **Buyali** için takipten kurtulmayı sağladı ve ayrıca başarılı bir vur-kaç taktiğiydi.

Nihayet 3 Haziran 1987'de **Buyali** ve iki arkadaşının Larba kasabası çevresindeki dağlarda vurulduğu resmen açıklanmıştı. Bütün olumsuz koşullara rağmen Buyali gerilla biriminin 16 ay gibi bir süre içinde yakalanamadan şurada ve burada eylem yapması, askeri açıdan bakılırsa, önemli bir başarıydı.[24] Ancak Cezayir yönetimi, herşeyde olduğu gibi bunu da bir asayiş olayı olarak algıladı. Oysa esas dikkat edilmesi gereken nokta, bu İslamcı gerilla biriminin 16 ay boyunca ihbar edilmeden başkentin yakın bir kasabasında (Larba aynı zamanda İslamcı eğilimi ağır basan bir beldeydi) nasıl yaşayabildiğidir.

Toplumsal bir görüngüye (fenomen) daha bakalım: Köyden kente göçen işsiz kitlesi arasında, İslamcı şiddet eylemlerine sempati duyan ve ilk gerilla birimlerine katılma heveslisi olan çok sayıda insanın olduğunu da vurgulayalım. Sözgelimi Ekim 1981'deki silahlı camii işgalleri, 1982-84'teki üniversite işgallerinden kaynaklanan çatışmalar, 1983'teki silahlı kaçırma eylemleri Cezayir toplumunda yepyeni bir aşamanın daha habercisiydi: Toplum şiddete eğilim gösteriyordu ve sorunlar şiddet yoluyla çözülecekti...

Kuşkusuz bunun birinci nedeni, o zamana kadar biriken sorunlar ve bunlara bir türlü barışçıl ve tatmin edici çözümler bulamayan, tersine giderek çaresizleşen ve battıkça zorbalığa başvuran hükümet idi. Aynı zamanda, bir yanda kapi-

24) agy, 25. 84.

talist liberalizm ve onun yozlukları, öte yanda İslami düşüncenin selefiliği (eskiye dönme özlemi) ve onun içinde barındırdığı kaçınılmaz şiddet ve buna bağlı olarak yayılma itkisi.

İkinci neden ise İslami Davet (yani İslamlaştırma yönünde açık davet ve bu yoldaki propaganda (ajitasyon faaliyeti)'tir. Bu nedenle Cezayirli İslamcılar kendilerine *"Ehl-ül Da'va"* (Dava Adamları/Davetçiler) adını verirler. Fransız İslam uzmanı Etienne kavramı şöyle açıyor: "Da'va (davet)'dan, belli bir mesajın basit bir tebliğ şekli anlaşılmamalıdır: O, cemaatin iç bütünlüğünü güçlendirecek tüm dünyevi yönleri kapsayan dini bir ıslahattır. Yani böylece insanlar, bir reform davasını üstlenirler. Buradan da *'marufu emredip münkeri nehyetmeden'* (iyiliği emret kötülüğü menet) doğan zorlamacı bir misyona gidilir. *Misyon ise Cihadı* (Allah yolunda savaşım vermeyi-FB) gerektirir ve böyle bir mantık zinciri sonuçta siyasi güç (şiddet eylemi-FB) kullanılmasına kadar gider. Ancak güce veya iktidara ulaşmak, açık ve ilk hedef değildir. Çünkü ilk hedef, iç ahlakı (nefsi) denetim altında tutmaktır. Müslüman halk yığınları gibi pek çok müslüman yazar da ahlaki ilkelere uymayanları, savaşılması gereken inançsızlar (kafirler-FB) şeklinde değerlendirir..."[25]

Özetle, Cezayir İslamcıları; **a)** Dini alanı devletten bağımsız bir alana çevirmek, **b)** Kur'an'da yazılı kural olan 'iyiliği emret kötülüğü men'et'in gereklerini yerine getirmek yani İslami yaşam tarzını dayatmak, **c)** öğrenci kitlesini yanına çekebilmek amacıyla şiddete başvurmak süretiyle kendilerini, ülkedeki diğer siyasi rakiplerinden ayıran bir nitelik kazandılar. Bu da İslamcı hareketin mutlakiyetçi karakterini açığa vurmakta ama, bizzat İslami öğretinin ve "davanın içeriğinden kaynaklanmamaktadır."[26]

Bu aşamada Cezayir İslamcı hareketin, kendisini, 1930'ların İslam düşünürü ve siyaset adamı Bin Badis'in (daha sonra Alimler Cemiyeti başkanı) mirasçısı olarak görmesinin

25) B. Etienne; L'Islamisme Radicale, s. 141-142. Aktaran H. Roberts, agy, s. 80.
26) H. Roberts, agy, s. 81. Ancak son cümlede ileri sürülen görüşün tersini düşünüyoruz.(FB)

haklı bir zemini olduğunu söyleyerek şunu da ekleyelim: 1980 sonrası İslami hareketin sokağa dökülmesinde Şeyh **Ahmed Şehnun** ve **Abdüllatif Sultani**'nin, İslam bayrağını Alimler Cemiyeti'nden devralıp 1960'lardaki *El Kiyem Cemiyeti* kanalıyla yeni kuşağa aktarmaları, ülkedeki İslamcı hareketin siyasi tarihinde, kısa aralıklı kopuşları saymazsak, bir süreklilik olduğunu gösterir.[27] Üstelik bu süreklilik hemen hemen önderlik düzeyinde yaşanmış, tabandan yükselerek iktidarları sıkıştıran, onları maddi ve manevi anlamda kuşatan bir çember halini almıştır. Bu nedenle, daha sonra kendisinden çokca söz edeceğim *Islami Selamet Cephesi* (İSC)'nin, adını nereden ve ne zaman aldığı pek bilinmemekle birlikte, şimdiki öncü kadronun *El Kiyem Cemiyeti*'nin devamı olduğu da çok açık. İslamcı hareket, Bumedyen'in "Arabizm-sosyalizm-İslamizm" temelinde yürüttüğü köklü ulusallaşma siyasetlerine karşı 1970'lerin ortalarında geliştiyse de, faaliyetlerine kitlesel desteği ancak onun ölümünden sonra yani 1979'dan itibaren kazandı.

C- Üniversite Mescitlerinden Örgüte

Rabıh Kebir, şu anda İslami Selamet Cephesi'nin sözcülerinden olup, 1993'te kaçtığı İsviçre'de, İSC adına demeç verip ülkesindeki İslamcı hareketin gelişimine ilişkin anlatımlarda bulundu.Bunlardan birisi de, 16 Haziran -5 Temmuz 1993 tarihli Suudi dergisi (Londra'da çıkan) *El Wasat*'ın üç ayrı sayısında çıkan anlatımları idi. **Kebir**'in Cezayir'deki İslamcıların gelişimine ilişkin ifadeleri, aynı zamanda ülkedeki yeni siyasi tarihin bir özeti gibidir: "Cezayir'deki İslami Hareket, özellikle Müslüman Alimler Cemiyeti ile Müslüman Kardeşler Örgütü gibi nezdimizde saygınlıkları olan hareketlerin bir devamı gibidir. Yine bizler, Ortadoğu'daki (Maşrık-ül Arabi) Arap ülkelerinde bu-

27) agy, s. 83.

lunan benzeri örgüt ve hareketlerin fikirlerinden çok yararlanıp etkilendik. Bu fikirler, (Araplaştırma) döneminde Cezayir'e getirtilen, özellikle Bumedyen zamanında *eğitim-öğretim kurumlarında görevlendirilen Mısır, Suriye, Irak ve benzeri Arap ülkeleri uyruklu kişiler aracılığıyla bizlere ulaştı. Çünkü gelenlerin hemen hepsi, Islamcı fikirler taşıyorlardı...*

Kuşkusuz bunlardan etkilen gençlerin dini duygulara sempatileri, siyasi bir parti veya hareketin görüşlerini paylaşmaktan çok, doğaçtan geliyordu. Hatta bizim siyasi örgüt veya cemaatlerimiz, doğaçlama bu işe dalmıştı ve bu yüzden kendimize bir ad bulmakta zorluk çekmiştik. Ama daha sonra, bu doğal sempati, örgüte ve siyasi partiye dönüştü.

Doğrusu bağımsız Cezayir, biz İslamcılar için yeni bir düşünce değildi. Üstelik biz, o sırada da, bizden önceki hareketlerin devamı idik. Sözgelimi 1960'larda kurulan *El Kiyem Cemiyeti* vardı. Ancak, faaliyetleri sınırlıydı. Bir avuç coşkulu İslam yandaşını toparlayabildi. Çünkü ülkemizde halk, o sırada sırtını İslama dönmüş gibiydi ve ayrıca Ortadoğu'daki Arap ülkelerinde henüz İslam davasını yürütecek kimse de yoktu. O sırada gerek Cezayir gerekse Arap ülkelerindeki kitleler, sosyalist milliyetçilik veya Frankofon (Fransızca konuşanlar) kültürüyle öylesine doyurulmuştu ki, ister istemez bir çelişki vardı orta yerde: Milliyetçilik ve sosyalizm ile karşısındaki İslamiyet düşüncesi.

Hareketimiz, Cezayir ve başka yerlerdeki İslami uyanışa (nahda) denk düştü. Bu bizim için büyük bir sürprizdi.

1970'lerin ortasında ülkenin doğusundaki Konstantina Üniversitesi, büyük sayıda genci bünyesine aldı. Orada okuyanlar liberal idi: Şiir geceleri, müzik geceleri, küçük kokteyl ve partiler düzenleyip Batılı kültürü taklit ederlerdi. Onlara özenerek, Batı uygarlık ve değerler sistemini benimserlerdi. Uluslararası alanda Küba'daki Cehe Guevara veya Güney Afrika'daki mücadele önderlerini desteklerlerdi ve bu sempatileri, Filistin mücadelesine olan sempatilerden daha fazlaydı. Özcesi, Fransa'daki üniversite gençliğinin gündeminde olanlar, olduğu gibi Cezayir'deki gençliğe yansıyordu...

Aşamalı biçimde bunlara bir tepki olarak Üniversite Cemaati veya "Ders Arkadaşları" adı altında yeni kümelenmeler doğdu. Bunlar örgüt üyesi falan değilerdi. Bu küme ve gruplar (ki içinde ben de vardım) giderek Bin Badis, Hasan El Benna, Seyyid Kutup, Malik Bin Nebi, Mevdudi gibi İslam alim ve önderlerinin fikirlerini incelemeye başladı. Bunların bizim düşüncelerimiz üzerindeki etkileri büyüktür. Özellikle Hasan El Benna (Mısır Müslüman Kardeşler örgütü kurucusu-FB), düşünceleriyle, bizi sadece İslam dininin ve düşüncesinin yüceliğini kabul etmekle yetinmemeye, tersine aynı zamanda örgütlenip ortak hareket etmeye yönelten kişidir.

Örgütlenme yolundaki ilk adım, bir üniversite mescidi kurma girişimiyle atıldı. O sırada üniversitede mescid kurmak kayda değer bir olaydı. Öğrenci derneği (ki devlet denetiminde ve komünistlerin ideolojik egemenliğinde bir dernekti) toplantısında bu fikri önerdiğimizde ve gereği için konuşmaya "Bismillahirrahmanirrahim" diye başladığım sırada dinleyicileri bir gülmedir aldı. Islık çalanlar oldu.. vs. Neyse uzunca bir konuşmadan sonra öğrenciler, 'niçin mescid kurmamamız gerektiği' konusunda doyurucu açıklamalar yapamayınca pes ettiler: 'Eh öyleyse, paranız varsa kurun mescidinizi' demek zorunda kaldılar...

Üniversite'de mescid iznini kopardığımızda kolları sıvadık. Kent esnafı ve tüccarı arasında bağış toplamaya başladık. Destekleyenler habire çoğalıyordu. Böylece kurduğumuz ilk Üniversite Mescidi, bizim açımızdan yıkılmayan bir kale oldu. Bize ait kurtarılmış bir topraktı o. Bizi diğerlerinden ayıran bir ölçüt de buydu. *Mescid Cemaati* adıyla ünlendik. Bu örnek diğer üniversitelere de sıçradı, yaygınlaştı. Mescid, üniversitelerde, Peygamber Efendimiz'in (sav) Mekke'deki zulümden kaçarak Medine'ye göçerken kurduğu ilk kurtarılmış mescid gibiydi...

Üniversitelerdeki İslami akımlar büyüyüp geliştikçe, başka faaliyet ve eylemler de başlamış oldu. İslama aykırı

olan şeyleri engelliyor, bunu yapanları İslama uymaya davet ediyorduk. Tabii, bu arada, bize karşı çıkan Fransız kültürünün etkisindeki öğrenciler ve komünistlerle çatışıyorduk. Bir örnek sunayım. Katip Yasin (Berberi kökenli marksist yazar-FB) adlı yazarın bir tiyatro oyunu üniversite kampüsünde oynanacaktı. Oyunun içeriği ise, 'Cezayir'in İslamiyeti resmi din olarak kabul etmekten çıkıp dini bir devlet olmaktan kurtulmanın zamanı gelmiştir' yolundaki mesajdı. Biz İslamcılar, bu oyunun oynanmasına şiddetle karşı çıktık. Direndik, sonradan olaya polis müdahale etti. Ancak oyun da oynanmadı. Dikkat çekici şey şuydu: Polis bize birşey yapmadı, sadece sahneyi işgale son vermemizi istedi ve buna karşılık oyunu da yasaklamış oldu. Biz kazanmıştık. Çünkü tarafsız ama sessiz bir kesim, bizimle birlikte tutum almıştı...

Üniversite veya *Mescid Cemaati* adıyla faaliyet yapıyorduk, ancak henüz bir örgüt değildik. Üstelik cemaatimizin üyeleri de habire artıyordu. İşe o sırada ülkedeki ünlü din alimlerinden yardım istedik. Neyse ilk kez bir örgütsel hiyerarşi kurmaya başladık. Şeyh Abdullah Ceballah (o şimdi El Nahda adlı hareketin lideri) Cemaat başkanımız seçildi. Örgütsel deneyimi vardı. Eşit yaşlardaydık. Sözgelimi şu anda hareketimiz içinde olanlardan Abdülkadir Haşani (Haçani diye bilinir-FB), Abdülkadir Budmahn gibileri Konstantina *Mescid Cemaati* üyesiydiler. O kuşağın yüzde 80'i, şimdi İslami hareket içinde yer alıyor.

Örgüte benzer bir yapı oluşturmaktaki ilk amaç, artık yayılmakta olan hareketi birtakım idari ve örgütsel bölümlere ayırarak, belli bir disiplin oluşturmaktı. Örgütlerarası iletişim ve dayanışmayı sağlamak için de sorumlular seçildi. Bununla birlikte ülkenin her yerinde varlık gösteremedik. Daha çok doğu kesiminde ağırlıktaydık ve sadece öğrenciler arasında değil, aynı zamanda işçi ve esnaf

arasında da örgütlüydük. Buna dayanarak çeşitli hayır cemiyetleri, spor klüpleri, kültür merkezleri, camii ve mescid yaptırma dernekleri vs kurduk ki, bunların hemen hepsi birbiriyle ilintiliydi. Eğitim toplantılarını kah camii ve mescidlerde, kah özel toplantı ve kutlamalarda, kah evlerdeki sohbet halkalarında yapıyorduk. Matem günlerini bile boş bırakmayıp, bu münasebetle kendi davamızı anlatmak için bir fırsat olarak değerlendiriyorduk. Derken birden sinema ve tiyatro salonlarına taştık. Artık daha açıktan propaganda, ajitasyon ve eğitim yapabiliyorduk.

İzleyen dönemde, bizzat 1980'de, *Mescid Cemaati*, adını İslami Cemaat olarak değiştirdi. O sırada *Müslüman Kardeşler* örgütü diye adlandırmak istiyorduk, ancak Cezayir'deki ortam buna elverişli değildi ve ayrıca Müslüman Kardeşler (özellikle Mısır'daki, merkezi olanı-FB), bizdeki İslami düşüncenin biricik ilham kaynağı da değildi. İslami Cemaat'ın hedefi, her yönüyle tam bir İslam toplumu kurmak idi. Gençler buna rağbet ediyordu çünkü. Fakat, bu noktada, yani İslam toplumu kurma konusunda iki fikir belirdi. Kimine göre bu, iktidardaki partinin içinde çalışıp, ondan sonra reformcu ve evrimci yolla gerçekleşebilecek bir hedefti. Kimi ise, iktidar partisinin sol yönelimi nedeniyle içerde çalışmanın olanaksızlığını veya içerden dönüştürmenin imkansızlığını ileri sürüyordu. Çünkü böyle bir şey, aynı zamanda, devlet önünde dize gelmek olacaktı. Bu yüzden uzun erimli plan yapıp ona göre davranıyorduk. Fakat Cezayir sokaklarında İslam lehine hızlı bir dönüşüm yaşanıyordu. Buna çok şaşırmıştık. Bu yüzden, esas olarak, sokağı temel alan İslami propaganda yaptık, İslam devletinin gerekliliği üzerinde durduk. Faaliyeti sözlü propaganda ile sınırlamadık. Küçük broşürler yazarak İslam düzeninin iyiliklerini ve yararlarını açıkladık. Bir yandan da kadrolarımızı bilinçlendirmek gayesiyle, İslam alimlerinin çeşitli eserlerini basıyor, dağıtıyor, okuyor ve tartışıyorduk. Sözgelimi özellikle önder kadrolar

arasında Mevdudi, İbn Teymiyye, Maverdi gibi alimlerin fıkıh (İslam hukuku), fetva, siyasi tutum ve teorilerini (akide) incelemeyi mecbur tutmuştuk.

Bir süre sonra, üniversitelerde değişik bir durum yaşandı. Eski dernekler içinde çalışacağımıza, buna alternatif yeni öğrenci dernekleri kurduk. Buralarda da eğitim ve kültürel etkinlikler yoluyla bilinçlendirmeyi sürdürdük. Yine video kasetler, slaytlar, broşürler aracılığıyla çeşitli faaliyet ve düşüncelerimizi aktarıyor; Afganistan Cihadı gibi dünya çapındaki örneklerin propagandasını yapıyorduk. Buna ek olarak toptan aldığımız İslami giyim araçlarını (tesettür giyim-FB), isteyenlere çok ucuz fiyata satıyorduk. Buna rağbet büyüktü.

Ülkede o sırada birden çok ve birbirinden kopuk dernek, örgüt, grup, hareket olduğundan bunların tanışıp kaynaşması da önemliydi. Başkent Cezayir'deki üniversite gençliğinin esnaf arasında 'uzantıları' diyebileceğimiz yan kolları vardı. Kimi dernekler veya örgütler, bencil ve tekkeci davranıp bizlere yüz vermiyorlardı. Doğal olarak bu tür fraksiyonel tutumlar, İslami hareketin birarada örgütlenip genel amaç için birleşmesini de engelliyordu. Yine de bir yere kadar bunlar aşıldı. Çünkü en azından Hasan El Benna, Mevdudi, Malik bin Nebi ve Bin Badis gibi İslam düşünürlerinin söyleyip öğütledikleri çerçeve üzerinde anlaşma konusunda mutabakat sağlandı. Yine de bütün İslam örgütlerini biraraya topladığımız iddiasında değildik; ayrılık sürüyordu.

İslam hareketini oluşturmada, önümüzdeki engellerden birisi de Sufi geleneğinden kaynaklanan, kemikleşmiş ve çok tutucu bir İslam akımıydı. Buna rağmen, kent merkezlerinde bulunan gelenekçi İslamın önemli alimlerinin de desteğini aldık. Kontantina'daki Şeyh El Arbavi, ülkede saygın din adamı Şeyh Merzuk, Şeyh Sultani ve Şeyh Sehnun bunlardandır..."

D- Ekim Ayaklanması

26 yıllık tek parti yönetimi sırasında yaşanagelen siyasi baskılar, ekenomik sıkıntılar, bürokratik yolsuzluklar, idari başarısızlıklar, kültürel arayışlar ve bütün bunlara bir tepki olarak gelişen muhalif İslamcı akımın oluşturduğu birikim, 5 Ekim 1988'de ani bir patlama ile kendini gösterdi. Bu tarih, aynı zamanda, "ne şiş yansın ne kebap" diyerek, kimsenin çıkarını zedelemeden "ekonomik liberalizm ve siyasi çoğulculuk" politikası izlemekte olan Şadli Bin Cedid dönemi için de ayırdedici bir nokta oldu. Bir kere Ekim ayaklanması, bazı bakanların iddia ettikleri gibi "çoluk çocuk gürültüsü" değildi. Tersine, sömürgeciliğe karşı başarılı bir mücadele vermiş olan iktidardaki FLN döneminin, dolayısıyla Ulusal Kurtuluş Savaşı" dönemi ya da genel anlamıyla "Muzaffer Devrim" döneminin kapanmasını simgeliyordu. Ama aynı zamanda toplumsal kargaşa döneminin başlaması demekti bu.[28] Çünkü tümüyle çökmüş bir altyapı ve üstyapının yıkıntıları arasından kalkan kitleler, İslamcıların önderliğinde, yepyeni ya da sil baştan "bir kimlik ve benlik arayışı" içine girmeye başladılar. Buna bağlı olarak yepyeni bir devlet modeli, siyasi düzen arayışı (hatta talebi) vardı. Tarihin garip bir cilvesi olmalı ki, bu arayış, ileriye dönük, çağdaş, geleceğin insanını 21. yüzyıla taşıyabilecek bir devrim değil, aksine tarihin tekerleğini geriye çevirmeye, Arapların yaygın deyimiyle "saatin akrep ve yelkovanını geriye almaya" yönelik bir devrim isteğiydi. Siyaset sosyolojisi açısından bir devrim kavramının tüm özelliklerini taşıdığı çok açıktı, ancak bu devrimin "sahte ve yanıltılmış bir bilinç" eseri olmadığını kim iddia edebilirdi ki. İran örneğini gözönüne alırsak, meseleyi "yani yanıltılmış ikinci bilinç" sorununu daha iyi kavrayabiliriz.

Ekim ayaklanması ile birlikte bütün hesapları karışan Şadli, kendince gemi mürettebatını değiştirerek "bela"yı önlemeyi denedi. Ama gemi, yine o bildik eski ve çürük gemiydi.[29]

28) George El Rasi, 19 Eylül 1993 tarihli El Hayat gazetesindeki Cezayir dizisinin onbirinci bölümü.
29) El Rasi saptaması.

Aslında 4 Ekim 1988 akşamı başkentte başlayan ve 6 Ekim gününe kadar süren, bu arada basit protestolardan devlet daireleriyle eğlence ve lüks tüketim merkezlerinin yakılıp yıkılmasıyla doruğa ulaşan, sonuçta ordunun fiili müdahalesiyle kan dökülmesine neden olan ayaklanma; İslamcıların kalesi sayılan El Kubbe semtinden planlanmıştı. Burada toplam 60 İslamcı öldürüldü.

Hayat tümüyle felce uğramıştı. Sıkıyönetim ilan edildi ve tanklar sokaklardaydı. Kısa bir aradan sonra 10 Ekim 1988'de yeniden başlayan kitle ayaklanması, ordunun ikinci müdahalesiyle bastırıldı. Resmi rakamlara bakılırsa ilk günün bilançosu 500 ölüydü. Gerçek sayı ise daha büyüktür. Aynı gün TV ekranlarında görünen Bin Cedid, "çok yönlü reformlara başlama sözü" verdi.

12 Ekim günü, anayasanın değiştirilmesi için 3 Kasım'da referandum yapılacağı ilan edilirken, 18 Ekim günü, Bin Cedid, şimdiye kadar iktidarda olan Ulusal Kurtuluş Cephesi (parti)'nin bundan böyle devlet ile ilişkilerinin kesileceğini açıkladı. Bu aynı zamanda ülkede tek parti yönetiminin son bulması anlamını taşıyordu. Çok geçmeden (29 Ekim), o zamana kadar tek parti diktatörlüğünün iki önemli simgesi durumundaki **Muhammed Şerif Musaidiye** (FLN Genel Sekreteri) ile Askeri İstihbarat Şefi **El Ekhal Ayyat**'ın azledildiği duyuruldu. **Bin Cedid**, ayaklanmanın sonuçlarını kendi liberal siyasetleri lehinde kullanmak amacıyla, "eski kafalı yöneticilerin yapılmakta olan reform paketini engelleme çabalarından" söz etti. Bu, halka yanlış hedef göstermek, halk muhalefetini "resmi çizgiye" çekmek idi. Hoş bize göre gerçekten bir devrim yapmakta olan kitleler, aslında İslamcıların propagandaları sonucunda, başından beri yanlış bir mecraya çekilmiş, yanlış bir talebe doğru yönlendirilmişlerdi. Tıpkı İran'da olduğu gibi, olayın özü toplumsal devrim, siyasi kabuğu ise İslam idi.[30]

30) Mısırlı ünlü gazeteci İran'daki İslam devrimini bir portakala benzeterek bu deyimi kullanmıştı.

İlginçtir, **Bin Cedid**, kitlesel halk muhalefeti karşısında kendi liberal kapitalist siyasetine yeni bir ad bulmakta gecikmemişti: *Ikinci Cumhuriyet*.

Gerçek te Ekim ayaklanması hâlâ çözümlenmemiş esrarengiz bir olaydır. İlk bakışta, yüzbinlerce insanın aniden sokaklara çıkıp şurayı burayı bilinçsizce yakması ve askerle çatışması var ortada. Yine ilk bakışta bunun arkasındaki biricik örgütlü güç, İslami Selamet Cephesi olarak görünüyor. Oysa mesele bundan daha da karmaşıktır. Sözgelimi ayaklanmayı önceden haber alıp patlayacağı günü dahi bilen İstihbarat elemanları Bin Cedid için çalıştıklarından, olay günlerinde bütün Emniyet Teşkilatı sırra kadem bastı. Ortalıkta gözükmedi. Özellikle iç istihbarattan sorumlu ve başarılı İçişleri Bakanı **El Hadi Hudeyri**, verdiği bir talimatla polisi sokaklardan çekmiş; halkın gözünde bir "kahraman" gibi gözüken asker ile halkın karşı karşıya gelmesini istemişti. Ayrıca iktidardaki küçük bir sol kanat da, askeri istihbarat Şefi **Muhammed Şerif Müsaidiye**'nin ayaklanmayı bastırmaktan sorumlu kişi olarak gözden düşmesini istiyordu ki; bunu anlayan Askeri İstihbarat Şefi Musaidiye, hem Bin Cedid yanlısı İçişleri Bakanını hem de iç istihbarat birimlerini, "sorumluluklardan kaçmak" ile suçlamış, bunu da parti yayın organlarında açıklamıştı.[31]

Öte yandan ayaklanmayı hazırlayanlar arasında ne kadarının liberal reform isteyen Bin Cedid yandaşlarından, ne kadarının İslamcılardan, ne kadarının Bin Cedid'in liberal refomlarından hoşnut olmayan iktidardaki devletçi kesim ile İlerici Sosyalist Güçler (yani muhalif komünistler)'den oluştuğu bugüne kadar açıklanmış değil. Kesin olan bir şey var ki, o da ayaklanmada hemen hepsinin katkısı vardı ve tüm güçler böylesi bir ayaklamaya ihtiyaç duymuştu.[32]

---

31) El Rasi, agy.
32) agy.

Ekim ayaklanmasının iki önemli sonucu oldu. Birincisi, olaylar sırasında özellikle şiddete başvurup şurayı burayı yakıp yıkanlardan tutuklanan kişilerin derhal serbest bırakılmasıydı. İkincisi ve daha da önemlisi Bin Cedid'in Cezayir tarihinde ilk kez, bir devlet başkanı sıfatıyla İslamcı muhalif bir kesimi muhatap alarak İslami Selamet Cephesi önderleriyle buluşmasıydı.(33) Bu tarihi buluşmada, şöyle bir anlaşmaya varıldı: İSC, olayları durduracak, buna karşılık hükümet de siyasi çoğulculuk yönünde adımlar atıp reform paketini hızlandıracaktı. Bin Cedid, bunu "canına minnet" bilerek liberal ekonomiyi hızla devreye soktu. Çoğulculuğun önünü tıkayan anayasa maddesinin ilgili metinlerinin değişikliği için referanduma gidildi. Nihayet 3 Kasım 1988 günü referandum yapıldı ve anayasa değişikliği onaylandı. Burada bir nokta önemli. Hükümet o ana kadar bu tür referandumları Cuma günleri yapardı. Ama İslamcıların böylesine kalabalıklaştığı bir dönemde, Cuma gününde halk camilere doluştuğundan, hükümet daha yüksek katılım sağlanması amacıyla referandum gününü perşembe olarak belirleyip uyguladı. Bundan böyle camii ve mescidler, ülkenin hem günlük hayatında hem de siyasi geleceğinde önemli roller oynayacaktı.(34)

Fransızca çıkan resmi yayın organı *El Mücahid*, anayasa değişikliğine ilişkin yorumunda şöyle diyordu: "3 Kasım çok büyük bir gündür.. Köklü değişikliklerin başlangıcıdır. Sorumluluk tekelinin son bulduğu bir gündür. Bu, aynı zamanda geniş demokrasinin ilk adımı ve yürütme erkinin yeniden düzenlenmesidir..."(35)

Gerçekten de ilk kez "başbakan" sıfatıyla, biri (Kasdi Mırbah) koltuğa oturup, klasik anlamda hükümeti yönetmeye başlamıştı. 27 Kasım'da ise Bin Cedid, "fırsat bu fırsattır" mantığıyla iktidardaki FLN'nin 6. Kongresi'ni toplayarak, kendini beş yıllık bir süre için yeniden başkan

33) agy. Ayrıca İslamcı F. Deniz'de ikinci saptamaya katılıyor. age, s. 128.
34) El Rasi saptaması, agy.
35) agy.

seçtirdi. Bu aynı zamanda **Bin Cedid**'in, cumhurbaşkanlığı göreviyle parti genel sekreterliği görevi arasındaki ayırımının başlangıcıdır. Bin Cedid birincisine seçilince, ikincisini bıraktı. Böylece görevi devrettiği Abdülhamid Mihri'yi de ayağının altında dolaşmaktan kurtarıp uzaklaştırmış oldu. Parti kongresinde alınan kararlar, hem iktidarı hem orduyu tatmin etmiş görünüyor; "tek parti tekelciliğinin son bulup, Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin adına yaraşır bir biçimde ve eski kurtuluş savaşı günlerinde olduğu gibi her kesimden, her görüşten insanın birarada bulunabileceği bir çatı örgütü olması" kararlaştırılıyordu.[36] Yani Bin Cedid, "çoğulculuğu, tek parti içinde iktidara ortak etme" şeklinde yorumlayıp uygulamış oluyordu.

Öte yandan **Bin Cedid**, orduya göz kırpmaktan çekinmedi. Herhangi bir olayı anında bastırmayı taahhüt ediyor; "ordunun, ülkeyi mutlak bir felaketten kurtardığını" minnetle anarak belirtiyordu. Buna karşılık ordu, "Bin Cedid reformlarına destek verdiğini açıkladı."[37]

Ancak ülke derin bir bunalım içindeydi. **Bin Cedid** reformları da bunu iyileştireceğine, daha da derinleştiriyordu. Ek olarak Başbakan **Kasdi Mırbah**'ın eski bir askeri istihbarat görevlisi ve kabile çocuğu olması, halk arasında pek tutulmamasına, hele hele taşıdığı Batı yanlısı görüşleri İslamcı kesimle arasının bir türlü düzelmemesine yol açtı. Fazla şansı yoktu. Nihayet bir yıllık görev süresi sonunda (Eylül 1988) yerini **Mevlud Hamruş**'a bırakmak zorunda kaldı. İşin garibi Mırbah, kendini demokrasicilik oyununa iyice inandırmış olacak ki, Cumhurbaşkanı Bin Cedid'in kendisini "görevden azletme" emrine uymadı, sonra karara uydu. Ama öldürülmeden önce verdiği bir demeçte, "emre uymakla hata ettiğini, başbakanlık konutundan çıkmadan direnmesi gerektiğini" vurgulamıştı.[38]

"Reformlar yavaş gidiyor" gerekçesiyle azledilen

36) agy.
37) agy.
38) agy.

Mırbah'ın yerini alan **Hamruş**'un hedefi açıktı: *Bir*; siyasi alanda çoğulculuk ve parti tekelinin devletin elinden alınması, *Iki;* piyasa ekenomisine hızlı geçiş.[39] Nitekim bu tarihten sonra çok sayıda dernek, örgüt veya hareket adı altında faaliyet gösterenler, "parti olmak" için resmi başvuruda bulundular. Böylece hükümetin yakın takipçisi ve rakibi olacak olan İslami Selamet Cephesi, 22 Ağustos 1989'da (ayaklanma sonrası Bin Cedid-İslamcılar görüşmesindeki vaadlere de dayanarak) yasallaşmış oldu.[40] Aynı günlerde, iktidardaki FLN, saflarındaki "askerleri" üyelikten ayırdı veya bir kısım subay Merkez Komitesi gibi görevlerden istifa ettiler. Görünüşte asker, siyasetten çekilip kışlasına dönüyordu.

Başbakan Hamruş birincil görevini, "yükselen İslami dalgayı" önlemek olarak belirledi. Ancak bunu başaracak gücü pek yoktu. 19 Ocak 1990'da bir Fransız gazetesine verdiği demeçte, birkaç gün önce gerçekleşen silahlı bir eylemi kastederek şöyle diyordu: "Artık demokrasi kuralları içinde yasallık kazanmış ve dört milyon üyesi olmakla övünen İslamcı bir partinin şiddet eylemlerine başvurmasının hiçbir gerekçesi yoktur, olamaz."[41]

Zaten bu eylemle birlikte, Başbakanın kendi ifadesiyle, *Islami Selamet Cephesi* ve benzeri hareketlere yasallık vermekle "ateşle nasıl oynadığını" farketmişti. Ama iş işten geçmişti. Çünkü kendi hesabına göre, İSC'ye yasallık kazandırmak, "onu demokrasi kuralları altında legalite içinde denetim altında tutmak demekti." Yine Hamruş "ne yapalım yani ya onlarla diyalog kuracak ya da açıktan savaşacaktık" diyordu.[42] Kendini ve başkalarını ikna edebilmek için de, İSC lideri **Abbasi Medeni** ile iki kez başbaşa görüşme

39) agy.
40) Bu tarih İslamcı F. Deniz'in kaynaklarında şöyle geçiyor: İSC, 10 Mart 1989'da kuruldu. 22 Ağustos'ta başvuru yapıldı. 6 Eylül 1989'da ise kuruluşu resmen onaylandı. Bkz. age, s 144.
41) Aktaran El Rasi, agy.
42) agy.

yaptıktan sonra şu açıklamada bulunmuştu: "Korkacak şey yok ki canım! Onlar da benim gibi, sizin gibi ya da başka siyasi partiler gibi düşünüyorlar..."[43]

Yukarıdaki tutumundan da anlaşılacağı gibi Hamruş'un "İslami dalgayı önleme" planı, İslamcılarla diyalog kurmak ve onlara bazı tavizler vererek yatıştırma siyaseti üzerine kuruluydu. Nitekim verilen ilk tavizlerden biri de Medeni Kanun'daki değişikliklerdi. Laik, sosyalist, ilerici, demokratik kadın örgütlerinin bütün itirazları ve karşı gösterilerine rağmen, Medeni Kanun, İslam Şeriatı'nın kadınlar ve genelde aile hukuku için öngördüğü kurallar çerçevesine uygun biçimde değiştirildi. Başbakan, itirazlara, "bu hükümetin önceliklerinden değildir" cevabını ve karşılığını verdi. Bu konuyu fırsat bilip, Hamruş'a, "İslam Cumhuriyeti hakkında ne düşünüyorsunuz" diye soran bir gazeteciye cevabı ise şöyleydi: "Eğer bir İslam cumhuriyetinin kuruluşundan kastettiğiniz, bizi dinimize daha çok yaklaştıran bir olay ise buna hiç itirazımız olmaz, mümkündür. Yok eğer anayasa değişikliği yapıp din ile devlet işlerini birleştirmeyi kastediyorsanız, bu makbul değildir; reddederiz..."[44]

Basınla "direkt ilişki kurma" yöntemi deneyen Hamruş, sık sık, "benim düşmanım İSC değil, Mafia'dır" diyerek, hükümetin işlevinin taşlaşmış bürokratik yapıdan, şeffaf ve liberal bir yapıya geçmek olduğunu açıklıyordu.

Özetle bakarsak, **Bin Cedid** reformlarını gerçekleştirmekle yükümlü Başbakan **Hamruş**, kafasında oluşturduğu "İslami dalga"yı önlemekten çok, iktidardaki partisi içindeki "muhafazakar devletçi" kanadı engellemeyi ön plana aldı. Sık sık sözünü ettiği "ekonomik ve toplumsal/dönüşüm" programının inisiyatifi ise nesnel biçimde İslami Selamet Cephesi'nin eline geçmişti. Doğrusu, Hamruş'un yapmak istediği "topyekün liberal ekonomi"nin İslamcıların sun-

43) agy.
44) agy.

dukları "alternatif ekonomik program"dan hiç de farkı yoktu"[45] Sadece söylemler ve formülasyon değişikti. Bu yüzden de hükümetin devreden çıkması ve İSC"nin bir İslami model için devreye girmesi kaçınılmazlaşıyordu.

Bu dönemde bir şey daha oldu: Eski iktidar partisi FLN, hükümet ve Bin Cedid ile arasının açılmasından sonra İSC'ye yaklaşmaya; böylece devlete karşı siyasi partiler ittifakına benzer bir durum yaratmaya çalıştı.

45) Afganistan'da yıllarca kalmış Fransız İslam uzmanlarından Olivier Roy da benzer görüştedir. Ona göre, İslam ekonomisi tüketim ekonomisinin sınırlarını aşmayacak; bireysel dürüstlük ve çaba üzerine kurulu, İslam artı(+) işsizlik ve İslam artı(+) elektrikleşme amaçlayan tipik bir Üçüncü Dünya Modeli ekonomisidir. Bkz. L'échec de L'Islam politique (Politik İslamın Fiyaskosu), edition du Sevil, Ekim 1993, Paris, s. 17-38-42-183.

ALTINCI BÖLÜM

İKİNCİ AYAKLANMA VE İKTİDAR YÜRÜYÜŞÜ

1988 Ekim ayaklanmasının en önemli sonuçlarından biri de "İslami akımın güçlü bir biçimde sokağa dökülmesi" ve devlete kendini zorla kabul ettirmesidir. Sadece siyasi olarak değil, aynı zamanda ideolojik açıdan da, Cezayir'in günlük hayatında yapılacak her değişiklik veya başvurulacak her davranış İslami denetimden geçiyordu. Öyle ki, en küçük bir şey için bile, "bu Şeriatça caizdir" veya "şu İslam kurallarına aykırıdır, caiz değil haramdır" türünden sözleri sıradan insanların ağzından işitmek pekala mümkündü.[1]

Bu noktaya nasıl gelindiği meselesini, bir de İslamcı örgütlerin, özellikle de kitlesel muhalefete önderlik eden İslami Selamet Cephesi'nin (İSC) gelişim süreci içinde irdeleyeceğiz. Aynı zamanda bu örgütün önderliğine kadar yükselen Abbasi Medeni'yi yakından incelemek gerek.

A- Abbasi Medeni

1 Kasım 1954, tüm Cezayir halkı açısından tarihi ve ulusal bayramdır. Çünkü Fransız sömürgeciliğine karşı ilk kurşun bu tarihte atılmıştır. Aynı zamanda bu gün, ulusal bir efsane ve destan (mit)dir. O zamanın gençleri şimdi orta yaşın üzerindedirler. Torunlarına ya da ailelerine kah-

1) El Rasi, 20 Eylül 1993 El Hayat gazetesindeki dizinin onikinci bölümü.

ramanlık günlerini masal kabilinden anlatırlar. İşte böylesine bir günde, henüz çiçeği burnunda bir yasal partinin (yani İslami Selamet Cephesi) sözcüsü, o zamana kadar görülmemiş bir tutum alarak 1 Kasım 1954'ün 35. yıldönümü kutlamalarına katılmadı. Üstelik boykot ettiğini açıklayarak, adeta "kural dışı/yasa dışı" bir eylem koymuş oldu. Daha ileri bir adım atılarak şöyle bir açıklama yapıldı: "Milli Kurtuluş Savaşı sırasında ölenler, şimdiye kadar yanlış biçimde şehit olarak adlandırılıp anıldılar. Oysa onlar vatan, yani bir toprak parçasını savunmak için hayatlarını vermişlerdi. Halbuki şehit ünvanını alabilmeleri için, ölenlerin Allah uğruna ve O'nun hak kelimesinin yücelmesi uğruna hayatlarını vermiş olmaları gerekirdi."[2]

Gerek Milli Bayramı boykot, gerekse Şehit tanımını yapan bildiri eyleminin arkasındaki isim, "gülümsemesi sinsi köylü gülümsemesi ve gözlerindeki lanetleyici bakışların sahibi"[3] **Abbasi Medeni**'den başkası değildi. Kimdi Medeni?

1931 yılında ülkenin güneydoğusundaki Seydi Ukbe kentinde doğdu.[4] İlk eğitimini İmamlık yapan babasından aldı; Küttap'ta ise geleneksel din eğitimi gördü. Kur'an Okulu'na devam ederken, Cezayir İslamcı hareketlerinin önderlerinden Al Arabi bin Mehdi ile karşılaştı. Bir-iki yıllık Fransız okulu eğitiminden sonra Müslüman Alimler Cemiyeti'nin kurduğu "Hür Okullar"da kültürel ve fikirsel oluşumunu tamamladı.

Bağımsızlık mücadelesi sırasında "Birlik ve Etkinlik İçin Devrim Komitesi"nde çalışıp, Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN)'nin önünü açan bir girişime önderlik edenler arasında bulunduysa da, "öylesine göze çarpan bir yetenek ve deneyim sahibi olmadı; hiçbir zaman fikir ve teori konusunda idialı değildi."[5]

---

2) Salih Beşir, 30 Ekim 1993 tarihli El Hayat gazetesindeki makalesi.
3) agy.
4) Medeni'ye ilişkin bilgilerin çoğu, F. Deniz'in kitabından alıntılandı. age, 135-138.
5) Salih Beşir, agy. Öte yandan 12-18 Mayıs 1993 tarihli Suudi El Mecelle dergisi Medeni için "başarılı bir diplomasi yürüten, esnek, manevra yeteneği yüksek biri" diye yazıyor.

Beş kişilik bir birimle radyoevine düzenlenen baskın sırasında 17 Kasım 1954'te tutuklandı. Bağımsızlık sırasında cezaevinden çıkabildi. Ardından Cezayir Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde "lisans" yapıp, "Cezayir Eğitimi" konusundaki teziyle doktora eğitimini tamamladı. Bağımsızlık sonrası, iktidardaki FLN çizgisindeki "sol/sosyalist" yönelimi eleştiren ilk kişilerdendi. 1964 yılında kurulan *Islami El Kiyem Cemiyeti* içindeki biricik FLN üyesi **Abbasi Medeni** idi. Mısırlı ünlü İslamcı fikir adamı ve önder Seyyid Kutub'un idam edilmesini protesto etmesinden ötürü yine tutuklandı. 1969-74 yılları arasında ilk kez düzenlenen yerel seçimlerde iktidar partisi FLN'nin adayı olarak Belediye Meclisi üyesi seçildi. 1976-79 arasında Londra'ya giderek eğitim felsefesi dalında ikinci doktorasını yaptı. Bu arada Fransız, İngiliz ve Cezayir eğitim sistemlerinin karşılaştırılması üzerinde çalışmalarıyla tanındı. Ayrıca *Islam Dünyasında Eğitim Sorunları, Aile ve Çağdaş Problemler, Modern Düşüncenin Krizi ve Islami Çözüm* gibi kitapları kaleme aldı. İngiltere dönüşünde artık camilerde Cuma hutbeleri yoluyla, İslami görüşlerini halka anlatıyordu. Bu yıllarda, Bumedyen'in "sosyalist" söylemli Milli Misak'ına karşı İslami bir tutum almıştı.

1982 yılında, yasak olmasına rağmen, Konstantina kentinde İslami bir gösteri düzenledi. Başkent Cezayir'de de benzeri tekrarlanınca tutuklandı. Daha önce ise, Malik bin Nebi tarafından kurulmuş bulunan Bin Aknun Üniversitesi Camisi'ni kapama girişiminde bulunan hükümete karşı 80 bin kişiyle direnip devlete meydan okumaya başlayınca (ünlü 14 maddelik Manifesto eylemi) birçok İslamcı önderle birlikte tutuklandı. 1984'te salıverilmesiyle birlikte, siyasal çalışmalarını gizli olarak sürdürdü. 1987'de, İslami temelde gerilla savaşı başlatan emekli asker **Mustafa Buyali**'nin cenaze namazına açıkça katıldı ve bu yüzden bir kısa bir süre tutuklu kaldığı söylenir.

23 Şubat 1989'daki anayasa değişikliğiyle birlikte, 10 Mart 1989 günü kurulan İslami Selamet Cephesi liderliğine

ve Cephe adına açıklama yapma yetkisine sahip biricik sözcü konumuna getirildi.[6] Doğrusu bu nokta biraz tartışmalıdır. İSC yandaşları bu görüşü ileri sürerken, başka İslamcı kesimler ile bağımsız kaynakların iddiası değişiktir. Sözgelimi İslamcı önderlerden **Ahmed El Marrani**, Cezayir TV'sine verdiği demecinde, "Abbasi Medeni'nin başkan olmayıp sadece İSC sözcüsü olduğunu belirtiyor; bu arada öndermiş gibi dayatmalarda bulunup kendi ekibini işbaşına getirmeye çalışmak, hiç kimseye danışmaksızın bireysel kararlar alarak yetki sınırlarını çoktan aşmış olmak" ile suçluyordu. Bu arada Haziran 1991 olaylarından sonra, Medeni'yi görevinden azlettiklerini açıkladı.[7] El Marrani ile birlikte TV ekranında konuşan üç İslamcı önderin ortak görüşü de, Abbasi Medeni'nin önderlik konusunda yeteneksiz ve başarısız" olduğu yolundadır.[8] Bu görüş 30 Ekim 1993 tarihli *El Hayat* gazetesine **Abbasi Medeni** portresi çizen **Salih Beşir**'in kaleminden şöyle dile getiriliyor: "Abbasi Medeni, Tunuslu İslamci lider Sannun (Raşid El Ğennuşi) ya da Sudanlı İslam alimi Hasan El Turabi gibi önderlik yetenek ve becerilerine sahip biri değildi. Hatta kitlelere hitabetme gücü ve sanatı da başarılı değildi. Bu nedenle cazibesi (karizması) yok denebilir. Medeni, genelde Mağrib-ül Arabi ülkelerindeki halk liderlerinin sahip oldukları o 'meczupluk' derecesindeki kendinden geçme, zahid bir hayat yaşama, iktidardan adalet ve eşitlik isteme, Sufilik ile hitapetme tekniğinin ve histeri nöbetinin birbirine karıştığı coşkulu konuşma gibi sıfatları taşımıyordu. O daha çok, tarihsel bir devrimin ateşini yakan ama aynı zamanda ılımlılık ile pragmatizmi birarada yürüten kişidir. Onun eksiklik ve kusurlarını ise yanından hiç ayrılmayan hitabet sanatı çok yüksek, konuştukça esriyen ve coşan, kendinden geçercesine bağırıp çağıran; kit-

6) F. Deniz, age, s. 137.
7) Faik Bulut, Ortadoğu'da İslamcı Örgütler, tümzamanlar yay, istanbul, s. 37-38.
8) age, s. 37-40.

leleri peşinden sürükleyen, hop kaldırıp hop oturtan Ali Belhac'dır. Kaldı ki, İSC'nin kuruluş tarihinden itibaren Medeni, sadece sözcülük yapma gibi bir yetkiyle donatılmış; ancak lider/önder seçilmemişti. Ne ki, geçmişi eski çağlara kadar uzanan gizlilik/gizemlilik geleneğinin devam ettiği Cezayir gibi bir ülkede, hele hele sözde demokratik kurallar çerçevesinde iktidara yürümek isteyen İslamcılar arasında kimin kim, neyin ne olduğunu kestirmek çok güçtür..."[9]

B- İslami Selamet Cephesi

Ekim ayaklanması sonrasındaki gelişmeler ışığında Cezayir Anayasası'nın 243. maddesinde öngörülen "din ve dil esasına dayalı herhangi bir parti kurulamaz"[10] şerhi kaldırılında, 10 Mart 1989'da Bin Badis Camisi'nde düzenlenen bir törenle *Islami Selamet Cephesi* (fransızca adıyla Front İslamique du Salut/FIS)'nin kurulduğu ilan edildi. Burada iki çelişkili durum yaşandı. O zamana kadar Berberi milliyetçiliği ile İslami devlet temelinde faaliyet gösterecek siyasi partilerin kuruluşunu yasaklayan Cezayir yöneticileri, aynı zamanda bizzat "İslam ile sosyalizm sentezini" yaygınlaştırmaya çalışıyorlardı. Bin Bella, Bumedyen ve Bin Cedid bunun tipik sözcüleri ve örnekleriydiler. Söylem ve propagandalarla İslami akımın gelişmesine yol açıyor ve son tahlilde İslamcıların ekmeğine yağ sürüyorlardı. İş sonuçta gelip, 1989'daki anayasa değişikliğinde, sosyalizm veya sosyalizmi çağrıştıran ne kadar kavram, ibare, deyim ve formülasyon varsa, bunların anayasa ve benzeri yazılı metinlerden çıkarılmasına kadar dayandı. Aslında iyi de oldu, fakat iş işten geçmişti. İslamcılar "gerçek müslüman biziz, onlar (yönetim) laik ve sosyalist" demagojisini işleyip duruyordu. İslam atını alan, Sahra çölünü çoktan geçmişti. Bu birinci noktadır. Üzerinde duracağımız ikinci nokta örgütsel temele ilişkin. Doğrudur;

9) Salih Beşir, agy.
10) F. Bulut, age, s. 41.

1989'a kadar Cezayir Anayasası, "din temeli üzerinde siyasi parti kurulmasını yasaklıyor" idi. Bir kere, yasaklama denen şeyle bir gelişmeyi ve olguyu engellemek mümkün olamaz. Ayrıca "yasaklanan sadece siyasi bir parti" idi. Oysa "din temelinde çeşitli örgüt, dernek, cemaat ve hareket" mevcuttu ve tüm hızıyla, vargücüyle etkinliğini sürdürüyordu. O kadar ki, daha önce de belirttiğimiz üzere, camii-mescid ve üniversiteler tümüyle "İslam parti merkezleri" gibi çalışıyorlardı. Bir yandan, Araplaştırma-İslamlaştırma siyaseti çerçevesinde binlerce camii-mescid inşaatı devam edip, yurtdışı veya yurtiçindeki Arap-İslam kadrolarını devletin en hassas mevkilerine yerleştirmek; öte yandan "din temelinde siyasi parti" kurmayı yasaklamak pratik bir çelişkiydi. Nitekim bu madde, "yazılı bir anayasal metin" olmaktan başkaca anlam taşımadığı gibi, formalite gereği ortadan kaldırılması da, sokaktaki olgunun devletin soyut planlarından daha baskın olduğunu gösterir. Somutlarsak, ister *Islami Selamet Cephesi* (İSC) adı altında birleşsin, isterse daha önceki *Müslüman Alimler* ve *El Kiyem* gibi cemiyetlerin devamı niteliğindeki öğrenci hareketleri olsun, İslamcılar (özellikle İSC), bu anayasa maddesi kaldırılmadan çok önce fiili olarak mevcuttular. Hatta devlet ile pazarlık yapıp iktidar için meydan bile okuyabiliyorlardı. Bu yüzden, kuruluş tarihi sadece semboliktir.

Kurulan İSC'nin, resmen onaylanıp yasallaşma tarihi ise 6 Eylül 1989 olarak kayda geçer.

Bin Cedid, İSC'nin ülkede yasallaşmasına ilişkin yapılan iç ve dış eleştirilere şu cevabı veriyordu: Bu, Cezayir'i ilgilendiren bir konu. Biz İslam ülkesiyiz ve müslümanız. Hurafe ve aşırılıktan uzak, sahih (gerçek) İslamı desteklemek arzusundayız... Yasalara saygı duyduğu sürece islam partisini kapatamayız. Hoşnut olmayanlar varsa bu onların bileceği bir iştir. Bizi ilgilendiren şey, komünistlere demokrasi verip, ruhi yönelişteki bir akımı mahrum bırakmanın mantıksızlığıdır. Seçmece demokrasi olamaz..

Şu anda İslam dünyasında benzersiz bir deneyim başlatmış bulunuyoruz. Bir devlet (Cezayir), ilk kez aşırı bir hareketi, (İSC), siyasal bir parti olarak tanımıştır. Biz bu yolu seçtik; çünkü bu olguyla başetmenin en güzel yolu, anlamak ve diyalog kurmaktır..."[11]

İSC, kimi iddialara göre halkın yüzde 70'nin desteğine sahip bir cephe örgütüdür. Sayıları abartılı olsa da, Cezayir Başbakanı Mevlud Hamruş'un açıklamasıyla bu partinin 4 milyon üyesi bulunuyordu. Dolayısıyla İSC'nin tekdüze bir yapıda olması mümkün değil. İslami hareketin her türü ve rengi, İSC içinde temsil ediliyordu.

İSC kurulduğu gün ilan edilen "Şura Meclisi", 60 kurucu üyeden oluşuyordu ve henüz başkan seçilmemişti. Ancak **Abbasi Medeni,** ilk elde ve acil olarak tek yetkili sözcü olarak görevlendirilmişti. Onun arkasındaki adam, Ali Belhac adlı kişidir. Cezayir'deki İslam hareketine yakınlığıyla tanınan İbn Azzuz bin Zübde ise, Medeni'nin yardımcısı ve yayın organı *El Munkız* (Kurtarıcı) gazetesinin yazı işleri müdürü oldu. **Bin Azzuz,** daha sonra **El Haşimi El Sehnuni, El Beşir El Fakih** ve **Ahmed El Marrani** gibi cephe yetkilileriyle birlikte resmi TV'de Abbasi Medeni aleyhine konuştuklarından İSC'den ya atıldılar ya da istifa ettiler; birisi de karanlık bir kazaya kurban gitti.[12]

İSC, Batılıların bir yere kadar doğru saptadıkları "ılımlılar ile radikaller"den oluşur. Yayımlanan kimi raporlara bakılırsa aşağıdaki akım temsilcileri İSC içinde yer alıyorlar:[13]

1) Selefi Akım: İbn Teymiyye ve İbn Kayyım gibi klasik ve muhafazakar İslam alimlerinin görüşlerinden esinlenen; Suriye, Suudi Arabistan ve Mısır gibi ülkelerde rastlanan,

---

11) Bin Cedid'in 21 Ocak 1990 günü RTL televizyonuna verdiği özel demeçten, aktaran F. Deniz, age, s. 145-146.

12) F. Bulut, age, s. 36.

13) F. Deniz, age, s. 148. F. Bulut, age, s. 30-34, Gerçekte F. Deniz'in aktardıkları İSC'nin oluşturulması ve içindeki farklı grupların yapıları hakkında yeterli bilgiyi vermiyor. Biz bunu Altıncı Bölüm'deki (bu bölüm) "Eylemci İslamcı Örgütler" başlığı altında sunacağız. (FB)

Kur'an metinlerinin (nass) zahiri (görünürdeki) anlamlarına son derece bağlı, İslamcı çevrelerce "İhbari" olarak adlandırılan doğmatik ve ortodoks bir akımdır. Bunun İSC içindeki en önemli temsilcisi Ali Belhac'dır.

2) Cihad (ya da El Tekfir ve El Hicra) Akımı: Şiddet temelinde ve düzenle çatışma yoluyla İslam devleti kurmaktan yana olan, bu uğurda gerilla birimleri oluşturmayı amaçlayan bir akım. Bu akımın baştemsilcisi, 1987'de öldürülen İslamcı gerilla komutanı Mustafa Buyali'dir.

3) Hiçbir siyasi akıma bağımlı olmayanlar.

4) El Cez'ere (Cezayirli İslam) Akımı: Mescid Eshabı olarak da bilinen bu akım, genelde Fransız kültürüyle yetişmiş aydın bir kesimden oluşur. Köklerini Cezayir tarihi ve topraklarından alan; Ortadoğu'daki Arap-İslam akımlarından etkilenmeyen ve bu tür etkilere pek açık olmayan güçlü bir akım.

5) Düzenle Diyalog Yanlısı Reformcu Akımlar: Bunlar özellikle, Abbasi Medeni önderliğinden Haziran 1991 olaylarının tırmandırılarak iktidarı hedeflediği bir dönemde, İSC'den ayrılıp devlete yaklaşan Ahmed El Marrani, El Haşimi El Sehnuni, El Beşir El Fakihi ve İbn Azzuz Bin Zübde'nin başını çektiği akım ki, bu tarihten sonra devlet TV'lerinde İSC önderliğini açıkça eleştirdiler.

C - İSC Programı ve İslami Çözüm

İSC'nin bir kitle hareketi veya çatısı olduğu yolundaki olgulardan ve bu cepheyi oluşturan bazı İslamcı önderlerin eleştirilerinden yola çıkarsak, İSC'nin bilinen anlamda "siyasi bir programının olduğundan "söz etmek mümkün değil. En azından, siyasi partilerin serbest bırakıldığı bir dönemde, yasallaşabilmek için kongre bile yapmadan, alelacele ve İslamcı örgütlerin ittifakı temelinde bir camide kurulduğu ilan edilip gerekli evrak ve yasal işlemleri yapma peşinden koşan bir örgütün, olgunlaşmış siyasi tüzük ve

programından söz etmek bilimsel olmaz. Bu görüşümüz uzmanlar tarafından da paylaşılıyor.[14] İslamcılar tersini iddia edip, "hayır İSC'nin siyasi bir programı var deseler" de,[15] bu, onların programdan ne anladıklarını gösterir. Ayrıca Haziran 1991'deki ayaklanma sırasında (iktidarı almayı amaçlayan) birçok İSC yöneticisinin şaşkınlığa düşüp devlete yanaşması da sadece "hainlik" veya "işbirliği" ile açıklanamaz. Kaldı ki o tarihte, Abbasi Medeni, hâlâ ayaklanmayı "sivil Cihad" olarak adlandırıp, Abdülkadir El Haşani (El Haçani veya El Hasani diye de okunuyor-FB) gibi önderler de "gayemiz iktidarı almak değil, onu demokratik yollarla sarsmaktır"[16] şeklinde açıklama yapabiliyordu. Bu siyasi bakımdan iyi saptanmamış bir programın ve amacın varlığına işaret eder.

Yine de iktidarı hedefleyen en küçük grup, örgüt, hareket veya siyasi partinin bile genel bir programı ve amacı vardır. İSC'nin siyasi program ve hedeflerini böyle bir temelde anlamak gerek. Ama daha önce, İSC önderi **Abbasi Medeni**'nin siyasi görüşlerini özetlemek durumundayız: Medeni'nin İslami çözümlerini, en kapsamlı biçimde *Modern Düşüncenin Krizi ve Islami Çözüm* adlı kitabında bulmak mümkün. Şöyle ki; "Modern düşünce, içerdiği siyasi ideolojiler, sosyal ve kültürel sistemlerle sadece Batı toplumlarının değil, aynı zamanda tüm insanlığın ortak söylemi olduğundan, bunlara seçici gözle yaklaşmalı ve yararlı yönlerini almalıyız... Modern düşünce, doğru olduğu kadar hatalı da davranmıştır. Yararlı olduğu ölçüde zarar verip, yozlaştırmıştır. Zararlı noktalarını düzeltmeliyiz... Ne bilim ne de felsefe dinin yerini alabilir. İnsanlığa özgürlük, refah ve toplumsal adalet vaadeden liberal ve sosyalist ideolojiler açmaza girmişlerdir. (Oysa) İslam, insanı onurlandırmada, başka bir din, felsefe ve ideolojinin

14) Olivier Roy, age, s. 42-43-102-116. Ayrıca Ignacio Ramonet, "Hurlante Algérie" (Cezayir Çığlığı), Le Monde diplomatique, Şubat 1994.
15) Abdullah Özkan, Cezayir: Sömürü Düzenine Asil Başkaldırı, Emre yay. 2. basım 1992, s. 133, istanbul.
16) F. Deniz, age, s. 150-151.

ulaşamadığı bir noktaya ulaşmıştır. Çünkü insanın, insana kulluğuna son verip, kişiyi en yüce değer olan Allah'a kulluk mertebesine yükseltmiştir. Çünkü özgürlük, ne kadar yüce olurlarsa olsunlar, insanın diğer yaratıklara (insanlara-FB) kulluk etmeme hakkına sahip olmasıdır... Demokrasiye liberaller ve siyasal komünistler ekonomik bir kavram olarak bakarlar. Her iki ideoloji de demokrasinin siyasi boyutu ile ekonomik boyutunu biraraya getiremezler... Oysa İslam, özgürlüğün alanlarını belirlemek ve onu irade ve kuvvet kaydı altına almak suretiyle yönetimi kuşatıcı bir kapsam kazandırmıştır. Özgürlüğün kuvvet ve iradeyle ilişkisini belirtmiştir. Hem liberaller hem de komünistlerin nazarında egemenliğin sahibi toplum olduğundan, yasalar, daima güçlünün yanındadır. Halbuki İslam'da *tevhid* (Allah'ın tekliği-FB) ilkesi ve egemenlik, yani kanun koyma yetkisi Allah'ın hakkıdır. Böyle görüldüğünde insanın kulluğu sona erip toplumsal adalet gerçekleştirilmiş olur... Hilafet devleti (Hz. Muhammed ve Dört Halife devri ya da İslam'daki diğer adıyla Asr-ı Saadet toplumu-FB), Cahiliye devletinin tam aksine, hakimiyeti Allah'ın hakkı olarak tanımış ve bu biçimiyle *tağuti* (zalim, baskıcı-FB) düzenler karşısında en sağlıklı alternatif olarak kabul edilmiştir. Hilafet, adaleti sağlamanın biricik yoludur. Çünkü Allah'a bağlılık akidevi (ilkesel/kuramsal-FB) bir boyuttur. Bu boyut gereği, bunu reddeden (yani Allah'a sadakat ve O'nun egemenliğini tanıma-FB) kafirdir. Zira bu adalettir. Adaleti reddedip zulmü kabul eden hem kafir hem de zalimdir. Hilafet devleti, *Şura* ilkesine dayandığından, diktatörlüğe benzemesi mümkün değildir. Kişinin hilafet devletinin otoritesini tanıması, ona ikna olmasına ve takva (dine inanç ve tapınma-FB) temeline dayanır. Hilafet devleti, müslüman veya gayri müslim ayrımı yapmaksızın vatandaşlarının hayatını koruyup kollamalıdır... Seçme ve seçilme hakkı herkes için sözkonusudur. Ancak en *müttaki* (en dindar-FB), en *ehil* (İslama göre-FB) olan seçilmelidir. Hilafet devleti,

yöneticisini seçmekle sınırlı olmayıp, onu denetleme ve sorgulama hakkı ve ödevine de sahiptir. Bu devletin zengin tekeline girmemesi için, eğitimde fırsat eşitliği sağlanmalıdır. Hilafet devleti, aynı zamanda marufu emredip münkeri nehyetme (iyiliği emredip kötülüğü menetme) kuralı gereğince çalışmalıdır..."[17] Bunun yanı sıra Medeni; nüfus planlaması, cinsel serbestlik, ailenin dağılması, kadının ev dışında çalışmaya zorlanmasını eleştirir...

Şöyle bir bakıldığında, Abbasi Medeni'nin fikirlerinin "alimce olmadığını"; yani derin değil yüzeysel olduğunu kolayca anlayabiliriz. Seyyid Kutup, Mervan Said, Mevdudi, Hasan El Benna, El Turabi gibi eski ve günümüz siyasi İslam önderlerinin seviyesini yakalayamıyor; yazıp-çizdikleri İslami çerçevede bir tekrardır. Ama o da, hemen diğerleri gibi, kapitalizm-sosyalizm gibi düşünceleri eleştirmeye ağırlık verip, bu eleştiri bombardımanı içinde "İslami çözüm" diye "bilinegelen o eski görüşleri, tarihsel açıdan köhnemiş fikirleri" ileri sürüyor. Sözgelimi demokrasi yerine Allah'ın egemenliği ve Şura Meclisi/ Yönetimi meselesinin tarihsel bakımdan (üstelik İslami yönetimlerde uygulanagelen pratiği açısından) nasıl kısıtlı, sınırlı olup; birkaç kişinin tekelinde olduğunu, hatta tüm İslam diyarında uygulanmayıp, tersine Medine gibi yerlerle sınırlı kaldığını, bugün İslamcılardan hiç kimsenin henüz üzerinde mutabakata varamadığı bir kuram olduğunu göremiyor. Ayrıca "insanın kulluğundan kurtarılıp Allah kulluğuna boyun eğdirilmesi" istenen kişinin nasıl yüceleceğini ve nasıl olup da tümüyle özgür olacağını açıklayamıyor. Bir kulluktan diğer kulluğa geçmenin yücelme ve özgürleşme ile ne ilgisi var. Olsa olsa vicdani ve ruhi bir rahatlatma olur ki, bunun da gerçekte insan düşüncesinin özgürleşme sürecine ket vurduğu ayrıca kanıtlanmıştır. Şimdiye kadar yaşanılagelen hilafet devleti

17) Alıntılayan (19-20-40-57-58-59-60-64-65-71-74-81-82-85 ve 86. sayfalar) F. Deniz, age, s. 138-143.

örneklerinin (buna Asrı Saadet denilen ilk islam toplumu dahildir) suyunun çıktığını da artık kabul etmek durumundayız.[18] Devletin zenginlerin tekeline geçmemesi için sunulan "eğitimde eşitlik" ilkesi ise, 1924-38 döneminde Türkiye ve birçok Arap-Üçüncü Dünya ülkesinde yaşanan bir tecrübe olduğu halde her nedense bir türlü sınıflaşma önlenemedi ve yönetimdeki zengin tekeli kırılamadı.

Programın Genel Çerçevesine Eleştiri

Kuşkusuz hemen her örgütünkinde olduğu gibi İSC'nin de genel çerçeve ve genel amaç açısından yazılmış veya taslak halinde bir programı vardır: "İslami Hareket, Cezayir halkını yönlendirme ve onu doğru yola taşıma (hidayete erdirme-FB) sorumluluğunu üzerine almıştır. İslami Selamet Cephesi, içte ve dıştaki düşmanlarına karşı Cezayir halkını eğitme yolunu seçmiş, halka Kur'an ve Sünnet ahlakı (yani İslami bir hayat tarzı-FB) aşılarken, onları imanın dinamik enerjisi ile de harekete hazır hale getirmiştir. İSC, insanların manevi yönden yetişip olgunlaşmasına büyük önem vermekte, hatta modern sömürgeciliğe karşı direnme kuvvetinin ancak sağlam bir maneviyatla mümkün olacağına inanmaktadır. Beşeri ideolojiler iflas ettiğinden, İslama sarılmaktan başka çare ve çıkar yolunuz yoktur.."[19] şeklindeki genel bir söylemi, her zaman için İSC yayınlarında ve konuşma metinlerinde bulmak mümkün.

Benzer biçimde, İSC programında "dış bağımlılığa ve sömürgeciliğe kesinlikle son verilip", Kur'an ve Sünnet temeli üzerinde bir devlet modeli (yani üstü kapalı biçimde İslami devlet ve İslam Şeriat modeli-FB) kurulması amaçlanmaktadır. Ek olarak rüşvet, tekelcilik, faiz ve diğer

18) Şura ve demokrasi meselesinin ayrıntılı ve köklü eleştirisi için bkz. Faik Bulut, Allah Devletinde Demokrasi s. 300-336'daki "Meşveret, Demokrasi, Eşitlik ve Ayrımcılık" başlıklı bölüm. Ayrıca siyasi İslama köklü bir eleştiri için Olivier Roy'un Siyasi İslamın Fiyaskosu adlı kitabı öneririz.

19) Aktaran Abdullah Özkan, Cezayir, s. 134.

sömürü ya da yolsuzluk biçimlerinin ortadan kaldırılacağı vaadedilerek, İslam ülkeleri arasında *Islam Ortak Pazarı* kurulması önerilmekte, Afrika Birliği siyasetinin de destekleneceği açıklanmaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan çıkmasına yarayacak çözümler ise üretimin arttırılması, işsizlik sorununun sona erdirilmesi, eğitim, sağlık, sanayi, ticaret, tarım, maliye, para ve idari yapıda yeni düzenlemeler yapılması öngörülüyor. Kısaca ekonomik istikrar hedefleniyor, iç barışın sağlanmasına büyük özen gösterileceği belirtiliyor. Bu program ayrıntılarıyla İSC yayın organı *El Munkız*'ın ilk sayısında yayımlanarak kamuoyuna duyuruldu.[20]

Programın "Sunuş" bölümünde, bol bol reotorik yapılıyor. Yani baliğ söz, güzel ve edebi söz, beylik laflar sarfedilerek deyim yerindeyse popülizm yapılıyor. Bir örnek: "İSC, klasik partiler gibi olmadığından programımız sadece üyelerin görüş birliğiyle oluşmadı. Aksine halkın cephesi olması itibarıyla, istenen siyasi bilinç ve toplu kanaata sahip olunması için programını halk arzetmiştir... Ey Cezayir Müslüman halkı! İşte, emanetin sana geri verildi! Allah'a, tarihi ve gelecek kuşaklara karşı sorumlusun. Eşsiz dehan ve hayrı irandenle; gafletten uzak şuur, dalgınlıktan uzak uyanıklık ve hiçbir engelin zayıflatamayacağı bir güçle emanetine sarıl!"[21] Anlaşılacağı üzere sadece popülizm yapılmıyor, uzun yıllar Afgan Mücahitlerinin yanında yaşamış Fransız İslam uzmanı Olivier Roy'un deyimiyle, "kaba bir popülizm adeta körükleniyor."[22]

İSC, kendi niteliğini şu cümlelerle açıklıyor: *"Metodik özellikleri itidal (ılımlılık), vasatilik (orta yolculuk) ve kapsamlılıktır. Yüce Allah buyurdu ki; '..ve sizi bu şekilde vasat (orta yolu tutan-FB) bir ümmet kıldık"*[23] Bağlı olarak, peygamberin bir Hadisine dayanılarak *"birlikte olun, ihtilafa (görüş*

20) age, s. 134-135.
21) age, s. 137.
22) O. Roy, L'échec du L'İslam politique (Siyasi İslamın Fiyaskosu), s. 102-116.
23) İSC'nin Vasıfları, üçüncü madde.

ayrılığına) düşmeyin" şeklinde bir öğüt yer alıyor.[24] Aslında İktidara gelirken şiddete başvuracağı, ancak iktidarı ele geçirdikten sonra ülkeyi dönüştürmede (ekonomik ve toplumsal açıdan) köktenci değil, ılımlı davranacağı yani bir anlamda İslami kavramı *"sosyaldemokratlaştıracağı"*[25] söylenebilir. Her bakımdan orta yolcu, her bakımdan ılımlı, her bakımdan idare edip günü kurtarmayı veya acil sorunlara yumuşak merhem sürüp her derde palliatif (geçici ağrı dindirici) ilaçlar tavsiye edeceği o kadar açık ki. Dolayısıyla bu, iddia edildiği gibi bir devrim değil tersine bir reform veya 1960'larda iktidara gelen milliyetçi Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) programının bir çeşit yeniden gözden geçirilmiş hali olacaktır. Zaten İSC de, sık sık, mevcut düzeni her yönüyle "yeniden ıslah etme ve gözden geçirmeyi amaçladığını" vurgulamaktadır. Ama siyasi açıdan "ihtilafa düşmeyin" yolundaki öğüt, İSC iktidarının, kendisiyle görüş ayrılığına düşenleri ve kendisine karşı çıkanları hoşgörmeyip bastıracağına işaret eder.

"Ey iman edenler, Rabbinizden korkulması gerektiği şekilde korkun ve ancak müslümanlar olarak ölün" ibaresi İSC programının, diğer İslamcı parti programları gibi, "kişinin Allah'tan korkan iyi bir müslüman olması" temeli üzerine kurulacak bir toplum modelidir ki, bu zaten klasik anlamda tüm İslam alimlerinin, "siyaset sadece ve sadece bireysel fazilet üzerine inşa edilir"[26] yolundaki bilimsel olmayan ibaresinin tekrarıdır. Sözgelimi İSC programında şu var: *"Cezayir halkı, iman ve Islamın gücüyle, Rabb'ine olan güveniyle geri kalmışlıktan kurtulup kalkınacaktır"*[27]

İslam Şeriatı, yani Kur'an ve Sünnet ile peygamber hadislerinden oluşan değişmez kurallar bütünü, İSC programının temel ilkesidir. Hemen her şeyden önce gelir.

24) agy.
25) Olivier Roy saptaması, age, s. 9.
26) O. Roy, age, s. 36-85 vd.
27) Programın Unsurları, Hazırlık Bölümü, üçüncü madde; alıntılayan A. Özkan, age, s. 143.

Örneğin birçok yerde: *"Islami faaliyetin en önemli unsuru ciddiyettir. Bunun sağlanabilmesi için Islami faaliyetin; Şeriat, akıl, maslahat ve vakıa (olgu) esaslarını gözeterek ilişkili olduğu insan fıtratına (doğasına veya mizacına-FB) riayet etmesi gerekir."*[28] Ya da *"yasama gücünü, Şeriat'ın hükümlerine tabi kılmak.. yargı kurumunu Şeriat'ın belirlediği şekilde düzenlemek... Tarım politikasını Şeriat siyaseti çerçevesinde düzenlemek.."*[29] türünden ibareler, her şeyden önce bir İslam iktidarının gerçekleşebileceği ama İslam devleti yaratmanın çıkmazda olacağının ilk işaretleridir. Çünkü Şeriatı; bilim, akıl, çıkar ve olgu'nun önüne aldığınız,[30] bilimi ona tabi kıldığınız zaman, bu, toplumu durgunluğa mahkum edip dondurmanız anlamına gelir, İslami bir devlet modelini, çağımızdaki kapitalist emperyalizmin özellikle İslam ülkeleriyle haşır neşir olduğu, bağlantılı biçimde kapitalist pazar ve sömürü ilişkilerinin egemen olduğu bir dünyada, Asrı Saadet türü (Hz. Muhammed ve Dört Halife dönemindeki ilkel devlet modeli) bir İslami toplum modeli kurmanın olanaksızlığını gösterir-ki, zaten İSC programının diğer maddelerinde göreceğimiz gibi, kurulması düşünülen yeni toplum, *"bir tüketim modeli"* olmaktan öteye geçmez. Aynı düzlemde İslamın tarihi mesajını, İslam akidesini (ideolojisini-FB), *"hayatın bütün alanlarında gösterilecek siyasi faaliyetin ideolojik temeli"* haline getirdiğiniz anda,[31] diğer bütün (teknik, bilim vs) gelişme araçlarının önünü tıkayıp, daha işin başındayken toplumsal kalkınmayı engelleyen nedenlere başvurmuş olursunuz. Kaldı ki, bu bile, yaratılması tasarlanan toplumu, "modern tüketim toplum"[32] olmaktan kurtaramayacaktır.

İSC programı: *"Seçkinler zümresi ve mahrumiyet politikalarından kurtulmak için sorumluluk ölçülerini belirlemeye*

28) Adı geçen yer, s. 143.
29) Adı geçen yer, s. 141-142-144-146-147-153 vd.
30) Adı geçen yer, s. 141-142 vd.
31) Adı geçen, s. 144.
32) O. Roy, age, s. 10-16-78-80 vd.

önem verir. Görevlerin ifasına, toplumda çalışma ruhunun geliştirilmesine çaba harcar; bencillik, kayırmacılık ve bireysellik duygularının kaldırılmasına gayret eder. Cephe, bu olumsuzluklara düşmemek için, ifade hürriyetini garanti altına alarak, özeleştiriyi teşvik eder, bütün kurum ve organlarda siyasi, idari ve iktisadi muhasebe yollarını belirlemede titiz davranır. Halkı bilinçlendirmeyi ve bunlar karşısında sorumluluklarını hissettirmeyi temel görevi olarak görür. Islami özdenetim (hisbe) mekanizmasını dirilterek, 'Şer'i olarak bunu nasıl elde ettin?' ilkesini uygular.."[33] diye yazar.

Bir kere, yukarıda yazılanların Cezayir'de 1962'den beri iktidarda olan millici FLN (başlangıçta sol kanat devrimci milliyetçisi, sonradan sağ kanat millici olan) programından hiç mi hiç farkı yoktur. Belki birincisi "hafif kırmızı" boyalı iken İslamcı program "yeşil" renge boyanmıştır. İkinci olarak bu, sosyalizmin ya da sosyalist değerlerin egemen olduğu 1917-1980 arasında çeşitli sosyalist ülkelerde yazılıp çizilen ve uygulanan (en azından teorik planda) şeylerdi. Yani yeni bir buluş değil. Üçüncü açıdan ve daha teorik bakılırsa, yukarıda tasarlanan "toplumsal kollektif bir ruhun" sağlanabilmesi için, öngörülen ideolojinin de kollektif bir dünya görüşünü kapsamış olması ve kollektif bir üretim/tüketim (ayrıca kollektif mülkiyet) temeli üzerine oturması gerekir. Oysa İslam böyle bir şeyi öngörmediği gibi tersine sık sık, *"kırsal kesimlerde, daha önce toprakları elinden alınanların sahiplerine geri verilmesini ve bireysel mülkiyetin, yasaklanan özel girişimciliğin, özel ticaretin, özel yatırımın teşvikini"*[34] öngörüyor. Bu eğer demogoji değilse, önemli bir çelişkidir. Altyapı ve üstyapı çelişmesidir.

İSC programının kalkınmadaki birincil hedefi, anlaşıldığı kadarıyla, *"hafif sanayi ile tarıma ağırlık vermek. Acil amaç, nüfusun üçte ikisinin 30 yaşın altında olduğu, genç işsizler*

33) İSC programı, A. Özkan, age, s. 145-146.
34) Adı geçen yer, s. 148-162.

ülkesinde, işsizliği önlemek için yatırım politikasını gerçekleştirmek."[35] Ancak sadece tarım-hafif sanayi temelindeki bir yatırım politikası, üstelik de çok yüksek düzeylere varan işsizliği önleyemez. Önlemesi de mümkün değil. Kaldı ki, böylesine büyük bir işsiz ordusu sadece yatırım ve istihdam politikalarıyla yok edilemez. Tersine olsa olsa KİT'lerin "arpalık" babından kullanılması, yarı işsizler ordusunun doğması ve KİT'lerin halk kitlelerinin sırtında bir yük olmasına yol açar. Cezayirli kadın gazeteci Suad Belheddad burada ince bir noktaya değiniyor: "İSC, kadınları ev hayatına gönderip içeri kapatarak işsizlik oranını düşürmek niyetinde." (29 Mayıs 1993 tarihli El Hayat gazetesi) Öte yandan bunların tümünün de geçici önlemler olmaktan öte bir anlam taşımayacağı çok açıktır. Burada *"Islam artı işsizlik"* doğacaktır.[36]

Tarım ve sanayi politikasının öncelikle Şeriat ilkelerine tabi kılınması, İSC programında öngörülen *"topraklarda ve sanayi dallarında, bilimsel ve teknolojik yollarla reformlara gidilmesini"*[37] güçleştirecektir. Ya da en azından "İslam artı elektrifikasyon"[38] gibi teknokrat bir İslami yapı ortaya çıkaracaktır. İslam, kapitalist teknokratizmin yeşil renge bürünmüş ve uluhiyetle kutsanmış bir türevi olmaktan öteye gitmeyecektir. İslami hareket (ve İSC) önder kadrolarının yüksek eğitim gören kişilerden oluşması, bu olasılığı güçlendirmektir.

Aslında global bakarsak, tarım ve sanayi kalkınma projeleri, esas olarak iç pazara yönelik olacaktır ki, bu bir yönüyle "ülkenin kendine yeterliliği" açısından yararlıdır. Ancak kapitalizmden tam ve köklü kopuşun sağlanmadığı koşullarda; sermaye ihracı, dış pazarlar, hammadde kaynakları gibi alanlarda emperyalist tekellerin kurbanı olacaktır. Ezilen, sömürülen ve daima dışarıya muhtaç bir Üçüncü Dünya

35) Adı geçen yerde, s. 150-155.
36) Olivier Roy saptaması, age, s. 10.
37) ISC programı, agy, s. 148-157.
38) O. Roy, age, s. 75.

ülkesi, ya da bugünkü ifadesiyle sürekli sömürü ilişkileri altında inleyecek yoksul bir Güney ülkesi olmaktan kurtulamayacaktır.

İSC programı, bir yandan *"toplumsal adalet sağlayıp, zengin-yoksul ayırımına izin verilmeyeceğini"*[39] iddia ederken, öte yandan ülkeyi hem yerli hem de yabancı yatırımcılara peşkeş çekecek öneriler üretmektedir. "Çok ortaklı yapılanmalara yeniden öncelik verilerek ekonomiyi canlandırmak, dağıtım yollarını hızlandırıp bolluğu sağlamak için serbest ticaret şirketlerinin kuruluşunu özendirmek... Yurtdışındaki servet sahibi Cezayirliler ve müslüman işadamlarının ülkede yatırım yapmaya teşvik edilmelerini sağlamak, bunlara devlet kanalıyla gerekli garantileri vermek..."[40] şeklinde formüle edilen amaçlar, yerli ve yabancı sermayeye kucak açmaktan başka bir şey değil. Peki, "sermayenin milleti yoktur ve sermaye ürkektir" türündeki o kapitalist kural biliniyorsa eğer, o zaman dünya kapitalist pazarında boy vermiş veya petro-dolar zengini bir Cezayirli ya da Suudili sermayedar ile Amerikalı veya Japon sermayedar arasındaki anlayış ve sömürü farkı nedir ki? Hatta Cezayirli veya müslüman yatırımcı, ülke insanının doğasını iyi bildiğinden, daha acımasız ve daha ince yöntemlerle sömürü çarkını işletir. Üstelik İslam ve Arap adına, yani kutsayarak. Öte yandan yukarıda anılan *"çok ortaklı yapılanmalara öncelik verilerek ekonomiyi canlandırmak ve dağıtım yolarını hızlandırıp bolluğu sağlamak için serbest ticaret şirketlerinin kuruluşunu özendirmek şeklinde ifade edilen amaç,"* Bir yandan Avrupa sosyal/demokratlarının, öte yandan Türkiye'deki CHP-SHP popülist katılımcılık, halk ortaklığı vs. ya da günümüz-deki hisse senetlerinin satışına denk düşen "halka açılma, şeffaflaşma" siyasetlerinden hiç mi hiç farkı yoktur. Kaldı ki İSC, *"Dünya Bankası ve IMF gibi emperyalist kuruluşlarla ilişkilerin koparılmasını değil, yeniden düzenlenmesini"*[41] vurguluyor.

39) İSC programı, agy, s. 146.
40) agy, s. 158-161.
41) agy, s. 159.

Kaldı ki; İSC programı, "İslami bankalar yoluyla faizsiz kredi ve faizsiz sistem" gibi ekonomik hedefleri de gözetiyor. Gerçekte Hz. Muhammed döneminde *riba* (tefecilik ve faizcilik) denen şeyin yasaklanmasının esas nedeni, yoksulu korumaktan çok, iş hayatı zamanın çeşitli riskleriyle dolu olan tüccar ile toprak sahibi zengin kesimi korumak idi. Bu arada yoksullar da bu "ilahi yasak"tan çok dolaylı biçimde yararlanıyorlardı. Asıl korunan kesim, gerçekte yoksullar imiş gibi gözükse de, onlar değil tüccar ve zengin köylü kesimiydi. Bu yüzden bankacılık demek, zaten tefecilik ve faizcilik demektir. Bu gerçek bir yana, faizsiz sistemin ve faizsiz kredinin yine, esas olarak tüccar ve toprak sahibine yarayacağı da çok açıktır. Türkiye'deki 1930-70 arasındaki uygulamalar da böyle oldu.

Zaten İSC programındaki, *"Şer'i iç borçlanmayı, iktisadi ve sosyal kriz hallerinde toplumsal dayanışmayı sağlama, yurtiçi ve yurtdışındaki kur farklarını gözetip reel para politikasını gütme* vs. [42] gibi" hedefler de, kurulacak İslami toplum modelinde; işsizliğin süreceğinin, ekonomik ve toplumsal kriz yaşanacağının, devletin iç borçlanmaya gideceğinin başka biçimde itiraf edilmesidir.

"Kaldı ki üretim-tüketim dengeleri sağlanacaktır"[43] denmesine rağmen programın ruhunda, modern tüketim toplumunun damgası vardır. Örneğin, *"Zorunlu tüketim ihtiyaçları ile üretim şartları arasında uyum, keyfiyet ve kemiyetin (nicelik ve niteliğin) dengeli olarak gelişmesi ve bunlara duyulan ihtiyaç, nüfus artışı ve medeni (uygarlık) gelişmeler dikkate alınarak gözetilmesi..."*[44] yolundaki formülasyon bunun tipik örneğidir. Aslında Fransız uzman Olivier Roy'un da ifadesiyle, "kurulması düşünülen İslam modeli, içinde Coca Cola'dan tutun da her türlü tüketim maddesinin su gibi harcandığı modern bir tüketim toplumundan başkaca bir şey değildir."[45]

42) agy, s. 160.
43) agy, s. 148-150.
44) agy, s. 148.
45) Roy, age, s. 16-78-82.

Bu yönüyle özetlersek, "İSC programı, iktidardaki (iflas etmiş millici-FB) FLN programının çarşafa büründürülmüş şeklinden ibarettir. Sömürgecilik ve emperyalizm düşmanlığı ise muğlaktır ve Batı düşmanlığı sınırlarını aşmamaktadır."[46]

İSC'nin orduya bakışı ise metafizik ve sınıfsal temelden uzak, ama aynı zamanda İslami'dir. *"Ordu halktır, halk da ordudur"* ifadesinden sonra ordudan, *"Cihad sancağını dik tutması, Islam mesajı (risalesi), ümmet ve ülke ordusu olarak kalıp siyasetten uzak durması"* isteniyor.[47]

Kadın Hakları-Özgürlük ve Eşitlik

İSC programının birçok yerinde, hemen her münasebette "insanın özgür olduğu, fikir ayrılıklarına hoşgörüyle bakılması gerektiği, insanın varolma hakkının öncelikle ele alındığı" vs belirtilir. Abbasi Medeni, bir demecinde şöyle diyordu: "Biz herkes için özgürlük istiyoruz. Birilerini dışarda tutarak başkaları için özgürlük değil. Herkes eşit ödevlerle yükümlü ve herkes eşit fırsatlara sahip olacaktır." Medeni daha da ileri giderek, tüm Cezayir'i, Londra'daki o ünlü demokrasi mekanı Hyde Park'a dönüştürmeyi vaadediyor: "İktidar olduğumuzda vatandaşlarımızın hak ve özgürlüklerine sahip çıkacağız, sadece sözde değil pratikte de Cezayir'i Hyde Park yapacağız"[48]

Ama öte yandan İSC programı, Şeriat temelinde formüle edildiğinden İslami bir iktidarda özgürlüklerin mümkün olamayacağı açıktır. Sözgelimi *"Alah katında tek din, Islamdır. Kim Islamdan başka din umarsa, bu ondan kabul edilmeyecektir. Ve o, ahirette kaybedenlerden olacaktır."*(Al-i İmran suresi, 85. ayet) hükmünü programa alan İSC,[49] ne kadar iyi niyetli olursa olsun, Kur'an ve Sünnet'e ters düşmüş olacaktır.

46) age, s. 42-84-16.
47) ISC programı agy, s. 178-179.
48) 4 Ocak 1991 tarihli El Vatan El Arabi dergisinden aktaran F. Deniz, age, s. 157-158.
49) İSC programı, agy, s. 139.

Aynı şekilde, "ihtilafa düşmeyin, birlik olun" yolundaki Hz. Muhammed öğüdünü tutmamak olmaz ve dolayısıyla ister istemez *"Yıkıcı ideoloji ve anlayışlardan temizlemek suretiyle eğitim müfredat programlarını yeniden oluşturmak gerekir. Çünkü bu yabancı kökenli öğretiler, Islam ümmetinin değerleriyle çatışmaktadır."*[50] ibaresini programa eklemeyi zorunlu kılacaktır. Yine *"öncelikle insana bahşedilen varolma hakkı, Allah'a kulluğuyla bağlantılıdır. Burada insanın görevi, varlığının gerekçesidir,"*[51] dediğimiz anda, demokrasi ve özgürlüklerden ne kadar söz ederseniz edin, deyim yerindeyse bütün bunlar laf-ü güzaf olarak kalmaya mahkumdur.

Zaten İSC ikinci adamı **Abdülkadir Eİ Haşşani**, "Cami imamları üzerinde otoritemiz yok. Biz eğrildiğimiz vakit, hatipler ve imamlar bizi doğrultmalıdırlar. Biz işbaşında olsak da bu durum sürecektir" derken, esasında egemen ideolojinin farklı bakış açısındaki kesimlere (milliyetçi, sosyalist, liberal, komünist vs) hoşgörüyle bakılmayacağını gösterir. İktidardaki siyasiler baksalar bile, İslami temelde kamuoyunu yönlendiren ve Cezayir toplumsal hayatında çok önemli bir işleve sahip gelenekçi camii uleması buna izin vermeyecektir.

Kadın Haklarının Zaferi için Eylem Birliği Başkanı Halide Mesudi ise şunları söylüyor: "İktidara karşı kadınları kurbanlık koyun gibi kullanan İslamcılar çarşaf giymemizi istiyor. Giymezsek baskı yapıp, hayat kadını anlamına gelen 'Fransız Kızları' damgasını vuruyor. Bir kere biz yurtseveriz ve sömürgeci düşmanıyız. Ayrıca çarşaf Cezayir kadın giyim geleneği değil, İran geleneğidir. Buna direnmeliyiz."

İSC'nin demokrasi anlayışına ilişkin iki demece başvuracağız. Birincisi İSC önderlerinden Şeyh Abdülkadir Muğni'nin 3 Ocak 1992 tarihli bir Cuma hutbesinden: *"Cezayir halkı, dinsizlikten başka bir anlamı olmayan demokrasiyi*

---

50) agy, s. 165.
51) agy, s. 162.

mağlup edip Islama zafer kazandırmıştır."[52] İkincisi örgütün Dışilişkiler Sorumlusu **Abdullah Anas**'ın Aralık 1993'te Alman *Der Spiegel* dergisindeki sözünden: *"Kuşkusuz biz kimseye baskı yapmayız. Ancak Islam düzeninde, Islam devletini ve Kur'an yönetimini istemeyenlerin orada yaşama hakları yoktur."* Ali Belhac ise, "Anayasa söz ve düşünce özgürlüğünü garanti eder ama önce dinden dönenin katledilmesi gerek" diyordu.

Kadın haklarına ilişkin düzenlemelerin başında, kadınların İslami çerçevede eğitilmesi, hayatına yeniden bir çeki düzen verilmesi, evinde ise dışardaki bir işçi veya memur gibi ücretlendirilmesi öngörülüyor. **Abbasi Medeni**'nin ağzından ise *"Ister evinde, ister işinde olsun, Şeriat'ın koyduğu sınırlar dışında kadının davranışları üzerinde kısıtlama yoktur. Kadının çalışması haram değildir"*[53] yolunda bir açıklama yapılıyor. Özcesi kadının İslami çerçevede hayata katılımı öngörülüyor, ama evde oturup kadınlık-annelik görevi yapması tercih ediliyor. Şeriat kısıtlamaları zaten yeterince hareket sınırlılığı getiriyor. Artık "başkaca kısıtlama yoktur" denilmesi, burada pek bir anlam ifade etmiyor. Öte yandan, İSC'nin yerel ve genel seçimlerde hiçbir kadını aday göstermeyişi de,[54] bu örgütün, kadının siyasi veya günlük hayata katılımı konusunda ne düşündüğünün önemli bir kanıtıdır.

Öte yandan, 29 Mayıs 1993 tarihli Lübnan *El Hayat* gazetesine yazan kadın gazeteci Suad Belheddad şöyle diyor: "İSC programı, kadınlara düşmandır. Mart 1989'da, İslamcılar dini kullanarak kadın haklarına saldırdılar."

Özetlersek, geniş bir kitleye hitabeden İSC programı, Abbasi Medeni'nin daha "pragmatik yumuşak ve ılımlı" söylemleriyle, ona nazaran daha ateşli olan ve gençliğin temsilcisi durumundaki Ali Belhac'ın "sert, katı ve coşkulu"

52)Michael Collins Dunn (ABD'li uzman), "Dirilişçi İslam ve Demokrasi: Cezayir sorunu" adlı makalesi, Dünya ve İslam, yaz 1993, s. 65.
53) El Vatan El Arabi; aktaran F. Deniz, age, s. 157.
54) Roy, age, s.83.

söylemleri arasında bir uzlaşmayı öngörüyor.[55]

"Böyle bir program kime hitabeder veya nasıl başarı kazandı" şeklindeki bir sorunun cevabı tartışmalıdır. Fakat yanıtlamak pek de güç değildir. Şöyle ki;

a) Bumedyen'in başlattığı üç iddialı devrim (yanlış biçimde Sosyalist Devrim olarak adlandırılıyordu) projesinin çökmesi ve mimarı Bumedyen'in beklenmedik ölümü, sadece dini zeminde bu projelere karşı çıkan kesimi ortaya çıkarmadı. Tersine, ta başından beri Bumedyen projesiyle seferber edilen ve onun adil toplum (İslam söylemli-FB) idealinden etkilenen pek çok kişiyi de İslami muhalefet zeminine kaydırdı. Cezayir İslamcılığı, hem Bumedyen muhaliflerini hem de onun siyasetinin (umutsuz-FB) çocuklarını içine almıştır.[56]

b) Cezayirli Müslüman Arap (L'Algeria arabo musulmane) ulusculuğu, Cezayir özgünlüğünü dikkate almayan soyut bir fikirdir. Cezayir özgünlüğü, toplumun kültürel farklılığında yatıyor. Oysa bu ulusçuluk kavramı, (aslında İslami yanı ağır basan) gayri ulusçu (hatta anti-ulusçu) bir millicilik şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu durum, İslami tehdit karşısında, ulus-devletin korunması amacıyla halk arasında resmi bir ulusal duyguyu harekete geçirmesini olağanüstü biçimde zorlaştırmaktadır. Çünkü geleneksel otorite merkezleri ve yerel düzeyde kollektif toplumsal faaliyet zeminleri (cemaatçilik-FB) vardır. Bunların kaldırılıp etkisizleştirilerek, yerine Cezayir toplumunu tekdü-zeleştirecek projelerin geçirilmesi, halkın herhangi bir İslamcı (alternatifmiş gibi gösterilen-FB) projeye hayır demesini güçleştirmiştir. Bu bağlamda, İslamcıların *adalet* (adil düzen-FB) talebi önem kazanmıştır. İslami referans

55) Robert Mortimer, "Cezayir'de İslam ve Çok Partili Siyaset", The Middle East Journal, Sonbahar 1991, c.45, sayı. 4, s. 590. Aktaran John P. Entelis-Lisa J. Arone, Karışıklık İçindeki Cezayir: İslam, Demokrasi ve Devlet. Aktaran, Dünya ve İslam, Yaz 1993, s. 55.

56) Hugh Roberts, Radikal İslamcılık ve Cezayir Milliyetçiliğinin Çıkmazı, Dünya ve İslam, Kış 1990, s. 79.

çerçevesinde (zorlama veya demagojik de olsa-FB) adalet, eşitlikçi idealden ayrılmaz.[57] İslamcılar bu noktaya vurgu yapmışlardı.

c) Ekonomik reformun yükü kitleler üzerine adaletsiz bir biçimde bindirilirken, bir taraftan da seçkinler (yönetici tabakanın-FB) arasındaki yozlaşma kültürünü besliyordu. (Bin Bella ve Bumedyen döneminde-FB) Devletin ekonomiye aşırı müdahalesi, burjuvazinin büyük bir grubunu devlete ve devlet girişimlerine bağımlı hale getirdi. (Bin Cedid zamanında ise-FB), şahsi servetlerin oluşturulmasını, sistem içindeki gücün kötüye kullanılmasını ve dövizin ayrıcalıklı kimseler tarafından elde edilmesini yasallaştıran liberal ekonomi politikaları, Cezayir devleti için bir tür "komprador gelişme"yi besleyip büyüten sakat ticari dengeye karşın, devlet burjuvazisinin büyük bir kısmının zenginleşmesine neden oldu.[58] Bunun dışında kalan burjuva kesimleriyle orta tabaka ise çareyi İSC'ye sarılmakta buldu.

d) İster toprak reformu sırasında arazilerine zorla el konulan ağalar sınıfı veya feodal önderliklerin (tarikat, zaviye, mütegallibe), isterse toprak reformunun başarısızlığından sonra kente göçen yoksul köylülerin oluşturdukları lümpenproteryanın, İslamcıların "toprak Şeriat gereğince geri verilmelidir; tarım politikaları ülkenin temel politikaları, siyaseti haline getirilmelidir", türündeki sloganların çevresinde toplanmalarına yol açtı. Ek olarak ağır sanayiye öncelik verip hafif sanayi ve tarımı tahrip eden devlet politikasından memnun olmayan orta tabaka da, kurtuluşu, "serbest yatırımcılık ve ticari girişimciliği" savunan İslamcı programa sarılmakta buldu.

Bütün bunlardan sonra, İSC'nin tabanı hangi katmanlardan oluşuyor denilirse, verilecek cevap aşağı yukarı şöyledir: Geleneksel molla ve ulema tabakası, modern eğitim kurumlarında okuyup mezun olmuş yüksek

57) agy, s. 85.

58) Raşid Tlemcani, Şadli Bin Cedid Perestroykası, Middle East Report, Mart-Nisan 1990, s. 163, sayfa 16. Aktaran John P. Entelis-Lisa J. Arone, agy, s. 44.

öğrenim gören ama İslami düşünceyi militanca yorumlayan genç aydın kadrolar (doktor, mühendis, teknisyen, avukat, işadamı vs), kentsoylu orta tabaka, esnaf ve tüccarlar, gelenekçi İslamcı yapıyla çatışma halinde olan militan ve köklü değişiklik isteyen üniversite gençliği, köyden kente göçmüş, iki arada bir derede bulunan yoksul kitle ve lümpenproleterya, bir yandan tüketim tutsağı olup Batı değerlerinden bir türlü ayrılamayan öte yandan İslamda kurtuluşu arayan kesimler, mevcut liberal ekonominin gidişatından memnun olmayıp habire alta itilen küçük burjuvalar, ama aynı zamanda liberal ekonomiyle birlikte yükselen İslamcı dalganın iktidarı gölgesinde hızla yükselmek isteyenler ile İslami bir hükümetin aslında daha liberal bir ekonomi ve daha kararlı bir liberal ekonomi programını, kazanılacak siyasi istikrar ortamında gerçekleştireceğini düşünerek İSC saflarında bulunan (ya da gizlenen) ama İslam ideolojisini benimsemiş görünen kapitalist-İslamcılar (büyük burjuvazinin şimdiki yönetimden korkup geleceği İslamcı yönetimin istikrarında arayan kesimleri). Gecekondu halkı. Ayrıca kırsal kesimlerdeki ağalar ve feodal mutegallibe. Bir de yerli-yabancı (İslamcı) dış yatırımcılar..."[59] İslamcılar, işçiler arasında ve sendikalarda etkin değiller. Bu ideolojik bir konudur çünkü.

Bağlarken, İslami siyasetin uygulamalarına tanık olan Fransız uzman **Olivier Roy**'un yerinde bir saptamasına gönderme yapalım: "Ortadoğu'daki yeniden İslamlaşma, siyaset ve ekonomi kurallarında hiçbir değişikliğe yol açmayacaktır. Cezayir'deki İSC yeni bir pan-İslamcılığın değil, tersine yeni türden bir İslam-milliyetçi (ya da millici İslamcı-FB) akımın doğuşunu getirecektir. İslam devrimi, İslam devleti, İslam ekonomisi tümüyle efsane ve mavaldır. İSC Cezayir'de iktidara geldiği gün, İslam devleti fantazisinin bir hurafe olduğunu kanıtlamış olacaktır."[60]

59) Roy, age, s. 44-72-78 vd. Ayrıca H. Roberts, agy, s. 65-85. ile Mamoun Fandy, Dünya ve İslam, Yaz 1993, s. 57.
60) Roy, age, s. 42-43.

D- İslami Akım Sokağa Egemen oluyor

Daha önce de değindik: 1988 Ekim Ayaklanması ve izleyen gelişmelerin en önemlilerinden biri de, İslami akımın hemen her yönüyle sokağa, yani hayata egemen olmasıydı. İdeolojik hegemonyasını adeta günlük hayat üzerinde kurmuş bulunuyordu. Düşünce tarzı, davranışlar, bir işin oluru ya da olmazı İslami ölçütlere göre değerlendiriliyor; "İslamca caiz", "helal-haram", "kafir-müttaki", "küfr-İslam" gibi kavramlar Cezayirlileri birbirinden ayırabiliyordu. İslamcıların temel ayırımcı düşünceleri, siyasetleri ve ahlak kuralları bu sözcüklerle dile getiriliyordu. Bu olgunun teorik yanıydı.

Pratikte ise İslamcılar, *"Maruf'u emret, Münker'i menet"* (iyiliği emret, kötülüğü menet) gibi İslamın bir temel kuralına dayanarak, sokakta İslami hayat tarzını egemen kılmak için çalışıyorlardı. Bu uğurda "murakabe" yani "denetleme, gözetleme" komiteleri kuruyorlardı. Komitelere, militan İslamcı gençliğin yanı sıra, kurtuluşu İslamda bulan çok sayıda işsiz-güçsüz ile camii cemaatından genç kuşak da katılıyordu. Bu komiteler, sadece "gözetip denetleme" göreviyle yetinmiyor, sokaklarda ve semtlerde "propaganda, ajitasyon" gibi İslamda "davet ve tebliğ" olarak adlandırılan sözlü siyaset de yapıyor; İslamın iyiliklerinden bahsediyor, ona uymanın gerekliliği ve güzelliği hakkında Kur'an ve Hadis'lere dayanarak örnekler veriyorlardı. Yine özellikle namaz vakitleri ve Cuma günleri, çevredeki insanları namaz kılmaya teşvik ediyor, camiilerde Cuma hutbeleri dinlemelerini istiyorlardı. Sokak ortasında İslami kıyafetleri (özellikle kadınların tesettür/türbanlı giyim) ucuza satıyorlar, dini yayınları dağıtıyorlardı. Toplu namazlarda sokakları seccadelerle doldurmaya özel özen gösteriyor, adeta ibadet/namaz yoluyla bir çeşit "oturma eylemi" yapıyor, ya da "gösteri düzenlemiş" oluyorlardı. İslami kıyafet giymeyen kadınlar sık sık uyarılıyor, İslami hayat tarzına alışmayan erkeklere benzer muamele ediliyordu. Kur'an kursları, üniversite mescid-

leri ve camiilerde gönüllü komiteler faaliyet gösteriyorlardı.

Daha önce açıkladık: Fransız uzman profesör Bruno Etienne'in, "İslamda davet (dine girilmesi için propaganda/ajitasyon vs), ister istemez toplumun ıslah edilmesini içeren ıslahatçı misyonu da kapsar. Islahatçı misyon ise cihadı gerektirir, yani uyarıdan sonra İslama uymayanlara karşı şiddet kullanımını zorunlu kılar" yolundaki saptaması çok yerindedir. Nitekim Cezayir'deki İslamcılar da (Marufu Emret Münkeri Nehyet Komiteleri), bu uzmanın yüzünü kara çıkarmamak için olsa gerek, İslami hayat tarzını ve değer ölçülerini sokaktaki insana zorla kabul ettirmek ve dayatmaktan çekinmediler. İşte birkaç örnek:

* Fransız-Portekiz melezi ses sanatçısı Linda, başkent Cezayir'in en merkezi yerinde "Şarkı Akşamları" adlı programda konser verecekti. Ancak İslamcı denetim komiteleri, konser salonunu basarak etrafı tarumar ettikten sonra yakmaya kalkıştılar. Konser iptal edildi.

* Ülkenin güneyindeki Verkela kentinde, "İslami ahlak kurallarına aykırı davrandığı" iddiasıyla bir kadının evi yakıldı. Olayda kadının torunu öldü.

* Bumedyen döneminde örnek okul olarak bilinen başkentteki El Hamiye Lisesi, İslami dayatmalar sonucunda şu anda kız-erkek ayırımının yapıldığı; ayrı ayrı sınıflarda okudukları İslamcıların kalelerinden biri haline geldi. Özellikle kızlardan zorla para toplanarak ,karşılığında onlara İslami tesettüre uygun çarşaflar giydirildi.[61]

* İslamcıların kalelerinden sayılan Bab-ül Vad semtindeki El Sünnet Camisi'nde konuşan **Ali Belhac**, "Demokrasi batı yoludur ve dolayısıyla kafirliktir. Anayasa ifade ve söz özgürlüğünü garanti eder. Ancak öncelikle dininden dönenin katli vaciptir."[62] diye ateşli konuşmalar yapar yapmaz, namaz sonrasında gençler sokaklara dökülüp "birer kafir" ya da "dininden dönen" ararlardı. İş o dereceye vardı ki; İSC önderliği, "siyasi açıdan kötü sonuçlara yol açtığı" için Ali

61) El Rasi, 20 Eylül 1993 tarihli El Hayat gazetesindeki örnekler.
62) Fransızca yayınlanan Cezayir "L'Algérie Actuelle" gazetesi, 4. sayı, Ocak 1991.

Belhac'ı, bu tür ateşli konuşmalar yapmaması konusunda uyardı. Ama nafile.

* İslamcıların egemen olduğu güney bölgenin merkezi El Blida kentinde de "gayri ahlaki davrandığı" öne sürülen bir kadın 1990 yılında öldürüldü.(63)

* İslami yolda "islah olmak istemeyen" yani geleneksel Cezayir kadın giysileriyle dolaşıp çarşafa bürünmek istemeyen, bu arada üç kez hac ziyaretinde bulunan yaşlıca bir kadın (Aişe), İslamcıların darbesinden kurtulamadı.(64)

* Daha sonra ülkenin Gençlik ve Spor Bakanı olacak olan **Leyla Asluli**, evinde çalgı ve müzik eşliğinde bir düğün yapınca, İslamcılar tarafından evi basılarak uyarıldı. "Müzik ve çalgının İslamda haram olduğunu" belirten İslamcılar, buna derhal son verilmesini istediler. Leyla Asluli boyun eğmeyip diretince, ağzı burnu kanayıncaya kadar dövüldü. Ertesi gün mahkemeye başvuran kadına bu kez, eğer "davadan vazgeçmezsen seni öldürürüz" yolunda tehditler gelmeye başladı. Ayrıca, mahkemede tanıklık yapacaklara da tehditler savruldu. Ne ki, Leyla, davasını bir prensip meselesi olarak sürdürdü.(65)

* 4 Ocak 1994 tarihli *Cumhuriyet*, *The European* gazetesindeki şu makaleyi çevirip yayımladı: "Cezayirli **Raşid Mimuni**, şu anda yaşayan bir ölü sayılır. Çünkü daha önce 6 Cezayirli aydın Fransızca konuştukları için öldürüldü. O ise ölümle tehdit ediliyor. Ayrıca Mayıs 1991 olayları sırasında hastaneyi basıp kendisinden, evlenmeden çocuk sahibi olan kadınların listesini isteyen İslamcıları teşhir ediyor." Ayrıca Aralık 1993'te *Yusuf Septi* adlı bir yazar ile Ocak 1994'te laik bir politikacı öldürüldü.

* 31 Ocak ve 8 Şubat tarihli Fransız *Libération* gazetesinin Cezayir'deki muhabiri, başkent banliyölerinde estirilen İslamcı terör ve yasaklardan sözediyor. Aynı gazete ile *Le Monde diplomatique* (Şubat 1994) muhabirleri de, İslamcı şiddet ve baskıya karşı kurulan Berberi Gözcü Komiteler haberini veriyorlar.

63) El Rasi'nin verdiği örnek, agy.
64) El Hayat, 29 Mayıs 1993.
65) agy.

İktidar Provası

20 Nisan 1990 günü, İSC, yerel seçimler öncesinde kendi gücünü gösteren dev bir miting düzenledi. Muazzam boyutlara varan gösteri sırasında devlet başkanlığına sunulmak üzere 15 maddelik bir liste okundu. Listede yeralanlar arasında şu talepler vardı: Parlamentonun hemen feshedilmesi, tek parti yönetimindeki işçi sendikalarının kaldırılması, tutuklu islamcıların serbest bırakılması, yurtdışındaki siyasi sürgünlerin ülkeye dönmelerine izin verilmesi, kitle iletişim araçları üzerindeki tek parti ve devlet tekelin kaldırılması, Şeriat temelinde bağımsız adalet mekanizmasının oluşturulması, çalışan kadın ile ev kadınının haklarının korunması, İslami değerlere uyacak biçimde değiştirilen eğitim reformunun hızlandırılması...

Bu, aynı zamanda İSC'nin iktidara talip olduğunun başka biçimde ifade edilmesi ve bu yoldaki ilk provasıydı. Gerçi gösteride konuşan İSC önderlerinden Şeyh Abdülbaki, üstüne basa basa "Biz mevki ve makam istemiyoruz, sadece İslam Ümmeti'ne layık bir toplum kurmak istiyoruz" diyordu ama, ikisi arasındaki fark açık olmadığı gibi, bunlar birbirinden ayrı da düşünülemezdi. Hükümet, tam da bu noktada uyandı. O zamana kadar kendi eliyle kurduğu, ya da Araplaştırma/İslamlaştırma programı çerçevesinde kurulmasını teşvik ettiği camii ve mescitlerin, iktidara karşı kaleler haline geldiğini yeni farkederek, İslamcıları, "camii ve mescitleri siyaset uğruna istismar etmek" ile suçladı. İSC'nin ikinci önderi Ali Belhac, hemen cevabı yetiştirdi: "Her yer gibi camii ve mescidler de Allah'ın mekanıdır. Allah mekanlarının, Allah Kelamı'nın (yani şeriat düzeni) yüceltilmesi için kullanılması çok doğal ve hatta zorunludur."[66]

Sokakta gövde gösterisi yapmak, bir yandan İSC'nin ülkede ikinci büyük siyasi güç olarak örgütsel, kitlesel ve

66) El Rasi, agy.

mali gücünü göstermiş oldu; öte yandan bu örgüt içindeki ılımlı-radikal çekişmesinde radikallerin egemenliğini kanıtlamış oldu.[67] Nitekim daha sonra İSC önderliğinden ayrılıp devlete yanaşacak olan ılımlı kanadın temsilcilerinden, *"Islami Davet Üniversitesi"* ile *"Islah ve Irşat Cemiyeti"* başkanı Şeyh **Ahmed Sehnun**, dev gösterideki mahşeri kalabalıktan (hükümete göre sayısı 50 bin, İslamcılara göre ise 3 milyon kişi idi) ve onun iktidara yürürken şiddet kullanacağından çekiniyor; bu yüzden "Abbasi Medeni'yi ılımlılığa davet edip" uyarıyordu. Ancak **Medeni**, gösterinin ertesi günü yapılan basın toplantısında dolaylı biçimde ılımlı lideri eleştiriyordu: "Biz, şeyh Ahmed Sehnun'u severiz, ama gerçeği daha çok severiz."[68]

İslamcı gösterinin başarısını perçinleyen bir şey daha oldu. İktidardaki FLN, "camii ve mescidlerin siyaset sahası olarak kullanılmalarını protesto" amacıyla aynı gün ve aynı saatte bir gösteri düzenledi. Ne ki, "muhtemel bir çatışmadan kaçınmak" için bunu iptal etti. Oysa iktidar, İslamcıların sokağa hakimiyetini kavrayıp, yapacağı gösterinin sönük geçeceğini farketmişti. Bu yüzden başkentte değil ama başka kimi şehirlerde önemsiz gösteriler düzenlemekle yetindi. İktidar adına olumsuz, İslamcılar adına olumlu bir gelişmeydi bu. FLN gerilemiş, İSC ilerlemişti.[69]

Tam da bu ortamda yani iki filin kapışması esnasında üçüncü bir güç odağı oluşturulmaya çalışıldı. "Ne FLN ne İSC, tersine demokrasi istiyoruz" sloganıyla ortaya çıkanlar şunlardı: Eski Öncü Sosyalist Güçler (eski komünistler) ve şimdiki adı *"Meydan Okuma Partisi"*, Said başkanlığındaki "Kültür ve Demokrasi için Birlik" (kabile temeline dayanan laik bir parti), **Süleyman Amirat** liderliğindeki "Cezayir'in Yenilenmesi için Demokratik Hareket" (kabile temelinde bir

67) agy.
68) Bkz. 22 Nisan 1990 tarihli Cezayir basını, özellikle El Mücahid gazetesi.
69) El Rasi, agy.

parti) ve **Hamidi Hoca** önderliğindeki "Toplumsal Demokrasi Partisi" (ılımlı, liberal İslamcı bir parti)... Bu dört partinin amacı, gerek iktidardaki FLN, gerekse muhalefetteki İSC arasında sıkışmış kalan hatırı sayılır bir kitleyi bu ikilemden kurtarmak, ama esas olarak gelecekteki İslami dayatmaların önüne set çekmek idi. Bu noktadan hareketle 10 Mayıs 1990 günü bir gösteri düzenlenip "demokrasinin gerekliliği" vurgulandı.[70] Gelgelelim bu dört parti arasında ortak bir fikirsel zemin olmaması ve geniş kitle tabanının bulunmaması nedeniyle halkı çekebilecek üçüncü bir kutup oluşamadı.

Belediye Seçimleri : Düzen Değişmeli

Yerel seçimler, eşitsiz gelişme koşulları içinde gerçekleşti. Kararlaştırılan 12 Haziran günü, yükselen gücü İslamcıların partisi İSC, alçalan gücü iktidardaki FLN temsil ediyordu. Geri kalan parti, örgüt ve hareketler bir hayli dağınıktı ve 60 partinin bulunduğu bir ülkeye zaten siyasi kargaşa ve anarşi egemendi. Sonuç çok açıktı. Toplam 1541 belediyeden 853'ünü İslamcı İSC (yani oyların yüzde 55,42'sini), 487'sini de (yüzde 31,64'ünü) FLN kazandı.

Burada dikkati çeken bir noktaya değinelim: "İSC'nin oyverenleri arasında sadece İslamcı yandaşlar, işsizler, ekonomik ve toplumsal hayattan dışlananlar değil, aynı zamanda gelişmiş şehirlerdeki kentsoylu yüksek bir tabaka ile sosyete semtlerinde oturan sakinler de bulunuyordu" [71]

Yerel seçimleri büyük bir başarıyla kazanan İSC'nin "iktidarı" hedefleyeceği çok açıktı. Devlete sunulan talepler daha titiz ve daha ayrıntılı maddeleri içeriyordu. Nitekim çok geçmeden İSC önderi **Abbasi Medeni**, 23 Temmuz 1990'da yaptığı bir basın toplantısında iktidar hamlesini başlatarak, "aslında bir azınlık partisi ve azınlık hükümeti oluşturan

70) Bkz. L'Algérie Actuelle (Evénement), 17 Mayıs 1990; aktaran El Rasi, agy.
71) El Rasi saptaması, agy.

FLN'nin işgal ettiği yeri boşaltmasını, böylece halkın iradesine saygı gösterip boyun eğmesini" istedi. Medeni, "Gerçi yerel seçimleri kazandık, ama mevcut parlamanter sistemin ve yasaların yönetiminde belediyeler diledikleri gibi halka hizmet sunamazlar. Bunun için düzen değişmeli" dedi.[72] Bu düzlemde Medeni, kendi partisini kocaman bir fil'e, iktidardaki FLN'yi de filin tepesinde oturup ona hükmetmeye çalışan bir karınca'ya benzetti.

Belediye seçimlerini İslamcıların kazanması, günlük hayata daha çok İslami müdahale anlamına da geliyordu. Bir aylık süre içinde İSC belediyeleri, o zamana kadar geleneksel düzenlenen "Vahran Rai Müzik Şöleni" ile turistlik kıyı kentlerinde kısa pantalon ve şortla gezinmeyi yasakladılar. Bu konudaki sorulara ise Medeni şu cevabı verdi: "Kıyı kentlerinde su sorunu bulunuyor. Bu yüzden zırt zırt denize girip su hèder edilmemeli. Kaldı ki, şort ile dolaşma yasağı ta sömürgeci Fransız döneminde varolan bir yasadır. Biz sadece bu yasayı yeniden hayata geçirmiş olduk..."[73]

Yine İslami belediye yöneticileri, yönetimi alır almaz, hemen her yere *"Islami Belediye"* tabelaları asıp, duvarlardan çeşitli sokak panolarına kadar *"Allahü Ekber"*, *"La Ilahe Illallah"*, *"Tek Yol Islam"* sloganlarını yazıp benzeri afişler astılar. Buna karşılık, farklı görüşteki tüm sloganları yasakladılar.[74]

İSC'nin birincil güç olarak sahneye fırlaması ve iktidar ile İslamcılar arasında benim diyebilecek üçüncü bir kuvvetin (çekim merkezinin) bulunmaması, yönetici kesim içinde üç ayrı tutumun sergilenmesine de neden oldu. Yönetenler artık meseleyi çözme ve İSC yükselişini önlemede görüş birliği içinde olmadıkları gibi, kendi aralarında çatışıktılar.

Birinci kesim Cumhurbaşkanı **Şadli Bin Cedid** çevresinde toplananlardan oluşuyordu. İkincisi Başbakan **Mevlud Hamruş** yandaşlarıydı. Üçüncüsü de özellikle ik-

72) agy.
73) agy.
74) Blida Mahkemesi tutanakları, El Hayat, 15 Temmuz 1993.

tidarı bırakmaya niyetli görünmeyip, tersine İslamcı akımı zorla bastırmayı tasarlayan ordu çevreleri idi.

Bin Cedid, İSC lideri Abbasi Medeni ile yaptığı ilk görüşmesine bağlı kalıyor; diyalogu sürdürürken çatışmadan kaçınılması ya da o zamanın deyimiyle "saldırmazlık anlaşması"na uyulmasında ısrar ediyordu.[75] Medeni de sözkonusu anlaşmaya uyacağını belirterek, bir yandan **Bin Cedid**'i tarafsızlaştırmak, öte yandan iktidar odaklarını bölmek gibi bir hedef gözetiyordu. 1988'de iki taraf (ya da iki lider) arasında varılan bu anlaşma, 1990 yerel seçimlerinden sonra iyice belirginleşip neredeyse devletin esas politikası haline geldi. **Şadli Bin Cedid**, iktidarda kalmak istiyor ve bunu temin edecek herhangi bir güç merkeziyle ittifak yapmaktan çekinmiyor; İSC de yönetimi eline geçirmek amacıyla iktidardakiler arasında kendine bu yolu açacak herkesle ittifakı meşru ve zorunlu görüyordu. Böylece **Bin Cedid** ile **Medeni** birbirlerini tasfiye ederek iktidara yükselmek amacıyla da olsa, birbirlerine muhtaç hale gelmişlerdi. Biri ötekinin hem hasmı hem de lazimesi idi.

İktidar oyununun kaçınılmaz kuralı gereği İSC'yi "sahne"ye davet edip yasallaştıran Şadli, 1990'da ikinci kez **Abbasi Medeni** ile buluştu ve "İslamcılarla diyalog" yolunu açmış oldu. **Bin Cedid**, "diyalog"a karşılık kendi makamını güvence altına almış, ama bedel olarak da "genel seçim yapıldığında, sandıktan ne çıkarsa çıksın onun sonuçlarına saygılı olup gereklerini yerine getireceğine" dair söz vermişti. Aslında görünen köy kılavuz istemiyordu. Yerel seçimleri silip süpüren İslamcılar, genel seçimlerde de kazanacaklardı. Fakat buna itiraz edecek iktidar odakları (ordu), meşru bir yol ile gemlenebilirdi. Bu meşru temsilci ise **Bin Cedid**'den başkası olamazdı. İSC'de karşı bir taviz ile "ayaklanma"ya başvurup iktidarı devirmeyi denemekten vazgeçmiş oldu. Ayrıca **Medeni**, "cumhurbaşkanlığı koltuğuna göz dikmeyecek ve İslamcıların kazanması halinde

75) El Rasi, age.

Cumhurbaşkanı Bin Cedid'i görevden almayacak"tı. Her iki tarafın üzerinde görüş birliğine vardıkları bir nokta da (en azından) ülkede siyasi istikrarın sağlanması idi.

Ancak bu görünüşte böyleydi. Çünkü İSC, daha ilk günden iktidar yolunun kendine açık olduğunu, mevcut boşluk ve istikrarsızlık ortamında iktidarın adeta kendine davetiye çıkardığını biliyor; bu bilinçle hareket ederek adım adım iktidara yürümeyi amaçlıyordu. Buna "iktidarı tabandan fethetme harekatı" da[76] denilebilirdi. Gelgelelim Cezayir gibi çeşitli güç odaklarının bulunduğu bir ülkede, "yol açılmışken ani bir hamleyle iktidarı ele geçirmemek, bunun yerine tepeyi ihmal ederek adım adım iktidara, dur geliyorum ve bekle geliyorum demek," tepedeki güçlere kendi savunma mevzilerini tahkim etme fırsatı vermek olurdu. Belki de bu yüzden, İSC'nin bu taktiği, aynı zamanda onun zaafını oluşturdu[77] ve ölümcül bir darbe yemesine yol açtı.

Başbakan **Mevlud Hamruş**, İSC ile diyalog yanlısıydı. Fakat onun amacı, **Bin Cedid**'inki kadar "bencil ve kişisel" değildi. Daha geniş kapsamlı ve sınıfsal temelde düşünüyordu. Nitekim ilke açısından 1990 yılı sonu itibariyle genel seçim yapılmasını kararlaştırırken, "İSC'nin iktidara yürüyüşünü mümkün olduğu kadar yavaşlatıp, kaçınılmazı ertelemek" niyetindeydi. Üç yıllık bir erteleme sürecinde, "kendi planladığı reformları hızlandırıp liberal ekonomiye ivme kazandırmış olacak; ülkeyi istikrara kavuşturup"[78] İSC'ye karşı ekonomik bakımdan güçlenecek, bu arada doğup resmileşecek yepyeni bir burjuva sınıfıyla da İSC'nin önünü kesebilecekti.

Ancak Başbakan dört esaslı noktada yanıldı. Birinci olarak cumhurbaşkanlığı gibi bir makamı temsil eden **Bin Cedid** ile İslamcılar arasındaki diyalogun (dolayısıyla ittifakın)

76) El Rasi saptaması, agy. Ayrıca Cezayir'deki yabancı bir diplomatın görüşü. Aktaran Cemal Ahmed Kaşıkcı, El Hayat, 15 Temmuz 1993, Blida Mahkemesi İzlenimleri.
77) El Rasi saptaması, agy.
78) agy.

önemini kavrayamadı. İkinci olarak **Hamruş**, merkezi yönetimi elinde tutarak, İslamcıların kazandığı belediyeleri tepedeki baskılar (mali, idari, yasal vs) yoluyla başarısızlığa uğratıp, halkın gözünden düşürmeyi hedefliyordu. Burada da zamana oynuyordu. Oysa yükselen gücün seyrini göremeyip akıntının tersine kürek çekiyordu. Üçüncü yanılgı noktası ise Hamruş'un elindeki bilgilerin/verilerin yanlışlığında veya bu verileri yanlış biçimde değerlendirmesinde yatıyordu. Sözgelimi İSC'nin toplumda nasıl kök saldığını ve kitleselleştiğini, hatta sokaktaki insanın düşüncesine nasıl egemen olup yönlendirdiğini bir türlü göremedi. Bu yüzden, yerel seçimlerden sadece birkaç hafta önce (sömürgeci) Fransa'yı ziyaret ederek iyice halkın gözünden düşüyordu. Kaldı ki, Fransızlarla görüşmesinde, "korkmayın Cezayir'deki İslamcılar yerel seçimlerde yüzde 15'ten fazla oy alamazlar" şeklinde güvenceler veriyordu. Oysa aynı dönemde Fransız istihbarat birimlerinin Cezayir'deki seçim sonuçlarını tahminleri, gerçeğe çok daha yakındı. Bu istihbarata güvenen Fransız yetkilileri, Cezayirli meslektaşlarını uyardılarsa da kar etmedi. Bu noktada, daha birkaç hafta önce Fransızlara "korkmayın, size güvence veriyoruz" diyen Başbakan ve ekibinin, İslamcıların yüzde 60'lık bir oy oranıyla kazanmasının ardından, bu kez Fransızlara "bize güvence verin, İslamcılardan nasıl kurtulacağız" demesi tam bir siyasi fiyaskodur.[79] Hamruş'un son bir hatası ise, mensup olduğu iktidar partisi (FLN) ile olan ilişkileriydi. Gerek seçim öncesi, gerekse seçim sonrasında,**Hamruş** "Tarafsız başbakan" imajını korumaya çalışırken, "ıslahatçı/reformcu adam" kimliğine büründü. Partisindeki "devletçi/muhafazakar kesim"e karşı yoğun bir mücadele yürüttü. Öyle ki halkın iktidardaki FLN'ye olan güveninin kırıntıları da yok oldu. Çünkü bizzat Başbakan, kendi partisini, (İslamcıları değil) baş hedef seçmişti. Zaten

79) Bu gizli ziyarete ilişkin olgu ve gelişmeler, Fransız güldürü gazetesi Le Canard Enchainée (Zincirli Ördek) de yayımlandı, 12 Haziran 1991. Aktaran El Rasi, agy,

26 Temmuz 1990'da yapılan kabine değişikliği, İslamcılara ve halka gereken mesajı da vermiş oldu. Liberal demokrasiyle birlikte İslamcılar da geliyordu artık.

Sivil Ayaklanma - Sivil Cihad

İSC lideri **Abbasi Medeni,** boşluğu yakalamış habire bastırıyor, her fırsatta iktidar değişikliği isteğini belli ediyordu. Bir gün, başındaki takke'yi gösterip şöyle demişti: "Bu başımdakini görüyor musunuz? Eğer küçük gelirse takke'yi değiştirmek lazım, yoksa başımı değil..."[80] Buzeria Sosyalbilimler Enstitüsü'ndeki yandaşları önünde yapılan bu konuşmaya, dinleyiciler gülmüşlerdi ama niyet açıktı. İSC, iktidar istiyordu. Üstelik bu sözler, Mayıs-Haziran 1991 Ayaklanması sırasında sarfedilmiş olduğundan, bir yönüyle iktidar yürüyüşünde başlayıp, Medeni ve önderlikteki arkadaşlarının El Blida toplama merkezinde tutuklu bulundurulmalarına kadar olan bir serüvenin de öyküsü gibidir.

Medeni, güçlendikçe ve ilerledikçe daha açık oynuyordu. 1988 ve 1990 yıllarında **Bin Cedid** ile olan "saldırmazlık anlaşması"nı da artık kabul etmiyor; tersine "sadece hükümeti değil, aynı zamanda cumhurbaşkanını da değiştireceğiz", diyordu: "Aynı şey Bin Cedid için de geçerlidir. Eğer o halka uymuyorsa, onun hatırı için halkı değiştiremeyeceğimize göre, halkın hatırı için onu değiştirmemiz elzem hale gelmiştir."[81] Bu hedef, aynı zamanda, İSC'nin "tabanı değiştirmekle yeterince zarar görüp vakit kaybettik, artık iktidarı tepeden başlayarak fethetmek gerek" şeklindeki İslamcı yeni bir taktiğin eseridir.

İktidara yürüyüşte ilk adım, 25 mayıs 1991 günü **Abbasi Medeni**'nin "açık grev" çağrısı ile başlayıp 4 Haziran 1991 günü bitti. Kendini tehlikede gören **Bin Cedid**, anında olağanüstü hal ilan etti ve Hamruş hükümetini azledip mil-

80) El Rasi, Cezayir adlı dizisinin onüçüncü bölümü, El Hayat, 21 Eylül 1993.
81) agy.

letvekili seçimlerini erteledi (27 Haziran-19 Temmuz arasında yapılması düşünülüyordu.). **Ahmed Ğazali** başkanlığında yeni bir hükümet kurulduğunu ilan etti ve yaklaşık bir yıl önceki demokratikleşme sürecinde "ordunun başkomutanlığı ve Savunma Bakanlığını" görevini üstlendikten sonra da, iktidardaki FLN üyeliğinden istifa etti. Böylece Bin Cedid, o zamana kadar halkın gözünden düşe düşe itibarı zedelenip kirlenmiş iktidar ile arasına güya mesafe koymuş oluyor, bu yol ile kendini temize çıkarmayı beceriyordu. **Bin Cedid** "partilerüstü Cumhurbaşkanı" sıfatıyla son kozunu oynuyordu artık. Aynı zamanda kendini, bütün güç odaklarından da soyutlamış oluyordu.[82] Oyun, Bin Cedid'in azledilmesiyle sonuçlanacaktı.

Nisan 1990 olayları, genel seçimlerin serbest bir ortamda yapılması talebiyle sınırlıyken, 1991 Mayıs-Haziran ayaklanması bu tür talepleri çoktan aşmış olup direkt olarak iktidarı hedefliyordu. 1990 Nisan olaylarında kendi gücünün devasa boyutları karşısında şaşıran İSC, belediye seçimleri yoluyla "programını halka benimsetip yasal anlamda da meşrulaştırmış" bulunduğundan, ayrıca uygulamada iktidarın ilk provalarını yaptığından, "artık tepeyi işgal edebilirdi." Meydan okuma öylesine açıktı ki, daha bir yıl öncesine kadar karşılıklı güvence verip saldırmazlık anlaşması imzalayan **Bin Cedid** ile **Medeni**, birbirlerini şaşırtmış; ani tepkiler göstermişlerdi. **Bin Cedid**, bir cumhurbaşkanı olarak gelecekte dayanabileceği bir müttefikin "ihanetine uğramanın gazabıyla hareket ederek olağanüstü hal ilan ederken" rakibi Medeni, iktidar uğruna orduya bile meydan okuyordu: "Eğer ordu tanklarını sokağa sürerse, kitleler onları yer yutarlar" diyordu. İki eski müttefik "ılımlılık" gibi bir rolü oynamaktan vazgeçmişlerdi artık. Bundan böyle çatışma alanında ordu ile İSC karşı karşıyaydı.[83] Diger güçler figürandılar.

82) El Rasi saptaması, agy.
83) agy, Ayrıca Blida Mahkemesi tutanakları, 15 Temmuz 1993 tarihli El Hayat gazetesi.

Abbasi Medeni, 1991 Haziran ayaklanmasını iki ucu keskin bir kılıç gibi kullanıyordu: "İktidar bize kısmet olmuştur; ya barışçıl seçim yoluyla, ya da devrimci şiddetle," diyordu. Hatta genel seçimlerden de önce, bir çeşit "iktidarı zaptetme tatbikatı" olarak denendi bu ayaklanma. Eğer halk başarır da iktidara yürürse zaten seçime gerek kalmaz, eğer yürümezse o zaman seçim için büyük bir seferberlik olur" mantığı egemendi. Bu yüzden "gerginliği tırmandırma" görüşü İSC önderliği arasında ağır basan görüş oldu. Ancak bazı uzmanlara göre iki önemli taktik hata yapıldı. Biri, cumhurbaşkanlığı görevinin de halk tarafından seçilmesi, diğeri mevcut seçim yasalarının değiştirilmesi yolundaki iki talep,[84] adeta ordu ve iktidar odakları üzerinde bir kırbaç etkisi yaptı. Bin Cedid gibi tarafsızları ya da İslamcılar ile flört eden güç merkezlerini de, İSC'den uzaklaştırmış oldu.

Kaldı ki bu, zaten doğası icabı "küme ve öbekler halinde"[85] bulunan Cezayir İslami hareketleri, yeterli bir seferberlik hazırlığı yapılmaksızın ve İSC içindeki tüm kesimlerin görüşleri alınmaksızın, **Abbasi Medeni**'nin kişisel girişimleriyle alınmış bir "Açık Grev" idi.[86] Böylece ayaklanma tatbikatı, daha başında zayıf ve sınırlı kalmaya muhkum edildi.[87] Nitekim bunu farkeden Medeni, basına, "göreceksiniz, grev eylemi dalga dalga yayılacaktır" dedi. *"Islami Emek Sendikası"* şöyle bir çağrı yaparak Medeni'yi bilfiil destekledi: "Düzenin köklü ve topyekün değişmesi için tarihsel bir tutumla grev eylemi başlatın!". O sırada Medeni, daha bir yıl önce "kardeşim" diye hitabettiği **Şadli Bin Cedid** hakkında "Cezayir halkının ökçesinde duran bir çivi" tanımını yaparken, göstericiler de "Kahrolsun Şadli" sloganları atıyorlardı.

"Kuru bozkırdaki yangın ya da petrole verilmiş ateşin çıkaracağı yangının hızıyla yayılması düşünülen" Açık Gre-

84) El Rasi, agy.
85) B. Etienne, age, s. 70-132, 201-214.
86) F. Bulut, Ortadoğu'da İslamcı Örgütler, tümzamanlar yay, s. 34-42.
87) Medeni'nin basında çıkan demecinden aktaran El Rasi, agy.

ve destek yeterli olmayınca, İslamcılar ellerindeki olanakları seferber etmeye başladılar. Sözgelimi denetimleri altındaki 853 belediyenin taşıtları, işçileri ve çalışanları destek verdiler ya da vermeye mecbur edildiler. Bu arada başkentte belediye denetimindeki 35 çocuk yuvası kapatıldı, otobüsler zorla durduruldu; içindekilerin işlerine gitmelerine engel olundu, fabrika işçileri işyerlerine gitmekten alıkonuldu, esnaf dükkanlarını kapatmaya mecbur kaldı (ya da gönüllü destek verdi). Benzer yöntemler PTT ve üniversitelerde kullanıldı. Bab-ül Zuvvar Üniversitesi'ndeki İslamcılar, gelen giden öğrencilerin derslere girmesine zorluk çıkardılar ve onları grev yerine sürüklediler. Çok tipik bir örnek ise bir fakültede yaşandı. İslamcı öğrencinin biri, öğretim görevlisinin tahtaya yazdıklarını habire silerek, ders sonuna kadar tahtanın "sadece kara bir tahta" olmasını sağlamıştı. Kimi okul ve fakülteleri basan İslamcılar (ya da kendi sınıflarına giren İslamcılar) sınav kağıtlarına elkoyup yırtarak okul yöneticilerini, sınav günlerini ertelemeye mecbur bırakmış oldular.[88] İster gönüllü katılım olsun, isterse kerhen/zoraki/baskı yoluyla katılım sağlanmış bulunsun, Haziran 1991 ayaklanması "sokakta bir hayalet" misali dolaşıyor, iktidara korkulu anlar yaşatıyordu.

Göstericiler, Cemaat ve topluluklar halinde ama birbirini izleyen diziler gibi ardısıra çıkıyorlardı sokaklara. Asker de sokağa inmişti. Bir o yandan bir bu yandan, köşe kapmaca oynuyordu, İSC ile ordu. Cadde ve yollar asker ile İslamcılar arasında "merasim" ve "savaş gösterileri" alanına çevrilmişti. 100-200 kişilik gösterici toplulukları kimi zaman ellerinde kırmızı veya yeşil bayraklarla dolaşıyor, kimi yerde Kur'an ile kılıç gösterisinde bulunuyor, zaman zaman düzenli askeri birlikler halinde "rap..rap..rap" diye yürüyüp marşlar okuyorlardı. Rus işgaline karşı Afganistan Mücahitleri yanında ve Batılı uzmanlar nezaretinde askeri

88) El Rasi aktarması. Ayrıca Blida Mahkeme tutanakları, 15 Temmuz 1993 tarihli El Hayat gazetesi.

eğitim görmüş Cezayirliler, ilk kez bu sırada ortalıkta boy göstermeye başladılar. Ülkede "El Afgan" (Afganistanlılar) olarak ünlenen bu kesim, daha sonra silahlı mücadelede önemli bir rol üstlenecektir. Bu Afgan denilen kimseler, hiç gizlenmeye gerek görmeksizin ve başlarında bir çeşit klasik yün külah, bacaklarında şalvar pantalon ve sırtlarında dizlere kadar uzanan yakasız gömlek ile (geleneksel Afgan giysisi) geçit töreni yapıyorlardı.[89]

27 Mayıs 1991 günü, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne doğru ilk hamle yapıldı, ancak askerler tarafından engellendi. İkinci günü İslamcı kitleler "Şehitler Alanı, 1 Mayıs Alanı" gibi daha geniş bir sahaya yayıldılar. Kadınlar ise daha öncekilere benzer biçimde (cami ve mescidlerde toplu halde kalıp tekbir getiriyor, Kur'an sallıyorlardı) otobüslerde oturup çarşaflarının altındaki Kur'an'ı çıkarıp slogan atıyorlardı. 29 Mayıs günü sivil taşıma araçlarının tümüne elkondu. Öyle ki, "ülkenin dört bir yanından iktidar üzerine yürümek için milyonlarca insanın akın akın sökün edeceği" yolunda söylentiler hızla başladı. Başkent Cezayir bir ucundan diğerine kadar hıncahınç doluydu. Gece kapalı veya açık yerlerde yatanların haddi hesabı yoktu. Koskoca bir kent, devasa bir otele dönmüştü adeta. Karanlık çökünce herkes bir köşeye çekilip dinleniyor; sabahın ilk ışıklarıyla birlikte ezan ve tekbir sesleriyle İslamcı sloganlar yeri göğü inletiyordu.

12 günlük ayaklanma sırasında iktidar ile İSC, birbirlerini kollayıp zaaf ve boşlukları değerlendirme çabasındaydılar. Sokakta tank ve palet sesleri vardı. Kargaşa herkese ve herşeye hakimdi. Nihayet 4 Haziran akşamı, yukarıdan talimat alan devlet güçleri, İslamcıların doluştuğu "1 Mayıs" ve "Şehitler Meydanı"nı kuşattılar. Birincisini ele geçirirken diğeri İslamcılarda kaldı. Başkent, savaş meydanına dönüşmüştü; her taraftan duman çıkıyor, halk ile devlet güçleri taş-sopa, süngü-bıçak ile dövüşüyordu. Çok sayıda

89) El Rasi, agy.

ölü ve yaralı vardı. Nihayet İSC önderliği, "bir dahaki sefere iktidarı mutlaka düşürme" sözü vererek, iktidar yürüyüşünü iptal ettiğini açıkladı.

İSC önderliğindeki Abbasi ve yandaşları hayati bir hata yapmış; iktidar yürüyüşünü başarıyla ve planladıkları biçimde sonuçlandıramamışlardı. Üstüne üstlük cephe içinde bölünmelere neden olmuş, daha önce Medeni'yi uyaran ılımlı kanat önderlerinden **El Beşir El Fakih, El Haşimi El Sehnuni** ve **Ahmed El Marrani** gibileri koparak devlet TV'sinde **Medeni** aleyhinde şöyle bir demeç vermişlerdi: "Medeni istikrarsız ve güvensiz bir kişidir. Bir gün kardeşim dediğine ertesi gün başdüşman gözüyle bakar, bir gün başlattığı diyalogu ertesi gün Cihad şeklinde niteler, orduya saygılıyız dediği yerde isyan bayrağı çeker, barışçıl isyan dediği sırada bile kanlı bir ayaklanma tasarlar."[90] Medeni'den kopan Şeyh **Ahmed Sehnun** da, "kendisini ılımlıktan uzaklaşıp aşırılığa başvurarak kan dökmeme" konusunda uyardığını açıkladı.

Çok daha sonra tutuklanıp, Blida Askeri Mahkemesi'nde yargılanan İSC önderlerine yöneltilen suçlama da aynıydı: "İktidara aşamalı geçme kuralını ihlal edip barışçıl yolları yıkarak halkı galeyana getirmek suretiyle düzeni tebdil ve tağyir etmek."[91] Gerçi İSC önderleri bu suçlamayı reddederek, şu karşılığı veriyorlar: "Devlet güçleri bizi tahrik ederek, her iki meydanda toplanan halk içinde provokatif eylemlere başvurdu. Çünkü ajanlar içimize sızmıştı."[92] Ancak İSC tutuklularını savunan avukatlar başka düşünüyorlardı." İşin esası bu da değildir. Hükümet ve devlet, seçim sisteminin değiştirilmesi yolundaki barışçıl talebimizi gözardı etti. Biz, bütün barışçıl yöntemleri denedikten sonra *El Sunnet Camisi*'nde açık açlık grevi

90) Blida Mahkemesi tutanakları, El Hayat, 15 Temmuz 1993. Ayrıca bkz. F. Bulut, age, s. 34-38.
91) El Hayat, 15 Temmuz 1993.
92) agy.

başlattık. Sonradan bu, bir çeşit galeyana dönüştü."[93] **Abbasi Medeni** daha farklı bir savunma yaptı: "Cumhurbaşkanı (Bin Cedid), halkımızı küçük düşürücü sözler söylemiştir. Bize karşı şiddet kullanmıştır. Biz de, benzer bir yola başvurmakla birlikte diyalog kapısını açık bırakıyoruz."[94] İSC önderlerinden **Mahlufi El Said** ise meseleye ilkesel bakıyor: "Ayaklanma, iktidarı ele geçirmenin kaçınılmaz yöntemidir..."[95] Bizzat Mahlufi El Said tarafından *"Sivil Ayaklanma"* adı altında çıkan bir broşür, Cezayir yönetimince yasaklanıp toplatılmıştı. Broşürün "Açık Grev" sırasında hemen herkese dağıtıldığına işaret edelim.

Sivil Ayaklanma'nın bitiriliş biçimi biraz karanlıktır. O zamana kadar "genel seçim olması için istikrar ve huzuru" şart koşan iktidar ile mevcut istikrarsızlığı gerginliği tırmandırma yönünde kullanarak hem iktidara oynayan hem de kitleleri denetim altında tutma yöntemi olarak benimseyen İslamcılar, karşılıklı oynadıkları "uçurum kenarı"ndaki oyuna nasıl olup da son vermişlerdi? Yoksa her ikisi de gelişmeleri denetleyemez olmuşlardı da "pası birbirlerine mi atmışlardı"? Ya da "uçurum kenarı"nda körebe oynarken her ikisi de birlikte aşağı mı yuvarlanmışlardı? Burası, özel biçimde araştırılmaya (en azından devrim siyaseti ve siyaset sosyolojisi açısından) değer bir noktadır.

Öte yandan Başbakan **Hamruş** ile İSC önderleri arasındaki son görüşmenin tarihi 29 Mayıs 1991 olarak belirtilir. Bu görüşmede taraflar, herhangi bir anlaşmaya varamadıkları halde, hükümet neden dört önemli "miting alanından" en önemli ikisini (sözgelimi cumhurbaşkanlığı konutuna yakın olanları) gösteri yeri olarak belirleyip, önemsiz ikisini boş bırakmıştır? Ayrıca İSC, mademki "artık saati geldi ve vakit tamamdır" diyerek ayaklanma düğmesine bastı; o zamana kadar legal kadroların yanında silahlı eğitim görmüş kadrolarını neden devreye sokmadı? Gerek Afganistan'dan ge-

93) agy.
94) agy.
95) agy.

len Cezayirli Mücahitleri (uzman ve deneyim sahibi), gerekse yeraltı faaliyeti yürüten içerdeki Mücahitleri geri tutmasının nedeni neydi? Kaldı ki, bu hamlenin "çok hayati ve stratejik bir hamle" olduğu düşünülürse, İSC ve hele hele Abbasi Medeni, neden "elindeki bütün kartları gösterdikten" sonra geri durdu? Bu kartları gösterip geri çekmek, aynı zamanda büyük bir zaaf ve ricat olarak yorumlanmadı mı? Nitekim öyle de oldu. İSC, en azından o zamana kadar açıkça söylemediği, ama el altından tasarlayıp planladığı "iktidar yürüyüşü"nde tarihsel moment'i (tarihsel fırsatı) yakaladığı halde değerlendiremeyip, heder etmişti. Neden acaba? Yoksa çatışan iki güç odağının dışındaki birtakım dış/iç güçler mi olayın seyrini sekteye uğratmışlardı? Bu da irdelenip sorgulanmaya değer başka bir noktadır.

Ahmed Ğazali: Üçüncü Güç Arayışı

Liberal ekonomiye geçişle birlikte patlak veren olayların kısa tarihinde, Cumhurbaşkanı Bin Cedid için "üç Başbakan değiştiren adam" deniliyordu. Tarihin garip cilvesine bakın ki, hükümet başkanlığı yapacak olan üçüncü Başbakan Ahmed Ğazali hakkında ise "üç devlet başkanı değiştiren adam" sıfatı kullanıldı. Gerçekten de, daha 29 yaşındayken ilk Devlet Başkanı Bin Bella tarafından bakan olarak atanan, ardından Bumedyen'in gazabına uğradıktan sonra teveccühüne mazhar olarak yeniden bakan yapılan ve yine ardından Bin Cedid'in hışmını çekerek sürgünden sürgüne gönderildikten sonra ilk elde Dışişleri Bakanı, izleyen süreçte ise başbakanlığa getirtilen tek kişi Ğazali olsa gerek.

Tipik bir teknokrat olarak, hem doğu hem batı kültürünü hazmetmiş; Şam'daki yüksek okuldan felsefe, Paris'tekinden de mühendislik diploması almış olup, Fransızca ile Arapça'yı mükemmel biçimde konuşurdu. Biryandan "iyi bir mümin"di. Diğer yandan boynundan kravat yerine "papyon kravat"ı hiç eksik etmezdi. Soranlara şöyle cevap verirdi:

"Kravat namazı engelliyor, oysa papyon ile namaz kılmak daha rahat".[96] Gerçekte Ğazali de, böylesine büyük bir bunalım ortamında kurtarıcı olamazdı. Dolayısıyla kendisinden önceki Başbakan Hamruş gibi, "İslamcılar ile diyalog ile işe başladı ama onlarla çatışma ile görevi noktaladı."[97]

Bununla birlikte "her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır" misali, **Ğazali**, Hamruş gibi çok kıvraklık yapmadı. Onun gibi kah orduyu İslamcılara , kah İslamcıları orduya karşı kullanmadı. Ayrıca iktidardaki FLN içindeki "muhafazakar baronları" temizleyip yerine "hızlı reformcuları" koymakla meşgul olmadı. Onun stratejisi, iktidardaki FLN ile İslamcı muhalefet arasında üçüncü bir güç merkezi oluşturmak üzerine kuruluydu. Bu nedenle hem FLN hem de İSC ile aynı mesafede durdu. Her iki cephenin küskünlerini yanına çekmeye çalıştı, bunalım ortamında uç veren başka unsurları bulup değerlendirmekle uğraştı. Hamruş'un yaptığının tersine, orduya karşı sinsice davranmak yerine onunla dürüstçe işbirliği yaparak bunalımı atlatmayı denedi. Ama bu arada İslamcılar ile diyalogunu sürdürdü. Nitekim **Abbasi Medeni** ve **Abdülkadir Buhemhem** ile tarafsız din adamları hakemliğinde yapılan karşılıklı görüşmeden sonra uzlaşmaya varıldı: Hükümet, *Açık Grev*'e katılıp da işlerine son verilenleri görevlerine iade edecek, genel seçimleri elverdiğince erken bir tarihe alacak, olağanüstü hali kaldıracak ve yeni bir seçim yasası düzenleyecekti. Buna karşılık İSC, başlatmış olduğu *Açık Grev*'i resmen sona erdirecekti.[98]

Ğazali, kovulan görevlilerin bir kısmının işlerine dönmelerini sağladı, ama hepsi için bu mümkün olmadı.[99] Olağanüstü halin kaldırılması kendi yetki ve güç sınırlarını aşıyordu. Ordu bu konuda tek söz sahibiydi. Seçim yasaları

96) El Rasi, Cezayir adlı dizinin ondördüncü bölümü, El Hayat, 21 Eylül 1993.
97) agy.
98) agy.
99) Blida Mahkemesi tutanaklarında, işten atılanlardan yüzde 97'sinin görevlerine geri alındıkları iddia ediliyor. El Hayat, 15 Temmuz 1993.

ise Meclis'teki yasal çerçeve içinde çözülebilirdi ancak. Yine de **Gazali** yuvarlak, kare veya dikdörtgen masalar çevresinde yaklaşık 50 siyasi partinin temsilcileriyle "ulusal diyalog" başlatan tek kişidir. Amaç sokağa dökülen İslamcı kitleleri evlerine göndermek, iktidar ile muhalefet arasında uzlaşma kanalları açmaktı.

Ne ki, "milli diyalog", iktidar ile muhalefetin tümüyle birbirlerinden kopmaları ile sonuçlandı. Çünkü ordu kışlasına çekilmek istemiyordu ve kendine göre gerekçesi şöyleydi: "Gündüz veya gecenin bir vaktinde, kimliği belirsiz kişiler ve gruplar, şu ya da bu karakola veya askeri kontrol noktasına ateş açıp kaçıyorlar. Yine çok sayıda polis ve asker kaçırıldıktan sonra öldürülüyor. Kentlerin çeşitli yerlerine patlayıcı maddeler atılıyor." Buna karşılık İSC," Bunlar olsa olsa kendini bilmez birtakım disiplinsiz gruplardır. Bizim ilgimiz yoktur. Ama ordu sokakta kaldıkça bu tür olayların olması kaçınılmaz. Çünkü bizzat askerin varlığı, insanları kışkırtıyor. O halde diyalog başlatılacaksa, önkoşul olarak ordunun kışlasına çekilmesi gerek."[100] diyordu.

Olan olmuş, ok yaydan çıkmıştı. Özellikle İslami hareketin tanınmış isimlerinden **Ali Bin Hac**'ın bizzat kumanda ettiği bir grubun "çok sayıda polis ve askeri kaçırarak, olmadık işkencelerden sonra onları öldürdüğü" yolundaki haberler, bardağı taşıran son damla olmuştu. Askerin tanklarla sokaklarda yürürken, hemen her köşebaşındaki duvarda yazılı bulunan *"Allahü Ekber"*, *"Allahı Anmayı Unutma"*, *"Islami Belediye"* ve *"La Ilahe Illallah"* türünden sloganları silmeye kalkışması, ikinci bir İslami dalganın daha kabarmasına yol açtı.[101] Ülke hızla yeni bir aşamanın eşiğine giriyordu: Silahlı mücadele dönemi.

Cephe, "sivil ayaklanma" boyunca ordunun restini görmüştü. Çünkü bütün bu sürede "silah kullanmaksızın ama kitlesel şiddet ve baskı yoluyla iktidarı almayı he-

100) El Rasi, agy. Ayrıca Blida Mahkemesi tutanakları, agy.
101) El Rasi, agy. Ayrıca Blida Mahkemesi tutanakları, agy.

defleyerek" sokağa indiğinde, ordu ile karşı karşıya gelmiş, ve bu kez orduya meydan okumak ve onu geriletmek zorunda kalmıştı. Ancak Haziran 1990-Haziran 1991 arasında, hükümet ile ordu İSC'yi yakından izlemiş; içindeki güç dengelerini gözleyip kimin ne olduğunu, cephe içindeki birliğin neye dayandığını, yükselen veya gerileyen kanatların durumunu öğrenmişlerdi. Dolayısıyla İSC'nin güçlü ve zayıf yönlerini de az çok biliyorlardı. Bu yüzden ordu, "sokakta açık meydan okuma ya da meydan güreşi" siyasetiyle, İSC'yi sürekli "ayakta tutup yıpratmak, iç bölünmeyi sağlamak ve aslında gücünün meydanlarda toplanmaktan öte gidemeyeceğini göstermek" istedi. Nitekim bunda da, ilk elde ve taktik açıdan, amacına ulaştı. İktidar mücadelesinin ikinci raundunu da hükümet adına kazanan ordu oldu. İSC ise gerilemek zorunda kaldı. İçinden daha önce söylediğimiz ve açıkladığımız kopmalar oldu. Abbasi Medeni, iktidarı "sürekli tırmandırma" denilen siyasetinin kurbanı oldu. Bu olgu, Medeni'nin "devlet güçleri yasaları ihlal ediyor, gerginliği tırmandırma sorumluluğu artık devlete aittir, biz sıkıyönetimin kaldırılmasını istiyoruz"[102] dediğinde (20 Haziran 1991) diplomatik biçimde geri çekilişini ve çaresizliğini ortaya koyuyordu. Zaten 26 Haziran günü İSC'den önemli kopmalar yaşandı ve ayrılan İslamcı liderler, Abbasi Medeni'yi "İslam davası ve müslümanlar için son derece zararlı biri"[103] diye tanımladılar. Tam iki gün sonra yani 28 Haziran 1991'de İSC lideri Abbasi Medeni tutuklandı. Abbasi Medeni'nin tutuklanması, genel tutuklama hamlesinin işareti sayılır ki; gerçekten de İSC önderliğinden yaklaşık 800 kişi, toplanarak çöldeki ünlü El Buleyda (ya da Blida) Cezaevi'ne konuldu. Bundan sonra yapılacak iş, İSC'nin kanatlarını yolmak olacaktı.

Öte yandan hükümet, çeşitli siyasi partilerle "milli diyalog ve uzlaşma" görüşmelerini sürdürüyordu. Ne ki,

102) El Rasi, agy.
103) F. Bulut, Ortadoğu'da İslamcı Örgütler, s. 34-38.

İSC'nin yokluğundaki muhalif güçler, "mikropartiler" olmaktan öte gitmiyorlardı. Burada önemli olan Başbakan **Ğazali** ile iktidardaki FLN arasındaki bütün köprülerin yıkılarak diyalogun kopma noktasına gelmesiydi. Ğazali de hızlı özelleştirme yanlısıydı. Bu yüzden ülkenin başlıca ve biricik gelir kaynağı olan petrol kuyularının yabancı şirketlere verileceğini açıklayınca iktidardaki FLN ile onun adına hükümet eden Başbakan arasına "saatli bomba" yerleştirilmiş oldu. FLN Genel Sekreteri **Abdülhamid El Mehri**, "bu olay, ülkenin geleceğini ipotek altına sokmaktır" diyerek devir işleminin parlamentodan oylanmasını istedi. Buna karşılık **Ğazali**, FLN'yi "artık cephe olmaktan çıkıp Mafia olmuş bir yapı" olmakla suçladı. Karşı hamleyi FLN yaparak, o zamana kadar resmi bir nitelik taşıyan ve Fransızca yayınlanan *El Mücahid* ile Arapça çıkan *El Şaab* gazetesi de dahil olmak üzere hâlâ kendi mülkiyetinde gösterilen bütün basın-yayın araçlarını "özel holding" yapmak istediğini açıkladı. Hükümet bundan huylanarak "desenize, bu tür kitle iletişim araçları hükümeti yıpratmak için militarist bir mekanizmaya dönüşecek ve Mafia bize savaş açacak" yolunda açıklama yaptı. Sonuçta hükümet, FLN ile arasını açarak FLN'nin tüm mal varlığına elkoydu. Daha da ileri giderek, FLN'nin "tarihi misyonunu bitirdiğini" ilan ederek, onu 5 Temmuz 1992 günü tümüyle feshetmeyi planladı. Ancak bu plana imza atanlardan biri (M. Budiyaf), hâlâ aydınlanmayan bir suikaste kurban gitti.[104]

Bir Arap uzmana kalırsa, **Ğazali**, burada iki önemli hata yaptı. *Bir*; artık ahı gitmiş vahı kalmış iktidardaki FLN ile uğraşarak yaratmak istediği, Üçüncü Güç Odağını yaratamadı. Çünkü böyle bir odak yaratmanın tasarımı iyi yapılmamıştı. Ayrıca artık iktidardaki bir güç olmaktan çok diğerleri gibi siyasi bir parti haline gelmiş FLN ile dalaşmak, eninde sonunda iktidara değil, muhalefetteki İSC'ye

104) El Rasi, agy.

yaramıştı. *Iki*; **Gazali** ordu kozunu, demokratikleşme ve siyasi sorunların çözümü amacıyla değil, kendisi dışındaki güç odaklarını bastırmak/susturmak için kullanmıştı.[105]

İSC Yeniden Toparlanıyor

İSC, 800 kadar önde geleninin tutuklanmasıyla büyük bir darbe yemesine rağmen kendini yenileme kudretine sahip olduğu gösterdi. İçeri girenlerin yerini dışarda kalanlar doldurdu. Hem de daha radikal biçimde. Çünkü gerek tutuklananlar gerekse önderlikten kopanlar, daha önce hükümet ile diyalog başlatan kişilerden oluşuyorlardı. Oysa yeni önderlik hükümet ile diyalogu değil, mücadeleyi esas alıyordu artık. Çok geçmeden Şeyh **Muhammed Belsaid**, Abbasi'den görevi devraldığını açıklayıp yeniden örgütlenme çalışmalarını yürüttü. Fakat tam da hedefine ulaşacakken tutuklanıp toplama kampına götürüldü. Ardından genç kuşak İslami bayrağı devraldı. *Abdülkadir Haşşani* ile *Rabih Kebir* bunlardandır. Her ikisi de rollerini çok başarılı biçimde oynayıp, "dahice" taktiklerle bunalım yöntemini yürüttüler. İktidar ile mücadelerde vur-kaç taktiği uyguladılar.[106] **Abbasi Medeni** önderliğinde daha önce ileri sürülen birtakım taleplerinden (cumhurbaşkanlığının halk tarafından seçilmesi, seçim yasalarının değiştirilmesi, iktidarın alınması vs) vazgeçmiş göründüler. Askeri yönetim gölgesinde "barışçıl ve mazlum" bir profil sunarak vargüçleriyle yapılması kararlaştırılan genel seçimlere hazırlandılar. Böylece başlangıçta aleyhlerine olan durumu kısa zamanda lehlerine çevirmesini bildiler. Bütün seçim hileleri ve yasaların zorluklarına rağmen, ilk turda 188 milletvekili çıkardılar. Buna karşılık iktidardaki FLN'nin sadece 15 milletvekili (çoğunluk esasına göre) vardı. İkinci turda İSC, kesin biçimde parlamentoyu ele geçirmiş olacaktı. Bunu gören ordu, "toplu intihar etmek yerine, tek kişiyi feda etmeyi" yeğledi: **Bin Cedid**, 11 Ocak 1992'de istifasını açıkla-

105) El Rasi saptaması, agy.
106) El Rasi saptaması, agy.

dı. Böylece ordu, seçimi durdurarak, İslamcıların meclise girmelerini engelledi. Daha önce **Bin Cedid** aracığıyla (istifasından tam beş gün önce) feshettiği Milli Meclis'i de kapattı (çünkü Meclis başkanı İslamcılarla flört etmeye başlamıştı bile) ve İslamcılarla flört ederek onları yanına çekme siyaseti izleyen ama sonuçta "İslamcılara yem olan" Bin Cedid'den kurtuldu.[107] Bir taşla iki değil, tam üç kuş vurmuştu, ordu.

Muhammed Budiyaf: Son Nefesten Önceki İslam Kuramı

Bin Cedid, "iktidar odağı" dışına taştığı için azledilmiş, yerine "Cezayir'in Sokratı" olarak bilinen **Abdülmelik Bin Habis**, "Anayasal Meclis Başkanı" sıfatıyla seçilmişti. Ancak daha sonra oluşturulacak Devlet Yüksek Meclisi başkanı oluverecek Muhammed Budiyaf'ın serüveni daha ilginçtir. İktidarı, hele hele asker gölgesinde kendisine bahşedilmiş bir iktidarı ömrü boyunca sevmemiş olan, ilke olarak buna karşı çıkan **M. Budiyaf**'ın, bizzat asker tarafından başa geçirilişi de tarihin garip bir cilvesi olmalı. Onu bilenler; çok kişilikli, çok saygın ve kendine güvenen, akıllı biri olduğunu söylerler. Bağımsızlık mücadelesinde yadsınamayacak yeri vardır. Bu yüzden yıllarca tutuklu kalmış, ama Bin Bella ve Bumedyen'in tersine, onun nimetlerinden yararlanıp makam sahibi olmamıştır. Kaldı ki, bağımsızlık sonrasında ülkesinde kurulacak "gerçek bir halk demokrasisi"nin özlemini çekmiştir hep. Bu yüzden de, ülkesindeki "tek parti diktatörlüğünü" benimsemeyip yıllarca Fransa, Fas gibi ülkelerde adeta sürgün hayatı yaşamış, kendi ilkeleri doğrultusunda yayın yapmıştır. Nitekim Bin Cedid döneminde başlatılan "ekonomik ve siyasi liberalizm" için de, "ne bu demokrasiye ne de Bin Cedid'e inanıyorum" diyerek[108] tarihsel bir saptama yapmıştır.

107) El Rasi saptaması, agy.

108) El Şaab, 17 Kasım 1988; El Hayat, 20 Ocak 1992 tarihli söyleşilerden aktaran El Rasi, Cezayir dizisinin onbeşinci bölümü, El Hayat, 22 Eylül 1993.

Budiyaf, yurtdışında *"El Savra"* (Devrim) adıyla bir gazete çıkarır ve bunu kurduğu "Sosyalist Devrim Partisi"nin yayın organı gibi kullanırdı. Daha sonra, özellikle 1960-70'li yıllarda bu gazetenin adı *"El Ceride"* olarak değiştirildi ama siyaseti değişmedi. Budiyaf kendini "marksist-maoist" diye tanımlardı. Daha doğru bir ifadeyle, Cezayir toplumunun tahlilini "marksist-maoist" bir bakış açısıyla yapardı. Özellikle sınıf mücadelesinin kabul edilmesi ile İslam (din) fikrinin reddedilmesi, Budiyaf için, ideolojik köşe taşlarıydılar. Sözgelimi, Aralık 1967'de *El Savra* adlı gazetenin altıncı sayısında Cezayir toplumunun sınıfsal bir tahlili yapıldıktan sonra, o sırada güç merkezlerini temsil eden, Ferhat Abbas, Ahmed Bin Bella ve Kaid Ahmed'in "Cezayir de sınıflar yoktur" yolundaki sözlerini sert biçimde eleştirmişti.[109]

El Ceride gazetesinin Aralık 1974'teki onbeşinci sayısında ise "toplumdaki din fikrine" yönelik sert bir eleştiri yer alıyordu. Özellikle Cezayir'deki Müslüman Alimler Cemiyeti somutunda irdelenen din fikrinin, "Cezayir gibi bir ülkede yarı gavur, yarı müslüman (Franko-İslam) olmak gibi bir hilkat garibesi çerçevesini geçemeyeceği" belirtiliyordu. Budiyaf burada Cezayirli ünlü din alimlerinden Bin Badis'in şu ibaresine gönderme yapıyordu: "Bundan böyle franko-müslümanlarız".[110] Bu görüşle içten içe alay eden **Budiyaf** şunu yazıyordu: "Aslında Müslüman Alimler Cemiyeti, kentsoylu burjuvazinin zengin kesimlerinin temsilcisi olarak bağımsızlık mücadelesine en son katılan örgütlerdendi. Gerçek amacı, kaçmakta olan devrim trenini kaçırmamak idi."[111]

1967 Nisanı'nda *El Ceride*'nin onaltıncı sayısında, "Bumedyen'in bireysel diktatörlüğüne karşı başkaldıran devrim önderleri" (milli kurtuluşçu burjuva kesimlerinin tem-

109) El Rasi, agy.
110) agy.
111) agy.

silcileri-FB), **Budiyaf'ın** "Sosyalist Devrim Partisi" (SDP) tarafından destekleniyordu. Çünkü Bumedyen yönetimi, "burjuva damgalı, yoz bürokrat ve baskıcı bir yönetim" idi. Fas ile Sahra çölü anlaşmazlığı ise, "halkın yönetime karşı olan tepkisini, dış maceralar yoluyla azaltıp dikkatleri başka yöne çekmek" biçiminde yorumlanıyordu. Budiyaf, "Bu tür bir askeri maceranın (Fas anlaşmazlığı ve sınır çatışmaları), yönetim kademelerine sızmış bulunan Sovyet emperyalizmi yanlısı küçük burjuva kesimlerinin çıkarına olduğunu" da sözlerine ekliyordu.[112]

Bumedyen'in ölümünden biraz önce (1987 Ekim ayında) SDP, *"Beş Maddelik Program"* başlığıyla bir kitapçık çıkararak, *"Cezayir'deki Krizin Çözümü İçin Sol Demokrasi Önerileri"*ni açıkladı. İlginçtir, o kitapçıkta öngörülen sorunlar ve muhtemel çözümleri, günümüz Cezayir toplumunda aynen gerçekleşmiş (daha doğrusu sorunlar gerçekleşmiş olup, çözümleri hayata geçirilmemiş)tir. **Budiyaf,** daha o zaman, İslami akımın yükselişine ve tehlike arzedeceğine dikkat çekebiliyor; bu akımın ortaya çıkışında iktidarın bilinçli/bilinçsiz rolünü açıkça ortaya koyabiliyordu. Örneğin şunları yazıyordu: "Temiz toplum kampanyası adı altında gerek Müslüman Kardeşler, gerekse benzeri örgütlerden yükselen *'İslami çözüm'* sesleri, aslında halkın dini duygularını istismar ediyor ve 'ilk dönem İslam toplumuna döneceğiz" yolundaki sözleri de aldatmacadan öte bir şey değil. Çünkü, ilk dönem İslam toplumuna yani İslam devleti modeline dönmek, çağımız toplumlarındaki ekonomik, toplumsal ve siyasi sorunları çözemez. Kaldı ki, mevcut toplumlardaki sınıfsal olguları ve ayrışımları görmemezlikten gelip, malvarlığı olanlar ile olmayanlar arasında sözde ortak çıkarlardan dem vurmak, bir maval olmaktan da öte, ülkemizde zaten egemen olan kapitalist sömürü düzenini yeniden gözden geçirip reformize etmekten başka bir anlam taşımaz. Doğrusu, İslamcıların,

112) agy.

yönetimdekilerle sıkı fıkı ilişkilerine (bakanlar, FLN sorumluları vs) bakılırsa, onların da egemen sınıfın belli bir çıkar grubu adına halkın duygularıyla oynamak istedikleri görülür. Bütün bunlar bir yana, İslamcıların çağdaş sorunlara yaklaşımlarındaki totaliter ve gerici fikirleriyle başvurdukları faşizan yöntemleri, özellikle kadın hakları konusundaki düşünceleri ve uygulamaları ile demokrasiyi reddetme biçimleri de onların gerçek yüzünü ele vermektedir. Gerçekte onların sağcı olduklarını görüyoruz. Kargaşa ve fesadı (yozlaşma) eleştirme maskesi altında, İslamcıların da bilek güçlerini kullanacakları, dolayısıyla ahlak-nizam bahaneleriyle halkı ezecekleri çok açıktır."[113]

Budiyaf, "İslami Çözüm" sloganının yeni yeni yükseldiği Bumedyen'in son günlerinde, "alternatif demokrasi için alternatif önerileri"ni şu noktalarda topluyordu: "Özgürlükleri savunacak genel bir akımın doğmasına çalışılması, ekonomik reformların bir an önce yapılması, eşitliğin sağlanması, yolsuzluk ve işsizlik ile kararlı bir mücadele, tek parti yönetiminin iptali ve FLN'nin feshedilmesi, siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesi, kurucu meclis seçimlerinin yapılması, demokrasi ve özgürlükleri savunacak savunma komitelerinin oluşturulması..."[114] **Budiyaf**, Bin Cedid başa geldiğinde de, "hiçbir değişiklik olmayacak" öngörüsünde bulundu[115] ve o zamana kadar büyük fiyasko ile sonuçlanmış "tarım devrimi" meselesinin yeniden ele alınması zorunluluğu üzerinde durdu.[116]

Budiyaf, 25 yıllık sürgünü sırasında boş durmadı, Uzaktan yakından siyasetle uğraştı. SDP, özellikle Bumedyen'in son günlerinde, Bin Cedid'in ise ilk aylarında, kendini "ülke içindeymiş" gibi yoğun bir faaliyete hazırladı. Ne ki Budiyaf, "karamsar"lık içinde yeniden Fas-Cezayir sınırının Fas tarafındaki Kiremit fabrikasının başına döndü. Aynı za-

113) Alıntılayan El Rasi, agy.
114) agy.
115) El Hayat, 20 Ocak 1992.
116) agy.

manda İslamcıların başlattığı 1988 Ekim ayaklanmasından itibaren de ülkenin sorunlarıyla yakından ilgilendi. Ona göre ne Bin Cedid, ne onun emri altındaki hükümetler ne de sol ve laik güçlerin oluşturduğu "Cezayir'i Korumak İçin Milli Komiteler" bu krizle başa çıkabilirlerdi.

Bunalımdaki ülkenin köprüleri altından çok sular aktıktan sonra devlet, **Budiyaf** adında "deneyimli, yurtsever, din meselesini anlayan, sınıflar temelinde ülkenin gerçekten demokrasiye geçmesini isteyen ve bu konuda kişisel çıkar gözetmeyecek olan" bir kişiyi hatırlayarak, Fas'taki sürgün yerinde kendine ulaşmasını bildi. Aracı olarak kullanılan kişi, Budiyaf'ın çok samimi ve eski silah arkadaşı **Ali Harun** idi. Birçok girişimden, hele hele **Ali Harun**'un "Sen istesen de istemesen de, ülkenin yegane sermayesi olarak sen kaldın. Senden başkasında umar, çıkar yok" demesinden sonra Budiyaf ,18 Ocak 1992'de yönetimi devraldı. Ülke büyük bir bunalım içindeydi ve şiddet her yanı kasıp kavuruyordu.[117]

Budiyaf, kendisiyle söyleşi yapan ve Cezayir'de Fransızca çıkan *L'Algérie du Jeudi* gazetesinin 2 Temmuz 1992 tarihli nüshasında, ülkedeki durumu şöyle değerlendirmişti: "Aslında gerek Hamruş gerekse Ğazali, aynı hamurdandırlar. İktidardaki FLN artığı zihniyetin devamıdır onlar. İslamcı İSC'ye gelince, halkın beklentilerini kendiliğindenci biçimde dile getirdiği için tutuldu. Benzer şey, bağımsızlık savaşı sırasında mücadeleyi başlatan FLN'ye olan kitlesel ilgide de görülmüştü. Kitleler çok yönlü kurtuluş isteyince umutlarını mücadeleyi başlatanlara bağlarlar, onu kendi sorunlarının çözümü ve beklentileriyle özdeşleştirirler. Nitekim, Kurtuluş Savaşı sırasında da FLN'nin tabanı yoksullardan oluşuyordu, buna karşılık reform isteyen Ferhat Abbas önderliğindeki örgütün içinde çobanlar (yönetilen yoksullar-FB) ile kunduralılar (kentsoylu zengin yöneticiler-FB) vardı. Bu durumda halk FLN'yi seçti. Bugün de böyle. Halk, camiilere doluşarak kurtuluşu İslamcı İSC'de arıyor.

117) agy.

Her durumda İSC, olayın dış kabuğu ve sönmeye mahkum bir balondur. Yine de, kabul etmeliyim ki, İSC'nin böylesine kitleselleşeceğini beklememiştim hiç..."[118] İlginçtir; ilgili gazete, Budiyaf'ın sürgün yerinde yaptığı bu söyleşiyi, ne o zaman ne de Budiyaf yönetime geldikten sonra yayımladı. 29 Haziran 1992'de Budiyaf'ın öldürülmesinden üç gün sonra söyleşi yayımlanabildi.

Yukarıda anlatılanlara bakılırsa Budiyaf'ın "kararlı bir marksist-maoist" olduğu sanılabilir. Gerçekte "tipik bir Üçüncü Dünyacı olan **Budiyaf**'ın görüşlerinin, önemli oranda marksizm-leninizm-maoizm'den etkilendiği çok açık. Yine dünyadaki yönetim modelleri içinde, Mao dönemi Çin'indeki "kitle demokrasisi, halk yönetimi, sosyalist kalkınma modeli, yeni demokrasi" gibi siyasetlerden çokca etkilendiği, bu temelde "Sovyet emperyalizmi"ne karşı çıktığı da söylenebilir. Ancak **Budiyaf**, sonuçta "namuslu, dürüst ve halkına bağlı radikal bir burjuva demokrattan" başka bir şey değildi. Zaten Fas gibi bir ülkede sürgün hayatı yaşayıp, ülkesiyle Fas arasındaki çatışmalarda Batı yanlısı bu ülke yönetimine arka çıkması da onun tutumu konusunda fikir verebilir.

Din konusundaki eleştirel yaklaşımına rağmen, onu jakoben anlamda laik ateist ya da materyalist saymak da pek mümkün değil. Çünkü son demeçlerinden birinde şunları söylüyordu: "Ben mümin bir müslümanım. İbadetimi de yaparım. İslam dininin Cezayir kimliğini korumada önemli bir rolü olduğunu söylerim. Ancak bundan öte gitmek olmaz. 20. yüzyılda yaşıyoruz. Dünya toplumunun konumu belli. Ayrıca İslamcı İSC'nin çizdiği çerçeveye sığacak bir toplum değil, Cezayirliler. Bu potada eriyemezler. İSC iktidara gelse bile, toplumun karşı karşıya bulunduğu sorunları Şeriat ve Sünnet yoluyla çözebileceğine inanmıyorum. Bir örnek sunayım: 1990'da belediye işçileri grev yapınca, İslamcı belediyeler çöp birikintilerini temizlemeyi vaadettiler. Ancak bu temizlik kampanyası sadece bir ay sürebildi. Sonra çöp

118) agy.

dağları yeniden ortalığı kapladı. Acaba İslamcı belediyeler yoruldular mı, yoksa halk onların temizlik kampanyasına gerekli ilgiyi mi göstermedi. Yine iktidara gelince, şimdiye kadar devletçilikle yönetilen bir ekonomiyi hızla serbest piyasa ekonomisine dönüştürebilecek gücü var mı İSC'nin? Benzeri bir şeyin Sovyetler Birliği'nde yapılmaya çalışıldığını ve ülkeyi hangi kaosa sürüklediğini iyi biliyoruz.[119] Çünkü kapitalizmden komünizme geçiş deneyimini yaşadık, biliyoruz. Ama dünya, komünizmden kapitalizme nasıl geçeceğini henüz bilmiyor. Kaldı ki Cezayir halkı, 1962'den beri habire fedakarlık örnekleri verdi. Bundan sonra kendisinden fedakarlık istenebilir mi? Demokrasi meselesi de böyle. Kanımca, demokrasi ülke için çok gerekli. Şu anda çoğunluk İSC'de olduğundan onun kazanıp iktidara geçmesi olağan. Ancak İSC, çoğu yerde ve değişik zamanlarda, 'Batı türü demokrasiyi sevmediğini, seçilecek olursa bu parlamentonun son parlamento olacağını' ilan etti. Demek ki soyut demokrasi olmaz. Herkesin bir demokrasi anlayışı var ve İSC bunu anlamayıp başkalarına şans tanımıyor. Bu durumda halk, şimdiye kadar baskısı altında inlediği tek parti yönetiminden (FLN-FB) çıkıp bu kez İslamcı tek parti yönetimine mi girecek? Buna tahammülü kaldı mı? Halkın İSC'ye yönelmesini anlıyorum. Çünkü başka seçeneği yok. Ancak Sosyalist Güçler Partisi'ne verilen oyların kabile bölgelerinden (ve Berberi kültürünü benimseyen laiklerden-FB) geldiğini de biliyoruz. Bu oylar neden bu partiye verildi? İslamcılara ve onun getireceği düzene karşı bir tepki olarak değerlendirilmesi gerekmez mi? Anlamıyorum doğrusu."[120]

119) Budiyaf'ın Sovyet altyapısı ile Cezayir ekonomisini karşılaştırması önemli olsa da, bu karşılaştırma yüzeyseldir. Çünkü Sovyet altyapısı 1917-50 arasında gerçekten sosyalist idi ve üstyapıyla genel bir uyum içindeydi. Oysa Cezayir ekonomisi bütün söylemlere rağmen hiç sosyalist olmadı. Devlet kapitalizmi millici (Arap-İslam) üstyapıyla yönlendiriliyordu. Yönetimde milli burjuvazi vardı. Sovyetler'de 1950'lerden itibaren kapitalizme geri dönüş yaşanırken, Cezayir milli kapitalizm sınırları çerçevesinde dünya kapitalist sisteminden hiç kapmadı.(FB)

120) agy.

Budiyaf, ikinci söyleşini 23 Nisan 1992 tarihli *L'Evénements de Algérie* adlı gazeteyle yaptı. Burada da: "Bundan böyle dine dokunmak yok. Onunla oynamak ve onu kötülemek yok. İslamcı İSC'yi derinlemesine ele almalıyız. Çünkü İSC dini, temel bir mesele olarak sunup siyasi ve ideolojik çerçevede sunabiliyor ki, bu geriye doğru atılmış bir adımdır. Oysa, bizim temel sorunumuz ülkenin geleceğiyle yakından ilgili olan demokrasidir. Camii ve tarikatlar, hiçbir toplumsal proje geliştirmeksizin halkı iktidarın üzerine sürdüler. Adeta iktidar için iktidar istediler. Bununla sonuna kadar mücadele etmeliyiz... Bundan böyle din esasına dayalı siyasete son verilmeli. Çünkü din herkesin malıdır ve kamu vicdanıdır. Aynı şekilde dil esasına dayalı (Berberice-Amazagi kültürü-FB) siyasi parti de olmaz. Amazagi dili, bir parti yaratılması için yeterli olamaz..."

Görüldüğü gibi **Budiyaf**'ın 1978'lerde bir hayli canlı, makul ve uygulanabilen önerileri ülkedeki gelişmelerle birlikte "zaman aşımına uğramış"tı. Bunlar çözüm olabilmekten, hele hele mevcut köhnemiş bürokrasi ve devlet mekanizmasıyla alternatif olabilmekten çok uzaktılar. Kaldı ki yasaklama zihniyeti de başarısızdı. Aynı şekilde Budiyaf'ın "3 milyon oy İslamcılara, 1.5 milyonu iktidara, yarım milyonu Berberilere, geriye kalan 8 milyon sessiz çoğunluk oyu da bana" şeklinde yaptığı hesap da çarşıdakine uymadı. Bu yüzden, "Her şeyden önce ve başta Cezayir" sloganı da pek tutmadı.

Böylece "marksizm-maoizm düşüncesinden etkilenip, sonuçta liberal burjuva demokratı olmakla siyasi düşüncesini sınırlayan, ama aynı zamanda bunu daha da daraltarak "parti bağnazlığına" (hizipçilik/fransiyonculuk) dönüştürdükten sonra yeniden "milli bağnazlığa" kadar biraz yelken açan Budiyaf,[121] son olarak 29 Haziran 1992'de, bir kültür kuruluşunda "İslamiyeti anlatıp yorumlarken" vurulup son nefesini verdi. Bin Cedid "iktidar oyunu" dışına çıkarken

121) El Rasi saptaması.

makamından olurken, **Budiyaf** "iktidar odaklarına hiç girmediği" için canını verdi.[122]

Öte yandan Lübnanlı araştırmacı George El Rasi, "M. Budiyaf'ın ölümü, aynı zamanda İslam sosyalizmi'nin sonu ve İslamcı dalganın yükselmesinin başlangıcıdır,"[123] yolunda bir saptama yapıyorsa da biz, birinci bölümün yanlış, ikinci bölümün ise çok doğru olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü "İslam sosyalizmi", hem söylemde Bin Cedid dönemi reformlarıyla terkedilmiş, hem de pratikte buna nokta konulmuştu. Anayasa değişikliğiyle birlikte, "sosyalizmi andıran ve çağrıştıran ifadeler" bile yasa metinlerinden çıkarılmıştı. Olsa olsa Budiyaf, kendi marksizan söylemleri ve düşlediği dünya çerçevesinde zaman zaman "sosyalizm" söylemine başvurmuştu, ancak çok mu çok geç kalmıştı. Üstelik, O bile "İslam ile mücadelede, bir yandan dine yasaklama getiriyor, öte yandan onun doğru yorumunu açıklamaya çalışıyordu" ki, suikastten saniyeler önceki konuşması İslam üzerineydi.

Budiyaf'ın yerini alan **Ali Kafi**, bunalımı önleyip "milli uzlaşmayı" sağlayamadığı gibi, "milli diyalog"un önkoşullarından birinin sonucu olarak kendini Tunus'ta ikamet ederken bulacaktı. Yerine ise General El Amin Zerval geçecekti.

E- Silahlı Mücadele: Eylemci İslamcı Örgütler

Kuşkusuz tarihte "şiddet ve zor" kullanmak, sınıfların ortaya çıkmasıyla başlamadı. "Halkların doğal tarımsal topluluklarında henüz toplumsal sınıflar yokken de"[124] vardı, şiddet. Sınıfların ortaya çıkmasından önceki kabile toplumunda da "çıplak zor, yağma ve talan" gibi yöntemlere rastlarız. Özel olarak Mağrib (Cezayir, Tunus, Fas vs) ülkelerinin tarihine bakarsak Engels'in yorumladığı şöyle

122) agy.
123) agy.
124) Friedrich Engels, Tarihte Zorun Rolü, Sol yay. birinci baskı, S. Vahap Erdoğdu çevirisi, s. 53.

bir duruma bile rastlarız: "... toplumdan bağımsız evrim yönünde; bu durumda, ikisi arasında bir çatışma yoktur, iktisadi evrim hızlanır. Ya da, zor, iktisadi evrime karşı çıkar ve bu durumda birkaç istisna dışında, iktisadi evrim karşısında her zaman yenik düşer. Bu birkaç istisna, en barbar fatihlerin bir ülke halkının kökünü kazıdıkları ya da kovdukları ve ne yapacaklarını bilemedikleri üretici güçleri yıkıp geçirdikleri ya da berbat ettikleri nadir fetih olaylarıdır. Hıristiyanlar, Mağriblilerin yüksek derecede gelişmiş tarım ve bahçıvanlıklarının dayandığı sulama yapıtlarının büyük bir kısmı bakımından Mağrib İspanya'sında böyle yaptılar..."[125]

Ama o kadar uzağa gitmeye gerek yok; Cezayir'in son 150 yıllık tarihi bir yönüyle ayaklanmalar, şiddet ve gizlilik (illegalite) tarihidir. 1830 Fransız işgaline karşı direniş ve ayaklanmaların haddi hesabı yoktur-ki bunu daha önce sergiledik. Aynı zamanda gerek sömürgecilere, gerekse iktidarlara karşı verilmiş siyasi mücadeleler sırasında gizli örgüt ve cemiyetlerin de sayısı belli değildir. 1954'te başlayıp 1962 yılında biten Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nin acımasızlığı, gerek Cezayirlilerin kendi içindeki Fransız işbirlikçilerine karşı kullanılan şiddet, gerekse Fransız sömürgecilerinin çoluk-çocuk demeden yaptıkları gizli/açık sabotajlar ve toplu kıyımlar sonucunda 1.5 milyon kişinin ölümünde kendini gösterir.

Bu yüzden Cezayir tarihi, biraz da geniş halk kitlelerinin baskı, sömürü ve benzeri yöntemler uygulayan iktidarlara karşı direniş ve ayaklanmalar tarihidir. Dolayısıyla demokrasinin olmadığı ve muhalif güçlerin İslamcıların elinde olduğu bir ortamda, gelişmelerin hızla silahlı mücadele zeminine kayması çok olağan. Bir de buna "ıslahatçı/radikal İslamcı misyonun (davet) esas olarak Cihad yani Allah uğrunda savaşım olarak algılanmasını" eklersek, meselenin özü ortaya çıkmış olur.

125) age, s. 58-59.

Şiddet meselesini, sadece "İSC'nin yasaklanarak, önderlerinin tutuklanıp toplama merkezlerine konulmasının doğal sonucu" biçiminde algılamak bizi yüzeyselliğe götürebilir. Bu yüzden, dilerseniz İslamcı hareketlerin oluşum sürecindeki gelişmelerle birlikte ele alalım konuyu.

İslami Selamet Cephesi (İSC ya da Fransızca bilinen adıyla FİS), daha önce Ferhat Deniz adlı İslamcı bir araştırmacının anılan kitabında açıkladığı süreç içinde kurulmadı.[126]

Ayrıntılarını vermemiş yazar. Oysa süreci izlemek ilginç olabilir. İslamcı şiddet eylemlerinin tarihi, 1981'de bir mescidin silahlı işgali ve izleyen çatışmalar ile başlayıp 1982'de eski gerilla önderlerinden **Mustafa Buyali**'nin İslam adına yeniden dağlara çıkmasına ve oralarda eylem koyarak, yaklaşık 16 ay kadar yaşabilmesine kadar uzanır. Nitekim daha sonra öldürülüp arkadaşları tutuklanan Buyali eylemliliğinin, kısa bir kesintiden sonra süreklileştiği görülür. Kaldı ki, bir dönem için **Buyali** ile dağa çıkıp tutuklanan gerilla önde gelenleri de, daha sonra İSC içinde yer aldılar ve hatta **Ali Belhac** gibi biri, İSC lideri **Abbasi Medeni**'nin başyardımcısı oluverdi.

Kimi yorumculara bakılırsa İSC, 1989'daki kuruluş günlerinde, "yeni anayasa güvencesinde, çoğulculuk ilkesi çerçevesinde faaliyet gösteren ılımlı siyasi bir hareket olmayı istemiştir. Bizzat İSC önderleri günün birinde illegal silahlı bir örgüte dönüşeceklerini düşünememişlerdi bile."[127] Bu değerlendirme dört noktada bize makul görünmüyor. *Bir;* Fransız uzman **Bruno Etienne**'nin de dediği gibi, "toplumu ıslah etmeyi üzerine alan radikal bir İslam, ister istemez cihad ilan etmek" durumundadır. *Iki*; mutlaka iktidara varmak isteyen İslamcıların önündeki tüm barışçıl olanaklar ortadan kaldırılmıştı. *Üç*; bizzat Abbasi Medeni ikili oynuyor; "ister barış isterse şiddeti deneyerek mutlaka iktidara geleceğiz" diyordu ve bu sözüyle de "bir yandan

126) Bkz. age, s. 144-149.
127) Osman Tazğarat, El Mecelle (Suudi yanlısı), Londra, 12-18 Mayıs 1993.

kendisinin sorumlu olduğu örgütün gizli ve açık yönünü yani legal ve silahlı mücadeleye başvuracak illegal kanadını açıklamış oluyordu.[128] Üstelik kendisi de "İslamcı gerilla komutanı Mustafa Buyali'ye hayran biri olarak", çok kişinin korktuğu yerde, bilhassa Buyali'nin cenazesinde hazır bulumuştu. *Dört*; İSC içinde barışçıl kanatlar olabileceği gibi, silahlı mücadele isteyen sertlik yanlısı ve illegal eylemci kanatlar da vardı.

Süreci okumayı sürdürelim: *El Sünnet Camisi*'nde, İSC'nin kuruluşunun ilan edildiği 1989'dan çok daha önce, yani 1983'lerden başlayarak yükselen İslami dalganın tam ortasında, özellikle sokaklarda "toplu namaz kılma ve cenaze gösterileri yoluyla iktidara meydan okumanın" sonucunda gerçekleştirilen tutuklamalar sırasında **Abbasi Medeni, Ahmed Sehnun** ve **Mahfuz Nehnah** gibi İslamcı önderler biraraya geldiler. 1983-85 arasındaki hükümet "ilk İslam gerilla" hareketini çözmeyi başarmış; 1987'de Buyali'yi öldürdükten sonra, arkadaşlarından **Ali Belhac, Abdülkadir Şabbuti** gibilerini de cezaevine koymuştu.

1988 Ekim Ayaklanması patlak verince, o sırada "İslami Dava Rabıtası" başkanı Şeyh **Ahmed Sehnun**'un evinde *"Kriz Komitesi"* adıyla bir çekirdek oluşturuldu. **Abbasi Medeni, Mahfuz Nehnah** ve **Abdullah Cebaallah** gibi İslamcılar ile Şeyh Ahmed Sehnun'a yakın kimi din alimleri yer alıyordu komitede. *Kriz Komitesi*, İSC'nin ilk çekirdeği ve halkası sayılabilir. Hemen herkesin kafasında, bir çeşit "İslami cephe hareketi" kurma tasarısı vardı. Ahmed Sehnun, yavaş davranılması ve acele edilmemesi konusunda ısrarlıydı. Ancak Ekim Ayaklanması gelişmelere ivme kazandırınca, Abbasi Medeni, Sehnun'un temkinliliğine karşın "cephe" kurmakta kararlı olduğunu gösterdi. Şubat 1989'da *"Islami Dava Rabıtası"*ndan ayrıldı.

Medeni'nin Sehnun'dan kopması, aynı zamanda İSC'nin kuruluşu demekti. İşin başında İSC içinde yer alan örgütler

128) Salih Beşir, El Hayat, 30 Ekim 1993.

şunlardı: 1985'te öldürülen İslamcı gerilla lideri Mustafa Buyali'den geri kalanların (Ali Belhac ve El Haşimi Sehnuni) kurdukları *"Islamcı Bekçiler"* (El Hurras El İslami) hareketi, Rus işgali sırasında Afganistan'a gidip askeri eğitim gördükten sonra ülkelerine dönen *"Cezayirli Afganistanlılar"* hareketi (Kamerüldin Kurban ve El Said Mahlufi önderliğinde) ve *"Cema'at-ül Cez'ere"* adıyla bilinen, sadece Cezayir'deki İslamiyet ile yetinen bir cemaat. Özellikle bu sonuncusunun, gizemli ve belirsiz bir ortamda faaliyet gösterdikten sonra, Medeni'nin tutuklanmasının ardından İSC önderliğini ele geçirdiği"[129] söylenir ki, biz buna pek katılmıyoruz. Gerçekte İSC'nin görünmeyen yüzüydü bunlar.

Aslında **Medeni**, ılımlı kesimler ile eylemci kanatlar arasında orta yolu bulup, her döneme uygun siyasete göre belli bir kanadı ön plana çıkarmayı ve böylece İSC içinde denge sağlamayı planlıyordu. Daha Ağustos 1989'da bunu dolaylı biçimde açıklamıştı. O sırada yaptığı bir basın toplantısında şöyle diyordu: "İster diyalog, isterse devrim yoluyla olsun, değişim (iktidar değişimi-FB) kaçınılmazdır artık. Biz, buradan hükümeti diyalog kapısını kapatmaması konusunda uyarıyoruz. Eğer bu kapıyı kapatırsanız, bakınız o zaman neler olacak neler!.."[130]

Bazı bilgilere bakılırsa İSC'nin "özel muhafızları" vardı ve bunlar arasıra "belli kişileri kaçırıp sorguluyorlardı." Ne ki İSC önderliği, böyle bir durumun, sadece "kendi örgütleri adına para toplayan hilebaz birisi için sözkonusu olduğunu, dolayısıyla "pirenin deve yapılmaması gerektiğini" açıkladı."[131]

Ocak 1991 yılında, Cezayir basını, Afganistan'da eğitim görmüş İSC önderlerinden El Said Mahlufi tarafından kaleme alınan *"Sivil Isyan"*[132] adlı bir broşürün halk arasında

129) Osman Tazğanat, agy, s. 52.
130) Hasan Fethi, "Cezayir'de Diyalog Diline Dönüş" başlıklı makale, El Arab, 12 Ocak 1994.
131) agy.
132) agy.

dağıtıldığını, Mayıs-Haziran 1991 Ayaklanması sırasında, başkaldırı yoluyla adım adım iktidarı ele geçirme stratejisinin uygulandığını haber verdi.[133] İSC ön-derliği başlangıçta bunu reddetti. Ne zaman ki iktidar, "Ya benim tahakkümümü kabul edersiniz ya da bir savaş baş-lar. Ya beni seçersiniz ya da anarşiyi"[134] diye dayatıp, askeri sokağa dökünce, İSC içindeki "eylemci kesim" harekete geç-me fırsatını yakaladı. İSC önderliğinin 30 Haziran 1991'de tutuklanması, bundan birkaç gün önce de "ılımlı kesim"in koparak devlete yanaşması, eylemciler için bulunmaz bir fırsat oldu. Derken bir ay sonra Auras bölgesindeki Batına'da gizli bir toplantı yapılarak, "eylem, silahlı eylem" kararı alın-dı. Nihayet 1991 yılı sonlarında Tunus sınırı yakınındaki Admar kent merkezindeki karakol ve kışlaya yapılan silahlı baskın, üç günlük askeri çatışmaya dönüştü. Böylece ordu ile İslamcılar arasındaki ince bağ (diyalog) kopmuş oldu.[135]

Ancak İSC'nin siyasi mücadeleden silahlı mücadele sahasına atlaması, cephe içinde aşağıdaki gelişmelerle birlikte mümkün oldu:

a) El Tekfir ve El Hicra: Bu örgütün, başından beri İSC içinde yer alıp almadığı tartışmalı olmakla birlikte,[136] sonradan İSC içindeki bir kanat ile yakınlaştığı ve ardından yine farklı bir çizgide yürüdüğü artık kesinlik kazandı.[137] Hemen herkes, örgütün "Cihadi" (eylemci) çizgide ısrar ettiği, 1987'de öldürülen ilk İslam gerilla komutanı **Mustafa Buyali**'nin izinde yürüdüğü konusunda görüşbirliği içinde. Hemfikir olunan bir nokta daha: El Tekfir ve El Hicra, 1971 yılında Mısır'da aynı adla Mühendis Şükri Mustafa önderliğinde, "kafir yönetime karşı Cihad ederek silahlı eylem yapan" örgütün, Cezayir'deki bir kolu olarak kuruldu.

133) agy. Ayrıca Blida Mahkemesi tutanakları, El Hayat, 15 Temmuz 1993.
134) agy.
135) agy.
136) Bkz. El Mecelle, 12-18 Mayıs 1993; El Wasat, 6-12 Aralık 1993; El Hayat, 11 ve 17 Kasım 1993; El Arab, 12 Ocak 1994.
137) Aynı dergi ve gazeteler.

Ancak önderleri Buyali'nin öldürülmesi ve bazı üyelerinin tutuklanması, bu örgütün kısa bir süre için faaliyetine ara vermesine yol açtı. Gelişmelerle birlikte gelen af sonucunda örgüt önderlerinden bir kısmı serbest bırakılınca, bir kesimi Medeni'nin kurduğu İSC çatısı altında toplanırken, belli bir kesimi de bağımsız faaliyet göstermeyi yeğledi.[138] Sözgelimi **Ali Belhac** ile **El Haşimi Sehnuni** İSC kanadı altına *"Islam Bekçileri"* adlı eski fransiyonun temsilcileri olarak katıldılar. Ali Belhac Medeni'den sonra en önemli kişidir. Şu anda tutukludur. Buna karşılık Haşimi El Haşimi Sehnuni, 1991 Haziran ayaklanması sonrasında İSC'yi terkederek, devlete yakın ya da onunla uzlaşan islamcı kesime geçti. Buna karşılık İSC'ye katılmayı reddeden daha eylemci bir fraksiyon önderi Ahmed Buamra, 1989 ortalarında bir bildiri yayınlayarak, "Bütün legal ve parlamenterist yolları mahkum ediyoruz. Demokrasi dini'ne uyanları ve dolayısıyla İSC'yi kafir ilan ediyoruz." dedi.[139] Buraya kadar hemfikir olunan gelişmenin bundan sonrası çeşitli rivayetleri içerir.

Kimine göre E*l Tekfir ve El Hicra* ile İSC arasındaki yakınlaşma, 1991 Haziran Ayaklanması sırasında başladı.[140] Çünkü her iki örgüt de demokrasi dışı yollarla iktidara yöneldiler. Hükümet ile İslamcılar arasında diyalog yolları da kapanmıştı zaten. Ancak kimileri de şunu anlatır: "Örgütün ikiye ayrılıp bir kısmının İSC çatısı altına girmesi, diğerinin de **Ahmed Buamra** önderliğinde ayrı durmasının ardından, o zamana kadar Afganistan'a gidip askeri eğitim görmüş Cezayirli İslamcılar ülkeye döndüler. Genelde "Afgan grubu" olarak bilinen bu kesim de Abbasi Medeni önderliğindeki İSC'nin o ana kadar izlediği "barışçıl diyalog" siyasetini beğenmeyip, Cihad (devrim/şiddet) yoluyla iktidarı ele geçirmeyi diliyordu. Bu yüzden başkentteki El Nur Camisi'ni kendisine merkez seçen "Af-

138) El Mecelle, ags; El Vasat, ags.
139) agy.
140) El Mecelle, ags.

gan grubu" ile *Buamra* önderliğindeki *El Tekfir ve El Hicra*, İSC'nin "meclis genel seçimlerine katılma ve diyalog" çizgisine sert eleştiriler yönelttiler. Eylemlilikte ısrar ettiler ve İslamcılar (İSC) ile hükümet arasında süregelen görüşmelere son verip baltalamak amacıyla Admar kentindeki Kamer Kışlası'na silahlı baskın düzenlediler. İSC, bunu eleştirince taraflar arasında kopuş yaşandı.[141]

b) İslam Bekçileri: Abbasi Medeni, İSC'yi oluşturup "eylemci" kanatlar ile "ılımlılar" arasındaki dengeyi sağlamak için Şura Meclisi'ni (yaklaşık 60 kişiden oluşan) kurmuştu.[142] Şura, bizzat cephe örgütünün çatısı işlevini görüyordu. Ancak başta Medeni olmak üzere önderlikten 800 kadar kişinin tutuklanıp cezaevine konulmasıyla birlikte İSC, doğan boşluğu doldurmak ve yeniden oluşan örgütiçi dengeleri sağlayabilmek amacıyla ilk oluşturulan Şura Meclisi'ni feshederek, geçici önderliği dışarıdaki elemanlara devretti. Bu aynı zamanda Şura Meclisi yerine oluşturulan "Yürütme Bürosu"nda örgütiçi ve kanatlararası rekabeti getirdi. Örneğin *Cemaat-ül Cez'ere* denilen Cezayirli İslamcılar grubu, daha önce örgüt içinde hem çok sevilip tutulan hem de önderleri olan **Ali Belhac**'ın destekçisi militan gençlik yüzünden, o zamana kadar egemen olan *"Islam Bekçileri"* adlı kanadı geriye iterek, Yürütme Bürosu'nu ele geçirdi. kendilerini dışlanmış hisseden "İslami Bekçiler" grubu, ülkedeki baskıcı ortamdan sıkılarak silahlı mücadele arayışı içine girdi. Derken ülkenin orta kesimlerinden başlamak üzere "silahlı eylem"e başladı. Kurdukları "eylem birimleri" 3-10 kişiyi kapsıyordu. Bu şekilde oluşan 10 ayrı birimin askeri komutanlığı ve eşgüdümlüğüne, bir zamanların gerilla lideri Mustafa Buyali ile birlikte yakalanıp idama mahkum edildikten sora 1989'daki afta serbest bırakılan Abdülkadir Şabbuti getirildi.[143]

---

141) El Vasat dergisi, Londra, 1 Kasım 1993 ve 6 Aralık 1993 tarihli sayılar.
142) El Mecelle dergisi, Londra, ags.
143) agy.

c) Cemaat-ül Cez'ere: İSC'ye katıldığı sıralarda ılımlı görünen ve parlamenter bir çizgide ve demokrasi kuralları içinde oynamayı isteyen, Ortadoğu"daki İslam ülkelerinden gelen İslam fikrini beğenmeyip en iyi İslam düşüncesinin Cezayir'de olduğunu savunan, bu anlamda İslami bölgeci olarak bilinen ve kendi içine kapalı olduğu vurgulanan bu grup için, "ne olduğu pek belli olmayan, kuşkulu davranışlar içinde olan bir grup"[144] deniliyor. Ama her durumda, bu grubun İSC içinde yükselmesi, İSC önderliğinin tutuklanması sayesinde olmuştur. Ayrıca gençlik (üniversite) içinden gelen bu grup önderleri arasında; şu anda İSC'nin yurtdışındaki sözcülüğünü yapan **Rabıh Kebir**, mecburi ikamete tabi tutulan **Abdülkadir Haşşani** (İSC'nin sözcüsü ve ikinci başkanı oluverdi)de vardır. İkinci tutuklama furyasında dışarıda kalan Cemaat üyeleri ise, belkide örgüte egemen olmak ve diğer gruplarla rekabet edebilmek amacıyla, silahlı mücadelede karar kıldılar. Onlar da, 3 ila 10 kişi arasında değişen hücreler (silahlı birimler) kurdular. Bu silahlı birimlerin komutanlığını ise **Muhammed Allal** üstlenmiş durumdaydı. Ancak bir eylem sırasında öldürülünce yerine **Abdülhak Layeda** seçildi. **Abdülhak Layeda** (veya El Layeyida), henüz gizemini koruyan bir biçimde, Fas-Cezayir sınırında, Haziran 1992'de yakalanıp ülkesine teslim edilerek tutuklandı.[145]

d) İslami Cemaat: Bu konuda da rivayet muhtelif. Kimi der ki; "Bu Abdülhak Layeda'nın komutanlığını yaptığı örgüt, Cemaat-ül Cez'ere yani Cezayirli İslamcı Cemaat değil, "Silahlı Selefi İslamcı Cemaat'tir."[146] İlk liderliğini **El Mansur El Melyani** yapmış olup, daha önce mensup olduğu İSC'den ayrılarak bu Cemaat'e katıldı. Ancak tutuklanıp idam edilince yerini Abdülhak Layeda aldı, O da tutuklanınca yerine **Cafer El Afgani** (gerçek adı Murad Sid Ahmed) geçti. Çok sert bir eylemci olan **Cafer El Afgani** liderliğinde sayısız ey-

144) El Mecelle saptaması, agy.
145) El Mcelle, El Vasat dergilerinin aynı sayısı ile El Hayat, 11 Kasım 1993.
146) Çelişkili anlatımlar için adı geçen dergi ve gazetelere bakınız (ags).

lem yapıldı. Seçilmiş hedefleri vuran eylemler ülke çapında tartışmalara neden oldu. Öyle ki, devlet bile bu örgütün gerçek boyutu ve savaş taktiklerini ciddi bir inceleme altına aldı. Cafer El Efgani, 1994 Şubat sonundaki bir çatışmada dokuz arkadaşıyla birlikte öldürüldü. Resmi çevreler bu örgütün "dış bağlantıları" (İran, Sudan, Libya vs-FB) üzerinde dururken, laikler ise "bu örgüt, aslında İSC'nin askeri bir koludur" yolunda değerlendirme yapıyorlar.

e) Her durumda, şu anda Cezayir'de faaliyet halinde olan 14 silahlı eylem örgütü sayılabilir. Bunların adları "İslami Devlet Hareketi", "İslamcı Silahlı Kuvvetler Yüksek Meclisi", "İslami Silahlı Hareket" veya "İslami Silahlı Cemaat" olabilir.[147] Alınan bilgilere bakılırsa, bu örgütler kırsal kesimlerde 30 ila 40'ar kişilik gruplar halinde dolaşıp eylem yapmaktadırlar.[148] Nisan 1992'de bir ormanda toplanan çeşitli örgüt ve fransiyonlar, **Abdülkadir Şabbuti**'yi "tüm eylem birimleri Genel Komutanı" seçti. Bu da hapisteki komutanlardan **Ali Belhac**'ın bir tavsiye mektubu üzerine gerçekleşti. "İslamcı Silahlı Kuvvetler Yüksek Meclisi" adı altındaki genel bir komutanlık(bunun Fransa'daki İSC'nin yan kolu ve eşgüdüm bürosu işlevini gören *Cezayirli Kardeşler* örgütü temsilcisi Musa Kedaviş'in sorumlu-luğunda olduğu sanılıyor)[149] bayrağı altında toplanılması kararlaştırıldı ve **Omar El Ilmi** (İslamcı Sendika kurucusu) ise "fetva verecek tek yetkili genel sorumlu" oldu.[150] Bu durumda İslamcı silahlı örgütler şöyle bir şemada yerlerini aldılar. En tepede CEZAYİR İSLAMCI SİLAHLI CEMAATLERİ bulunuyor ve onun genel sekreteri görevini üstlenen; silahlı eylemleri, İslami açıdan gerekçelendirip nereye vurulacağını gösteren (İslami anlamda fetva veren Müftü) kişi **Şeyh Ömer El Ilmi**'dir. Ancak 6 Nisan tarihli bir çatışmada öldürüldü. Buna bağlı olan örgütler ise;

147) El Vasat, ags; El Arab 12 Ocak 1994.
148) El Hayat, 10 Aralık 1993'teki resmi açıklama.
149) El Hayat, 9 Ocak 1994 tarihli Paris kaynaklı yorumu.
150) El Mecelle, ags.

1. **İslamcı Bekçiler** (El Hurras El İslami): İlk kurucusu **Mustafa Buyali** idi ve 1987'de öldürüldü. Şimdi yerini Abdülkadir Şabbuti aldı. Şabbuti'nin altında iki komutan yer alıyor: **İzzeddin Ba**'a ve **Mevlud Hattab**. Bu cemaat 10 ayrı silahlı birimden oluşuyor ve ülkenin orta kesiminde faaliyet gösteriyor.[151] Daha çok kır gerillası eylem çizgisini benimsiyor.
2. **Afgan Grubu** (El Afgan El Cezairiyyun): Şu anda İSC'nin yurtdışı temsilcilerinden olup Dış İlişkiler sorumlusu **Abdullah Anas** ile **Kamerüldin Kurban** tarafından kurulan örgütün ikinci sorumlusu içerde tutulan ve *"Sivil Isyan"* adlı broşürüyle tanınan El Said Mahlufi'dir.[152] Resmi açıklamaya bakılırsa 1000 kadar silahlı adamı[153] bulunan örgütün, yüksek askeri eğitimi ve yeteneği vardır. Haziran 1991 yılından itibaren El Tekfir ve El Hicra örgütüyle yakınlaşarak, Cezayir'deki eylemci hareketin belkemiğini oluşturur. Afganistan'dakine benzeyen silahlı direniş yöntemleriyle gerilla eylemliliğinde ısrar ediyor.
3. **Cemaat-ül Cez'ere** (ya da Cezayirliler Cemaati/Cezayirliler Akımı): İlk Kurucusu, lideri **El Mansuri El Melyani** olup, idam edilmesinden sonra yerini **Abdülhak Layeda** aldı. Onun da tutuklanmasıyla birlikte yerine **Cafer El Afgani** getirildi.[154] Piramitsel bir örgütsel ya-

151) agy.
152) agy.
153) El Hayat, 10 Aralık 1993.
154) El Vasat, agy. Gerçek adı Murad Seyid Ahmed olup, Şubat 1994'te öldürüldü.

pıya sahip olup, tam bir gizlilik içinde çalışır. Devletin resmi makamlarına, ordu ve polis içine sızmakta yetenek kazanmıştır.[155] Gerilla eylemlerinin yanı sıra ordu ve devlet güçleri arasında "kışla ayaklanması"nı savunur.

4. **El Tekfir ve El Hicra:** Başlangıçta Mısır'daki örgütün bir kolu olarak kuruldu. Daha sonra **Ahmed Buamra** önderliğinde silahlı birimler oluşturuldu. Onun yardımcısı da **Nureddin Sadiki**'dir.[156] Parlamenterist yol ile her türlü legalizmden nefret eder. Her şey için "Cihad" ilan eder. İSC ile aralarındaki temel ayrılık buradan kaynaklanır. Cezayir'deki Afgan grubuna en yakın olanıdır.[157] Daha çok şehir gerillası yöntemlerini benimser, sivil-asker ayrımı yapmadan eylem koyar. "Önemli siyasetçilerin öldürülmesi, ılımlı İslamcıların kaçırılması, laik/demokrat kişilerin katledilmesi bunlara aittir. Devletle her türlü diyaloğu reddeder. Ayrıca kendilerinden olmayan (İSC ve diğer daha ılımlı İslamcılar) herkes onların nazarında kafirdir."[158]

Konuyu noktalamadan önce, yukarıda anılan Genel Sekreter işlevini yürüten **Müftü Ömer El Ilmi**'nin 6 Nisan 1993'te öldürülmesiyle birlikte, örgütlerin silahlı çatısı olan genel komutanlığın genel sektereterliğine (ya da İslami deyimiyle Genel Müftülük) kimin seçileceği meselesi, yukarıda anılan örgütlerarası bir rekabete de yol açmış gözüküyor. Bu makam için rekabet eden isimler arasında Ahmed Buamra, Abdülkadir Şabbuti ve Abdülhak Layeda'nın adları geçiyordu.[159]

155) El Mecelle, agy.
156) agy.
157) El Vasat, agy.
158) El Vasat, 1 Kasım 1993, 6 Aralık 1993.
159) El Mecelle, ags. Tutuklu FİS önderlerinden Ali Belhac, Şabbuti'yi desteklediğini açıkladı. El Hayat,, 1 Şubat 1994.

İSC - İslami Cemaat Yol Ayrımı

"Silahlı İslami Cemaat" ile İSC'nin askeri kolu olan "Silahlı İslami Hareket" (fiili komutanı **Abdülkadir Şabbuti** ile yardımcıları **El Said Mahlufi, Muhammed Said** ve **Abdülrezzak Ricam** önderliğinde) arasında ne fark var? İkisinin ayrıldıkları veya birleştikleri noktalar nelerdir? Gerçekte, ikisi arasındaki temel farkı anlamak için El Tekfir ve El Hicra örgütüyle, Cezayirli Afgan Grubu'nun iktidara varmak için kullandıkları yöntem (Cihad) ve topluma bakışlarındaki siyasetlerde aramak gerekir. El Tekfir ve El Hicra lideri **Ahmed Buamra**, İSC'yi "kafir bir hükümet ile diyaloga girmek, cahili bir toplumda barışçıl yöntemler ve parlamenterist yolu kullanarak İslamı değil demokrasiyi kendine din olarak seçmek"[160] ile suçladığını görüyoruz.

Bu örgüt, zaman içinde *"Cezayirli Afgan Grubu"* ile yakınlaşarak, gerek Mısır'daki *"El Cihad"*, gerekse onun ana örgütü olan İslami Cemaat ile belli ilişkiler (sanırız her iki örgütün de Pakistan'ın Peşaver bölgesinde ve Afganistan'daki eğitim kampları ve büroları aracılığıyla) kurdu. Yavaş yavaş hapisteki önderlerinden izin alarak ve cezaevinden çıkan eğitimli kadroların girişimiyle 1989'da "silahlı bir İslami hareket"in temeli atıldı. Daha sonra "Selefi İslamcı Silahlı Cemaatı" adıyla ünlendi. İlk eylemi Tunus yakınındaki bir askeri kışlaya saldırısı (Ekim 1991) oldu. Ardından eski başbakanlardan Kasdi Mırbah'ın öldürülmesi eylemi yapıldı. Ülkedeki tüm yabancılara (yaklaşık 82 bin Fransız bulunuyor.) Cezayir'i terketmeleri için belli bir mühlet verildi. Turistler ve Batılılar kaçırıldı. Derken ilk kez yabancı diplomatlar rehin alındı ve hemen ardından devlet ile diyalogu sürdüren "ılımlı İslamcılar" kafir ilan edilerek kaçırıldı.[161] Tüm bu eylemlerin amacı, devletin, tutuklayıp adeta elinde rehine tuttuğu İSC

160) El Vasat, 6 Aralık 1993; El Hayat 17 Kasım 1993.
161) El Vasat, 1 KAsım 1993 ve 6 Aralık 1993; El HAyat, 24-28 Kasım 1993.

önderliğiyle bir masaya oturup "milli uzlaşma"yı sağlanmasını önlemekti. Daha doğrusu "barışçıl görüşmeler yoluyla iktidarın geleceğine inanmayan" İslami Silahlı Cemaat, devlet ile İslamcılar arasındaki diyalogu baltalayıp "devrim ve şiddet yoluyla İslami devlete" ulaşmak istiyordu. Ancak askeri kanadını harakete geçiren İSC, sadece ve sadece askeri hedeflere yönelmeyi meşru görüyor, bunun dışındaki tüm eylem çeşitlerini (bombalama, sivilleri öldürme, diplomat kaçırma, yabancı öldürme, ılımlı İslamcılara yönelme, laik aydın kesimin katledilmesi vs) eleştiriyor.[162] Demek ki, iki silahlı örgüt arasındaki temel farklardan biri, kullanılmakta olan şiddet yöntemleri ve kimin hedefleneceği etrafında yoğunlaşıyor.

Farkı daha iyi anlayabilmek için, İslami Cemaat'in şu anda tutuklu bulunan lideri **Abdülhak Layeda**'nın *"Cihad Fetvaları"* adlı söylevlerine bakalım: "Her Mücahit, mutlaka bütün tağutileri (zalimleri-FB) her gördüğü yerde vurmalıdır. Burada asker, polis, ajan, muhbir, işbirlikçi, istihbaratçı, bakan, başbakan, vali, memur, siyasi sorumlu, belediye encümen üyesi veya belediye başkanı vs farkı gözetilmez. Ayrıca İslami Selamet Cephesi'nin enkazı üzerinde oturan Komite Başkanları, belediye üyeleri vs'nin de gözünün yaşına bakılmamalı. Bu, İSC'yi terkedip gidenler ve satanlar için de geçerlidir. Onlara da yönelmek durumundayız. Çünkü onlar hilekar, düzenbaz, gaspedici, hırsız ve çapulcu takımıdırlar. Zalimlerin yanında mücadele eden kadınları esir almak gerek, ancak evinde oturan kadınlar ile yaşlı ve çocuklara dokunulmamalı. Cezayir'deki İslam Ümmeti, iktidardaki tağutilere (zalimlere) karşı Cihad ilan etmeli, büyük bir seferberlik ilan ederek Allah uğruna Cihad eden Mücahidleri izlemeli; bu mukaddes Cihada genç-yaşlı, erkek-kadın, baba-oğul demeden herkes katılmalıdır. Kim ki bu kutsal vecibeyi yerine getirmez, o korkak ve alçaktır.

162) Adı geçen kaynaklara ek: El Hayat, 11-17 Kasım 1993. Bkz. İSC sempatizanı El Tebsera gazetesi.

Onun dinden dönmüş dönek Hariciler'den hiçbir farkı yoktur. Hiç şüphesiz, şehitlik mertebesi ile korkakların ölümüne benzer ölüm arasında büyük fark vardır. Hiç şühe yok ki; Cihad'a katılmayanları, uğursuz ve kaçınılmaz bir akibet beklemektedir. Mücahidleri saklamayan, onlara yardım etmeyen veya onlara yardım elini uzatmayı reddedenlerin kaderi kötü mü kötü olacaktır. Buna karşılık her Mücahid'e kapısını açan ve yardım eden herkes, İslam Hilafeti'nin kurulmasına büyük bir katkıda bulunmuş olacaktır."[163]

İkinci farkı da, **Abdülhak Layeda**'nın *"Cihat Fetvaları"*nda bulabiliyoruz: "İslami Selamet Cephesi önderleri, genel seçimlere katılmakla büyük bir hata işlediler. Nasihatlarımızı dinlemeyip; bizleri soyutladılar ve Selefi davetçi'lerini saflarından uzaklaştırdılar. Bizleri siyasi alandan çekip, göçe (hicret) zorladılar. Kendi adamlarını milletvekili adaylıklarına gösterdiler. Üstelik sinsi ve kurnazca yöntemlere başvurup halkın oylarını elde ettiler. Onları, parlamento ve onun oyunlarına bulaşmama konusunda uyardık. Fakat onlar bu pislik yolu tutarak güya Allah Şeriatı'nı gerçekleştirmek gibi şapkınca ve hilekarca bir yönteme sarıldılar. Böylece bizim gibi Selefi Salih (eski İslam toplumuna dönmek isteyen iyiliksever insanlar-FB)lerin açtıkları Gufran kapısını ve İSC'yi yozlaştırdılar."[164]

İslami Cemaat,parlamenter yol için de şunları söylüyor: "İslami Cemaat, hiçbir zaman ve hiçbir şekilde genel seçimler yoluyla parlamentoya girmeye ya da İslamı bırakıp demokrasi dinine girmeye eğilim göstermemiştir."[165]

Buna karşılık İSC önderliği, İslami Cemaat'in siyasetlerini "İslam fıkhını yüzeysel biçimde ele alıp, yanlış yorumladığı için kendini bilmez politikalar güderek, herkesi kendinden uzaklaştırmak ve birtakım karanlık dış bağlantılar kurmak" ile suçluyor. Ayrıca bu örgüt içine sızmış karanlık kişilerin

163) El Vasat, 6 Aralık 1993.
164) agy.
165) agy ve El Hayat, 11 Kasım 1993.

yaptıkları porovakatif eylemleri de kınıyor.[166]

Üçüncü fark, hangi hareketin ilk ve anaç olduğu yani köken/meşrep konusunda odaklanıyor. İslami Cemaat'in görüşü şöyle: "Bize, İSC'nin bir kolu musunuz diye soruyorlar. Kesinlikle hayır cevabını veriyoruz. Çünkü İslami Cemaat, İSC'nin askeri bir kolu olmadığı gibi, yöntem ve siyasetleriyle de ondan bağımsız ve farklı bir örgüttür. Ayrıca Afganistan'daki Cihad'ın son zamanlarında Peşaver kentinde temeli atılmış bir örgütüz biz. İSC'nin şu anda tutuklu bulunan bütün Şeyhleri'ne (önderlerine-FB) büyük bir saygımız olmakla birlikte, biz program ve tüzük açısından yani ilkeler temelinde de onlardan farklıyız... Kuşkusuz biz eşkiya, hırsız veya yolkesici takımı değiliz. Kana da susamadık. Ancak kaçınılmaz olarak başvurduğumuz kanlı eylemler, bizim, Allah'ın hükmünün egemen olacağı bir düzene susamışlığımızı gösterir. Bu yüzden bu kafir düzeni destekleyen yerli yabancı herkesi öldürmek helaldir, mübahtır."[167]

İSC ise, kendi yayın organı durumundaki El Tabsara gazetesinde İslami Cemaat'e cevap verdi: "Bizim seçimlere girmemizi, 'İslam yerine demokrasi dini'ne girmek' şeklinde yorumlayanlar, kendilerini ülkedeki Cihad (mücadelesi) ve hatta İslam üzerine vasi tayin etmiş durumdalar. Kendilerinden menkul kerametleri ve fıkıh yorumları (İslam hukuku)'na dayanarak canları istedikleri gibi şunu helal şunu haram ilan edebiliyorlar. Ancak bu konuda tatminkar kanıtlar ileri süremiyorlar. Üstü kapalı veya dolaylı biçimde İSC önderliğindeki din alimlerine saldırıyorlar. İçlerinde neler var Allah bilir? Aslında bunlar İSC düşmanı bir güruh olup, kin kusuyorlar..."[168] Öte yandan İslami Cemaat, Şubat 1994'te yaptığı bir açıklamada, İSC mensubu 70 militan İslamcıyı esir alıp öldürdüğünü ileri sürdü.

Bu başlık altındaki konuyu bitirmeden önce yinelemek gerek. Ülkede şiddet gemi azıya almış, 14 İslamcı örgütten

166) El Vasat, 1 Kasım 1993; El Arab, 12 Ocak 1994.
167) İslami Cemaat yayın organı El Ensar, Kasım 1993, sayı 17, Peşaver.
168) Aktaran El Hayat, 11-17 Kasım 1993.

hangisi nedir bilinmez. En çok eylemcisi olan İslami Cemaat'in siyasi programı yeterince açık olmamakla birlikte, baş-vurduğu "kör şiddet" ülkedeki hesapları altüst ediyor.[169] Bu aynı zamanda devlet güçlerinin yanı sıra, laik, demokrat ve sol güçlerin de silahlanmasına yol açıyor. Ülkenin çeşitli yerlerinde solcu, berberi veya Amazagi kültürünün, laik gençlerin "Özsavunma Örgütü", "Özgür Cezayir Gençleri Örgütü" türünden silahlı örgütlerin ortaya çıkışına da yol açıyor.[170] Devletin gizli/açık karşı-terör timleri de, zaman zaman çarpraz ateşle bu karşıt örgütleri, hatta İslamcı örgütleri birbirine vurdurmaktan çekinmiyorlar. Ülkeyi sis ve duman kaplamış; kimin kim olduğu, kimin ne yaptığı belli değil. Üstelik İSC'nin bir zamanlar üzerinde bahse girdiği ordudan İslamcı kopmalar, yoğun askeri firarların yaşanması ve çoğunun İslamcı eylemciler safında çarpışmaları şeklinde kendini gösteriyor.

Böylesi bir ortamda birtakım demokratik partilerle, ılımlı siyasi İslamcılar "milli uzlaşma" için devreye girmiş durumdalar. Peki ılımlı İslamcılardan kimler var?

Ilımlı İslamcı Hareketler

Bunlar geleneksel İslamcı çevreler, liberal İslamcı kültür kuruluşları, bazı camii cemaatleri ve İslami şahsiyetlerden oluşur.

1. Hacı Şeyh Abdülkadir Dehhah: Ülkedeki en ünlü zaviyelerden Seydi Muhammed El Buveyzidi'nin mürşitlerindendir. Aynı zamanda Cezayir'deki geleneksel tarikat/zaviye gibi dini kuruluşların temsilcisi durumunda. Kır kökenli İslamın sözcüsü sayılır. Kur'an ve Arapça öğretimiyle uğraşan *Milli Zaviyeler Cemiyeti* bunlardandır. İSC ile araları yoktur.

2. Müslüman Alimler Cemiyeti: Kent zenginlerinin men-

169) El Vasat, El Arab, ags.

170) El Arab, agy. M. Şehmus Güzel bu sonuncusunun OJAL adıyla çalışan karanlık bir örgüt (ölüm mangası, kontrgerilla) olduğunu söylüyor. Bkz. Aydınlık, 4 Şubat 1994, Paris-İstanbul,

sup olduğu İslamcı aydınları temsil eder. Islahatçılık misyonuna sahip çıkmakla birlikte, Cihadi bir İslam'dan çok, eğitim yoluyla insanların İslamlaşmasını öngörür. Ilımlı İslamı temsil eder. Daha önce ayrıntıladık.

3. Medreset-ül İrşad: Çok uzun zaman önce, özellikle Blida kentinde kurulmuş, klasik İslami eğitim-öğretim vermekle ünlü bir medrese. Müslüman Kardeşler örgütünün liderlerinden ve HAMAS önderi Şeyh *Mahfuz Nehnah* burada eğitim görmüştür.

4. İslami Davet Birliği: (Rabutat-ül Davat-ül İslamiyye): 1988 Ekim Ayaklanması sırasında İslamcıların ilk gerçekleştirdikleri örgütsel çerçeve. Kurucuları arasında Abbasi Medeni, Ali Belhac, M. Said, Mahfuz Nehnah ile Şeyh Ahmed Sehnun bulunur. Ahmed Sehnun, kuruluşun başkanı seçildi. Esas olarak siyasi alanda fikir mücadelesi yürütmek istiyor. Medeni Kanun tartışmaları sırasında laik kadınların itiraz ve protestolarına cevap vermek üzere 100 bin kadar kadının sokağa çıkıp "laiklik aleyhinde" gösteri yapmasını sağlamıştır. Başkaca siyasi eylem koymayan bu kuruluş içinde, nasıl bir İslami model, nasıl bir parti tartışmaları; Abbasi Medeni, Ali Belhac gibi radikaller ile Mahfuz Nehnah ve Ahmed Sehnun gibi ılımlılar arasında görüş ayrılıkları çıkar. Medeni ve yandaşları, İslami Cephe veya siyasi parti kurmak amacıyla bu kuruluşu terkederler.[171]

5. İrşad ve İslah Cemiyeti (Cemiyet-ül İrşad ve Islah): Ilımlı siyasi bir çizgi izleyen, liberal yapısı olan ve siyasetten çok kültürel faaliyetlerle uğraşan bu Cemiyet'in kurucuları arasında Mahfuz Nehnah, Ahmed Sehnun ve Abdullah Cebellah[172] gibi dini alimleri görüyoruz. Başkanlığını Muhammed Buslimani'nin (29 Ocak 1994'te öldü) yaptığı Cemiyet, HAMAS'a yolu açtı

6. İslami Toplum Hareketi/HAMAS (Hareket-ül Muctama-ül İslami): Lideri ülkenin tanınmış İslamcı şahsiyetlerin-den Şeyh **Mahfuz Nehnah** olup, örgüt bel-

171) El Vasat, 24 Mayıs 1993. F. Deniz, age, s. 169-171.
172) agy.

gelerinde HAMAS'ın, "Müslüman Kardeşler" hareketinin siyasi kanadı olduğu yazılıdır. Bu hareketin 1963'ten beri Cezayirde faaliyet gösterdiği biliniyor. O zamanlar yasadışı olduğundan, gizli ve farklı adlar altında çalışırdı. Küçüklüğünde medrese eği-timi alan **Nehnah**, kurtuluş savaşına katılanlardandır. Bağım-sızlık sonrasında, Cezayir Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi'nden mezun olup, çeşitli görevlerde bulundu. Bunun yanı sıra, İslam davası için çeşitli kurum ve kuruluşla-rın açılışına önderlik etti. 1976 yılında Cezayir Anayasası'na karşı tutum alan Müslüman Kardeşler örgütünün 22 üyesi tutuklandı. Bunlar arasındaki **Nehnah**, 15 yıla mahkum edildi. Bin Cedid zamanındaki af sırasında çıktı ve genelde resmiyete yakın bir tutum aldı. İslamcı gerilla lideri Mustafa Buyali ile görüşmesi sırasındaki kuşkulu tutumu, 1982'deki İslamcı Manifesto'yu imzalamaması, 1988 Ekim Ayaklanması sırasında siyasi parti kurmaya ayak diremesi ve olaylar ertesinde Cumhurbaşkanı **Bin Cedid** ile özel görüşme yapması ve İSC önderliğiyle bir türlü anlaşamaması Nehnah'ın radikal İslamcılar nezdindeki itibarını düşürmüştür. Onu "işbirlikçi" veya "kafir" olarak niteleyenler de var.[173]

İslami Davet Birliği bölünüp, Abbasi Medeni ve arkadaşları bir yana; Nehnah, Sehnun ve Cebellah da birer tarafa gittikten sonra, **Mahfuz Nehnah** "şimdilik siyasi parti kurulamaz" gerekçesiyle, başlangıçta "İrşad ve Islah Cemiyeti"ni kurdu. İSC kurulup Ekim ayaklanmasıyla birlikte olaylar hızlanınca, Nehnah da kendi partisini kurmuş oldu. Kimine göre HAMAS adıyla 6 Aralık 1990' da kurulan bu İslami parti, Bin Cedid tarafından teşvik edilip desteklenmiştir. İlk Kongresi'ni 29 Mayıs 1991'de yapan HAMAS, İSC'yi eleştirmeye başladı. Aynı zamanda İslami Sendikalar Birliği (İHSAN)ni de kurdu. İHSAN'ın ilk

173) El Vasat, 24 Mayıs 1993. Ayrıca Halife Ethem, Haritat-ül Hareket-il İslamiyye fi'l Cezayir (Cezayir'de İslami Hareketin Haritası)'den aktaran F. Deniz, age, s. 171-174.

kongresine (Temmuz 1991) yaklaşık 5000 işçi katıldı.

HAMAS: Aşama aşama eylem, nesnel koşullara uyum ve gerçeklik temelinde siyaset yapan; acelecilikten kaçınan, resmi çevrelerle köprüler kurulmasından yana olan, istikrar ve güven için mevcut demokrasinin desteklenmesini ve bu kurallar çerçevesinde faaliyet gösterilmesini isteyen, İslamcıların yönetimi ele geçirmelerini değil, yönetime katılmalarını öngören bir programa sahiptir. Tek parti hegemonyasına karşı çıkan, müslüman kadının erkeklerle birlikte siyasal ve toplumsal hayata aktif biçimde katılmasını savunan bu partinin yaklaşık 600 bin oy aldığı kaydedilir. Çok yerde örgütlü olup, Şura Meclisi'nde 15 kadın üyesi bulunur. İslam'a düşman olmamak kaydıyla İslamcı örgütlerin dışındakilerle siyasi ittifak kurulmasından yana olan, hatta bu uğurda gerçekten de, demokratik ve liberal siyasi partilerle "milli uzlaşma" arayışındaki HAMAS, tutuklamalar sırasında İSC önderlerini cezaevine koyan hükümeti kınamadı, ama her zaman "milli uzlaşma için" tutuklu İslamcıların serbest bırakılmasını istedi. Moda deyimle "Amerikancı İslam'ı temsil eden Nehnah, İslamcılar ile hükümet arasında köprü konumunda olduğundan, daha köktenci Silahlı İslami Cemaat tarafından kafir ilan edilmiş olup, elemanlarından bir kısmı kaçırıldı.[174]

7. İslami Diriliş Hareketi (Hareket-ül Nahdat-ül İslamiyye): Mısır Müslüman Kardeşler hareketine eğilimli, ama daha çok Suriye Müslüman Kardeşler lideri Adnan Saddettin'den etkilenen, Şeyh **Abdullah Ceballah**'ın kurduğu bir hareket. Abdullah, 1956'da Konstantina kenti doğumlu olup, Hukuk Fakültesi mezunudur. Eğitiminin geri kalan kısmını Suudi Arabistan'da tamamlayan Ceballah 1979'da ülkesine döndü. Birçok kez tutuklandı. Ceballah'ın 1980'li yıllarda kurduğu *El Nahda Hareketi*, Cezayir hükümetinin Mısır'dan getirtip Abdülkadir İslam Üniversitesi öğretim görevlisi yaptığı, ünlü din alimi Şeyh **Muhammed Ga-**

174) agy.

zali'nin kanatları altında büyüyüp gelişti. Böylece henüz İslami hareketler yasallaşmadan, El Nahda bir çeşit meşruiyet kazanmıştı. Aralık 1988'de ise resmi kuruluşu tamamlandı. 11 Maddelik programında şunlar yer alır: Yönlendirme ve ıslah merkezi olarak camilerin işlevlerinin canlandırılması, Arap-İslam kültürüne sahip çıkılması, İslam kültürünün her araçla yaygınlaştırılması, kültürel sömürgeciliğe ve Batılılaşmaya karşı mücadele, aile ve kadına (İslami temelde) gereken önemin verilmesi, genel ahlakın güzelleştirilmesi, sosyal hizmetlerin en yoksullara sunulması, vs... El Nahda, radikal İSC ile ılımlı HAMAS arasında orta bir yerde ama İSC'ye daha yakındır.[175]

8. Ümmet Partisi (Hizb-ül Umme): Daha önce kurtuluş savaşı cephe örgütü olan FLN'nin radikal milliyetçi kanadından olup İslami meseleyi gözardı etmekle suçlanan, ama geç dönemde İslami yolu benimseyen Yusuf Bin Hadde'nin kurduğu bir parti. Ümmet Partisi, ülkedeki kanlı gelişmelerden orduyu suçluyor. Barışçıl çözümü ve ulusal uzlaşma yoluyla iktidarın paylaşımını istiyor.

9. Tecdit (Yenilenme) Partisi (Hizb-ül Tecdid): Daha önce kendisinden söz ettiğimiz, İslam alimlerinden Malik Bin Nabi'nin şakirdlerinden bir kısmının, Nuriddin Bukruh başkanlığında kurduğu bir parti. Esas işlevini, "İslamcılar ile demokratlar arasında bağlantı halkası olmak"[176] diye saptıyor.

10. Cumhuriyetçi İslam Birliği (Rabıtat-ül Cumhuriyyih İslamiyyin): Ülkenin tanınmış din adamlarından Şeyh Ebu Carra Sultani, Naim Rehhali, Mahfuz Nehnah, Muhammed Ateyt İsa Amkara, Abdülkerim Belqat, Salih Mahcubi gibilerinin 12 Ocak 1994 tarihli bir bildirisiyle pratiğe dönüşerek kuruldu. Esas işlevini, "ülkedeki silahlı hareketler ile hükümet arasında arabuluculuk yapmak, ülkede genel bir uzlaşma sağlayarak demokrasi ve istikrar konusunda yoğunlaşmak, diğer siyasi hareketlerle işbirliği yoluyla iktidarın paylaşımı (İslamcılar ile laik kesimler

175) agy.
176) El Hayat, 17 Aralık 1991.

arasında) olarak saptamıştır.[177]

Ek olarak anılması gerekenler arasında şunlar bulunuyor: "Eskiler" (El Kudema), Yeminin Sadıkları (Muhlis-ül Yemin), Şeriat ve Sünnet Cemaati (Cemaat-ül Şeriat-ul ve'l Sunne) Kitap ve Sünnet (Cemaat-ül Kitab ve'l Sunnet) Cemaati..vs.

"Halkın Seçimini Savunmak İçin Üniversite Hareketi" ya da HAMAS ve NAHDA gibi İslamcı partilerin İSC'nin tutuklu önderliğine destek olmak babından gerçekleştirdikleri "İslami Dayanışma Hareketi" gibi yapılanmalar genelde geçici olup bunalım dönemleriyle sınırlı bir işlerlik kazanırlar.

F- Cezayir ve Dış Güçler

Cezayir'deki gelişmeler oldum olası dış güçlerin ilgisini çekmiştir. Ancak bu ülkeyle ilgilenen yabancı devletlerin sayısı, diğer yerlere göre (sözgelimi Türkiye, İran, Kuveyt, Azerbaycan, Mısır) daha azdır. Tarihsel sıralamaya bakarsak, Osmanlı yönetimi döneminde, genelde İspanya-Fransa-Osmanlı arasındaki bir mücadele sözkonusudur. Daha sonra Fransız-Osmanlı mücadelesinde Fransa kazanmış; 1830 yılında Cezayir'i sömürgeleştirmiştir. O dönemlerde İngiltere-Fransız rekabeti gündeme gelmiş, ancak Fransa tek egemen sömürgeci güç olarak Kuzey Afrika'yı pençesine almıştır. I. Dünya ve II. Dünya savaşları sırasında Alman-Fransız rekabetine rastlıyoruz. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise ABD'nin devreye girdiğini, Fransız nüfuz alanına sokulmak isteyen bu yükselen emperyalist gücün, direkt biçimde değilse de dolaylı yollardan Fransız sömürgeciliğine karşı mücadele ettiğine taruk oluruz. Sözgelimi sömürgecilikten kurtulmak isteyen Cezayirli yurtseverler, uzunca bir süre Wilson Prensipleri'ne sarılmış; ülkelerinin kendi kaderini tayin için ABD'den yardım istemişlerdir. 1954'teki Bağımsızlık Savaşı sırasında ABD yönetimi, ulusal kurtuluşçu FLN'ye sıcak bakmış, Fransa'yı çeşitli münasebetlerle eleş-

177) El Hayat, 13 Ocak 1994; Cumhuriyet, 22 Ocak 1994.

tirmiştir. 1962'de bağımsızlıktan sonra ve izleyen 10 yılda Cezayir, genelde Doğu-Batı blokları arasındaki rekabetin ilgi odağı olmuş; "Bağlantısızlar Hareketi"nin öncülerinden biri olma sıfatıyla da emperyalist ve sömürgecilerin gazabını çekmiştir. Ancak ABD'nin Cezayir'e karşı yoğun bir düşmanlığı ve kininden (sözgelimi Suriye, Mısır yönetimine olduğu türden) söz etmek olası değil.

1980'lerde izlenen liberal ekonomik model ile birlikte Cezayir-ABD yakınlaşması hızlanmıştır. Ama Cezayir-Fransa özel ilişkisi de giderek gelişmiştir. O kadar ki, daha önce devletleştirilen petrol kuyularından bir kısmı Fransız şirketlerine verilmiştir.

İslamcı hareketin gelişimiyle birlikte Cezayir'e duyulan uluslararası ilgi de artmıştır. İlgi gösterenlerin başında genelde Avrupa ile ABD, özelde ise ABD ile Fransa'yı saymak gerek. Fransa, hâlâ o eski sömürgeci siyasetlerinin bir devamı olarak Cezayir'i, kendi himayesindeymiş gibi ele alır. Ona kredi açar, Avrupa'daki çeşitli kuruluşlarda savunur, gözetir. Son üç yılda Fransa'nın Cezayir'e verdiği kredi tutarı 10 milyar frankı aşmıştır.[178] Ayrıca Fransızların güçlü istihbarat örgütü, Cezayir'de yoğun faaliyet göstererek İslamcılar hakkında bilgi toplar, iktidar ile muhalefet güçlerinin durumunu saptayan çok yönlü araştırmalar yapar. Nitekim 1988-1991 olayları sırasında Fransız hükümeti, "İslamcıların seçimleri kazanacakları" yolunda edindikleri istihbaratı Cezayir hükümetine iletip, onu karşı önlem alma konusunda uyarmışlardı. Ne ki hükümet, bu verileri gözardı ederek yanıldı.[179] Yine Fransız Senatosu'na bağlı Dış İlişkiler ve Savunma Komitesi, 1993 Yaz mevsiminde Cezayir'e giderek şöyle bir rapor hazırladı: "Cezayir yönetimi, şu anda köktendinci terörden kaynaklanan bir bunalımla karşı karşıyadır. Hükümet, kendisini tehdit eden bu tehlikeyi zamanında görüp kavrayamadı. 1990 Haziran

178) El Vasat, 1 Kasım 1993.
179) Fransız Le Canard Enchainée gazetesi, 12 Haziran 1991.

olayları sırasında tehlikeyle yüz yüze geldiğinde, artık çok geç kalmıştı. Ülkede rüşvet ve yolsuzluk başını almış gidiyor. İlan edilen sıkıyönetime rağmen olayların denetim altına alınabildiği söylenemez. Mevcut terörün kökünün kazınması olanaksız görünüyor. Bu nedenle siyasi diyalog da başarılı biçimde yürütülüp istenilen sonuç alınamaz. 26 milyar dolarlık borç altına giren ve gelir kaynakları son derece azalmış bulunan Cezayir'de mali ve ekonomik bunalım da artıyor. Bu ise yönetimi çok zor bir durumda bırakıyor. Ülkedeki gelişme-lerin böyle sürmesi halinde, bunun Kuzey Afrika ülkeleriyle sıkı ilişkileri olan Fransa'yı yakından etkileyeceği açıktır... Bu ve siyasi-ideolojik nedenlerle (başta köktendinci tehlikeye karşı ortak mücadele olmak üzere), Cezayir hükümetine acil yardımlarımızı esirgememeliyiz."[180]

Doğrusu Fransız hükümeti, 1988-1992 olayları arasında çoğu zaman tarafsız davranmaya çalıştı. Ama el altından Cezayir yönetimini destekledi. Fakat aynı zamanda İslamcı muhalefet ile diyalog yollarını da kapatmadı; onlarla çeşitli bağlantılar kurdu. İstisna da olsa Cezayirli İslamcı muhalefeti, yönetime karşı koz olarak kullanmaya çalıştı. İslamcıların, Cezayir'den sonra Fransa'daki faaliyetlerine göz yumdu. Ne zaman ki askeri darbe geldi, İslamcıların çoğu tutuklandı, işte o zaman Fransa hükümeti Cezayir yönetimine açık destek verdi. Ordu ve hükümet içindeki Frankofon (fransız kültürünü benimseyen) lobiyi destekledi. Ancak işin dozunu kaçırmadı, İslamcılara da zaman zaman göz kırptı. Kasım-Aralık 1993'te Fransa'daki İSC yandaşı çeşitli İslamcı kuruluşlara karşı yönetilen tutuklama ve yurtdışına çıkarma kampanyası, Fransa'nın Cezayir yönetimine en açık desteği olarak ifade edilir. İSC'nin şubeleri durumundaki birtakım dernek yöneticilerinin Paris'te rehine alınmaları da, Fransız yönetiminin yeni yönelimini gösteriyor. Fakat öte yandan Fransa, Cezayir'deki liberal İslamcıları (hatta İSC önderliğini) hükümet ile diyalog kurmaya, gerekirse ortak bir zeminde iktidarı pay-

180) Aktaran 28 Ağustos 1993 tarihli El Arab gazetesi, Londra.

laşmaya teşvik etmektedir. Amaç "demokrasi" değil, kaybolup gitmekte olan Fransız çıkarlarının korunmasıdır, çünkü.

ABD, Kuzey Afrika'nın Fransa'nın geleneksel/tarihsel nüfuz alanı oluşunun farkındadır. Son bir yıldan beri, sanki bu bölgeyi Fransızlara bırakmış gibidir. Yine de Amerikan yönetiminin, en azından İslam ülkelerinde ve dünyada "fundamentalizm" (köktendincilik/İslami uyanış) denilen şeye ilgisinin büyük olduğu gözleniyor. Bu noktadan hareketle ABD, daha önce İslamcılarla kurduğu diyaloğu sürdürme yanlısıdır. Hatta CIA'nın ünlü fikir adamlarından Graham Fuller, açıkça "Bırakın İslamcı İSC, genel seçimlere katılsın" demiştir.[181] Bu yönde de Cezayir yönetimine telkinlerde bulunmuş, İslamcıların ortak olduğu bir iktidarın bütün mevcut düzeni altüst etmeyeceği konusunda Bin Cedid'e güvence bile vermiştir. Zaten ABD'yi ilgilendiren şey, bu gibi ülkelerde kimin iktidara geldiği (yani İslamcı mı, cunta mı, demokratlar mı) değil, tersine gelecek tarafın ABD çıkarlarını zadeleyip zedeleyemeyeceğidir. ABD böyle pragmatik açıdan bakar olaylara.

ABD'nin Cezayir'deki İslamcı kesimlerle, özellikle de en radikal kanatlarla, yakın tarihe dayanan özel ilişkileri de vardır. Çünkü 1980'lerin başından itibaren Afganistan'daki Mücahitler'in safına katılmış binlerce Arap İslamcısına eğitim verenlerin başında Pentagon ve CIA yetkilileri gelmiştir. Bu ilişkiler kimi yerde kopmuş olmasına rağmen, çoğu yerde de sürmektedir. Nitekim Cezayir Başbakanı **Rıda Malik** şunu açıkladı: "Şu anda elde silah dolaşan İslamcı cemaatler, ABD'nin bize küçük bir armağanıdır. Bunları Afganistan'da eğitenler Amerikalılar idi. Şu anda bu eğitimin bedelini de biz ödüyoruz."[182]

ABD'nin son siyasi yönelimlerine bakılırsa, sadece Cezayir'de değil Mısır, Lübnan, Ürdün, Tunus vs gibi

181) Abdullah Özkan, Cezayir: Sömürü Düzenine Asil Başkaldırı, Emre yay, s. 85-86.
182) El Hayat, 10 Aralık 1993.

ülkelerde en radikal İslamcı örgütleri bile parlamentoya katıp yönetim ve iktidara ortak etme planları olduğunu da görüyoruz. Yine ABD ile Fransa, İslamcı hareketleri, zaman zaman birbirlerine, kimi zaman da ülke yönetimlerine karşı koz olarak kullanırlar.

İktidara destek veren ya da ikili oynayan iki önemli yabancı ülke için bunları söyleyebiliriz. Ama İslamcı muhalefeti destekleyen ya da onlarla duygudaşlık bağları içinde ilişkileri bulunan ülkeler yok mu? Cezayir yönetimine bakılırsa radikallerin arkasındaki güç İran'dır. İran yönetimi ve radikal İslamcılar, "bunları şiddetle reddetmekte"ler.[183] Ama aynı zamanda İSC ile İslami Cemaat arasındaki tartışmalarda, İSC'nin şöyle dediği akıldadır: "Dış güçlerle bağlantıları olan, onların arzuları doğrultusunda, ismarlama iş yapan bu kendini bilmez örgüt olan İslami Cemaat..."[184] Öte yandan İran, darbe sırasında "İslamcıların önünde devrimden başka yol kalmadı" biçiminde yorumlar yaptı.

İSC'ye gelince geleneksel/gelenekçi İslamın kalesi olan Suudi Arabistan, daha düne kadar Cezayir'deki İslamcı önderleri, daha doğrusu en kitlesel örgüt durumundaki İSC önderliğini petro-dolarla destekliyordu.[185] Bu destek, Körfez Savaşı sırasında İSC'nin Irak'tan yana tavır almasıyla kesildiyse de, Suudi Arabistan hâlâ İSC içindeki önderlikten belli isimlere oynamaktadır. En azından, "ülkede İslamcıların da katılacağı ortak bir yönetimden yana" tutum almaktadır. Ayrıca Suudi Arabistan Havayolları, Afganistan'a çarpışmaya giden İslamcılara özel tarife uyguluyordu.

Sudan'daki İslami Milli Cephe'nin ise yönetimin arkasında "gölge hükümet" oluşturarak, El Beşir yönetimine "akıl hocalığı" yaptığı zaten biliniyor. Hasan El Turabi liderliğindeki İslamcı hareketin, eskiden beri Cezayir'deki ra-

183) El Hayat, 11 Kasım 1993; ayrıca İslami Cemaat yayın organı El Ensar, s. 17 ve El Mecelle, 12-18 Mayıs 1993.
184) İSC'ye yakın El Tıbsara'dan aktaran El Hayat, 17 Kasım 1993.
185) Olivier Roy, age, s. 41.

dikal İslamcılarla ilişkilerinin bulunduğu sır değil. Nitekim Sudan'ın başkenti Hartum'da 5 Aralık 1993 tarihinde düzenlenen "2. Arap-İslam Halkları Kongresi"ne, Cezayir İSC'nin Yürütme Bürosu Yardımcısı **Kamerüldin Kurban** ile Dış İlişkiler Sorumlusu **Abdullah Anas** da temsilci sıfatıyla katılmışlardı."[186]

Cezayir hükümeti, dönem dönem Libya'yı, "İslami köktendinci teröre yardım ve yataklık etmek, silah vermek" ile suçlarsa da buna ilişkin kanıtlar bulunamamıştır. Kuşkusuz Fas, Tunus, Cezayir İslamcı örgütleri arasında bizim belgeleyemediğimiz türden gizli ilişkilerin bulunması çok olağan. Buna karşılık Cezayir-Mısır-Tunus hükümetleri arasında da "köktendinci teröre karşı ortak mücadele" anlaşması imzalandı. Hatta böyle bir anlaşmanın tüm Arap ülkeleri arasında imzalanması öngörülüyordu. Ancak kimi Arap hükümetleri, kendi topraklarındaki İslamcılarla ilişkilerini bozmak istemediklerinden bunu reddettiler.

Özetle belirtirsek; Fransız Bakan **Bernard Kouchner'**in şu görüşüne katılabiliriz: "Üçüncü Dünya ülkelerindeki dini uyanıştan ve Cezayir'deki İslamın gelişmesinden Batılılar sorumludur."[187] Yine Libya lideri Muammer Kaddafi'nin aşağıdaki düşüncesini paylaşıyoruz: "Mısır ve Cezayir sokaklarında meydana gelen olayların tek sorumlusu Batı'dır. Batı, İslamı Arapları parçalamak için kullanıyor."[188]

---

186) Milliyet, 6 Aralık 1993; El Hayat 12 Aralık 1993; El Vasat, 13 Aralık 1993.
187) Jean Daniel, Le Nouvelle Observateur, 13-19 Ocak 1995, Paris.
188) Aydınlık, 4 Şubat 1994, İstanbul.

SONSÖZ

"Cezayir neden bu hale geldi?" ya da "Cezayir: Nereden nereye?" sorularına yanıt vermek kolay değil. Ancak şimdiye kadar sergilediğimiz olaylar ve gelişmeler sürecinde, gerek yönetim gerekse İSC programlarına eleştirel yaklaşımlarda bulunduk. Bu eleştiriler aynı zamanda "neden Cezayir, nereye Cezayir?" sorularının bazı yanıtlarını da içeriyordu. Fakat biz, sonlarken, akılda kalması için tarihe şöyle bir bakarak genelde Üçüncü Dünya ülkelerindeki kalkınma modeli ve kapitalizm-emperyalizm ilişkileri, özelde ise Cezayir modelinin tarihsel perde arkasını, kimi kavramları irdeleyeceğiz. Buradan yola çıkarak varacağımız sonuçları madde madde özet anafikirler halinde sunacağız. Kuşkusuz bunlar kesin yargılar olmayıp ana çerçevesiyle belirlenmiş birtakım kanaatleri ifade eder. Dolayısıyla tartışmaya ve geliştirilmeye açıktır:*

1) Çok uzun süren sömürge döneminde kimliği ile benliği inkar ve imha edilmiş, siyasal kurumlarının varlığına izin verilmemiş, Cezayir gibi bir ülkedeki "nüve ve cenin" halinde bulunan yerli burjuvazinin, "başlangıçta umutsuz ama sonraları güçlü çırpınışlar ve hamleler halinde mücadeleye başladığını, son bir başkaldırışla da Milli Demokratik Dev-

* Maddeler halinde saptamaların büyük bir bölümü, birinci derecede, dünyaca ünlü marksist düşünür Samir Amin'in "Geleceğe Yönelik Bazı Meseleler: Çağdaş Dünyayı Bekleyen Tehlikeler üzerine Öngörüler" (Badül Kadaye L'il Mustakbel; Te'mulatun Hawle Tehadiyat-ül Alem-ül Muasır, Medbuli yay. Kahire, 1991) adlı kitabının 37-87. sayfalarından; ikinci derecede ise Frantz Fanon'un "Yeryüzünün Lanetlileri" başlıklı kitabının 103-120. sayfalarından esinlenerek yazılmıştır.

rim ateşini yaktığını" biliyorsak eğer, aynı zamanda bunun siyasi ifadesi olan siyasi parti/örgüt/hareketlerin de mücadele için kuruluş aşamalarında "büyük hatalara" düştüğünü de bilmeliyiz. İlk kuruluş aceleci biçimde; klasik olarak da, öncelikle en bilinçli unsurlara dayanır: Kent emekçileri, sanatçılar, aydınlar ve memur kesimi. Yani yüzde 1'i bile temsil etmeyen nüfusun en küçük birimine yönelir, mücadele önderi siyasi parti. Ulusal partilerin taraftarları arasında öğretmen, işçi, aydın ve kent tüccarları ya da esnafı bulunur. Düşünme biçimleri, teknik çevre ve yetiştikleri ortamın etiketini taşır. Burada egemen unsur modernizm'dir. Cahili (yozlaşma, çürüme ve bozulmaya) geleneklere karşı mücadeleyi bunlar vereceklerdir. Eski yapılara karşı açıkça savaş açarak gelenek ve görenekleri reforme (ıslah) edecek olan da yine bu kesimdir.

Ama siyasal parti içindeki öncü (önder kadro) başka deyimle devrimci inteligentsia, aynı zamanda bir yandan eğitildiği sömürge kültürünün (Fransız kapitalist kültürünün ve genelde Batılılaşmanın) etkisinde, öte yandan içinden çıkıp kurtulmak istediği geleneksel kültürün (Arap-İslam kültürü) etkisindedir. Burada ne eskiden kopabiliyor ne de yeniyi benimseyebiliyor. Birini alarak diğerine karşı mücadele ediyor, zaman zaman. Özcesi, bir kimlik bunalımı içinde olmasının dışında, ulusal siyasal parti (ve önderliği) "kapitalist kültür"den tam bir kopuş sergileyemiyor. Kapitalizm genel anlamda "modernleşme, çağdaşlaşma" sloganlarıyla ifade ediliyor-ki bu, küresel kapitalist dünya sisteminden kopuşu getirmiyor. Olayın ideolojik boyutu biraz da böyledir.

2) Aslında Cezayir gibi sömürge ülkelerde büyük toprak mülkiyeti, bir anlamda ağalık ve zengin köylülük feodal kalıntılar olmakla birlikte, feodal düzenin eseri değil tersine kapitalist emperyalist sömürge düzeninin bir yan ürünüdür. Bu yönüyle bakarsak, Cezayir kurtuluş savaşına yoksul köylülerin neden büyük rağbet gösterdiklerini de iyi anlarız.

Hal böyle olunca iktidardaki ulusal parti (FLN) "Toprak Devrimi" sloganını başlatırken, genelde anti-kapitalist dünya mücadelesinin bir parçası olduğunu kanıtladı. Ama bu anti-sömürge mücadelesi, daha hızlı milli kapitalistleşme uğruna idi; yoksa sömürü düzeninin ve o sırada ortaya atıldığı gibi "feodalizmin tasfiyesi"ni içermiyordu. İslamcıların Toprak Devrimi'ne karşı çıkıp "büyük mülk sahiplerini" korumaları feodal kalıntıların ideolojisine sahip çıkmak biçiminde anlaşılmalı. Siyasi olarak "Toprak Devrimi"ne karşı çıkış ise sadece bir "fırsatçılık" olarak değerlendirilmeli.

3) Ulusal partiler, çoğunlukla kırsal kesimdeki halka karşı güvensizlik beslerler. Onları, sömürgecilerin yaptıkları gibi, aşağılayıp horlarlar. Öte yandan genç milli burjuvazinin özellikle ticaretle uğraşan kanadı, kırsal kesimi ideolojik denetimi altına almış gelenekçi feodal mütegallibeyi tasfiye etmez. Çünkü köylük bölgelerden gelecek ürünlerin alıcıları olarak tarikat, zaviye, toprak ağası, Marabutlar vs ile iyi geçinmek ve pazarı denetim altına alıp sömürmek isterler. Kaldı ki, tarihsel olarak milli burjuvazinin feodalizmle kesin olarak hesaplaşamadığını biliyoruz. Feodal kadrolar, kırdaki kitlelerle, Batılılaşmış genç milli burjuvazi arasında hem bir köprü hem de bir baraj oluşturur. Kendi yararlarına olan değişikliklere onay verirken, kendi zararına olacakları engellerler. Kırsal kesim, ister istemez, Batı kültürünü almış şehirli kesime (özellikle de yönetici milli burjuva aydınlarına karşı) güvensizlik içindedir. Bu yüzden onun yaptıklarına ihtiyatlı yaklaşmaktadır. Feodal mütegallibe bu durumu kullanıp kendi lehine çevirmek ister. Bir türlü kırsal kesime ulaşamayan siyasi öncüler, çaresizlik içinde, başlangıçta köylüleri sömürge karşıtı ayaklanmaya seferber etmek için, isteyerek ya da kerhen gelenekçi ideolojiye sarılırlar. Sözgelimi, onları, "başkentin yozlaşmış ve satılmışlarına" karşı ayaklanmaya, "gavur Fransızlara karşı İslam Cihadı" ilan etmeye çağırırlar. Bunu "İslam damgalı" birçok dini vaat izler. Derken siyasi iktidarı alan milli burjuva, bu

kez, kırsal kesime ulaşmak amacıyla dini vaatlerde bulunur. Yine milli otorite tarafından oluşturulmuş ancak geleneklerle bağdaşmayan birçok önlemi veya reformu, İslami ideoloji altında ve İslami sloganlarla öne sürer. Nitekim Bumedyen, Toprak Devrimi'ni, "İslam'da toprak devrimini yapan zat Hz. Ömer'dir" diyerek başlatmıştı. Benzer sloganları başka liderlerin ağzından duymak da mümkün. Kısaca burada bir "kültürel devrim" yoktur, tersine kırsal kesimdeki halkın cehaleti sömürülür. "Devrimci" adı verilen doktrin, burada kırsal kesimin kendine özgü tutuculuğu ve duygusallığı üzerine kurulur. Bu noktadan sonra da ipin ucunun kaçması, muhalefet partilerinin (İslamcıların) akibetlerini köylü yığınların eline, özellikle mülk sahibi sınıfların çıkarlarına teslim etmeleri kaçınılmazdır. Görüldüğü gibi Cezayir İslamcılarının kırsal kesimde yaptıkları devrim falan değil, düpedüz gericilik ve fırsatçılıktır.

4) Demokratik Devrim yani milli burjuva devrimi, eski kapitalist gelişmenin taçlandırılmasıdır. Ama aynı zamanda milli burjuvazinin, Weber'in sunduğu biçimiyle, "modernleşme/çağdaşlaşma" çağrıları da esasında demokrasiyi değil, zaman zaman babaerkil (paternal) bir diktatörlüğün kurulup perçinlenmesini hedefler. Buna "tek şef, tek parti" yönetimi de denilir. Bu yönetim halka demokrasi filan vermediği gibi, kendisinin dışındaki siyasi güç odaklarını da ezer. Dahası; gerçekleştirmek istediği "sosyalizm, çağdaşlaşma, Arap-sosyalizmi, İslam-sosyalizmi" gibi hedefleri de bizzat kendisi başlatır. Tepeden inmeci biçimde, mümkün olduğunca halkın katılımını en aza indirgeyerek yani "halka rağmen halk için" sloganıyla yapar. Bu durumda yapılanlar halk demokrasisinin değil, seçkin tek parti diktatöryasının ve son tahlilde burjuva sınıfının belli bir kanadının lehinedir. Cezayir'deki durum da bundan farklı bir seyir izlemedi. Bin Bella'dan, Bumedyen hatta Bin Cedid ve Budiyaf'a kadar hemen her yönetici, ataerkil diktatörlük uğruna "sosyalizm, İslam sosyalizmi ve Arap sosyalizmi"

modelini gerçekleştirmeyi hedefledi. Dolayısıyla kurdukları diktatörlük, geniş halk yığınlarının nefretini topladı. Bundan İslamcılar yararlandı. Özellikle de bağımsızlık savaşına çok yoğun katılan ama ataerkil diktatörlük yüzünden haklarını alamayan kadınların ezilen konumunun gözardı edilmesinde, İslamcı ideolojinin rolü büyüktür.

5) Aslına bakılırsa "eşitlik ve özgürlük" sloganları burjuva devriminin ve dolayısıyla ilerici işlev gördüğü dönemde, "pazar ekonomisinin" sloganlarıdır. Sosyalistler bu sloganı benimserler, ancak bununla yetinmeleri felaket olur. Çünkü ne sosyalizmin ne de komünizmin hedefi "özgürlük ve eşitlik" ile sınırlıdır. Buna karşılık İslamcıların Cezayir'de tek parti diktatörlüğü ve devletçi kapitalizme karşı kullandıkları "özgürlük, eşitlik ve adalet" sloganları, İslam ekonomisinin liberal kapitalist sınırlarını da çizer. Çünkü bu, aynı zamanda mülkiyet ilişkileri temeli üzerinde kurulu bir serbest piyasa düzeni olacaktır. Gerçi iddia edildiği gibi "mülkiyette eşitlik ve herkese özgürlük" olmayacaktır. İslam dininin özü buna engeldir. Ama o, böyle sloganlara muhtaçtır (en azından demagojik açıdan) ve sınıfsal kutuplaşmaların korkunç boyutlara ulaşmasını istememektedir. Öte yandan 1930'larda Cezayirli İslamcı önderlerden Bin Badis'in bir yanının "jakoben"lik* olduğunu yani İslam damgalı Arap milliyetçiliğinin özlemlerini radikal biçimde dile getirdiğini düşünürsek, meseleyi daha iyi kavramış oluruz.

6) İslamcılar, sık sık Cezayir iktidarları (Bin Bella, Bumedyen, Bin Cedid vs) hakkında "batılı laik" tanımını kullanırlar. Kimi Arap millicileri şunu savunur: "Ülkedeki bunalım, yeni sömürgeci ve Fransız kültüründen yana olan, batılılaşmayı başhedef olarak belirleyen kimi iktidar odaklarının uygulamaları sonucudur."* Aslında her ikisi de

* Hugh Roberts, Radikal İslamcılık ve Cezayir Milliyetçiliğinin Çıkmazı, Dünya ve İslam, s. 85. Ayrıca Fanny Colanna, Cultural resistence and religious legitimacy in Colonial Algeria, Economy and Society(3) 1974, s. 248. Öte yandan Bin Badis, Mustafa Kemal'e hayrandır. Onun Osmanlı Hilafeti'ne karşı tutumunu anlayışla karşılayıp suçu Halife ve tarikatlara yükler.

yanlış. Bir kere Cezayir yönetimi, ister batılı anlamda isterse yıkılmadan önceki Doğu Avrupa ülkelerinde uygulanan anlamda laik değildir. Her şeyden önce Fransız sömürgeciliğine karşı verilen çok yönlü savaşım (etnik, kültürel, ekonomik, toplumsal vs) esas olarak Cezayir'in Arap-İslam kimliği temeline dayanıyordu. Arap-İslam kültürü ve özelde İslam ideolojisinin anti-emperyalist mücadeleyle özdeşleştirilen bir niteliği vardı, çağlar boyunca ülkenin her yanında kök salmıştı. Nitekim bağımsızlık savaşı sırasında en çok kullanılan sözcüklerden biri "Cihad", diğer "Mücahit" idi. Dolayısıyla milli burjuvazi, kurtuluş sonrası, feodalizmle kesin bir hesaplaşmaya girmediği gibi, İslam ideolojisini, alabildiğine kullanıp siyasileştirdi. Ulaşılması gereken bir ütopya ve ideal toplum modeli haline getirdi. Bu anlamda Cezayir milli burjuva temsilcileri için "laik" hatta "batılı" demek bilimsel olmadığı gibi gerçekçi de değildir.* **Henri Manson**, "Cezayir laikliği mezhebi özellikledir; çünkü İslam egemendir, devlet dinidir" derken, bir yere kadar haklıdır.**

Asıl noktaya gelelim. Fransız burjuva devrimi gerçekleştiğinde büyük aydınlanma hareketi ona eşlik etti. Bu yüzden Fransız devrimi hem jakoben hem laik bir nitelik kazandı. Oysa İngiliz burjuva devrimine eşlik eden bir aydınlanma hareketi olmadı, bu yüzden de İngiliz burjuvazisi "laik" olmak yerine "dini" temaları kullanageldi. Cezayir demokratik devrimi de, sömürgeciliğe karşı yükselişinde ve sonrasında, büyük bir aydınlanma hareketini, Araplaştırma-İslamlaştırma (Arap-İslam kültürüne geri dönme, onu yayma) yoluyla yaşadı. Bu uğurda yüzlerce cami, medrese, okul yapımına hız kazandırıldı. Ülke, camii inşa atölyesine döndü. Ortadoğu'daki Arap-

* Muhammed El Tahir Bin Seade, "Yeni Sömürgecilik ile Milli Çözüm Arasında Cezayir Bunalımı", El Arab, 2-3 Aralık 1993.

** Henri Manson, Laicité Islamique en Algérie, 1984, CNRS- Paris; aktaran M. Şehmus Güzel, "Darbenin 2. yılında Cezayir'deydim", Aydınlık (İstanbul), 7 Şubat 1994.

İslam ülkelerinden binlerce Arap-İslam eğitim kadrosu ithal edildi. Bunların çoğu, İslamcı fikirleri benimsemişlerdi. Ülkedeki aydınlanma, olsa olsa batılı (ya da Fransız dönemindeki devrimci aydınlanma) anlamında değil, tersine geriye dönük bir aydınlanma hareketi oldu. Bu yüzden İslam ideolojisi hem resmi hem de halkçı anlamıyla egemen ideoloji oldu; günlük hayatı ve kültürü denetim altına aldı. Sonradan resmi çemberden çıkarak, kaçınılmaz biçimde, gerçek sahiplerinin hizmetine girdi, yani İslamcıların "İslam devleti kurma hedeflerine" yol göstericilik yaptı. Buna rağmen isteseler bile laik olamayacak olan iktidar sahipleri, bol bol "İslami söylemler" kullandılar.

7) Demokrasinin sınırları, genelde bulunduğu ülkenin geleneksel kütürüyle belirlenir. Yukarıda Cezayir örneğinde olduğu gibi, "halka rağmen halk için" sloganına dayanarak demokratik katılım yerine diktatörlük uygulayan tek partinin, ekonomik alanda devletçi, siyasi anlamda baskıcı siyasetlerine karşı yükselen kitle hareketlerinin, ister istemez "demokrasi eşittir kitle ayaklanması" ya da "demokrasi eşittir serbest piyasa; o da eşittir kitlesel özgürlükler" fikrini çağrıştırması çok olağan. Aslında "pazar ekonomisi"nin sadece kapitalist demokrasi ile değil, aynı zamanda sosyalist demokrasi ile de yakın bağı var. Ancak Doğu Avrupa'daki devletçi kapitalist diktatörlüklerin yıkılışı, bu yüzden sosyalizm adının demagojik biçimde yerin dibine batırılarak itibarının zedelenmesi, ister istemez "kapitalist demokrasi eşittir pazar ekonomisi ve kitlesel özgürlükler" denkleminin kurulmasına yol açmıştır. Cezayirdeki İslamcılar da bu söylemi tutturarak, "En iyi özgürlükler İslam'da; Allah'a kulluktan başka bir sınırlama yok ve çünkü biz, mülkiyet esası üzerine kurulu bir sistemden yanayız" derken, gerçekten de kapitalist ekonominin bir türevini uygulayacaklarını ortaya koymaktadırlar. Ne ki, bu aşamaya kadar, "Mutalebe ve Muğalebe" yollarından her ikisini de deneyerek yani demokrasi oyunu içinde kitlesel şiddete/zorla başvurarak ik-

tidara gelmeyi hedeflediler. Özetle varolan demokrasiyi kullanıp, "bu son seçim olacak" sloganıyla, geleceğin İslami tek parti diktatörlüğüne (buna kitlesel popülist diktatörlük de diyebiliriz) yolu açmaktı maksat. Tıpkı kapitalist dünyanın, "demokrasi ve özgürlükleri" kullanarak Doğu Avrupa'yı yeni bir tahakküm altına alışına benziyor bu. Son tipik örneğini Rusya'daki Yeltsin'in, demokrasi adına parlamentoyu topa tutuşunda yaşadık.

8) Aslına bakılırsa emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı savaşım verip siyasi bağımsızlık kazanmış Ulusal Kurtuluş Hareketleri'nin iktidara geldikleri ülkelerde çokca sözü edilen o iddialı "ulusal kalkınma projeleri"nin sosyalizme doğru ilerlemeden, baskıcı bir dikatörlüğe ve sonradan kapitalist bir ekonomiye dönüşmesinin esası da şudur: Halk demokrasisi ve kitle katılımcılığının yokluğu. Çünkü "en geniş kitlelerin ekonomik yönetime katılmaları, toplumsal faaliyetlerin demokratik yöntemlerle geliştirilmesiyle atbaşı gider. "Sosyalizm"den çokca söz eden Cezayirli yöneticilerin temel hataları, kitleleri kendilerinden soğutarak adeta İslamcıların kucağına itmelerinde yatar. Burada işçi sınıfının tarihsel öncülüğünü de unutmamak gerek.

9) 1955 Bandung Konferansı'na katılan çok sayıda yeni bağımsız ülke, o sırada çok önemli bir kalkınma stratejisi saptanıştı: Ulusal Kalkınma Projesi ya da "Kalkınma İdeolojisi". Bu ideoloji, 1955-1975 yılları arasında doruğuna varmasını bildi. Özellikle de o konferansa katılan Çin, Kuzey Kore, Yugoslavya, Mısır gibi ülkeler açısından "Üçüncü Kalkınma Yolu" olarak sunuldu. Dünyadaki komünistler, Sovyetler Birliği ve yandaşları, başlangıçta bu tür Üçüncü Kamp'ın kuruluşuna, "uğursuz bir yol", "çıkarı olmayan yol" olarak bakıp küçümsemişlerdi. Sözgelimi Hindistan Komünist Partisi, Hindistan'ın bağımsızlığa kavuştuğu günü "uğursuz bir gün" olarak nitelerken, Fransız Komünist Partisi ve onun Cezayir'deki kolları "Cezayir Devrimi'ni, "milliyetçilik" ile suçlayıp küçümsemişlerdi. Bu, komünist ideolojinin kitlelere ulaşmamasına ve komünistlerin ulusal

kurtuluş mücadelesine önderlik edememelerine neden olmuştu. Kitle önderliği milliyetçiler ile geleneksel ideolojik akımlara (Budistler, İslamcılar, Katolikler vs) terkedilmişti. Kruşçev Sovyet yönetimine gelip yeniden "Üçüncü Kalkınma Yolu"nu teorileştirdiğinde iş işten geçmişti. Çünkü Bandung Konferansı'na katılan ülkeler, kendi yollarını el yordamıyla bulmaya karar vermiş, ulusal özgünlüklerini ön plana çıkarmışlardı. Sözgelimi bir kısım liderler, Marksizmin "batı ideolojisi olduğunu, oysa bulundukları toprakların kültür ve uygarlığının çok çok özel nitelikler taşıdığını, dolayısıyla marksist ideolojinin Hint kültür ve uygarlığı, Afrika zenci kültür ve uygarlığı veya İslam-Arap kültür ve uygarlığıyla bağdaşamayacağını" vurguladılar. Buna, Sovyetler Birliği'nin kendi ülkelerini denetim altına almasından korkmak ve geleneksel kapitalist türü tüketim ekonomisinden kopamamak gibi etkenler de katılınca, Bandung Konferansçısı mili burjuva yönetimler ortaya yepyeni bir sentezle çıktılar: Arap-İslam Sosyalizmi, Afrika sosyalizmi, İslam sosyalizmi, Hint sosyalizmi... vs. Bu özel sosyalizm aldatmacaları, Sovyet yanlısı komünistleri, iktidar kuyrukçusu yapmakta gecikmedi.

Görüldüğü gibi İslamcıların iddia ettikleri türden bir "sosyalizm" yoktu Cezayir'de. Tersine olagiden, gerçekte kapitalist ideolojiden ve ekonomiden kopamayan; daha da önemlisi dünya kapitalist sisteminden köklü kopuşu sağlayamayan, iki arada bir derede olan iktidarlar sözkonusuydu.

10) Ulusal Kurtuluş Hareketleri'nin esasında antikapitalist (merkezdeki kapitalist ve sömürgeci sisteme karşı çevreden verilen yoksulların mücadelesi) bir savaşım olduğu, kapitalist sömürüye bir tepki niteliği taşıdığı çok açıktır. Bunun topyekün başarıya ulaşması ise, o sistemden topyekün ve çok boyutlu bir kopuşu gerektirmektedir. Köklü kopuş sağlanamayınca; iç istikrarsızlığın olacağı, iç ve dış dengelerin bozulacağı gerçeği kaçınılmazdır. Milli Kalkınma Modeli'nin kapitalist sömürü düzeninin ön koşullarından biri de sürekli kitle hareketlerinin, de-

mokratik özgürlüklerin güvence altına alınması ve ulusal yönetime en geniş katılımın gerçekleştirilmesidir.

11) Çin'de 1949 yılında Pekin'e ayak basan Kızılordu mensubu köylünün kafasında, bağımsızlık ve topraktan başka bir düşünce yoktu. Gelgelelim onun oğlu, artık sosyalist dönüşümler için özgürlüklerin ve demokrasinin kaçınılmazlığında diretmektedir. Bu bakımdan kapitalist demokrasiyi aşacak türden bir demokrasinin yokluğu Cezayir'e hayır getirmediği gibi, ondan sonraki Üçüncü Dünya ülkelerine ya da sosyalist ülkelere de hayır getirmez. Sonuçtaki olumsuzluklar kapitalist demokrasi, yani sadece siyasi birtakım özgürlüklerle sınırlı ve mülkiyet ilişkilerine yönelmeyen bir serbest piyasa demokrasisine, bu arada İslamcılara yarar.

12) Tarih, 19. yüzyıl Avrupasındaki burjuvazinin gerçekleştirdiklerini, şimdiki milli burjuva yönetimlerin gerçekleştiremeyeceğini de kanıtlamıştır. Bu, yeni bir görüş değil. Çünkü emperyalizm çağındayız. Ama aynı zamanda milli burjuvazi, iç zaaflarıyla olduğu kadar dış saldırıyla da karşı karşıyadır. Öte yandan milli burjuvazinin ilk başarıları, özellikle siyasi bağımsızlık, onun düş kurmasına, hayal dünyasında kuruntularla idare etmesine de yol açabilir. Çünkü başarılar, düşlerin verimli yatağı gibidir. Cezayir örneğinde görüldüğü üzere burjuvazi, aşamalı olarak sosyalizme gitmeyi ve bu yolda hiç yorulmaksızın ve tökezlemeksizin hedefe ulaşmayı düşler. Bu düşün yaratılmasında Kruşçev gibilerinin sorumluluğu (ve dolayısıyla komünistlerin vebali) büyüktür. Bu da başlı başına irdelenmesi gereken bir meseledir. Rüya ve kuruntular, 1988'de İslamcıların iktidara yürümesiyle son bulmuştur.

13) Kuşkusuz "devletçilik ve kamuculuk eşittir sosyalizm" türünden indirgemeci bir mantık, gerçekte dünyadaki ilk sosyalist ülke olan Sovyetler Birliğindeki devletçilik modelinin dondurulmuş biçimidir. Bu donmuş teori ve model ya da devlet yapısı, Mao zamanında önemli bir eleştiriye uğradı. Aynı zamanda "özel mülkiyet eşittir kapitalizm ve

kamu mülkiyeti eşittir sosyalizm" tekyanlılığı da, Mao tarafından eleştirilmişti. Üçüncü Dünya ülkeleri (bu arada Cezayir) de Mao'nun eleştirilerinden epeyce ders almış gözüküyorlarlardı. Gelgelelim Cezayir milli kalkınma modeli, gerek Çin gerekse Sovyet modelinin çok kötü bir kopyası, karikatürize edilmiş türeviydi. Ayrıca kapitalist dünya sisteminden kesin kopuş gerçekleşmemiş; ideolojik ve kültürel bunalım sürüyordu. Bu da modelin başarısızlığına ve ister istemez, tek ürüne (petrol sosyalizmi) mahkum edilmiş bir yapının dünya kapitalist tekellerinin ağına (İMF-Dünya Bankası, Paris Klübü vs) düşmesine yol açtı. Olumsuz sonuçlarının meyvesini ise İslamcılar topladı.

14) Doğu Avrupa'daki çöküşü ve bunalımı bile, Avrupa'daki sosyalizmin ya da Avrupa sosyalizminin genel fikirsel bunalımını, aynı zamanda dünya kapitalist sisteminin genel bunalımı biçiminde algılarsak; Cezayir'deki bunalımı da kapitalist sömürü sisteminin bir bunalımı olarak kavrayabiliriz. Çünkü Milli Kalkınma Modeli'nin iflası, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin, bu arada görünür biçimde Cezayir'in, dünya kapitalist tekellerine karşı teslim bayrağı çekişi anlamına geliyordu. Özellikle Bin Cedid dönemindeki liberal ekonomi, bunun tipik bir ifadesiydi. Bir kere Milli Kalkınma Modeli iflas edip milli üretim çokuluslu bir karakter kazanırken, o zamana kadar mevcut dengeler bozulur ve sağlanan milli ittifaklar da dağılır. Onun yerini, dış sömürünün korkunç boyutlara varan kültürel, ekonomik ve siyasal saldırısına karşı kitlelerin birtakım savunma mekanizmaları ön plana çıkar. Cezayir somutunda bu, "batılılaşmaya ve yoz Fransız kültürüne karşı Arap-İslam kültürü"dür. Onun astl sahipleri de İslamcılar olduklarından, "İşte İslami çözüm" ya da "İslam devleti bunların hepsinin üstesinden gelir" sloganıyla ortaya çıkıp kitlelerin doğal sempatilerini kazanırlar. Oluşturulan "yanlış ve ikinci bilince" sarılmış olan kitleler, İslam'a sarılırlar. Kurtuluş umudu ve beklentisi doğru, ama tutulan dal kesinlikle yanlıştır. Değişim isteği doğru, tutulan yol tarihsel ve bi-

limsel açıdan yanlıştır. Zaten İslamcılar başa geçse de bu açıkça görülecektir. Çünkü Fransız İslam siyaseti uzmanı **Olivier Roy**'un dediği gibi, gerçekte İslamcıların anti-emperyalizmi değil, Batı düşmanlıkları sözkonusudur. Yine onların sözünü çok ettikleri İslam modeli; siyasi, toplumsal ve ekonomik bakımdan bir fantaziden öte anlam taşımaz. Olsa olsa söylemlerle yani kültürel açıdan halk tatmin edilmiş görünür. İslam ekonomisi ise aslında kapitalist (liberal ekonominin) tüketimciliğinden farklı olamaz. Yine İslamcıların yönetime gelmeleri halinde, Cezayir'de yepyeni bir İslam-Arap milliyetçiliğinin yükselişi yaşanacaktır. Bu, İslamcıların milliyetçiliği reddediklerini söylemelerine rağmen, böyle olacaktır. Kısacası, İslamcıların Cezayir için getirecekleri kalkınma programı, şimdiye kadar ülkeyi yönetip iflasa süreklemiş FLN programına çarşaf giydirmekten başka bir şey değildir.

15) "Cezayir nereye" sorusu hâlâ ortadaysa eğer, gelecekte İslamcıların ortak olacağı bir iktidar düşünülebilir. Ama İslamcılar bununla yetinmeyip zamanla *Mutalebe* (barışçıl yollarla iktidarı istemek) veya *Muğalebe* (savaşçıl yöntemlerle iktidarı zaptetmek) yollarını deneyebilir. Zaten iktidara gelirken sosyalizm ile İslam ideolojisini birarada yürütmeye özen gösteren yöneticiler, camii inşaatlarından Araplaştırma-İslamlaştırma siyasetlerine kadar her yola başvurduktan sonra, bunalım döneminde İslamcı kimi önderleri devletin en tepe noktalarına kadar getirdiler. Şu anda iktidar adına milli diyalogu yürüten taraflar esas olarak liberal din alimleri. Yani ülkenin siyasi refleksleri ve girişimleri tümüyle İslamcıların elinde.

İslamcılar ister iktidarı paylaşsın isterse bir şekilde yönetime gelsinler; onların, yukarıda sergilediğimiz noktalar çerçevesinde, yani dünya kapitalist sisteminden ve sömürü düzeninden kesin kopmaksızın Üçüncü Dünyacı bir model izleyerek varacakları yer "kapitalist sömürü sisteminin üzerine yeşil bir örtü veya efsunlanmış bir çarşaf örtmek" olacaktır. Özetle Cezayirli İslamcılar (ve çağdaş

tüm benzerleri), iktidara geldiklerinde, "çarşaflı kapitalizm" uygulayacaklar. Çünkü ideolojileri ve siyasi programlarının özü budur.

16) İslamcılar Cezayir'deki hemen tüm katmanlar arasında destek bulmasına rağmen, modern tarihin ürünü olan işçi sınıfı arasında yeterli desteği bulamadı. Bu gelecek açısından üzerinde durmaya değer bir noktadır. Belki de Cezayir özgülünde bunu, ağır sanayi hamlelerinden sonra işçi sınıfının ülkedeki en imtiyazlı kesimlerden birini oluşturmasında aramak gerekir. Ancak kanımca yeterli ve tatmin edici bir açıklama değildir. Meseleyi ideolojide yani sınıf ideolojinde aramakta yarar var.

17) İslamcılar ve kapitalist düzen yandaşları, sık sık tekrarlarlar: "Sosyalizm krize girdi; marksizm öldü ve artık komünizm diye bir şey yok". Oysa bu büyük bir yanılsamadır; bize kabul ettirilmek istenen, bir demagojiden ibarettir. Sözkonusu olan, ideolojiden öte siyasi-ekonomik-toplumsal bir kriz ise eğer; sadece sosyalist sistemin değil, tüm dünyanın büyük krizinden bahsetmek daha doğru olur. Çünkü kapitalistler ve İslamcılar da topyekün krizdeler. Bakınız; Doğu Avrupa'da "sosyalizm" denilen o "devlet kapitalizmi "tümüyle çöküşe uğramış, Batılı kapitalistler Doğu Avrupa ülkelerinin sorunlarına çözüm bulamamışlardır. Almanya Doğu kesimine vaadettiğini gerçekleştirememiş; ABD Polonya ve Macaristan ekonomilerini iflastan kurtaramamıştır. Dünyanın en gelişmiş yedi kapitalist ülkesi, Rusya'daki ekonomik sorunlarla başedememiş; çareyi yine o eski "devlet denetimindeki" kontrollü gelişmede bulmaya çalışmış ya da "Rusya kalkınma geleneğinde merkezi devletin ve diktatörlük uygulamasının bir kerameti vardır" yolundaki görüşe sıkı sıkıya sarılmıştır. Kaldı ki kapitalistler, Kafkasya ve Orta Asya gibi görece Üçüncü Dünya ülkelerinin konumuna benzeyen eski Rus sömürgelerini bile ortalıkta bırakmış; bir zamanlar, "parçalayıp, nasıl sistemimize eklemleriz" diye düşündükleri Orta Asya cumhuriyetleri ve görece kapitalist

Baltık Cumhuriyetleri'nin dertlerine deva olamayıp, onlara, "camii avlusuna bırakılan gayri meşru çocuk" muamelesi yapmışlardır. Tüm bunlar, kapitalistlerin, dünya çapındaki krizi beklemedikleri, ona hazırlıklı olmadıkları; bunalım gerçekleştiğinde de esas olarak bundan etkilenen rejimlerini kurtarma derdine düştüklerini gösterir.

Aynı şekilde İslamcılar; evrensel, bölgesel ve ulusal düzeyde kendi yararlarına olan nesnel gelişmelere rağmen, gerek "milli sistemlerin" iflası, gerekse Doğu Avrupa'nın çöküşü ve Batı'nın vahşileşmesi karşısında apışıp kalmışlardır. Bunalımlara çözüm üretemeyip, 1960'lardan beri tutturdukları "ne sosyalizm ne kapitalizm; İslami çözüm" tekerlemesini öne sürmekten başka çıkar yol bulamamışlardır. Üstelik 1960'larda sunulan "İslami çözüm" görece yerel ve milli özellikler taşırken (milli burjuvaziyle siyasi rekabet halinde olduklarından); şimdiki "İslami çözümler", kapitalizme daha yakın, tüketim ekonomisiyle daha iç içe, emperyalist düzenle daha "uzlaşmacı ve barışık" bir zemin üzerine oturtulmuştur. Özetle denilebilir ki, dünya çapındaki bunalım, "sosyalizm ve sosyalistlere" maledilemez; herkesin içinde bulunduğu küresel bir krizdir bu. Cezayir'deki İslamcılar bundan azade değiller. Onların çözümü de geçici olacak; dolayısıyla "çözüm" diye sunulan "çözümsüzlük", daha önceki toplu kalkışmadan (iflas eden milli burjuva yönetimine karşı), bu kez "İslami sistem içinde ya "toplu ayaklanma ya da topyekün intihar" ile sonuçlanacaktır.

18) Kuşkusuz Cezayir Ulusal Kurtuluş Savaşı, toplumsal ve ulusal bir devrim olarak, hem Cezayirli yoksul kitlelerin hem de dış dünyadaki insanların bilincine bir yanılsama/umut/düş olarak yansıdı. Bir yönüyle olguya dayanıyor, diğer yönüyle de "efsanevi ikinci bilinç" oluşuyordu. Fakat zaman, "düş ve ikinci bilinç"in doğru olmadığını gösterdi. Uğranan hayal kırıklığı, özellikle Cezayir halk kitlelerini, başka bir uca savurdu: Milli rejime karşı, İslami temelde başkaldırı. Toplumsal değişim isteği doğru olduğundan, halk arasında yeniden bir "yanılsama ve ikinci bilinç"

oluşuyor: "İslami çözüm en iyisi; her ideoloji iflas etti ama İslam ayakta; İslam gelecek insanlık kurtulacak!.." Oysa bunun da büyük bir yanılgı olduğu çok geçmeden (5-10 yıllık bir sürede) anlaşılacak. Gerçi Ulusal Bağımsızlık döneminde, Cezayirli kitlelerin, "ikinci bilinç" oluşturması ya da "düş kurması"nın haklı tarihsel nedenleri ve zemini vardı. Çünkü ulusal kurtuluşçuluk yükselen bir akımı ve ilerici bir adımı temsil ediyordu. Ama günümüzdeki kitlelerin kapıldıkları İslami boyutlu "ikinci bilinç" ve "düşler", tarihsel bakımdan zaman aşımına uğramış, denenmiş yollar olmaktan öte gitmiyor. Söylemler de geriye dönük.

19) Devrimciler ve özgürlükçüler açısından laiklik, aynı zamanda burjuvazinin düşünce sistemini savunmaktır. Çünkü laiklik, tarihte, dine karşı kararlı bir mücadele veren burjuvaziyle birlikte sahneye çıktı. Bu bakımdan laiklik söylemi, belli ölçülerde burjuva kavramlarını, burjuva düşünce yapısını ve burjuvazinin çizdiği dünya bakış açısını da yansıtır. Burjuvazi, her ne kadar tarihsel olarak laiklik bayrağını geminin bordasından aşağı atıp ideolojik yönden dinle uzlaşmışsa da, bu laiklik limanında "demir atma"yı gerektirmez. Tersine böylesi bir demirlemenin, burjuva deryasında seyr-u sefer olacağı çok açıktır. Kaldı ki, laiklik, özünde dünyanın din egemenliğinde ve din ideolojisiyle yöneltilmesine karşı dünyevi bir düzen kurma anlayışı olduğundan, devrimcilerin bununla yetinmeleri mümkün değildir. Çünkü özgürlükçü devrimciler, geleceğin dünyasının, kaçınılmaz biçimde dinsiz (her türlü dini ve mistik inançtan sıyrılmış; belki de 10 bin yıl sonra gerçekleşecek o büyük uyum toplumunun yaşadığı) bir dünya olacağını düşünüp varsaydıklarından, "geleceğin mutlu insanını yetiştirip yaratma"nın da sadece laik düşünceyle mümkün olmadığı anlaşılacaktır. Böylece, gerek İslamcılar gerekse burjuva ideologlarına, "Evet, laiklik; ama bir yere kadar. Evet, laiklik, ama daha geniş özgürlükler, gelecek bir ütopya için sadece ilk adım" diyebilmeliyiz. Bundan sonra yolumuz ayrılıyor çünkü.

FAİK
BULUT

●

ŞERİAT GÖLGESİNDE CEZAYİR

Filistin İntifada Dersleri, Filistin Rüyası (anı), *Devletin Gözüyle Kürt İsyanları, Dersim Raporları, Dar Üçgende Üç İsyan, Türk Basınında Kürtler, Ortadoğu'da İslamcı Örgütler* ve 1993 Turan Dursun İnceleme ve Araştırma ödülü kazanan *Allah Devletinde Demokrasi ve Kürt Dilinin Tarihçesi* adlı kitapları yazan Faik Bulut, 1973 sonrasında Filistin kamplarında bulundu ve çatışmalara katıldı. İsrail askerlerince tutsak edilip, hukuka aykırı bir biçimde yargılandı ve 7 yıl hapis cezasına mahkum oldu. Bu süre zarfında Arapça ve İbranice'yi öğrendi. Kürtçe, İngilizce, Fransızca ve Farsça da bilen Bulut, 1980 baharında Türkiye'ye dönüşte Ortadoğu'daki sorunlara ilgi duyup araştırmalar yaptı. 1968'den beri sosyalist hareket içinde yer alan Faik Bulut, Özellikle Filistin, Arap dünyası, İslam alemi ve Kürt meselesi üzerine yazı ve incelemeleriyle tanınıyor. Elinizdeki kitap, Cezayir deneyinin Türkiye'de yaşayanlar için neden önemli olduğunu inceliyor. Olayları anlatırken Cezayir İslamının kökünü arıyor, tarihin derinliklerine uzanıyor. Fransız sömürge döneminde Arap-İslam kültürünün milliyetçilikle özdeşleşen yönlerini irdeliyor. Cezayir ile Türkiye arasında müthiş paralellikler kuruyor. Hem bir roman akıcılığında hem iddialı bir tarih tezi. Bu yüzden Kemalist, Atatürkçü, laik, demokrat, ilerici, Kürt, sosyalist, Alevi-Sunni kesimlerle İslamcıları yakından ilgilendiriyor.

9 789754 064865

ISBN 975-406-486-5